

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยด้วยเครื่องมือการสื่อสาร:
กรณีศึกษาการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของเยาวชน
ในการสืบทอดวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ในจังหวัดศรีสะเกษ

คณะผู้วิจัย

นายอภิรักษ์ ธรรมเสนา	นักวิจัยหัวหน้าโครงการ
นางสาวเพ็ญรุ่ง สุริยกานต์	ผู้ช่วยวิจัย
นางสาวธนิตตา ธนสิริกุลวงศ์	ผู้ช่วยวิจัย

ชุดโครงการการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยด้วยเครื่องมือการสื่อสาร

สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัย (สกว.)
(ความเห็นในรายงานนี้เป็นของผู้วิจัย สกว. ไม่จำเป็นต้องเห็นด้วยเสมอไป)

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยด้วยเครื่องมือการสื่อสาร:
กรณีศึกษาการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของเยาวชน
ในการสืบทอดวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ในจังหวัดศรีสะเกษ

คณะผู้วิจัย

นายอภิรักษ์ ธรรมเสนา	นักวิจัยหัวหน้าโครงการ
นางสาวเพ็ญรุ่ง สุริยกานต์	ผู้ช่วยวิจัย
นางสาวธนิษฐา ธนสิริกุลวงศ์	ผู้ช่วยวิจัย

ชุดโครงการการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยด้วยเครื่องมือการสื่อสาร

สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัย (สกว.)
(ความเห็นในรายงานนี้เป็นของผู้วิจัย สกว. ไม่จำเป็นต้องเห็นด้วยเสมอไป)

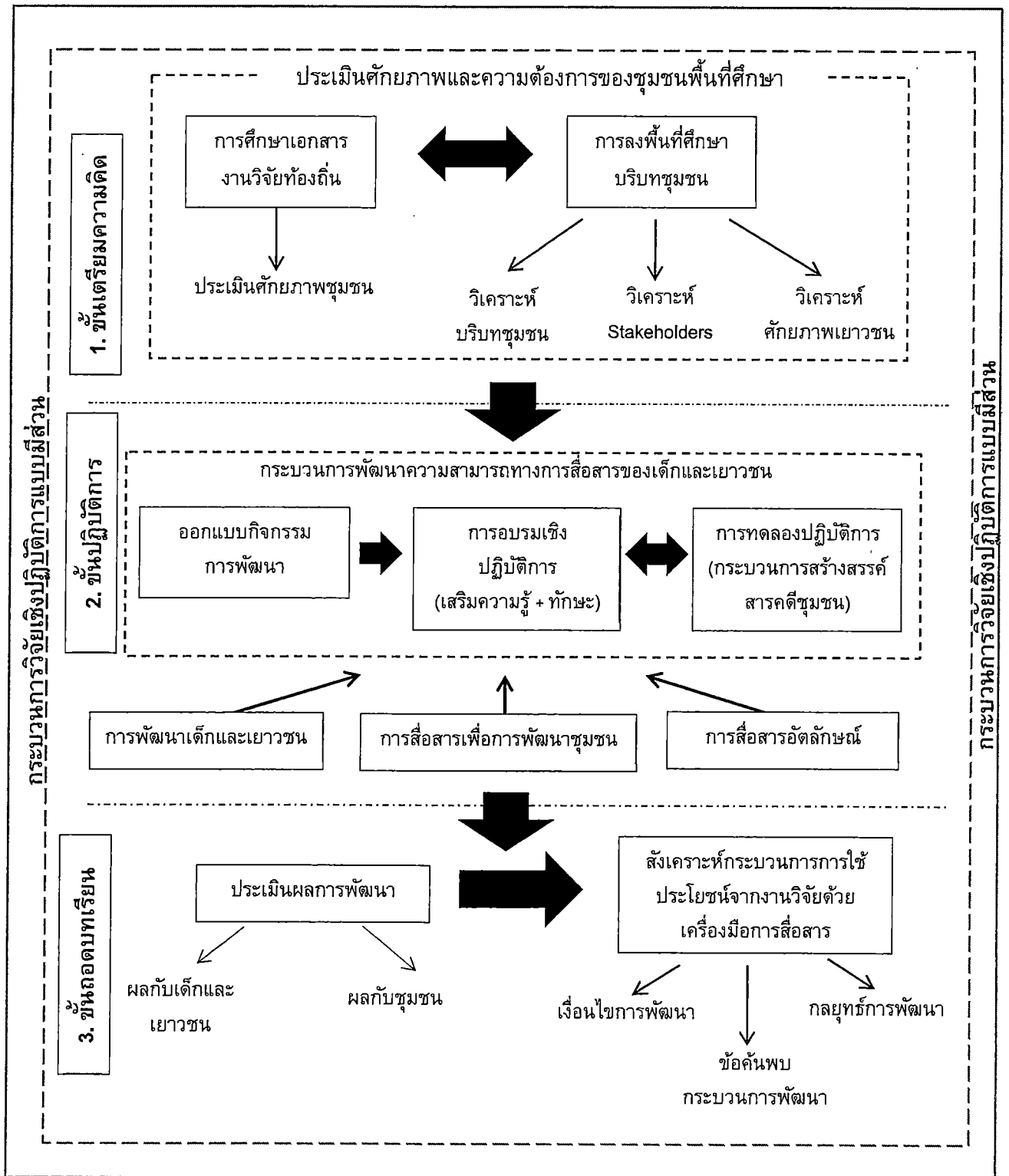
บทสรุปผู้บริหาร (Executive Summary)

โครงการการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของเยาวชนในการสืบทอดวัฒนธรรมกลุ่มชาติพันธุ์ในจังหวัดศรีสะเกษ เป็นโครงการวิจัยเพื่อขยายผลการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยในระดับชุมชนและพื้นที่ ด้วยแนวทางการทำงานที่เน้นการใช้สื่อเพื่อพัฒนาเยาวชนกลุ่มชาติพันธุ์ในจังหวัดศรีสะเกษ ให้มีความสามารถทางการสื่อสารหรือเป็น Smart User สามารถใช้สื่อเพื่อสื่อสารเรื่องราวองค์ความรู้และภูมิปัญญาของชุมชนตนเองไปสู่สาธารณะได้ โดยโจทย์เริ่มต้นของการทำงานวิจัยครั้งนี้พัฒนามาจากต้นทุนงานวิจัยเดิมของชุมชนพื้นที่วิจัย 2 พื้นที่ คือ

1. **ชุมชนบ้านนงระ ตำบลตูม อำเภอปรังค์ภู จังหวัดศรีสะเกษ** อาศัยข้อมูลพื้นฐานและต้นทุนความรู้ จากโครงการจัดการเรียนรู้เพื่อการพึ่งตนเองของชุมชนชาวกูย ตำบลตูม อำเภอปรังค์ภู จังหวัดศรีสะเกษ ที่มีเป้าหมายเพื่อศึกษาการจัดการความรู้บนฐานภูมิปัญญาของกลุ่มชาติพันธุ์กูย และขยายผลไปสู่การจัดการเพื่อการพึ่งพาตนเองของชุมชนชาวกูยในบ้านนงระ ตำบลตูม จังหวัดศรีสะเกษ เป็นข้อมูลพื้นฐานในการพัฒนาโครงการวิจัย

2. **ชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคี ตำบลโพธิ์กระสังข์ อำเภอขุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ** อาศัยข้อมูลพื้นฐานและต้นทุนความรู้ จากโครงการศึกษากลุ่มเยาวชนกับการฟื้นฟูและอนุรักษ์วัฒนธรรมประเพณีชาติพันธุ์กูย (ส่วย): กรณีศึกษาชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคี บ้านตาตาและบ้านชำ ตำบลโพธิ์กระสังข์ อำเภอขุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ ที่มีเป้าหมายในการศึกษาประวัติศาสตร์ความเป็นมาของชาติพันธุ์กูย (ส่วย) และศึกษาบทบาทและศักยภาพของกลุ่มเยาวชนในการฟื้นฟู อนุรักษ์และสืบทอดวัฒนธรรมประเพณีของชาติพันธุ์กูย (ส่วย)

จากโครงการวิจัยทั้ง 2 โครงการดังกล่าวผู้วิจัยได้นำเอาผลการศึกษาวิจัยโดยเฉพาะอย่างยิ่งผลการศึกษาที่เกี่ยวกับการสืบค้นวัฒนธรรมภูมิปัญญาของกลุ่มชาติพันธุ์กูย/กวย ไปขยายผลการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยกับชุมชนและพื้นที่ ด้วยแนวทางการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของกลุ่มเยาวชน เพื่อให้มีความสามารถที่จะเข้าถึงความรู้ทางวัฒนธรรมของชุมชน และสามารถสร้างสรรค์สื่อเพื่อเผยแพร่องค์ความรู้ของชุมชนได้ โดยมีกรอบแนวคิดในการวิจัย ดังแผนภาพต่อไปนี้

แผนภาพกรอบการวิจัย

จากแผนภาพดังกล่าว ผู้วิจัยได้ออกแบบการวิจัยเป็น 3 ขั้นตอน โดยใช้แนวคิดการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมเป็นกรอบแนวคิดหลักในการออกแบบกระบวนการวิจัยทั้ง 3 ขั้นตอน โดยมีรายละเอียดแต่ละขั้นตอนดังนี้

ขั้นการเตรียมความคิด เป็นขั้นตอนของการประเมินศักยภาพชุมชนและการสำรวจความต้องการในการพัฒนาของชุมชนพื้นที่ศึกษาทั้ง 2 พื้นที่ โดยออกแบบกระบวนการวิจัยในขั้นตอนนี้ออกเป็นสองส่วน ได้แก่

ส่วนแรก การวิจัยเอกสาร เนื่องจากโครงการการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยด้วยเครื่องมือการสื่อสาร: กรณีศึกษาการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของเยาวชนกลุ่มชาติพันธุ์ในจังหวัดศรีสะเกษ เป็นงานวิจัยที่มีลักษณะเฉพาะเนื่องจากเป็นงานวิจัยบนพื้นที่ที่ชุมชนเคยมีประสบการณ์การทำงานวิจัยท้องถิ่นมาแล้ว ดังนั้นกระบวนการเตรียมความคิดที่สำคัญคือการศึกษาค้นคว้าข้อมูลจากงานวิจัยเดิมของพื้นที่ศึกษาทั้ง 2 พื้นที่ คือ โครงการจัดการเรียนรู้เพื่อการพึ่งตนเองของชุมชนชาวกูย ตำบลตูม อำเภอปรังค์ภู จังหวัดศรีสะเกษ และโครงการศึกษากลุ่มเยาวชนกับการฟื้นฟูและอนุรักษ์วัฒนธรรมประเพณีชาติพันธุ์กวย (ส่วย) : กรณีศึกษาชุมชนวัดไทรราษฎร์สามัคคี บ้านตาตาและบ้านชำ ตำบลโพธิ์กระสังข์ อำเภอขุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ เพื่อประมวลองค์ความรู้ที่ได้จากงานวิจัยทั้งสองโครงการเป็นข้อมูลพื้นฐานในการออกแบบกระบวนการวิจัยและการใช้ประโยชน์จากงานวิจัย

นอกจากนี้เนื่องจากงานวิจัยนี้มีเป้าหมายเพื่อพัฒนาเยาวชนให้มีความสามารถในการสื่อสารอัตลักษณ์ชาติพันธุ์ ดังนั้นในส่วนของการวิจัยเอกสารจึงจำเป็นต้องศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องกับกลุ่มชาติพันธุ์ในพื้นที่วิจัยทั้งสองพื้นที่ ซึ่งเป็นชุมชนที่มีกลุ่มชาติพันธุ์กวย/กวย ตั้งถิ่นฐานอยู่ ทั้งนี้เพื่อทำความเข้าใจบริบททางวัฒนธรรมและบริบททางประวัติศาสตร์ของชุมชนพื้นที่ศึกษา

ส่วนที่สอง เป็นการลงพื้นที่ศึกษาวิจัยในชุมชนพื้นที่ศึกษาทั้งสองชุมชน โดยมีเป้าหมายในสองประการ คือ ประการแรกเป็นเป้าหมายเพื่อสำรวจสภาพพื้นที่จริง ผ่านการจัดกิจกรรมการประชุมร่วมกับชุมชน เพื่อวิเคราะห์ชุมชนใน 3 ประเด็นได้แก่ การวิเคราะห์บริบทชุมชนเพื่อเปรียบเทียบข้อมูลที่ได้จากการวิจัยเอกสาร การวิเคราะห์ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในการทำงานเพื่อพัฒนาเยาวชน และการวิเคราะห์ศักยภาพเยาวชน ทั้งนี้เพื่อประเมินศักยภาพการพัฒนาของชุมชนจากสถานการณ์จริง ขณะที่เป้าหมายประการที่สอง เป็นเป้าหมายในแง่ของการสร้างความเข้าใจให้ชุมชนเข้าใจโจทย์และกระบวนการวิจัย ดังที่กล่าวมาแล้วว่าเนื่องจากงานวิจัยนี้เป็นงานวิจัยที่ดำเนินการบนพื้นที่วิจัยเดิมของชุมชน ดังนั้นจึงมีความจำเป็นต้องสร้างความเข้าใจให้แก่ชุมชน นอกจากนี้การสร้างความเข้าใจยังเป็นกระบวนการหนึ่งของการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน ตามแนวคิดการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม

ขั้นปฏิบัติการ เป็นขั้นตอนการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของเยาวชนกลุ่มชาติพันธุ์ โดยอาศัยแนวคิดการพัฒนาเด็กและเยาวชน แนวคิดการสื่อสารเพื่อการพัฒนา และแนวคิดการสื่อสารอัตลักษณ์มาเป็นกรอบแนวคิดสำคัญในการออกแบบกระบวนการพัฒนา โดยในขั้นตอนนี้จะประกอบไปด้วยกิจกรรมใน 3 ส่วนดังนี้

ส่วนแรก การออกแบบกิจกรรมการพัฒนา เนื่องจากกลุ่มเป้าหมายการพัฒนาเป็นกลุ่มเด็กและเยาวชน ดังนั้นกระบวนการออกแบบกิจกรรมการพัฒนาจึงมีความสำคัญ โดยต้องมีการออกแบบกิจกรรมที่เหมาะสมและสอดคล้องกับความต้องการของกลุ่มเยาวชนในพื้นที่ ทั้งนี้ในกระบวนการออกแบบกิจกรรม ผู้วิจัยร่วมกันชุมชนออกแบบกิจกรรมการพัฒนาเยาวชนร่วมกัน ทั้งนี้เนื่องจากมีแนวคิดในการสร้างความยั่งยืนให้กับกิจกรรมการพัฒนาเยาวชน ดังนั้นการที่เปิดโอกาสให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาจึงเป็นกลยุทธ์หนึ่งในการพัฒนาศักยภาพของคนในชุมชนด้วย

ส่วนที่สอง เป็นกิจกรรมการเชิงปฏิบัติการเพื่อเสริมความรู้และทักษะให้กับกลุ่มเยาวชน เพื่อพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของเครือข่ายเยาวชนเพื่อสืบทอดวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ โดยในการจัดกิจกรรมอบรมเชิงปฏิบัติการผู้วิจัยจะเสริมความรู้ด้านต่างๆ ตามแนวทางการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารให้แก่กลุ่มเยาวชน ดังนี้ ด้านความรู้ ประกอบด้วย 1) ความรู้ด้านการสื่อสาร 2) ความรู้เรื่องบริบทชุมชน 3) ความรู้เกี่ยวกับงานวิจัยในพื้นที่ซึ่งเป็นเรื่องวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น และด้านทักษะ ได้แก่ ทักษะการสร้างสรรค์สารคดีชุมชน ตั้งแต่การเก็บข้อมูล การเขียนบท เทคนิคการถ่ายทำและตัดต่อ

ส่วนที่สาม เป็นกิจกรรมการฝึกปฏิบัติ เพื่อให้เยาวชนได้ทดลองสร้างสรรค์สารคดีชุมชนด้วยตนเอง ตามกระบวนการสร้างสรรค์สารคดี

อย่างไรก็ดีการออกแบบกิจกรรมการพัฒนาในการวิจัยครั้งนี้ มิได้ออกแบบกิจกรรมในส่วนที่สองและสามแยกออกจากกัน หากแต่เป็นการออกแบบกิจกรรมที่จำลองรูปแบบกระบวนการเรียนรู้ของเด็กและเยาวชนมาเป็นกรอบแนวคิดในการออกแบบกิจกรรม กล่าวคือการออกแบบกิจกรรมในส่วนที่สองและสามนี้ มีลักษณะเป็นกิจกรรมคู่ขนานกล่าวคือ เป็นการสลับกันระหว่างการอบรมให้ความรู้และการฝึกปฏิบัติ เพื่อให้เยาวชนได้ลองฝึกทักษะในการสร้างสรรค์สารคดี ตามแนวคิดเรื่อง “เล่นให้เกิดการเรียนรู้” (Playing is Learning) หรือวิธีการแบบ “สาระบันเทิง” (Edutainment) นั่นคือ การออกแบบกิจกรรมการเรียนรู้ให้มีความหลากหลายและแฝงไปด้วยความสนุกสนาน เป็นการประยุกต์ใช้ธรรมชาติแห่งความบันเทิงของกิจกรรมต่างๆ มาเป็นวิธีการในการถ่ายทอด/ปรับเปลี่ยนกระบวนการความคิด สร้างความเข้าใจในประเด็นเนื้อหาที่ต้องการถ่ายทอดให้เด็กได้รับ ซึ่งเด็กจะเรียนรู้ได้อย่างเต็มที่ ไม่รู้สึกว่าเป็น “ถูกยัดเยียด” และที่สำคัญเด็กจะมีความกระตือรือร้นที่จะเรียนรู้ ไม่เบื่อหน่าย

ขั้นตอนบทเรียน เนื่องจากวัตถุประสงค์ของโครงการวิจัยนี้คือ การศึกษาและสังเคราะห์รูปแบบการขยายผลการดำเนินงานวิจัยไปใช้ประโยชน์ด้านชุมชนและพื้นที่กับกลุ่มเยาวชนในฐานะที่มีบทบาทเป็นผู้สืบทอดวัฒนธรรมของชุมชน ดังนั้นในขั้นตอนของการถอดบทเรียน ผู้วิจัยจึงออกแบบการดำเนินงานออกเป็นสองส่วนได้แก่

ส่วนแรก การประเมินผลการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของเยาวชนกลุ่มชาติพันธุ์ โดยแบ่งการประเมินออกเป็นสองส่วนได้แก่ การประเมินผลที่เกิดขึ้นกับเด็กและเยาวชน และผลที่เกิดขึ้นกับชุมชน เพื่อเป็นพื้นฐานในการสังเคราะห์กระบวนการในส่วนที่สอง

ส่วนที่สอง สังเคราะห์กระบวนการการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยด้วยเครื่องมือการสื่อสาร เพื่อสังเคราะห์องค์ความรู้จากการพัฒนา โดยมีกรอบในการสังเคราะห์ 3 ประเด็นคือ เงื่อนไขการพัฒนา กลยุทธ์การพัฒนาและข้อค้นพบที่ได้จากกระบวนการพัฒนา

ทั้งนี้การพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของกลุ่มเยาวชนในการสืบทอดวัฒนธรรมกลุ่มชาติพันธุ์ เป็นงานวิจัยขยายการใช้ประโยชน์จากงานสื่อสารด้วยเครื่องมือการสื่อสาร โดยกำหนดโจทย์หรือคำถามนำวิจัยไว้ 2 ประการ คือ (1) การสื่อสารจะเป็นเครื่องมือในการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยในระดับชุมชนและพื้นที่อย่างไร (2) การพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของกลุ่มเยาวชนกลุ่มชาติพันธุ์ ให้มีความสามารถเป็นผู้สืบทอดวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ในชุมชน จะมีกระบวนการและรูปแบบรวมทั้งเงื่อนไขในการพัฒนาอย่างไร ซึ่งจากการวิจัยได้ข้อค้นพบที่น่าสนใจดังนี้

1. การสื่อสารกับการใช้ประโยชน์จากงานวิจัย

โครงการการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของกลุ่มเยาวชนในการสืบทอดวัฒนธรรมกลุ่มชาติพันธุ์ เป็นงานวิจัยที่อาศัยกรอบแนวคิดการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยด้วยเครื่องมือการสื่อสาร ด้วยการพัฒนากลุ่มเป้าหมายเยาวชนให้เป็น smart user โดยเพิ่มเติมความสามารถทางการสื่อสารเข้าไป ให้สามารถนำความรู้ไปใช้และสามารถผลิตและเลือกใช้สื่อได้ ซึ่งในงานวิจัยนี้ผู้วิจัยเลือกใช้กระบวนการสร้างสรรค์สารคดีชุมชนเป็นเครื่องมือในการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของกลุ่มเยาวชน ขณะเดียวการก็เลือกใช้พื้นที่สื่อใหม่ เช่น Facebook เป็นพื้นที่ในการสื่อสารอัตลักษณ์ของกลุ่มชาติ โดยมีเป้าหมายเพื่อพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของกลุ่มเยาวชนให้มีความสามารถในการสืบทอดวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ได้ คำถามสำคัญของงานวิจัยนี้คือกระบวนการสื่อสารจะมีส่วนอย่างไรในการสืบทอดวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ จากการวิจัยพบว่ากระบวนการสื่อสารได้มีส่วนในการสร้างกระบวนการสืบทอดอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมดังนี้

1.1 การสร้างสรรค์สารคดีกับการสืบทอดวัฒนธรรมกลุ่มชาติพันธุ์

การใช้กระบวนการสร้างสรรค์สารคดีชุมชนเป็นเครื่องมือในการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสาร ผู้วิจัยพบว่ากระบวนการดังกล่าวมีความสำคัญต่อการพัฒนาความสามารถของกลุ่มเยาวชนในการสื่อสารเพื่อสืบทอดวัฒนธรรมกลุ่มชาติพันธุ์ ดังนี้

มิติแรก ความสำคัญในฐานะของการเป็นกิจกรรมที่ปรับเปลี่ยนฐานคิดทางการสื่อสารหรือการเปลี่ยนจุดยืนของกลุ่มเยาวชนจากผู้รับสารให้เป็นผู้ส่งสาร คือ เป็นผู้สร้างสรรค์สารคดีชุมชน ดังนั้นจุดยืนของการศึกษารั้งนี้ จึงมีมุมมองต่อกลุ่มเยาวชนในฐานะที่เป็นกลุ่มเป้าหมายที่มีศักยภาพในการพัฒนา โดยมองว่ากลุ่มเยาวชนเป็นผู้รับสารที่ active ไม่ passive มีความสามารถในการสื่อสารทั้งการเปิดรับสื่อและการผลิตสื่อเพื่อการสื่อสาร

มิติที่สอง กระบวนการสร้างสรรค์สารคดีชุมชน เป็นกระบวนการที่เรียกร้องการมีส่วนร่วม ทั้งในเชิงของการสร้างทีมสร้างสรรค์สารคดีชุมชน ที่ต้องประกอบด้วยฝ่ายต่างๆ หลายฝ่าย เช่น ฝ่ายเก็บข้อมูล ฝ่ายเขียนบท ฝ่ายถ่ายทำ และฝ่ายตัดต่อ เป็นต้น จึงเป็นกระบวนการที่เอื้อต่อการสร้างความรู้สึกเป็นเจ้าของการสื่อสาร (sense of belonging) ที่สามารถเปิดพื้นที่ให้กลุ่มเยาวชนที่มีความแตกต่างทั้งระดับอายุและความสามารถ เข้ามามีส่วนร่วมในการสร้างสรรค์สารคดีชุมชนได้ โดยการแบ่งบทบาทหน้าที่ของกลุ่มเยาวชนให้มีความรับผิดชอบในฝ่ายต่างๆ ซึ่งนอกจากจะเป็นกระบวนการหนึ่งในการสร้างการยอมรับความหลากหลายแล้วยังเป็นกลยุทธ์สำคัญเพื่อการสร้างหลักประกันความยั่งยืนให้กิจกรรมการพัฒนาเยาวชน สร้างด้วยกระบวนการ “ทดแทน” ที่ลดข้อจำกัดของกลุ่มเยาวชนที่มีสถานะชั่วคราว

นอกจากนี้ด้วยความสำคัญของ “สารคดีชุมชน” ซึ่งมีลักษณะสำคัญในแง่ของการเล่าเรื่องราวของชุมชน จึงเป็นกระบวนการที่เปิดโอกาสให้กลุ่มเยาวชนได้มีโอกาสเข้าไปสัมผัสกับวิถีภูมิปัญญาของชุมชน ผ่านทั้งกระบวนการเก็บข้อมูลจากกลุ่มผู้สูงอายุในชุมชน การเขียนบทและการถ่ายทำที่ต้องมีกลุ่มผู้ใหญ่ในชุมชนให้ความช่วยเหลือ ในแง่นี้กระบวนการสร้างสรรค์สารคดีชุมชน จึงเป็นเสมือนการจำลองกระบวนการสืบทอด ภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมแบบ “ปู่สอนหลาน ย่าพาทำ” ที่เดิมเป็นวิธีการสืบทอดแบบตัวต่อตัว แต่การสร้างสรรค์สารคดีชุมชนได้ขยายการสืบทอดแบบเป็นกลุ่ม ผ่านการบันทึกเรื่องราวของชุมชนผ่านสื่อที่สามารถผลิตซ้ำและแพร่กระจายได้กว้างขวางมากยิ่งขึ้น

มิติที่สาม ในแง่ของกระบวนการทัศน์ใหม่การสื่อสารเพื่อการพัฒนาการสร้างสรรค์สารคดีเป็นกระบวนการที่เน้นการสร้างการเข้าใจร่วมผ่านกิจกรรมที่เปิดโอกาสให้กลุ่มผู้ใหญ่ในชุมชนได้ทำงานร่วมกับกลุ่มเยาวชน สร้างบรรยากาศให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ที่นำไปสู่การสร้างการเข้าใจร่วม ขณะเดียวกันก็เห็นได้ว่ากระบวนการสร้างสรรค์สารคดีชุมชน ไม่ได้เป็นกระบวนการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารที่ส่งผลต่อเยาวชนในระดับปัจเจกเท่านั้น หากแต่ยังมีผลต่อการพัฒนาเยาวชนในระดับกลุ่มและขยายผลถึงการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารในระดับชุมชน ดังเห็นได้จากการที่ชุมชนเห็นถึงคุณประโยชน์ของการสร้างสรรค์สารคดีชุมชน ในฐานะเป็นสื่อเพื่อสื่อสารอัตลักษณ์และวัฒนธรรมชาติพันธุ์

บทคัดย่อ

โครงการการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยด้วยเครื่องมือการสื่อสาร: กรณีศึกษาการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของเยาวชนในการสืบทอดวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ในจังหวัดศรีสะเกษ เป็นโครงการวิจัยเพื่อขยายผลการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยในระดับชุมชนและพื้นที่ด้วยแนวทางการทำงานที่เน้นการใช้สื่อเพื่อพัฒนาเยาวชนกลุ่มชาติพันธุ์ในจังหวัดศรีสะเกษให้มีความสามารถทางการสื่อสารหรือเป็น Smart User ผ่านกระบวนการสร้างพื้นที่ทางการสื่อสารรูปแบบใหม่ให้แก่ชุมชน คือ พื้นที่ของสารคดีชุมชน และพื้นที่สื่อใหม่ เช่น Facebook เพื่อเป็นพื้นที่ในการสื่อสารอัตลักษณ์ของชุมชน โดยมีโจทย์การวิจัย 2 ประการคือ ประการแรก การสื่อสารจะเป็นเครื่องมือในการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยในระดับชุมชนและพื้นที่อย่างไร และประการที่สอง การพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของกลุ่มเยาวชนกลุ่มชาติพันธุ์ ให้มีความสามารถเป็นผู้สืบทอดวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ในชุมชนมีกระบวนการและรูปแบบรวมทั้งเงื่อนไขในการพัฒนาอย่างไร

สำหรับแนวทางการทำงานวิจัยในครั้งนี้ เป็นการทำงานวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (action research) โดยใช้กระบวนการทดลองในการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของเยาวชน โครงการวิจัยนี้จึงเลือกพื้นที่ทดลองขยายผลการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยใน 2 พื้นที่ คือ 1. ชุมชนบ้านนงระ ตำบลตูม อำเภوبرางค์ภู จังหวัดศรีสะเกษ 2. ชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคี ตำบลโพธิ์กระสังข์ อำเภوخุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ

ผลจากงานวิจัยครั้งนี้ ทำให้เห็นคุณค่าประโยชน์ที่สำคัญของสื่อใหม่ในฐานะเป็นพื้นที่ในการสืบทอดอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ จากเดิมเคยสืบทอดผ่านพื้นที่การสื่อสารแบบเก่ามาเป็นการสืบทอดในพื้นที่การสื่อสารแบบใหม่ ซึ่งจากการศึกษายังพบว่า สื่อสังคมออนไลน์ (Facebook) มีมิติที่สามารถสร้างพื้นที่ความเป็นชุมชนของกลุ่มชาติพันธุ์ให้เกิดขึ้นได้ในพื้นที่โลกเสมือน และสามารถเชื่อมต่อได้กับโลกความเป็นจริง

นอกจากนี้ งานวิจัยครั้งนี้ยังพบว่า การออกแบบกระบวนการพัฒนาที่เน้นการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วม เป็นกระบวนการสำคัญที่จะเป็นหลักประกันให้เกิดความยั่งยืนในการพัฒนา อย่างไรก็ดี การสร้างกระบวนการมีส่วนร่วม มีเงื่อนไขสำคัญ คือ การวิเคราะห์กลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (Stakeholders) ซึ่งนอกจากจะต้องรู้ด้วยว่าใครเป็นผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย และมีความสำคัญอย่างไรแล้ว เงื่อนไขเรื่องจังหวะเวลาในการทำงานกับกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียก็มีความสำคัญด้วยเช่นกัน

Abstract

Research Utilization with Communication Tools: The Development of Youth's Communication Competency to Preserve an Ethnic Tradition in Si Sa Ket Province is a research project that aims to extend the utilization of local and area-based research results. This research focused on the use of media to enhance communication competency of the younger generations in Si Sa Ket Province and to encourage them to be a Smart User by creating two new communication platforms for the community, which are community's documentaries and new media, such as Facebook. These platforms served as a means for communicating community's identity. This research aimed at answering two questions: how does communication serve as a research utilization tool on the community level and what are the processes, patterns and conditions of youth's communication competency enhancement in preserving Ethnic Traditions.

This study adopted the action research approach using experimental process to develop communication competency of youth. Two pilot communities were selected, namely, Ban Rong Ra community in Tum Sub-district, Prang Ku District, Si Sa Ket Province and Wat Triratisamakkee community in Pho Krasang Sub-district, Khun Han District, Si Sa Ket Province.

The study revealed an important role of new media as platform for the preservation of ethnic identities which once were handed down by means of old forms of communication. Furthermore, the study found that, in some respects, online social media, especially Facebook, created platforms for the establishment of ethnic communities in the virtual world, which could connect with the real world.

Moreover, the study also found that the design of the participatory development process was a very important process that helped ensure sustainable development. However, a very important condition in creating a participatory process is that it was necessary to carry out stakeholder analysis. In fact, apart from identifying the stakeholders and their roles in the process, it was also important to consider the factor of time and availability of the stakeholders.

โดยสรุปแล้วจึงเห็นได้ว่า กระบวนการสร้างสรรค์สารคดีชุมชนเป็นเครื่องมือการสื่อสารรูปแบบหนึ่ง ที่มีศักยภาพในการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของกลุ่มเยาวชน ขณะเดียวการกระบวนการดังกล่าวยังเป็นกระบวนการแห่งการมีส่วนร่วมที่เปิดพื้นที่แห่งการสร้างความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมในชุมชน ประกอบกับกระบวนการสร้างสรรค์สารคดีชุมชนก็เป็นกระบวนการที่สอดคล้องกับความต้องการของกลุ่มเยาวชน แต่อย่างไรก็ดีเงื่อนไขสำคัญของการใช้กระบวนการสร้างสรรค์สารคดีชุมชนเป็นเครื่องมือในการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของกลุ่มเยาวชน คือ การออกแบบกระบวนการที่เน้นสร้างการมีส่วนร่วม

1.2 สื่อใหม่: พื้นที่ใหม่ในการสืบทอดอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม

งานวิจัยนี้ทำให้เห็นความสำคัญของสื่อใหม่ในการสืบทอดวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ ทั้งนี้โดยกระบวนการพัฒนาที่ทดลองให้กลุ่มเยาวชนสร้างสรรค์สารคดีชุมชน และใช้พื้นที่สื่อสังคมออนไลน์ (Facebook) เป็นพื้นที่ในการสื่อสารอัตลักษณ์นั้น เห็นได้ว่ากระบวนการสร้างสรรค์สารคดีชุมชน เป็นพื้นที่ทางการสื่อสารรูปแบบใหม่ที่สอดคล้องกับความสนใจของกลุ่มเยาวชน ทั้งนี้แม้ในชุมชนจะมีกิจกรรมต่างๆ ให้เยาวชนได้เรียนรู้อัตลักษณ์ของชุมชนอยู่แล้วก็ตาม แต่ข้อจำกัดของกลุ่มเยาวชนที่เริ่มห่างเหินจากชุมชน และข้อจำกัดของชุมชนเองที่พื้นที่การสื่อสารอัตลักษณ์เริ่มลดน้อยลงเหลือเพียงพื้นที่ทางประเพณี การสร้างสรรค์สารคดีชุมชนจึงเป็นการสร้างสถานการณ์ทางวัฒนธรรม ที่ดึงกลุ่มเยาวชนให้หันกลับเข้าไปเรียนรู้วัฒนธรรมของชุมชน ผ่านการเก็บข้อมูลและการถ่ายทำสารคดี ที่ต้องเข้าไปสัมผัสและเรียนรู้กับต้นแบบทางวัฒนธรรม (คือกลุ่มผู้สูงอายุในชุมชน) และถ่ายทอดออกมาเป็นเรื่องราวของชุมชนผ่านการตีความของกลุ่มเยาวชนในฐานะที่เป็นผู้สืบทอดทางวัฒนธรรมที่ต้องรับช่วงต่อในการสืบทอดสำนักอัตลักษณ์ความเป็นชาติพันธุ์กวย/กวย ต่อไปในอนาคต

นอกจากนี้การใช้พื้นที่สื่อสังคมออนไลน์ (Facebook) เป็นพื้นที่ในการสื่อสารอัตลักษณ์ก็สอดคล้องกับรูปแบบวิถีชีวิตของกลุ่มเยาวชน ที่ให้สื่อประเภทนี้อยู่ในชีวิตประจำวัน หากแต่กระบวนการพัฒนาได้ติดตั้งกระบวนการคัดเลือก “เนื้อหาสาร” (massage) ให้กลุ่มเยาวชนได้ฝึกนำเสนอเรื่องราวของชุมชนผ่านพื้นที่ดังกล่าว อันเป็นการสร้างทักษะความสามารถในการสื่อสารให้กลุ่มเยาวชนสามารถใช้สื่อใหม่เป็นพื้นที่ทางการสื่อสารวัฒนธรรมของชุมชนชาติพันธุ์กวย/กวยได้ ซึ่งจะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งในการสื่อสารอัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ เนื่องจากคุณลักษณะพิเศษของสื่อสังคมออนไลน์ (Facebook) คือ มีลักษณะแพร่กระจายได้หลากหลายแบบสื่อมวลชน แต่มีความพิเศษในแง่ที่เป็นสื่อที่กลุ่มชาติพันธุ์ในฐานะที่เป็นคนชายขอบสามารถเข้าถึงได้ ทั้งในแง่การเปิดรับและการสื่อสารเนื้อหาทางวัฒนธรรมชาติพันธุ์ในพื้นที่สื่อใหม่

การใช้พื้นที่สื่อสังคมออนไลน์เป็นพื้นที่ในการเผยแพร่กิจกรรมการพัฒนาและสารคดีชุมชน จึงเป็นเสมือนการสานพลังสื่อให้มีพลานุภาพมากขึ้นในการพัฒนา ที่ไม่เพียงแต่ส่งผลต่อการพัฒนากลุ่มเป้าหมายเยาวชนเท่านั้น หากแต่สามารถขยายผลไปสู่การสร้าง ความเข้าใจ

กระบวนการพัฒนาในระดับชุมชน รวมถึงการสร้างการรับรู้อัตลักษณ์ชาติพันธุ์ในระดับ
สาธารณะที่ขยายขอบเขตออกนอกชุมชนในลักษณะการสร้างสำนึกร่วมทางชาติพันธุ์ ที่
เชื่อมโยงสำนึกความเป็นกัญ/กวย ที่ก้าวข้ามข้อจำกัดเชิงกายภาพ

โดยสรุปแล้ว งานวิจัยนี้จึงเผยให้เห็นคุณประโยชน์ที่สำคัญของสื่อใหม่ในการเป็นพื้นที่
ในการสืบทอดอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ ซึ่งเดิมเคยสืบทอดผ่านพื้นที่การ
สื่อสารแบบเก่ามาเป็นการสืบทอดในพื้นที่การสื่อสารแบบใหม่ ในพื้นที่สื่อใหม่ ซึ่งจาก
การศึกษายังพบว่า สื่อสังคมออนไลน์ (Facebook) มีมิติที่สามารถสร้างพื้นที่ความเป็น
ชุมชนของกลุ่มชาติพันธุ์ให้เกิดขึ้นได้ในพื้นที่โลกเสมือน และสามารถเชื่อมต่อได้กับโลกความ
เป็นจริง

2 รูปแบบกระบวนการ กลยุทธ์และเงื่อนไขการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสาร

กระบวนการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของกลุ่มเยาวชนในการสืบทอด
วัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ เป็นกระบวนการที่เกิดผลทั้งต่อตัวกลุ่มเยาวชนในแง่ที่มี
ความสามารถทางการสื่อสารเพิ่มขึ้น ขณะที่ผลกับชุมชนก็สามารถติดตั้งกระบวนการพัฒนาให้
ชุมชนสามารถนำไปปรับใช้เป็นกระบวนการพัฒนากลุ่มเยาวชนในชุมชนได้ ซึ่งผลจากการ
พัฒนาดังกล่าว เป็นผลมาจากการออกแบบกระบวนการ การใช้กลยุทธ์ และการวิเคราะห์
เงื่อนไขของการพัฒนา ซึ่งในหัวข้อนี้จะสรุปให้เห็นรายละเอียดของแต่ละประเด็นดังนี้

2.1 กระบวนการมีส่วนร่วม: รูปแบบของกระบวนการพัฒนา

แนวคิดที่สำคัญของงานวิจัยนี้คือแนวคิดงานวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ดังนั้น
ในการออกแบบกระบวนการพัฒนาผู้วิจัย จึงออกแบบกระบวนการพัฒนาในรูปแบบของการมี
ส่วนร่วมในทุกกระบวนการ และด้วยกระบวนการออกแบบกิจกรรมที่ให้กระบวนการมีส่วน
ร่วมในทุกกระบวนการ ก่อให้เกิดผลสำเร็จที่สำคัญใน 2 มิติ คือ

มิติแรก ในแง่ของการสร้างสำนึกความเป็นเจ้าของ (sense of belonging) ที่สามารถ
ทำให้ทั้งชุมชนมีความรู้สึกร่วมกันว่าสารคดีชุมชนที่สร้างสรรค์ขึ้นโดยกลุ่มเยาวชนเป็น “สารคดี
ของชุมชน” ที่นำเสนอเรื่องราวของชุมชน โดยเห็นได้ว่าในกระบวนการสร้างสรรค์สารคดีชุมชน
ได้เรียกร้องให้ชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในแต่ละบทบาทที่แตกต่างกัน ในแง่นี้กระบวนการ
สร้างสรรค์สารคดีจึงเป็นกระบวนการสร้างการมีส่วนร่วม

มิติที่สอง ในแง่ของการพัฒนาที่แม่เป้าหมายหลักของการศึกษาคั้งนี้จะมุ่งเป้าไปที่
กลุ่มเยาวชน แต่ด้วยกระบวนการออกแบบกิจกรรมแบบมีส่วนร่วม กลับสามารถพัฒนา
กลุ่มเป้าหมายได้ในระดับชุมชน กล่าวคือ การที่เปิดโอกาสให้คนในชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วม
ในกระบวนการต่างๆ ถือเป็นการสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชน ดังนั้นเมื่อ
สิ้นสุดกระบวนการนอกจากเยาวชนจะได้รับความสามารถทางการสื่อสารแล้ว ชุมชนยังได้
เรียนรู้ทั้งกระบวนการสื่อสารอัตลักษณ์ผ่านสื่อใหม่ ดังเห็นได้จากการเผยแพร่ภาพกิจกรรมใน

พื้นที่ Facebook ของคนในชุมชน หรือ การเผยแพร่ภาพผ้าไหมทอมือสินค้าของชุมชนใน Facebook เป็นต้น รวมไปถึงการเรียนรู้กระบวนการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของกลุ่มเยาวชน ผ่านการทำกิจกรรมร่วมกับกลุ่มเยาวชน เป็นต้น

ในแง่นี้ การออกแบบการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของกลุ่มเยาวชน โดยใช้กระบวนการแบบมีส่วนร่วม ไม่เพียงจะได้ผลผลิต (output) เป็นสารคดีของกลุ่มเยาวชนเท่านั้น หากแต่สามารถสร้างผลลัพธ์ (outcome) คือ กลุ่มเยาวชนที่มีความสามารถทางการสื่อสาร และขยายผลไปสู่ผลกระทบ (impact) ที่สำคัญ คือ การพัฒนาในระดับชุมชน ซึ่งเป็นการติดตั้งกระบวนการพัฒนาเยาวชนในระดับชุมชน อันจะเป็นหลักประกันความยั่งยืนในการพัฒนา กลุ่มเป้าหมายเยาวชนในระดับชุมชนได้

โดยสรุปแล้ว งานศึกษานี้แสดงให้เห็นได้ว่าการออกแบบกระบวนการพัฒนาที่เน้นการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วม เป็นกระบวนการที่สำคัญที่จะเป็นหลักประกันให้เกิดความยั่งยืนในการพัฒนาได้ อย่างไรก็ตามการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วม มีเงื่อนไขที่สำคัญ คือ การวิเคราะห์กลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (Stakeholders) ซึ่งนอกจากจะต้องรู้ด้วยว่าใครเป็นผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย และมีความสำคัญอย่างไรแล้ว เงื่อนไขเรื่องจังหวะเวลาในการทำงานกับกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียก็มีความสำคัญด้วยเช่นกัน เช่นในกรณีของงานศึกษานี้ แม้จะวิเคราะห์ว่าครูเป็นผู้มีส่วนได้ส่วนเสียที่สำคัญ แต่ด้วยเงื่อนไขข้อจำกัดในระหว่างการทำกิจกรรมก็อาจไม่ได้ทำงานร่วมกับกลุ่มครู แต่เมื่อถึงขั้นตอนการฉายสารคดีชุมชน ก็เชิญครูเข้ามาร่วมดูผลงานของกลุ่มเยาวชนด้วย เพื่อให้เห็นภาพกระบวนการพัฒนาและสร้างการรับรู้ที่จะเป็นประโยชน์ในการขยายผลไปในเข้าไปในสถาบันการศึกษาได้ เป็นต้น

2.2 กลยุทธ์การพัฒนา

ผลจากการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารอัตลักษณ์ชาติพันธุ์ของกลุ่มเยาวชน ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น หากพิจารณาในมิติเชิงกลยุทธ์การพัฒนา เพื่อให้เห็นรูปแบบการขยายผลการดำเนินงานวิจัยไปใช้ประโยชน์ด้านชุมชนและพื้นที่กับเยาวชนในฐานะที่มีบทบาทเป็นผู้สืบทอดวัฒนธรรมของชุมชน สามารถแบ่งกลยุทธ์การพัฒนากออกเป็น 3 กลยุทธ์ดังนี้

(1) กลยุทธ์การสร้างกระบวนการมีส่วนร่วม

เนื่องจากการขาดช่วงของกลุ่มเยาวชน เป็นสถานการณ์ที่ชุมชนพื้นที่ศึกษาเผชิญอยู่ นอกจากจะเน้นการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารอัตลักษณ์กลุ่มชาติพันธุ์ของกลุ่มเยาวชนแล้ว ประเด็นหนึ่งที่น่าสนใจนี้ให้ความสำคัญ คือ ติดตั้งกระบวนการพัฒนาเยาวชนให้กับชุมชนเพื่อเป็นหลักประกันในความยั่งยืนของกระบวนการพัฒนา ดังนั้นไม่ว่าจะเป็นแนวคิดหรือการออกแบบกระบวนการ จึงให้ความสำคัญกับการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมกับชุมชน โดยเป็นการมีส่วนร่วมทั้งระดับของการร่วมคิดร่วมทำ และการสร้างสำนึกการมีส่วนร่วมในฐานะที่เป็นเจ้าของโครงการ นอกจากนี้ด้วยเงื่อนไขลักษณะงานศึกษาค้นคว้าครั้งนี้เป็นการศึกษา

ในพื้นที่เดิมที่ชุมชนเคยทำวิจัยมาก่อนแล้ว ดังนั้นการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมจึงมีความสำคัญ ทั้งในแง่ของการสร้างความเข้าใจเป้าหมายของการศึกษา และการสร้างความไว้วางใจต่อคณะผู้ศึกษาในฐานะที่เป็นคนนอกชุมชน

การใช้กลยุทธ์สร้างกระบวนการมีส่วนร่วม นอกจากผลที่เกิดเป็นรูปธรรมในการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของเยาวชนกลุ่มชาติพันธุ์ ให้มีความสามารถในการสื่อสารอัตลักษณ์ผ่านพื้นที่สื่อใหม่เช่น สารคดีชุมชน และพื้นที่สื่อสังคมออนไลน์(Facebook) ได้แล้ว ผลที่เป็นรูปธรรมอีกประการหนึ่งคือการติดตั้งกระบวนการพัฒนาเยาวชนให้กับชุมชน ดังเห็นได้จากการที่ชุมชนสามารถปรับประยุกต์กระบวนการพัฒนาเยาวชนจากโครงการไปใช้ในกิจกรรมอื่นๆ ของชุมชน ดังนั้นในแง่นี้การใช้ประโยชน์งานวิจัยด้วยเครื่องมือการสื่อสารผ่านกระบวนการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของเยาวชนกลุ่มชาติพันธุ์ จึงไม่เพียงแต่พัฒนากลุ่มเยาวชนให้เป็น Smart User เท่านั้น หากแต่ยังสามารถพัฒนากลุ่มแกนนำชุมชนที่ทำงานกับเด็กและเยาวชนในชุมชนให้เป็น Smart User ในการพัฒนาเด็กและเยาวชนในชุมชนได้อีกด้วย

(2) กลยุทธ์สร้างความไว้วางใจ

เนื่องจากงานศึกษาการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของกลุ่มเยาวชนกลุ่มชาติพันธุ์ เป็นกระบวนการขยายผลการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยเดิมของชุมชน ดังนั้นข้อจำกัดหนึ่งที่พบในระยะแรกของการทำงาน คือ ความไม่เข้าใจของชุมชน ที่นำมาซึ่งความไม่ไว้วางใจต่อผู้ศึกษาในระยะแรก ดังนั้นเงื่อนไขแรกที่ต้องให้ความสำคัญ คือ การสร้างความไว้วางใจให้แก่ชุมชน โดยกระบวนการสื่อสารและทำความเข้าใจกับชุมชนอย่างต่อเนื่อง ผ่านกิจกรรมการประชุมร่วมกับแกนนำชุมชนกลุ่มต่างๆ ในชุมชนเพื่อสื่อสารและทำความเข้าใจกับชุมชน ตั้งแต่การประชุมเพื่อวางแผนและออกแบบกิจกรรมร่วมกัน การประชุมเพื่อนำเสนอผลสำเร็จในระยะต่างๆ ไปจนถึงการประชุมเพื่อคืนข้อมูลชุมชน

นอกจากการสร้างความไว้วางใจกับชุมชนแล้ว การสร้างความไว้วางใจกับกลุ่มเยาวชนก็มีความสำคัญ ดังนั้นในระยะแรกของการเริ่มต้นกิจกรรม จึงเน้นการออกแบบกิจกรรมที่เป็นกระบวนการสร้างความไว้วางใจ เช่น การพากลุ่มเยาวชนบ้านงระ ไปเลี้ยงหมู กระทะ หรือการพากลุ่มเยาวชนบ้านซาไปเที่ยวเขื่อน เป็นต้น ด้วยหนึ่งก็เพื่อสร้างความไว้วางใจ ใจขณะที่อีกด้านหนึ่งก็เป็นเสมือนการให้รางวัลกับกลุ่มเยาวชน เพื่อสร้างแรงจูงใจในการเข้าร่วมกิจกรรม กลยุทธ์การสร้าง ความไว้วางใจ จึงถือเป็นประเด็นแรกของการเข้าถึงชุมชน ในกรณีของการศึกษาในพื้นที่เดิมของชุมชน ที่มีความละเอียดอ่อนต่อการสร้างความเข้าใจในถึงวัตถุประสงค์ในการศึกษา

(3) กลยุทธ์ “สาระบันเทิง” (edutainment)

เนื่องจากเงื่อนไขสำคัญของงานศึกษานี้มี 2 ประการ คือ ประการแรกในแง่กลุ่มเป้าหมายที่เป็นกลุ่มเยาวชน ซึ่งเป็นกลุ่มเป้าหมายที่มีลักษณะชั่วคราวคือเป็นเด็กวันนี้ แต่ก็จะเป็นผู้ใหญ่ในวันข้างหน้า และประการที่สอง คือเงื่อนไขที่ต้องติดตั้งกระบวนการพัฒนากลุ่มเป้าหมายเยาวชนให้แก่ชุมชน ดังนั้นกลยุทธ์ที่นำมาใช้ในการออกแบบกิจกรรมการพัฒนา คือ “ออกแบบกิจกรรมแบบคาราวานกิจกรรม” โดยต้องให้ความสำคัญกับความสอดคล้องของแต่ละกิจกรรมในลักษณะของคาราวานกิจกรรม จากง่ายไปหายากและเปิดโอกาสให้กลุ่มเยาวชนได้ฝึกทดลองปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง โดยติดตั้งกระบวนการกิจกรรมในลักษณะของการมอบหมาย “การบ้าน” ที่เปิดโอกาสให้ชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมกับกลุ่มเยาวชนในการฝึกปฏิบัติในขั้นตอนต่างๆ เช่น การฝึกการเขียนบท การฝึกการถ่ายทำ ด้านหนึ่งก็เพื่อฝึกให้กลุ่มเยาวชนเกิดทักษะจากการฝึกปฏิบัติจริง แต่ในอีกด้านหนึ่งก็เป็นการเปิดพื้นที่ให้ชุมชนได้มีโอกาสได้เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการเรียนรู้ เพื่อติดตั้งกระบวนการพัฒนาเยาวชนให้แก่ชุมชน

ขณะเดียวกันด้วยลักษณะเฉพาะของกลุ่มเป้าหมายที่เป็นกลุ่มเยาวชน ดังนั้นการออกแบบกิจกรรม จึงใช้แนวคิดแบบ “สาระบันเทิง” (edutainment) หรือกระบวนการแบบ “เล่นให้เกิดการเรียนรู้” (Playing is Learning) การออกแบบกิจกรรมการเรียนรู้ให้มีความหลากหลายและแฝงไปด้วยความสนุกสนาน เป็นการประยุกต์ใช้ธรรมชาติแห่งความบันเทิงของกิจกรรมต่างๆ มาเป็นวิธีการในการถ่ายทอด/ปรับเปลี่ยนกระบวนการความคิด เนื่องจากกระบวนการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารผ่านการสร้างสรรค์สคริปต์ เป็นการสร้างพื้นที่ทางการสื่อสารรูปแบบใหม่ของชุมชน ดังนั้นในแง่ของความคุ้นเคยหรือความชำนาญชุมชนยังมีข้อจำกัด การออกแบบกิจกรรมจึงต้องเน้นกลยุทธ์สาระบันเทิง เพื่อสร้างแรงจูงใจและความคุ้นเคยในการทำกิจกรรม

นอกจากนี้ด้วยเงื่อนไขของกลุ่มเป้าหมายที่เป็นเยาวชนมีลักษณะที่ชั่วคราว ดังนั้นในการออกแบบกิจกรรมการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารครั้งนี้ จึงไม่ได้ใช้วิธีการ “คัดเลือก” แต่ใช้วิธีการ “สร้างทีม” กล่าวคือด้วยลักษณะของกลุ่มเป้าหมายเยาวชนในชุมชนมีความหลากหลายทั้งช่วงอายุ เพศ และประสบการณ์ การศึกษาครั้งนี้ไม่ได้ใช้การ “คัดเลือก” เอาเฉพาะกลุ่มเด็กที่มีความพร้อมและมีศักยภาพเท่านั้น หากแต่ใช้วิธีการ “สร้างทีม” จากความหลากหลายของกลุ่มเยาวชน โดยใช้กระบวนการมอบหมายหน้าที่ที่แตกต่างกันเพื่อสร้างความรู้สึกร่วมเป็นเจ้าของ (sense of belonging) และขณะเดียวกันการ “สร้างทีม” ก็เป็นส่วนหนึ่งของการสร้างความยั่งยืนให้กับกลุ่มเยาวชน ในลักษณะของการสร้างกระบวนการ “ทดแทน” จากข้อจำกัดของกลุ่มเยาวชนที่มีสถานะชั่วคราว การเปิดโอกาสให้กลุ่มเยาวชนรุ่นต่างๆ เข้าร่วมกิจกรรม จึงเป็นกระบวนการหนึ่งในการสร้างหลักประกันความยั่งยืนให้กิจกรรมการพัฒนาเยาวชน

2.3 เงื่อนไขการพัฒนา

อย่างไรก็ดีแม้กระบวนการเชิงทดลองในการสร้างสรรค์สารคดีชุมชน จะมีความสำคัญต่อการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของกลุ่มเยาวชน แต่จากการศึกษาพบว่า เงื่อนไขสำคัญที่มีผลต่อการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของกลุ่มเยาวชนต้องประกอบไปด้วยเงื่อนไขที่สำคัญ 3 ประการ คือ

ประการแรก ทักษะที่มีต่อกลุ่มเยาวชน ซึ่งถือว่าเป็นเงื่อนไขที่มีความสำคัญอย่างยิ่งในกระบวนการพัฒนากลุ่มเป้าหมายที่เป็นเยาวชน ทั้งนี้พื้นที่ศึกษาทั้ง 2 พื้นที่ ต่างมีทัศนคติต่อกลุ่มเยาวชนในเชิงบวก รวมทั้งสองชุมชนยังเป็นชุมชนที่เปิดโอกาสให้กลุ่มเยาวชนได้เข้ามาร่วมกิจกรรมของชุมชนในหลายลักษณะ ดังนั้นในแง่จึงเป็นเงื่อนไขที่สำคัญในการพัฒนากลุ่มเยาวชน โดยทั้งสองชุมชนต่างเห็นและเชื่อมั่นในศักยภาพของกลุ่มเยาวชน รวมทั้งมีความคาดหวังว่ากลุ่มเยาวชนจะเป็นผู้สืบทอดวัฒนธรรมของชุมชนต่อไปในอนาคต ดังนั้นในการจัดกิจกรรมจึงเห็นภาพของการสนับสนุนและการให้ความร่วมมือในกิจกรรมต่างๆ ของกลุ่มเยาวชน ซึ่งเป็นเงื่อนไขสู่ความสำเร็จที่สำคัญ

ประการที่สอง การออกแบบกิจกรรมที่สอดคล้องกับสภาพข้อจำกัด ความสนใจและวัฒนธรรมการเรียนรู้ของกลุ่มเยาวชน เนื่องจากการศึกษานี้มีลักษณะเฉพาะที่สำคัญอยู่ 3 ประการ คือ **ประการแรก** เป็นการศึกษาในพื้นที่เดิมที่ชุมชนเคยทำการศึกษาไว้ก่อนแล้ว ซึ่งแง่มุมการพัฒนาถือว่าทั้งสองชุมชนเป็นชุมชนที่ผ่านกระบวนการพัฒนามาก่อนแล้ว ขณะที่ข้อจำกัดคือการสร้างความเข้าใจให้ชุมชนเข้าใจกระบวนการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสาร ซึ่งมีรูปแบบแตกต่างจากกิจกรรมดั้งเดิมที่ชุมชนเคยดำเนินการมาก่อนหน้านี้ **ประการที่สอง** การศึกษานี้เป็นการศึกษากระบวนการพัฒนาที่ต้องอาศัยระยะเวลา ดังนั้นการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนและกลุ่มเยาวชนต้องมีความต่อเนื่อง ซึ่งแตกต่างจากการทำกิจกรรมโดยทั่วไปที่ทำเสร็จเป็นครั้งๆ แต่กระบวนการพัฒนานี้ต้องออกแบบกิจกรรมให้ชุมชนสามารถดำเนินการได้เอง เช่น การมอบโจทย์การเก็บข้อมูล การถ่ายภาพและเล่าเรื่อง เป็นต้น เพื่อสร้างความต่อเนื่องในการทำกิจกรรมและเป็นการติดตั้งกระบวนการเรียนรู้ในชุมชน **ประการที่สาม** กระบวนการพัฒนาครั้งนี้เป็นการสร้างพื้นที่ใหม่ให้กับชุมชน คือ พื้นที่สารคดีชุมชน ซึ่งแม้ทั้งสองชุมชนจะมีประสบการณ์แล้วในระดับหนึ่งแต่ก็ขาดความต่อเนื่อง จึงจำเป็นที่จะต้องออกแบบกิจกรรมให้เหมาะสมและสอดคล้องกับประสบการณ์ของกลุ่มเยาวชน

จากคุณลักษณะเฉพาะทั้ง 3 ประการดังกล่าว การออกแบบกิจกรรมการพัฒนาจึงเป็นเงื่อนไขที่มีความสำคัญ โดยต้องให้ความสำคัญกับการวิเคราะห์คุณลักษณะของกลุ่มเป้าหมายเยาวชน ที่มีข้อจำกัดที่หลากหลายทั้งข้อจำกัดในแง่ความสามารถ ข้อจำกัดในแง่ความรู้ รวมถึงข้อจำกัดในแง่เวลา การออกแบบกิจกรรมจึงต้องเน้นการติดตั้งกระบวนการในชุมชน เพื่อให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วม รวมถึงวางแผนกิจกรรมจากง่ายไปหายาก สลับกับรูปแบบกิจกรรมที่ไม่เป็นทางการ เพื่อให้สอดคล้องกับธรรมชาติของกลุ่มเยาวชน ซึ่งจะเป็นกลยุทธ์ที่สำคัญใน

การสร้างความสำเร็จของกลุ่มเยาวชนให้มีความต่อเนื่อง ซึ่งถือเป็นอีกหนึ่งเงื่อนไขของความสำเร็จ

ประการที่สาม เป็นเงื่อนไขที่มีความสำคัญที่สุดต่อการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของกลุ่มเยาวชน คือ เงื่อนไขเรื่องความพร้อมของกลุ่มเยาวชน ทั้งนี้เพราะแม้ชุมชนจะมีทัศนคติที่เป็นบวกและเห็นศักยภาพของกลุ่มเยาวชน หรือแม้จะมีการออกแบบกระบวนการให้เอื้อต่อศักยภาพและข้อจำกัดของกลุ่มเยาวชนอย่างไรก็ตาม แต่ด้วยเงื่อนไขการพัฒนาคือกลุ่มเยาวชน หากกลุ่มเยาวชนไม่มีความพร้อมก็ยากที่กระบวนการพัฒนาจะประสบความสำเร็จ

ดังนั้นในกระบวนการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของกลุ่มเยาวชนในงานวิจัยครั้งนี้ ข้อจำกัดด้านความพร้อมของกลุ่มเยาวชนบ้านร่งระจึงเป็นเงื่อนไขหนึ่งที่ทำให้กลุ่มเยาวชนบ้านร่งระขาดความต่อเนื่องในการเข้าร่วมกระบวนการ จนส่งผลให้ในท้ายที่สุดกลุ่มเยาวชนบ้านร่งระไม่สามารถที่จะสร้างสรรค์ผลงานสารคดีชุมชนได้ แต่กระนั้นก็ดีประเด็นเรื่องเงื่อนไขความพร้อมของกลุ่มเยาวชนในที่นี้ ไม่ได้หมายถึงความพร้อมในการเรียนรู้ของกลุ่มเยาวชน หากแต่หมายถึงความพร้อมในแง่เงื่อนไขทางเวลาของกลุ่มเยาวชน เพราะแม้เราจะเข้าใจกันโดยทั่วไปว่ากลุ่มเยาวชนน่าจะเป็นกลุ่มที่มีเวลาว่างมาก เนื่องจากยังไม่เข้าสู่วัยทำงาน แต่ภาระหน้าที่ของกลุ่มเยาวชนก็มีความหลากหลายเช่นกัน ไม่ว่าจะเป็นภาระด้านการเรียน ภาระด้านกิจกรรมต่างๆ และในกรณีของกลุ่มเยาวชนบ้านร่งระยังมาภาระต่อชุมชนอีกด้วย จึงเป็นข้อจำกัดด้านเงื่อนไขเวลาที่ไม่สามารถเข้าร่วมกิจกรรมได้อย่างต่อเนื่อง

ในประเด็นดังกล่าวข้างต้น ผู้วิจัยจึงได้ข้อค้นพบที่สำคัญประการหนึ่งว่า ในการทำกิจกรรมกับกลุ่มเป้าหมายที่เป็นเยาวชน กระบวนการหนึ่งที่สำคัญมากคือการประเมินศักยภาพของกลุ่มเยาวชน เพื่อประเมินต้นทุนและเงื่อนไขข้อจำกัดของกลุ่มเยาวชน ซึ่งจะเป็นกระบวนการหนึ่งที่เป็นหลักประกันความสำเร็จของกระบวนการพัฒนา อย่างไรก็ตามการจะกล่าวว่าการบวนการพัฒนากลุ่มเยาวชนบ้านร่งระไม่ประสบความสำเร็จนั้น อาจเป็นการกล่าวถึงความสำเร็จในบางส่วนคือการผลิตผลงานสร้างสรรค์สารคดีชุมชน ที่กลุ่มเยาวชนบ้านร่งระมีข้อจำกัดด้วยเงื่อนไขเวลาทำให้ไม่สามารถสร้างสรรค์สารคดีชุมชนได้สำเร็จ แต่ในแง่ของการพัฒนากระบวนการสร้างความเข้าใจการสื่อสาร ไม่ว่าจะเป็นด้านความรู้ ทักษะและกลยุทธ์การสื่อสาร ผู้วิจัยก็พบว่ากลุ่มเยาวชนบ้านร่งระ ก็ได้รับการพัฒนาในกระบวนการดังกล่าว ดังเห็นได้ว่ากลุ่มเยาวชนบ้านร่งระ มีผลงานในทุกขั้นตอนของกระบวนการขาดแต่เพียงกระบวนการเดียวคือการผลิตสารคดี

โดยสรุปแล้วผู้วิจัยจึงเห็นว่ากระบวนการสร้างสรรค์สารคดีชุมชน และการใช้พื้นที่สื่อใหม่ เช่น Facebook เป็นกระบวนการที่เอื้อต่อการสืบทอดวัฒนธรรมกลุ่มชาติพันธุ์ของกลุ่มเยาวชน ด้วยความสำคัญของกระบวนการสร้างสรรค์สารคดีชุมชนทั้ง 3 มิติและเงื่อนไขของการพัฒนาทั้ง 3 ประการดังกล่าวข้างต้น รูปแบบการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยด้วยเครื่องมือการสื่อสาร รูปแบบหนึ่งที่น่าสนใจก็คือ การใช้กระบวนการสร้างสรรค์สื่อและช่องทางสื่อใหม่เป็นช่องทางในการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของกลุ่มเป้าหมายที่เป็นเยาวชน

เพราะเป็นกระบวนการที่สอดคล้องกับศักยภาพและความสนใจของกลุ่มเป้าหมายการพัฒนาที่เป็นกลุ่มเยาวชน ขณะเดียวกันพื้นที่สื่อใหม่ก็เป็นพื้นที่ทางการสื่อสารที่สอดคล้องกับรูปแบบวิถีชีวิตในปัจจุบัน และคุณลักษณะของสื่อใหม่ที่เข้าถึงได้ง่ายทั้งในแง่ของการเป็นผู้ผลิตและผู้ชมก็เป็นเงื่อนไขที่สอดคล้องกับสภาพของกลุ่มชาติพันธุ์ที่เป็นคนกลุ่มน้อยและมีอำนาจน้อย การจะเข้าถึงสื่อมวลชนซึ่งเป็นสื่อใหญ่จึงเป็นเรื่องยาก การใช้พื้นที่สื่อใหม่เป็นพื้นที่ในการสื่อสารอัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์จึงมีทั้งความเหมาะสมและสอดคล้องกับสภาพของกลุ่มชาติพันธุ์

สารบัญ

หน้า

บทคัดย่อ.....	(1)
Abstract.....	(2)
บทสรุปผู้บริหาร.....	(3)
สารบัญภาพ.....	(21)
สารบัญตาราง.....	(23)
 บทที่ 1 ที่มา ความสำคัญ โจทย์และวัตถุประสงค์การวิจัย.....	1
1. ที่มาและความสำคัญ.....	1
2. โจทย์การวิจัย.....	10
3. วัตถุประสงค์.....	11
4. นิยามศัพท์เชิงปฏิบัติการ.....	11
5. ขอบเขตของการวิจัย.....	12
6. ผลที่คาดว่าจะได้รับ.....	13
 บทที่ 2 แนวคิด และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	14
1. แนวคิดการใช้ประโยชน์จากงานวิจัย.....	14
2. แนวคิดการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม.....	22
3. แนวคิดการสื่อสารเพื่อการพัฒนาชุมชน.....	31
4. แนวคิดความสามารถทางการสื่อสาร.....	38
5. แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาเด็กและเยาวชน.....	40
6. แนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารอัตลักษณ์ชาติพันธุ์.....	62

บทที่ 3	ระเบียบวิธีวิจัย.....	68
	1. กรอบแนวคิดและขั้นตอนในการวิจัย.....	69
	2. พื้นที่วิจัยและกลุ่มเป้าหมายเยาวชน.....	72
	3. การนำเสนอ.....	73
บทที่ 4	บริบทชุมชนพื้นที่ศึกษา.....	74
	1. “กวย/กวย” กับความเป็นชาติพันธุ์ในชุมชนพื้นที่ศึกษา.....	75
	1.1 กวย/กวย กับความเป็นชาติพันธุ์.....	75
	1.2 “กวย” บ้านนงระ: ประวัติศาสตร์และพัฒนาการของชุมชน.....	81
	1.3 “กวย” บ้านชำ: ประวัติศาสตร์และพัฒนาการของชุมชน.....	84
	2. ประสบการณ์วิจัยท้องถิ่นของชุมชนพื้นที่ศึกษา.....	89
	2.1 ภูมิปัญญาวัฒนธรรมกับการจัดการองค์กรชุมชน: ประสบการณ์วิจัยของชุมชนบ้านนงระ.....	90
	2.2 การวิจัยบนฐานวัฒนธรรมกลุ่มชาติพันธุ์: ประสบการณ์การวิจัยของชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคี (บ้านตาตาและบ้านชำ).....	94
	3. การวิเคราะห์ศักยภาพชุมชน.....	98
	3.1 การวิเคราะห์ผู้มีส่วนได้เสีย (stakeholder).....	98
	3.1.1 กลุ่มผู้มีส่วนได้เสีย (stakeholder) ในชุมชนบ้านนงระ.....	99
	3.1.2 การวิเคราะห์ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียของชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคี.....	105
	3.2 การวิเคราะห์ต้นทุนความรู้ของชุมชน.....	111
	3.2.1 ต้นทุนความรู้ในกระบวนการจัดการชุมชน.....	111
	3.2.2 ต้นทุนความรู้วัฒนธรรมชุมชน.....	112
	3.3 การประเมินศักยภาพการพัฒนาของชุมชน.....	115
บทที่ 5	กระบวนการและผลการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของกลุ่มเยาวชนเพื่อสืบทอดอัตลักษณ์ชาติพันธุ์.....	118
	1. การเตรียมความพร้อมชุมชน.....	119
	1.1 กระบวนการเตรียมความพร้อมชุมชน.....	120
	1.2 การประเมินศักยภาพและการเตรียมความพร้อมกลุ่มเยาวชน.....	129
	1.2.1 การเตรียมความพร้อมกลุ่มเยาวชน.....	129

บทที่ 5 (ต่อ)

1.2.2 การประเมินศักยภาพของกลุ่มเยาวชน.....	134
2. กระบวนการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของเยาวชนกลุ่มชาติพันธุ์.....	143
2.1 กำหนดประเด็นสื่อสารและการสืบค้นข้อมูลอย่างมีส่วนร่วม.....	144
2.1.1 ผ้าไหมทอมือ: ภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชุมชนชาวกว๋ายบ้านชำ.....	145
2.1.2 ป่าชุมชน: แหล่งทรัพยากรของชุมชนชาวภูยกู่บ้านงระ.....	146
2.2 กระบวนการสร้างสรรค์สารคดีชุมชน.....	148
2.2.1 เด็กน้อยถาม ผู้เฒ่าตอบ: กระบวนการเก็บข้อมูลอย่างมีส่วนร่วม.....	149
2.2.2 เขียนเรื่องเป็นภาพ: กระบวนการพัฒนาบทสารคดี.....	151
2.2.3 Action! : กระบวนการถ่ายทำสารคดี.....	153
2.2.4 ตัด ต่อ แต่ง เติม: กระบวนการตัดต่อสารคดี.....	158
2.3 การประเมินผลงานสร้างสรรค์ของกลุ่มเยาวชน.....	160
3. ผลการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของกลุ่มเยาวชน.....	162
3.1 การวิเคราะห์ผลกับกลุ่มเยาวชน.....	162
3.2 การวิเคราะห์ผลกับชุมชน.....	164
บทที่ 6 สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ.....	167
1. สรุปผลการวิจัย.....	167
1.1 การศึกษาต้นทุนความรู้และประสบการณ์ของชุมชนพื้นที่วิจัย.....	168
1.2 กระบวนการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของกลุ่มเยาวชน.....	171
1.3 ผลจากการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสาร.....	173
2. อภิปรายผล.....	182
2.1 การสื่อสารกับการใช้ประโยชน์จากงานวิจัย.....	176
2.1.1 การสร้างสรรค์สารคดีกับการสืบทอดวัฒนธรรมกลุ่มชาติพันธุ์.....	178
2.1.2 สื่อใหม่: พื้นที่ใหม่ในการสืบทอดอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม.....	179
2.2 รูปแบบกระบวนการ กลยุทธ์และเงื่อนไขการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสาร.....	180

บทที่ 6 (ต่อ)

2.2.1 กระบวนการมีส่วนร่วม: รูปแบบของกระบวนการพัฒนา.....	180
2.2.2 กลยุทธ์การพัฒนา.....	181
2.2.3 เงื่อนไขการพัฒนา.....	184
3. ข้อเสนอแนะ.....	186
บรรณานุกรม.....	188

สารบัญภาพ

	หน้า
ภาพที่ 1	คุณลักษณะการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม..... 25
ภาพที่ 2	ขั้นตอนวงเกลียวของ Action Research..... 26
ภาพที่ 3	คุณลักษณะของแนวคิดใหม่ของการสื่อสารเพื่อการพัฒนา..... 32
ภาพที่ 4	กลยุทธ์ใหม่ของการสื่อสารเพื่อการพัฒนา..... 35
ภาพที่ 5	กรอบแนวคิดการวิจัย..... 69
ภาพที่ 6	แผนที่แสดงการตั้งชุมชนของบ้านร่งระ ตำบลตุม อำเภอบางศรีณรงค์ จังหวัด ศรีสะเกษ..... 81
ภาพที่ 7	เสื้อแส่ว (ปักลวดลาย) ผ้าไหมลายลูกแก้ว สินค้าชุมชนชาวภูบ้านร่งระ..... 84
ภาพที่ 8	แผนที่แสดงการตั้งชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคี (บ้านตาตาและบ้านชำ) ตำบลโพธิ์กระสังข์ อำเภอบึงนาราง จังหวัดศรีสะเกษ..... 86
ภาพที่ 9	ชาวชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคียังคงเอกลักษณ์การนุ่งผ้าไหมทอมือ เพื่อแสดงอัตลักษณ์ความเป็นชุมชนชาวภู..... 88
ภาพที่ 10	ศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงบ้านร่งระ..... 92
ภาพที่ 11	ภาพยนตร์สั้น “กวยกวย ส่วยไม่ลืมชาติ” ภาพยนตร์กวยเรื่องแรกของโลก ที่สร้างสรรค์โดยชาวภูชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคี..... 95
ภาพที่ 12	ตัวอย่างหนังสือนิทานภาพประกอบภาษากวย ผลงานจากโครงการวิจัย พัฒนาระบบตัวเขียนภาษากวย..... 97
ภาพที่ 13	การวิเคราะห์ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียโดยใช้เกณฑ์การให้การสนับสนุนกลุ่ม เยาวชนของชุมชนบ้านร่งระ..... 102
ภาพที่ 14	การวิเคราะห์ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียโดยใช้เกณฑ์คณงใน – วงนอกของชุมชน บ้านร่งระ..... 104
ภาพที่ 15	การวิเคราะห์ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียโดยใช้เกณฑ์การให้การสนับสนุนกลุ่ม เยาวชนของชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคี..... 106
ภาพที่ 16	การวิเคราะห์ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียโดยใช้เกณฑ์คณงใน – วงนอกของชุมชน วัดไตรราษฎร์สามัคคี..... 109
ภาพที่ 17	การประชุมเพื่อทำความเข้าใจกับกลุ่มแกนนำของชุมชนวัดไตรราษฎร์ สามัคคี..... 121
ภาพที่ 18	การประชุมเพื่อทำความเข้าใจกับกลุ่มแกนนำของชุมชนบ้านร่งระ..... 122
ภาพที่ 19	การเดินทางสำรวจชุมชนบ้านร่งระในช่วงเตรียมความพร้อมชุมชน..... 123

ภาพที่ 20	การเข้าร่วมในกิจกรรมงานบุญของชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคีเพื่อสร้างความเข้าใจให้แก่ชุมชน.....	125
ภาพที่ 21	กิจกรรมสร้างความสัมพันธ์กับกลุ่มเยาวชนบ้านโรงระ.....	131
ภาพที่ 22	กิจกรรมสร้างความสัมพันธ์กับกลุ่มเยาวชนบ้านชำ.....	131
ภาพที่ 23	บรรยากาศการประชุมเพื่อวางแผนการทำงานกับกลุ่มเยาวชนบ้านชำ.....	133
ภาพที่ 24	บรรยากาศการประชุมเพื่อวางแผนการทำงานกับกลุ่มเยาวชนบ้านโรงระ.....	133
ภาพที่ 25	การวิเคราะห์ของดีชุมชนของเยาวชนบ้านโรงระ.....	138
ภาพที่ 26	การวิเคราะห์ของดีชุมชนของเยาวชนบ้านชำ.....	140
ภาพที่ 27	กระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านชำในการกำหนดประเด็นสร้างสรรค์ สารคดี.....	145
ภาพที่ 28	การวิเคราะห์กระบวนการทอดผ้าไหมของกลุ่มเยาวชนบ้านชำ.....	146
ภาพที่ 29	การวิเคราะห์ป่าชุมชนของเยาวชนบ้านโรงระ.....	147
ภาพที่ 30	การเก็บข้อมูลการทอดผ้าไหมของเยาวชนบ้านชำ.....	149
ภาพที่ 31	การเก็บข้อมูลป่าชุมชนของเยาวชนบ้านโรงระ.....	150
ภาพที่ 32	ตัวอย่าง storyboard เรื่องป่าชุมชนของกลุ่มเยาวชนบ้านโรงระ.....	151
ภาพที่ 33	ตัวอย่าง storyboard เรื่องการทอดผ้าไหมของกลุ่มเยาวชนบ้านชำ.....	152
ภาพที่ 34	การลงพื้นที่ทดลองถ่ายทำสารคดีชุมชนด้วยอุปกรณ์ของชุมชนบ้านโรงระ.....	155
ภาพที่ 35	การถ่ายทำสารคดีของเยาวชนบ้านชำ.....	156
ภาพที่ 36	การติดต่อสารคดีของเยาวชนบ้านชำ.....	159
ภาพที่ 37	กิจกรรมฉายภาพยนตร์สารคดีชุมชนของเยาวชนบ้านชำ.....	161

สารบัญตาราง

	หน้า
ตารางที่ 1	
การเปรียบเทียบคุณลักษณะงานวิจัยแบบดั้งเดิมและงานวิจัยเชิง ปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม.....	23

บทที่ 1

ที่มา ความสำคัญ โจทย์และวัตถุประสงค์การวิจัย

1. ที่มาและความสำคัญ

โครงการการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของเยาวชนในการสืบทอดวัฒนธรรมกลุ่มชาติพันธุ์ในจังหวัดศรีสะเกษ เป็นโครงการวิจัยเพื่อขยายผลการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยในระดับชุมชนและพื้นที่ ด้วยแนวทางการทำงานที่เน้นการใช้สื่อเพื่อพัฒนาเยาวชนกลุ่มชาติพันธุ์ในจังหวัดศรีสะเกษ ให้มีความสามารถทางการสื่อสารหรือเป็น Smart User สามารถใช้สื่อเพื่อสื่อสารเรื่องราวองค์ความรู้และภูมิปัญญาของชุมชนตนเองไปสู่สาธารณะได้ โดยมีที่มาและหลักการสำคัญ รวมทั้งแนวทางการขยายผลการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยโดย ดังนี้

1.1 สถานภาพของงานวิจัยท้องถิ่น

นับแต่ทศวรรษที่ 2530-2540 เป็นต้นมา กระแสท้องถิ่นนิยม (localism) และก่อตัวของแนวคิดเรื่องวัฒนธรรมชุมชน ที่ปฎิบัติการมองชุมชนจากอดีตที่เชื่อว่าชุมชนต้องการทรัพยากรจากภายนอกเพื่อใช้ในการพัฒนาไม่ว่าจะเป็นเงินทุน ความรู้ วิธีการจัดการองค์กรไปสู่การเปลี่ยนแปลงความคิดที่เห็นความสำคัญกับศักยภาพของชุมชน โดยมองว่าชุมชนมีทรัพยากรอยู่แล้วไม่ว่าเป็นภูมิปัญญาหรือวิธีการ ซึ่งถือเป็นพลังสร้างสรรค์ในการพัฒนาชุมชน (กาญจนา แก้วเทพ, 2538: 12-13) การเปลี่ยนแปลงแนวคิดดังกล่าวทำให้ชุมชนตื่นตัวศึกษาท้องถิ่นของตนเอง กระแสการตื่นตัวของการศึกษาชุมชนท้องถิ่น ส่งผลให้หลายชุมชนหันมาให้ความสำคัญกับการฟื้นฟูและสืบทอดภูมิปัญญาของท้องถิ่น รวมถึงการพลิกฟื้นภูมิปัญญาท้องถิ่นมาเป็นเครื่องมือในการพัฒนาชุมชน

ภายใต้กระแสดังกล่าว การเกิดขึ้นของของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ที่เริ่มสนับสนุนการวิจัยระดับชาวบ้าน มาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2541 เพื่อหนุนเสริมให้ชาวบ้านแก้ปัญหาของตนเองผ่านการใช้ข้อมูล ความรู้และภูมิปัญญา เพื่อพัฒนาท้องถิ่น (What RU Doing เอกสารเผยแพร่สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย) ทำให้ในช่วงสิบกว่าปีที่ผ่านมาเกิดงานวิจัยรูปแบบใหม่ที่เรียกว่า “งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น” ขึ้นเป็นจำนวนมาก ทั้งจากการสำรวจงานวิจัยท้องถิ่นของ สกว. ที่เผยแพร่ในเว็บไซต์ตั้งแต่ปี 2548-2557 มีข้อสังเกตที่น่าสนใจเกี่ยวกับวิจัยท้องถิ่นของ สกว. อย่างน้อย 2 ประการ คือ

ประการแรก งานวิจัยท้องถิ่นของ สกว. จำนวนไม่น้อยเป็นงานวิจัยที่มีประเด็นเกี่ยวข้องกับ “ความเป็นชาติพันธุ์” จากการสำรวจข้อมูลงานวิจัยท้องถิ่นของ สกว. ที่เกี่ยวกับประเด็นชาติพันธุ์ ตั้งแต่ปี 2548–2557 งานวิจัยที่เกี่ยวกับประเด็นชาติพันธุ์อยู่ถึง 70 โครงการ โดยงานวิจัยส่วนใหญ่เป็นงานวิจัยเกี่ยวกับการฟื้นฟูภาษาและวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ ขณะเดียวกันก็มีงานวิจัยจำนวนหนึ่งที่มีลักษณะเป็นงานวิจัยในลักษณะของการเสริมศักยภาพชุมชนด้วยต้นทุนทางวัฒนธรรมของ “ความเป็นชาติพันธุ์” ซึ่งการวิจัยในลักษณะนี้เพิ่มจำนวนมากขึ้นในระยะหลัง โดยมีความสัมพันธ์กับวิธีการมองชุมชนท้องถิ่นที่จากเดิมที่มองว่าชุมชนท้องถิ่นมีลักษณะตั้งรับความช่วยเหลือจากภายนอก มาสู่การมองชุมชนท้องถิ่นว่ามีทรัพยากรภูมิปัญญาและวัฒนธรรม ที่เป็นต้นทุนสำคัญในการพัฒนา

ประการที่สอง มีข้อสังเกตว่าม้งงานศึกษาวิจัยท้องถิ่นหลายโครงการโดยเฉพาะอย่างยิ่งงานศึกษาด้านการฟื้นฟูวิถีวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ จะมีกระบวนการทำงานที่มีกลุ่มเยาวชนเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย ทั้งในมิติของการเป็นกลุ่มศึกษาที่หลายชุมชนสนใจกระบวนการพัฒนาเยาวชนในชุมชนท้องถิ่นให้มีสำนึกความเป็นชาติพันธุ์ หรือในมิติของการเปิดโอกาสให้เยาวชนเข้ามามีส่วนร่วมในฐานะทีมวิจัย ปรากฏการณ์ที่ชุมชนท้องถิ่นหันมาให้ความสนใจกับกลุ่มเยาวชนนี้ ก็ด้วยแนวคิดทัศนคติที่มองว่าเยาวชนคือ “ผู้สืบทอด” วัฒนธรรมและเชื่อมั่นในศักยภาพของกลุ่มเยาวชนที่มีต่อการพัฒนาชุมชน

1.2 ท้องถิ่นศรีสะเกษ: ประสบการณ์การวิจัยกับการขยายผลการใช้ประโยชน์จากงานวิจัย

สำหรับในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษ ที่โครงการวิจัยนี้เลือกเป็นพื้นที่ศึกษา หากพิจารณาในมิติของประสบการณ์วิจัยและการขยายผลการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยแล้ว พบว่า การวิจัยท้องถิ่นในจังหวัดศรีสะเกษ มีการร่วมกลุ่มกันเป็นเครือข่ายวิจัยท้องถิ่นเพื่อหนุนเสริมการทำงานซึ่งกันและกัน โดยมีศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจังหวัดศรีสะเกษ เป็นหน่วยงานประสานงานวิจัยที่มีบทบาทสำคัญในการสร้างเครือข่ายนักวิจัยท้องถิ่นในจังหวัดศรีสะเกษ โดยเฉพาะอย่างยิ่งบทบาทในการสนับสนุนชุมชนท้องถิ่นในจังหวัดศรีสะเกษพัฒนาโจทย์การวิจัยท้องถิ่น เพื่อขับเคลื่อนการแก้ไขปัญหาชุมชน รวมทั้งยังหน้าที่เป็นเสมือนพี่เลี้ยงชุมชนในการสนับสนุนกระบวนการพัฒนาความสามารถการทำวิจัยของคนในชุมชนให้มีศักยภาพมากขึ้น นอกจากนี้ยังมีบทบาทในการเป็นองค์กรที่ทำหน้าที่เชื่อมประสานกับหน่วยงานภายนอกเพื่อสนับสนุนการทำงานวิจัยของชุมชนในพื้นที่

ในขณะที่หากพิจารณาจากประสบการณ์การวิจัยท้องถิ่นในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษ พบว่า เริ่มต้นตัวในการทำงานวิจัยท้องถิ่น หลังจากที่มีศูนย์ประสานงานเครือข่ายวิจัยท้องถิ่นจังหวัดศรีสะเกษ ริเริ่มพัฒนาโครงการวิจัยโดยการสนับสนุนจาก สกว. ในชุดวัฒนธรรมกับการ

พัฒนากลุ่มชาติพันธุ์เขมร กูย¹ ลาว เยอ จังหวัดศรีสะเกษ มาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2553 โดยโครงการวิจัยส่วนใหญ่เป็นโครงการวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการรื้อฟื้นภูมิปัญญาท้องถิ่นของกลุ่มชาติพันธุ์ในพื้นที่ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ กูย (กวยหรือส่วย)

ต่อมางานวิจัยของศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจังหวัดศรีสะเกษ ได้พัฒนา งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นไปสู่การวิจัยเพื่อท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาชุมชนชายแดนไทย-กัมพูชา จังหวัดศรีสะเกษ ซึ่งเป็นการขยายผลการวิจัยเพื่อสร้างเครือข่ายวิจัยท้องถิ่นข้ามพรมแดน ภูมิภาค ในแง่จึงเห็นได้ว่า ในระดับพื้นที่ก็เริ่มมีแนวคิดในการขยายผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์ ด้วยพื้นที่ของจังหวัดศรีสะเกษมีอาณาเขตติดต่อกับประเทศกัมพูชาและมีสายสัมพันธ์ทาง ชาติพันธุ์ การขยายผลการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยจึงเป็นลักษณะของการใช้งานวิจัยเป็น เครื่องมือในการรื้อฟื้นความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมของผู้คนที่อยู่บริเวณชายแดนของไทยและ กัมพูชา

นอกจากนี้ จากการศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นของพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษ ยังพบว่า มีการใช้กิจกรรมเยาวชนเป็นส่วนหนึ่งของการวิจัย จึงน่าสนใจว่า เครือข่ายวิจัยใน พื้นที่ศรีสะเกษมิได้ให้ความสำคัญแต่เพียงการขยายพื้นที่การวิจัยและประเด็นการวิจัยเท่านั้น หากแต่ยังให้ความสำคัญกับกลุ่มเยาวชนในฐานะที่เป็นผู้สืบทอดทางวัฒนธรรม ดังเห็นเป็น รูปธรรมจากการดำเนินโครงการพัฒนาเยาวชนพลเมืองดีศรีสะเกษ ซึ่งเป็นโครงการที่เปิดพื้นที่ การเรียนรู้ของเยาวชนให้คิดเอง ทำเองและปฏิบัติการโครงการเพื่อชุมชนบนฐานความรู้ โดย ตระหนักว่า เยาวชนมีศักยภาพและเป็นพลังสำคัญในการพัฒนาชุมชนท้องถิ่น (เทศบาลแห่ง การเรียนรู้ พลังคุณค่าพลเมืองดีศรีสะเกษ ครั้งที่ 1 เอกสารเผยแพร่โครงการพัฒนาเยาวชน พลเมืองดีศรีสะเกษ) จึงเห็นได้ว่าศูนย์ประสานงานเครือข่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่นจังหวัดศรีสะเกษ ไม่เพียงแต่พัฒนาเครือข่ายนักวิจัยท้องถิ่น แต่ยังพัฒนาเครือข่ายเยาวชนในพื้นที่อีกด้วย

อย่างไรก็ดีในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยให้ความสำคัญกับการขยายผลการใช้ประโยชน์ใน การวิจัยกับกลุ่มเยาวชน ด้วยความสนใจของผู้วิจัยที่ว่า เนื่องจากงานวิจัยส่วนใหญ่ในพื้นที่ จังหวัดศรีสะเกษเป็นงานวิจัยที่เน้นการฟื้นฟูวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น การขยายผลการ ใช้ประโยชน์จากงานวิจัยไปยังกลุ่มเป้าหมายที่เป็นเยาวชนจึงมีความสำคัญ เพราะเยาวชนเป็น ผู้มีบทบาทสำคัญในการสืบทอดวัฒนธรรมของชุมชน ประกอบกับในพื้นที่เองก็เริ่มตระหนักถึง ความสำคัญของเยาวชน โดยเปิดโอกาสให้เยาวชนได้เข้ามามีส่วนร่วมกับงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษมากขึ้น ดังนั้นการขยายผลการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยไปสู่

---

¹ ในงานวิจัยนี้ผู้วิจัยจะใช้ชื่อเรื่องกลุ่มชาติพันธุ์กูย ที่แตกต่างกัน ทั้ง กูย กวย และส่วย เนื่องจาก งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษมีการเรียกชื่อกลุ่มชาติพันธุ์กูย แตกต่างกันไปตามที่วิจัย ขณะที่ในทางมานุษยวิทยาคำว่า กูย หรือ กวย เป็นชื่อเรียกกลุ่มชาติพันธุ์ที่อาศัยอยู่บริเวณลุ่มแม่น้ำโขงและ เทือกเขาพนมดงรักและเรียกชื่อตัวเองต่างสำเนียงกันไปว่า กูย กวย ไกย บ้าง โดยต่างมีความหมายว่า “คน” ส่วนคำว่า “ส่วย” นั้น เป็นคำเรียกที่ชาวสยามให้เรียกชาวกูย เนื่องจากได้รับมอบหน้าที่ให้ส่งส่วยแก่รัฐสยาม อย่างก็ในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษให้ความหมายกับกลุ่มชาติพันธุ์กูยและกวย ว่าเป็นคนละกลุ่มชาติพันธุ์ซึ่ง มีอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน (รุ่งพิชิต ค้างาม, สัมภาษณ์ 12 มกราคม 2559)

กลุ่มเป้าหมายที่เป็นเยาวชนจึงมีความสำคัญทั้งในแง่ของการสืบทอดอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ และมีความสำคัญในแง่ของการพัฒนาศักยภาพของเยาวชนในชุมชนให้มีบทบาทเป็นคณูรุ่นใหม่ที่จะเข้ามามีส่วนร่วมในการทำงานร่วมกับคนในชุมชนในฐานะผู้สืบทอดวัฒนธรรม

อย่างไรก็ดีเนื่องจากงานวิจัยนี้เป็นงานวิจัยเชิงปฏิบัติการ (action research) โดยใช้กระบวนการทดลองในการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของกลุ่มเยาวชน ดังนั้นแม้ท้องถิ่นจังหวัดศรีสะเกษจะการทำงานวิจัยในหลายพื้นที่ แต่ในงานวิจัยนี้จะเลือกดำเนินงานขยายผลการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยในพื้นที่ 2 พื้นที่ คือ อำเภอปรางค์กู่และอำเภอนุนาห์เนื่องมาจากทั้ง 2 พื้นที่ที่มีจุดร่วมที่สำคัญ 2 ประการ คือ 1) ทั้ง 2 พื้นที่ที่มีการรวมกลุ่มเยาวชนที่เป็นรูปธรรมและมีการจัดกิจกรรมที่สนับสนุนบทบาทของกลุ่มเยาวชนในชุมชน หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ ทั้ง 2 พื้นที่ที่มีทัศนคติที่เห็นศักยภาพการพัฒนาของกลุ่มเยาวชนในฐานะที่เป็นผู้สืบทอดวัฒนธรรมชุมชนท้องถิ่น 2) ทั้ง 2 พื้นที่ที่เป็นพื้นที่ของกลุ่มชาติพันธุ์กวย/กวย และมีประสบการณ์วิจัยท้องถิ่นทั้งในแง่ของการรื้อฟื้นภูมิปัญญาของกลุ่มชาติพันธุ์ และการใช้ต้นทุนภูมิปัญญาของกลุ่มชาติพันธุ์ในการแก้ไขปัญหาและพัฒนาชุมชน ดังนั้นทั้ง 2 พื้นที่จึงเป็นพื้นที่มีต้นทุนทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อการขยายผลการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยในด้านการสืบทอดอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม

ทั้งนี้เนื่องจากในการวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเพื่อขยายผลการใช้ประโยชน์จากงานวิจัย ดังนั้น โจทย์เริ่มต้นของการทำงานวิจัยครั้งนี้จึงพัฒนามาจากต้นทุนงานวิจัยเดิมของชุมชนพื้นที่วิจัยทั้ง 2 พื้นที่ คือ

1. ชุมชนบ้านร่งระ ตำบลตูม อำเภอปรางค์กู่ จังหวัดศรีสะเกษ อาศัยข้อมูลพื้นฐานและต้นทุนความรู้ จากโครงการจัดการเรียนรู้เพื่อการพึ่งตนเองของชุมชนชาวกวย ตำบลตูม อำเภอปรางค์กู่ จังหวัดศรีสะเกษ ที่มีเป้าหมายเพื่อศึกษาการจัดการความรู้พื้นฐานภูมิปัญญาของกลุ่มชาติพันธุ์กวย และขยายผลไปสู่การจัดการเพื่อการพึ่งพาตนเองของชุมชนชาวกวยในบ้านร่งระ ตำบลตูม จังหวัดศรีสะเกษ เป็นข้อมูลพื้นฐานในการพัฒนาโครงการวิจัย

2. ชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคี ตำบลโพธิ์กระสังข์ อำเภอนุนาห์ จังหวัดศรีสะเกษ อาศัยข้อมูลพื้นฐานและต้นทุนความรู้ จากโครงการศึกษากลุ่มเยาวชนกับการฟื้นฟูและอนุรักษ์วัฒนธรรมประเพณีชาติพันธุ์กวย (ส่วย): กรณีศึกษาชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคี บ้านตาตาและบ้านชำ ตำบลโพธิ์กระสังข์ อำเภอนุนาห์ จังหวัดศรีสะเกษ ที่มีเป้าหมายในการศึกษาประวัติศาสตร์ความเป็นมาของชาติพันธุ์กวย (ส่วย) และศึกษาบทบาทและศักยภาพของกลุ่มเยาวชนในการฟื้นฟู อนุรักษ์และสืบทอดวัฒนธรรมประเพณีของชาติพันธุ์กวย (ส่วย)

จากการศึกษาข้อมูลพื้นฐานของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นทั้ง 2 โครงการดังกล่าว พบว่า ผลการศึกษาของโครงการศึกษากลุ่มเยาวชนกับการฟื้นฟูและอนุรักษ์วัฒนธรรมและประเพณีชาติพันธุ์กวย (ส่วย): กรณีศึกษา ชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคี บ้านตาตาและบ้านชำ ตำบลโพธิ์กระสังข์ อำเภอนุนาห์ จังหวัดศรีสะเกษ พบว่า แม้ชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคี

(บ้านดาดและบ้านชำ) จะสามารถรักษาประเพณีวัฒนธรรมของชาวกายไว้ได้ แต่วัฒนธรรมประเพณีบางอย่างก็อยู่ในสถานการณ์ที่น่าเป็นห่วง โดยเฉพาะอย่างยิ่งวัฒนธรรมการเล่นของเด็กๆ ชาวกายที่เลือนหายไป โดยมีปัจจัยมาจาก ระบบการศึกษาที่ทำให้กลุ่มเยาวชนห่างหายจากประเพณีวัฒนธรรมของตน หรือระบบเศรษฐกิจที่เน้นการผลิตด้วยเครื่องมือที่ทันสมัย ทำให้ค่านิยมและความเชื่อในวัฒนธรรมประเพณีดั้งเดิมของชาวกายมีความสำคัญลดลง การทำงานวิจัยท้องถิ่นทำให้ชุมชน พบว่า กลุ่มเยาวชนถือเป็นพลังที่สำคัญของชุมชน ในฐานะเป็นผู้สืบทอดวัฒนธรรมประเพณีของชาวกาย ชุมชนจึงมีความพยายามดึงเยาวชนเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมทางวัฒนธรรมของชุมชน เพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้ให้กลุ่มเยาวชนได้ซึมซับและเห็นถึงความสำคัญของวัฒนธรรมและประเพณีของชุมชน โดยสนับสนุนให้กลุ่มเยาวชนแสดงบทบาทสมมติในเรื่องพระเวสสันดรในประเพณีบุญผะเหวด พบว่า กลุ่มเยาวชนมีความสนุกและมีความเข้าใจวัฒนธรรมประเพณีของชุมชนท้องถิ่นอย่างมาก จึงพัฒนาไปสู่การทดลองใช้สื่อการแสดงภาพยนตร์สั้นเรื่อง “กอนกาย ส่วยไม่ลืมชาติ” โดยให้เยาวชนในชุมชนเป็นผู้ร่วมแสดง ซึ่งสามารถสร้างความตระหนักและเห็นคุณค่าของวัฒนธรรมประเพณีของกลุ่มชาติพันธุ์ชาวกายได้

ขณะที่ในกรณีของชุมชนบ้านนงระ ผลการศึกษาโครงการการจัดการเรียนรู้เพื่อการพึ่งตนเองของชุมชนชาวกูย ตำบลตูม อำเภอปรางค์กู่ จังหวัดศรีสะเกษ พบว่า ชุมชนบ้านนงระมีองค์ความรู้เดิมเพื่อการพึ่งพาตนเองอยู่แล้วในระดับหนึ่ง องค์ความรู้ในวิถีการดำรงชีวิต เช่น การปลูกพืชผักหมุนเวียน ด้านการปลูกหม่อนเลี้ยงไหมและทอผ้า รวมถึงภูมิปัญญาการรักษาและดูแลสุขภาพที่สืบทอดกันมาจากรุ่นสู่รุ่น เป็นระบบความเชื่อด้านการรักษาสุขภาพแบบองค์รวมของคนชุมชน นอกจากนี้ชุมชนยังมีองค์ความรู้เดิมในการจัดระบบสวัสดิการชุมชนแบบพึ่งตนเอง โดยชุมชนคนได้ใช้เป็นกลยุทธ์ในการจัดตั้งองค์กรขึ้นในชุมชน เพื่อเป็นเครื่องมือในการหลอมรวมและพัฒนาคนในชุมชนให้เป็นคนเก่ง คนดี มีคุณธรรม และมีบทบาทในการส่งเสริมและสนับสนุนให้เกิดรูปแบบการช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกันในชุมชน

อย่างไรก็ดีในกรณีงานวิจัยท้องถิ่นของชุมชนบ้านนงระ แม้โจทย์การวิจัยไม่ได้เกี่ยวข้องกับกลุ่มเป้าหมายที่เป็นเยาวชนโดยตรง แต่การออกแบบที่มวิจัยท้องถิ่นของชุมชนบ้านนงระ เป็นกระบวนการที่เน้นสร้างการมีส่วนร่วมที่โดยดึงกลุ่มเยาวชนเข้ามามีส่วนร่วมในฐานะเป็นทีมวิจัย ในแง่นี้การวิจัยท้องถิ่นของชุมชนบ้านนงระ จึงเป็นกระบวนการในการพัฒนากลุ่มเยาวชนของชุมชน

นอกจากงานวิจัยทั้ง 2 โครงการดังกล่าวข้างต้น ชุมชนพื้นที่วิจัยทั้ง 2 พื้นที่ยังมีการดำเนินโครงการวิจัยในชุมชนอย่างต่อเนื่อง โดยกรณีของชุมชนบ้านนงระ ก่อนที่ชุมชนจะดำเนิน “โครงการการจัดการเรียนรู้เพื่อการพึ่งตนเองของชุมชนชาวกูย ตำบลตูม อำเภอปรางค์กู่ จังหวัดศรีสะเกษ” ชุมชนบ้านนงระเคยได้รับทุนจาก สกว. ดำเนินโครงการศึกษารูปแบบการบริหารจัดการองค์กรทางการเงินชุมชนเพื่อการจัดการสวัสดิการชุมชนบ้านนงระ ตำบลตูม อำเภอปรางค์กู่ จังหวัดศรีสะเกษ มาก่อนแล้วในปี พ.ศ. 2554

ขณะที่ชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคี หลังจากที่ได้ดำเนินโครงการศึกษากลุ่มเยาวชนกับการฟื้นฟูและอนุรักษ์วัฒนธรรมและประเพณีชาติพันธุ์กวย (ส่วย): กรณีศึกษา ชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคี บ้านตาตาและบ้านชำ ตำบลโพธิ์กระสังข์ อำเภอขุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ” ทางชุมชนยังได้รับทุนสนับสนุนจาก สกว. ให้ดำเนินโครงการวิจัยต่อเนื่องในโครงการศึกษากระบวนการสร้างระบบตัวเขียนภาษากวยเพื่อสืบทอดวิถีวัฒนธรรมของชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคี (บ้านชำและบ้านตาตา) ต.โพธิ์กระสังข์ อ.ขุนหาญ จ.ศรีสะเกษ ระยะที่ 1 และ 2 ในปี พ.ศ. 2555 - 2558

การดำเนินงานวิจัยท้องถิ่นอย่างต่อเนื่องของทั้ง 2 ชุมชน แสดงให้เห็นว่าพื้นที่วิจัยทั้ง 2 พื้นที่ มีกระบวนการขยายผลการศึกษาวิจัยอยู่แล้วระดับหนึ่ง ทั้งในแง่ของการขยายผลเชิงพื้นที่ เช่น กรณีของชุมชนบ้านร่งระ ที่เดิมดำเนินการเฉพาะในพื้นที่บ้านร่งระ แต่ต่อมาได้ขยายผลในระดับตำบล และการขยายผลในประเด็น เช่น กรณีของชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคี ที่ขยายจากประเด็นการพัฒนาเยาวชนไปสู่การพัฒนาระบบภาษาเขียนภาษากวย ที่มีความซับซ้อนมากยิ่งขึ้น

1.3 บทบาทเยาวชนในจังหวัดศรีสะเกษ

เนื่องจากงานวิจัยนี้มีโจทย์หลักในการพัฒนากลุ่มเยาวชน ดังนั้นในเบื้องต้นก่อนที่จะทำกิจกรรมพัฒนากลุ่มเยาวชน จึงมีความจำเป็นที่จะต้องสำรวจสถานภาพและบทบาทของกลุ่มเยาวชนในพื้นที่วิจัยทั้ง 2 พื้นที่ก่อน เพื่อเป็นข้อมูลพื้นฐานในการประเมินศักยภาพกลุ่มเยาวชนและออกแบบกิจกรรมการพัฒนากลุ่มเยาวชนพื้นที่วิจัยทั้ง 2 พื้นที่

ทั้งนี้จากการศึกษาสถานภาพและบทบาทของเยาวชนในพื้นที่วิจัยทั้ง 2 พื้นที่ พบว่าชุมชนพื้นที่วิจัยทั้ง 2 พื้นที่ เห็นถึงความสำคัญและบทบาทของกลุ่มเยาวชน ในฐานะที่เป็นกลุ่มคนรุ่นใหม่ที่จะเป็นพลังสำคัญของชุมชนในอนาคต ทั้ง 2 พื้นที่จึงเปิดโอกาสให้กลุ่มเยาวชนได้เข้ามามีส่วนร่วมกับกิจกรรมต่างๆ ของชุมชน ดังเห็นได้จากกรณีของโครงการศึกษากลุ่มเยาวชนกับการฟื้นฟูและอนุรักษ์วัฒนธรรมประเพณีชาติพันธุ์กวย (ส่วย): กรณีศึกษาชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคี บ้านตาตาและบ้านชำ ตำบลโพธิ์กระสังข์ อำเภอขุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ ได้เปิดโอกาสให้เยาวชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชน โดยกำหนดบทบาทหน้าที่ของชุมชน เช่น มีส่วนร่วมเป็นนักแสดงในงานบุญพะเวส หรือร่วมแสดงภาพยนตร์สั้น “กอนกวย ส่วยไม่ลืมชาติ” เพื่อสื่อสารผลงานวิจัยที่เป็นองค์ความรู้ทางภูมิปัญญาของกลุ่มชาติพันธุ์กวย เป็นต้น ส่งผลให้เยาวชนที่เข้าร่วมโครงการเกิดความตระหนักในอัตลักษณ์ของชาติพันธุ์ตนเองมากขึ้น โดยหันมาแต่งกายแบบชาติพันธุ์กวยเมื่อไปร่วมกิจกรรมกับวัด หรือแม้แต่การหันมาใช้ภาษากวยในการสื่อสารระหว่างกัน

ขณะที่กรณีของชุมชนบ้านร่งระ ตำบลตูม อำเภอปรางค์กู่ เนื่องจากเป็นชุมชนต้นแบบที่มีหน่วยงานภายนอกเข้ามาศึกษาดูงานในชุมชนบ่อยครั้ง กลุ่มผู้นำชุมชนจึงเปิดพื้นที่ให้กลุ่มเยาวชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการทำหน้าที่ต่างๆ เช่น การเป็นทีมสันทนาการ ในกรณีที่ชุมชน

เป็นสถานที่ในการฝึกอบรมบุคคลภายนอก หรือการสร้างพื้นที่การมีส่วนร่วมให้กลุ่มเยาวชนได้เข้ามามีเป็นส่วนหนึ่งของทีมวิจัยท้องถิ่น เป็นต้น ที่น่าสนใจก็คือในการนี้ของชุมชนบ้านร่องระยั้งสนับสนุนให้เยาวชนมีบทบาทในการพัฒนาโครงการเพื่อพัฒนาชุมชนในนามของกลุ่มเยาวชนอีกด้วย โดยได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากโครงการพลเมืองดีศรีสะเกษ ภายใต้การสนับสนุนของมูลนิธิสยามกัมมาจล

จากกรณีตัวอย่างดังกล่าวข้างต้น ทั้ง 2 ชุมชน ให้ความสำคัญกับการเปิดพื้นที่ให้เยาวชนได้เข้ามามีส่วนร่วม ทั้งนี้การเปิดพื้นที่การมีส่วนร่วมของเยาวชนมีเงื่อนไขที่ต้องพิจารณาถึงศักยภาพของเยาวชนประกอบด้วย โดยต้องประเมินศักยภาพของเยาวชนและเปิดพื้นที่ให้เยาวชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในพื้นที่ที่จะสามารถแสดงความสามารถได้ เพราะหากเป็นการเปิดพื้นที่โดยไม่คำนึงถึงศักยภาพของเยาวชนก็อาจส่งผลให้การสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมของเยาวชนไม่ประสบความสำเร็จ เนื่องจากการสร้างพื้นที่ที่ไม่ใช่พื้นที่ความสนใจและสอดคล้องกับศักยภาพของเยาวชน

อย่างไรก็ดีเนื่องจากเยาวชนมีสถานะของการเปลี่ยนผ่าน กล่าวคือ เป็นช่วงวัยที่จะเปลี่ยนไปเป็นวัยผู้ใหญ่ในอนาคต ดังนั้นการทำงานร่วมกับกลุ่มเยาวชนยังมีเงื่อนไขที่สำคัญคือ เงื่อนไขในแง่ของวุฒิภาวะที่ต้องมีผู้ปกครองดูแลและให้การสนับสนุน และเงื่อนไขด้านการศึกษาที่ต้องใช้เวลาส่วนใหญ่ไปกับการศึกษาเล่าเรียน หรือแม้แต่เงื่อนไขทางเศรษฐกิจที่เยาวชนส่วนใหญ่ในชุมชนจะต้องออกจากชุมชนในช่วงปิดภาคเรียนเพื่อหารายได้ ซึ่งส่งผลให้การทำงานกับเยาวชนในพื้นที่ไม่มีความต่อเนื่อง ดังที่รุ่งพิชิต คำงาม (สัมภาษณ์ 22 ธันวาคม 2558) ให้ข้อมูลแม้จะมีกระบวนการที่ส่งเสริมให้เยาวชนในพื้นที่เข้ามามีส่วนร่วมในการวิจัยเพื่อท้องถิ่น แต่กลับพบว่าเมื่อถึงเวลาหนึ่งเยาวชนในชุมชนต้องออกไปศึกษานอกชุมชนจึงทำให้ไม่มีความต่อเนื่องในการพัฒนาเยาวชน

ในประเด็นนี้ผู้วิจัยมีความเห็นว่าแม้ทั้ง 2 ชุมชนจะมีความพยายามสนับสนุนให้กลุ่มเยาวชนเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัย แต่กลับพบข้อจำกัดในแง่ของความต่อเนื่องของกลุ่มเยาวชน ซึ่งถึงเงื่อนไขที่สำคัญอย่างยิ่งในการพัฒนากลุ่มเป้าหมายที่เป็นเด็กและเยาวชน ดังที่ ศศโสฬส จิตรวานิชกุล (2559) ได้อธิบายถึงคุณลักษณะของเด็กและเยาวชนว่า เด็กและเยาวชนอยู่ในสถานะที่เปลี่ยนแปลง (จากเด็กก็จะโต) เมื่อเด็กผ่านช่วงวัยเติบโตขึ้นก็จะออกไปสู่สังคมใหม่ ดังนั้นในการทำกิจกรรมหรือโครงการใดๆกับกลุ่มเป้าหมายนี้ อาจส่งผลถึงความยั่งยืนของโครงการหรือกิจกรรมนั้นๆ เพราะจะขาดความต่อเนื่องหรือหยุดชะงักลงเนื่องจากเด็กรุ่นดังกล่าวได้เติบโตแยกย้ายกันไปศึกษาต่อหรือไปทำงานแล้ว

การจะทำกิจกรรมกับกลุ่มเด็กและเยาวชนจึงต่างจากการทำกิจกรรมกับผู้ใหญ่ จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องวางกลุ่มเป้าหมายที่มีลักษณะคงทนเข้ามาร่วมอยู่ด้วย เช่น ครู พี่เลี้ยง ผู้ใหญ่ที่เกี่ยวข้อง หรือเลือกกลุ่มเป้าหมายหลายช่วงวัย มีทั้งเด็กเล็กและเด็กโตคละรุ่นกัน (intergeneration) เพื่อให้เกิดการส่งต่อกิจกรรมจากรุ่นสู่รุ่น เช่น เมื่อรุ่นพี่ออกไปรุ่นน้องที่ผ่านการอบรมมาด้วยกันก็จะเติบโตขึ้นมาเป็นรุ่นพี่ ซึ่งก็จะเป็นแกนนำในการทำกิจกรรมและส่งต่อ

ความรู้ให้กับรุ่นต่อไปได้ เช่นกันกับครู พี่เลี้ยง หรือผู้ใหญ่ที่เกี่ยวข้อง ที่จะเป็นผู้สนับสนุนหลักในการทำกิจกรรมต่อไป และจะเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้จากโครงการหรือกิจกรรมให้ได้แก่รุ่นต่อไป อีกด้วย

1.4 เยาวชนกับความสามารถทางการสื่อสาร

เนื่องจากการวิจัยนี้มีเป้าหมายพัฒนากลุ่มเยาวชนให้มีความสามารถทางการสื่อสาร ดังนั้นเงื่อนไขเบื้องต้นของการวิจัย คือ การสำรวจความสามารถทางการสื่อสารของกลุ่มเยาวชน จากการศึกษาพบว่า แม้ชุมชนพื้นที่ศึกษาทั้ง 2 ชุมชน เริ่มมีแนวความคิดผลิตสื่อเพื่อเผยแพร่งานวิจัย และเริ่มใช้สื่อเป็นเครื่องมือในการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมกับเยาวชนเพื่อสืบทอดวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ ดังเห็นจากโครงการศึกษากลุ่มเยาวชนกับการฟื้นฟูและอนุรักษ์วัฒนธรรมประเพณีชาติพันธุ์กวย (ส่วย): กรณีศึกษาชุมชนวัด ไตรราษฎร์สามัคคี บ้านดาตาและบ้านซำ ตำบลโพธิ์กระสังข์ อำเภอขุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ ที่เริ่มให้เยาวชนเข้ามามีส่วนร่วมในการวิจัยมากขึ้น เช่น การเปิดโอกาสให้เยาวชนเข้ามาร่วมแสดงเรื่องพระเวสสันดรในประเพณีบุญผะเหวด และร่วมแสดงในภาพยนตร์สั้น “กอนกวย ส่วยไม่ลืมชาติ” เพื่อสื่อสารผลงานวิจัยที่เป็นองค์ความรู้ทางภูมิปัญญาของกลุ่มชาติพันธุ์กวย ผลการวิจัยพบว่ากลุ่มเยาวชนที่เข้ามามีส่วนร่วมในการแสดงดังกล่าวเกิดความตระหนักถึงคุณค่าของวัฒนธรรมประเพณีชาวกวย และสามารถเป็นผู้อนุรักษ์หรือสืบทอดวัฒนธรรมได้ ขณะที่โครงการจัดการเรียนรู้เพื่อการพึ่งตนเองของชุมชนชาวกวย ตำบลตุม อำเภอปรางค์กู่ จังหวัดศรีสะเกษ ก็เปิดโอกาสให้เยาวชนได้เข้ามามีส่วนร่วมเป็นคณะผู้วิจัย โดยมีบทบาทเป็นสื่อบุคคลในการเผยแพร่งานวิจัยในระดับชุมชน จึงเห็นได้ว่าการทำงานของนักวิจัยเพื่อท้องถิ่นในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษ ไม่ได้มุ่งแต่เพียงการใช้สื่อใหม่เท่านั้น หากแต่ยังมีความสามารถในการใช้สื่อเก่าหรือสื่อพื้นบ้าน คือ ประเพณีบุญผะเหวดซึ่งเป็นต้นทุนทางวัฒนธรรมของชุมชนเป็นเครื่องมือในการพัฒนาเยาวชนด้วยเช่นกัน

อย่างไรก็ดีหากพิจารณาในแง่ของความเข้าใจเรื่องการสื่อสาร ชุมชนพื้นที่ศึกษาทั้ง 2 พื้นที่ ยังเข้าใจความหมายของ “สื่อ” ในมุมมองที่จำกัด โดยมองว่าสิ่งที่เป็นสื่อคือสื่อใหม่เท่านั้น ดังเห็นได้จากข้อมูลที่ผู้วิจัยสอบถามถึงความต้องการของนักวิจัยในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษ ในการขยายผลเพื่อใช้ประโยชน์จากงานวิจัย พบว่านักวิจัยส่วนใหญ่มีความต้องการความรู้เรื่องการผลิตสื่อเพื่อเผยแพร่งานวิจัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการผลิตสื่อวีดิทัศน์ ซึ่งนักวิจัยให้ความเห็นว่าเป็นสื่อที่เหมาะสมและสอดคล้องกับความต้องการของเยาวชน ซึ่งในประเด็นนี้สะท้อนให้เห็นว่า นักวิจัยในพื้นที่ยังคงจำกัดความของคำว่า “สื่อ” ในความหมายของ “สื่อมวลชน” และ “สื่อใหม่” เท่านั้น ทั้งที่ในการดำเนินงานจริงนักวิจัยได้ขยายผลการทำงานที่ครอบคลุมไปถึงการใช้ “สื่อพื้นบ้าน” และ “สื่อกิจกรรม” เป็นเครื่องมือในการพัฒนา

จากข้อมูลดังกล่าวข้างต้นหากพิจารณาในแง่ของความสามารถทางการสื่อสาร (communication Competence) ที่กาญจนา แก้วเทพ (2551) อธิบายว่าความสามารถทางการสื่อสารจะต้องประกอบไปด้วย 3 ประการ คือ ความรู้ เรื่องแบบแผนของการสื่อสารที่เหมาะสม

ประการที่สอง คือ ต้องมีความสามารถที่จะอ่านสถานการณ์ที่ความรู้เรื่องแบบแผนการสื่อสารจะเหมาะสม และประการที่สาม คือ ต้องมีความสามารถในการใช้ความรู้ที่นั่นด้วย หรือกล่าวโดยสรุปความสามารถทางการสื่อสารจะต้องประกอบไปด้วยการมีความรู้ มีทักษะและกลยุทธ์การสื่อสารที่หลากหลาย เพื่อที่จะสามารถสื่อสารไปยังกลุ่มเป้าหมายได้อย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งหากพิจารณาในแง่นี้ เห็นได้ว่าแม้นักวิจัยเพื่อท้องถิ่นในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษ รวมถึงกลุ่มเยาวชนจะมีความสามารถในการสร้างสรรค์สื่อเพื่อเผยแพร่งานวิจัยในระดับท้องถิ่น แต่ในแง่ของความสามารถทางการสื่อสารที่ต้องประกอบไปด้วยความรู้เรื่องการสื่อสาร ทักษะการสื่อสาร และกลยุทธ์การสื่อสารนั้นยังเป็นที่ผู้วิจัยเห็นว่าควรเพิ่มความเข้มแข็งให้แก่ นักวิจัยในพื้นที่และกลุ่มเยาวชน ซึ่งแม้นักวิจัยและกลุ่มเยาวชนจะมีความรู้เกี่ยวกับชุมชนท้องถิ่นของตนเอง และมีความรู้เชิงเทคนิคที่สามารถผลิตสื่อได้ แต่ในแง่ของการวิเคราะห์ผู้รับสารหรือแม้แต่การออกแบบเนื้อหาสาระและสื่อ ยังเป็นข้อจำกัดที่ควรต้องหนุนเสริมให้มากขึ้น

ดังนั้นเพื่อเพิ่มศักยภาพในการขยายผลการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ผู้วิจัยจึงใช้แนวทางการพัฒนาเยาวชนให้มีความสามารถทางการสื่อสารหรือเป็น Smart User ที่จะสามารถใช้สื่อเพื่อสื่อสารเรื่องราวองค์ความรู้และภูมิปัญญาของชุมชนตนเองไปสู่ของสาธารณะได้ ซึ่งแนวทางการขยายผลการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยดังกล่าวนั้น นอกจากจะเป็นการพัฒนาศักยภาพของเยาวชนในด้านการสื่อสารเพื่อเผยแพร่งานวิจัยแล้ว ในอีกด้านหนึ่งยังเป็นการกระบวนกรในการพัฒนาศักยภาพเยาวชนให้มีความสามารถในการทำงานเชิงพัฒนาที่จะสามารถทำงานพัฒนาชุมชนร่วมกับแกนนำของชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพและมีความต่อเนื่อง ซึ่งถือเป็นกระบวนกรในการสร้าง “คนรุ่นใหม่” ที่จะเป็พลังในการขยายผลการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยในระดับชุมชนท้องถิ่นต่อไปในอนาคต

การพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารให้แก่เยาวชน จึงเป็นแนวทางการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยตามแนวทางโดยเฉพาะกับกลุ่มเยาวชนที่ผู้วิจัยมีความเห็นว่าเป็นกลุ่มคนที่มีศักยภาพที่จะสามารถพัฒนาความสามารถทางการสื่อสาร เพื่อศักยภาพในการขยายผลการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยเพื่อมีความสามารถในการสื่อสารงานวิจัยเพื่อประโยชน์ในการเผยแพร่งานวิจัยทั้งในระดับภายในชุมชนและภายนอกชุมชน และเป็นประโยชน์ในแง่ที่การทำงานเชิงพัฒนาชุมชนร่วมกับนักวิจัยในพื้นที่ อันจะเป็นการพัฒนาเยาวชนในมีความสามารถที่จะขึ้นมารับบทบาทการทำงานเพื่อสืบทอดวัฒนธรรมร่วมกับชุมชนในอนาคต ในฐานะที่เป็นผู้สืบทอดทางวัฒนธรรม

1.5 แนวทางการขยายผลการใช้ประโยชน์จากงานวิจัย

จากข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับสถานการณ์วัฒนธรรมและบทบาทกลุ่มเยาวชนในชุมชนพื้นที่ศึกษาทั้ง 2 ชุมชน รวมทั้งการประเมินความสามารถทางการสื่อสารของกลุ่มเยาวชน ผู้วิจัยจึงวางแนวทางการขยายผลการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยของงานวิจัยในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษ โดยเน้นแนวทางการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของกลุ่มเยาวชน ให้เป็น

Smart User ที่สามารถใช้สื่อเพื่อสื่อสารงานวิจัยที่เป็นองค์ความรู้และภูมิปัญญาของชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยใช้กระบวนการสร้างพื้นที่ทางการสื่อสารรูปแบบใหม่ให้แก่ชุมชน คือ พื้นที่ของสารคดีชุมชน และพื้นที่สื่อใหม่ เช่น Facebook สำหรับเป็นพื้นที่ในการสื่อสารอัตลักษณ์ของชุมชน ทั้งนี้การเลือกใช้พื้นที่ทางการสื่อสารรูปแบบใหม่ ผ่านกระบวนการสร้างสรรค์สารคดีชุมชนและการใช้ช่องทางสื่อใหม่เป็นพื้นที่ในการสื่อสารอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ในชุมชน เนื่องจากเหตุผลสำคัญของประการ คือ

ประการแรก หากพิจารณาว่ากลุ่มเยาวชนเป็นคนกลุ่มชายขอบ ที่มีขอบข่ายอำนาจที่จำกัด ดังนั้นการที่จะให้กลุ่มเยาวชนเข้าไปใช้พื้นที่แบบดั้งเดิมในการสื่อสารอัตลักษณ์วัฒนธรรมจึงเป็นไปได้ยากลำบาก เนื่องจากเป็นพื้นที่ดั้งเดิมของคนรุ่นเก่าในชุมชน ดังนั้นการสร้างใช้พื้นที่สื่อใหม่จึงเป็นเสมือนการสร้างพื้นที่ใหม่ให้กลุ่มเยาวชนได้มีพื้นที่เป็นของตนเอง และสามารถที่จะทดลองสื่อสารอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมผ่านพื้นที่ทางวัฒนธรรมรูปแบบใหม่ของตนเองได้

ประการที่สอง หากพิจารณาในแง่ของความเหมาะสมและสอดคล้องกับช่วงวัยของกลุ่มเยาวชน สื่อใหม่เป็นพื้นที่ที่กลุ่มเยาวชนมีความคุ้นชินเนื่องจากเป็นสื่อที่กลุ่มเยาวชนในฐานะที่เป็นคนรุ่นใหม่ใช้อยู่แล้วในชีวิตประจำวัน ดังนั้นการติดตั้งกระบวนการคิดในการสร้างสรรค์สารคดีชุมชน และการเผยแพร่ผ่านช่องทางสื่อใหม่ เช่น Facebook จึงสอดคล้องกับความสนใจของกลุ่มเยาวชน ซึ่งจะมีส่วนอย่างสำคัญในการสร้างบรรยากาศการทำงานที่เอื้อให้กลุ่มเยาวชนเข้ามามีส่วนร่วมได้มากขึ้น

ที่สำคัญการเลือกใช้กระบวนการสร้างสรรค์สารคดีชุมชนเป็นเครื่องมือทางการสื่อสารเพื่อสืบทอดอัตลักษณ์นั้น เนื่องจากมีความใกล้เคียงกับสื่อภาพยนตร์หรือหนังสือในแง่ที่เป็นสื่อที่เล่าเรื่องด้วยภาพและเสียงที่สามารถวิเคราะห์ให้เห็นถึงกระบวนการประกอบสร้างความหมายและการสื่อสาร “ความเป็นชาติพันธุ์” ของกลุ่มเยาวชนได้ แต่ความสำคัญของสารคดี คือ เนื้อหาในสารคดีต้องอยู่บนพื้นฐานของความเป็นจริง ต่างจากหนังสือที่อาจสร้างขึ้นจากเรื่องแต่ง ดังนั้นในแง่กระบวนการสร้างสรรค์สารคดีจึงเป็นกระบวนการที่จะทำให้เห็นถึงวิธีการเลือกชุดความรู้ของกลุ่มเยาวชน เพราะในกระบวนการผลิตสารคดีจะต้องมีขั้นตอนของการหาข้อมูล เพื่อนำมาเขียนบทสารคดี ในขั้นตอนนี้มีความสำคัญในแง่ที่จะทำให้เห็นกระบวนการเลือกและการเข้าไปมีปฏิสัมพันธ์กับชุดความรู้ชุดต่างๆ ที่อยู่ในชุมชน ผ่านรูปแบบกิจกรรมการเข้าไปสัมภาษณ์หรือสอบถามข้อมูลจากคนในชุมชน ซึ่งเป็นกระบวนการที่สำคัญในการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมกันชุมชน

2. โจทย์การวิจัย

จากที่มาและความสำคัญของปัญหาที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ผู้วิจัยได้กำหนดโจทย์การวิจัยโดยให้ความสำคัญกับการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยในระดับชุมชนพื้นที่ โดยกำหนดโจทย์การวิจัยไว้ 2 ประการดังนี้

1. การสื่อสารจะเป็นเครื่องมือในการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยในระดับชุมชนและพื้นที่อย่างไร

2. การพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของกลุ่มเยาวชนกลุ่มชาติพันธุ์ ให้มีความสามารถเป็นผู้สืบทอดวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ในชุมชน จะมีกระบวนการและรูปแบบรวมทั้งเงื่อนไขในการพัฒนาอย่างไร

3. วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาและสังเคราะห์รูปแบบการขยายผลการนำงานวิจัยไปใช้ประโยชน์ด้านชุมชนและพื้นที่กับกลุ่มเยาวชนในฐานะที่มีบทบาทเป็นผู้สืบทอดวัฒนธรรมของชุมชน

2. เพื่อพัฒนาความสามารถด้านการสื่อสารของกลุ่มเยาวชนในจังหวัดศรีสะเกษ ให้มีความสามารถในการสื่อสารวัฒนธรรมและภูมิปัญญาของกลุ่มชาติพันธุ์

3. เพื่อส่งเสริมให้เยาวชนมีความสามารถในการสร้างสรรค์สารคดีชุมชนเพื่อเผยแพร่องค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนกลุ่มชาติพันธุ์ และส่งเสริมความยั่งยืนในการใช้กระบวนการสื่อสารเป็นเครื่องมือในการพัฒนาเด็กและเยาวชนในชุมชน

4. นิยามศัพท์เชิงปฏิบัติการ

ความสามารถทางการสื่อสารเพื่อสืบทอดอัตลักษณ์กลุ่มชาติพันธุ์ หมายถึง ความสามารถของบุคคลในการสื่อสารเพื่อให้บรรลุเป้าหมายในการสร้างสำนักความเป็นชาติพันธุ์ หรือการมีสำนึกความเป็นชุมชนท้องถิ่นชาติพันธุ์ ทั้งนี้ความสามารถทางการสื่อสารจะต้องประกอบไปด้วยความรู้ ทั้งความรู้ด้านการสื่อสารและความรู้ด้านชาติพันธุ์ตามบริบทของชุมชน มีทักษะ คือ มีความสามารถในการสร้างสรรค์สื่อเพื่อสื่อสารอัตลักษณ์และภูมิปัญญาของชุมชนได้ และมีกลยุทธ์ทางการสื่อสารที่สามารถเลือกสื่อและสารให้มีความสอดคล้องกับกลุ่มเป้าหมาย

กระบวนการพัฒนาเด็กและเยาวชน หมายถึง กระบวนการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของกลุ่มเด็กและเยาวชน ด้วยแนวคิดพื้นฐานในการมองเด็กและเยาวชนเป็นกลุ่มเป้าหมายที่มีศักยภาพในการพัฒนา และอยู่บนฐานคิดการพัฒนาแบบการยึดเด็กเป็นศูนย์กลาง (Child centered Approach) และสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมกับชุมชนเพื่อสร้างความยั่งยืนในการพัฒนาเด็กและเยาวชนในชุมชน

ความยั่งยืนในการพัฒนาเด็กและเยาวชน หมายถึง ความต่อเนื่องในการพัฒนาเด็กและเยาวชน ทั้งในแง่การสืบทอดแนวคิดกระบวนการพัฒนาเด็กและเยาวชน และในแง่การสืบทอดรูปแบบวิธีการพัฒนาเด็กและเยาวชน รวมทั้งการต่อยอดและขยายผลการพัฒนาในรูปแบบใหม่ๆ บนฐานความคิดเด็กและเยาวชนเป็นกลุ่มเป้าหมายที่มีศักยภาพในการพัฒนา

อัตลักษณ์ชาติพันธุ์ หมายถึง รูปแบบทางวัฒนธรรมหรือวิถีชีวิต รวมถึงภูมิปัญญาของชุมชนท้องถิ่นกลุ่มชาติพันธุ์ ที่มองเห็นร่วมกันว่าเป็นสิ่งแสดงถึงความเป็นชาติพันธุ์ หรือความเป็นชุมชนท้องถิ่นของกลุ่มชาติพันธุ์

สารคดีชุมชน หมายถึง สารคดีที่นำเสนอเรื่องราวในชุมชนท้องถิ่น ที่ผลิตและสร้างสรรค์โดยกลุ่มเด็กและเยาวชนกลุ่มชาติพันธุ์ที่ผ่านกระบวนการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสาร ทั้งนี้มีทั้งรูปแบบที่เป็นภาพยนตร์สารคดี และสารคดีภาพถ่าย

5. ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยด้วยเครื่องมือทางการสื่อสาร โดยออกแบบการวิจัยเป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เพื่อแสวงหาแนวทางการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยด้วยเครื่องมือการสื่อสาร ในการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของเยาวชนกลุ่มชาติพันธุ์ ซึ่งมีกระบวนการวิจัยประกอบด้วย (1) การวิจัยเอกสาร เนื่องจากการวิจัยการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยด้วยเครื่องมือการสื่อสาร เป็นการวิจัยในพื้นที่ที่มีการศึกษาวิจัยมาก่อนแล้ว ดังนั้นการวิจัยเอกสารจึงมีความสำคัญทั้งในแง่ของการศึกษาองค์ความรู้ที่ได้จากงานวิจัยเดิม และในแง่ของการศึกษาบริบทของชุมชนพื้นที่ศึกษา (2) การวิจัยเชิงปฏิบัติการ โดยใช้กระบวนการเชิงทดลองด้วยกระบวนการพัฒนาความสามารถในการสร้างสรรค์สารคดีชุมชนเป็นเครื่องมือในการพัฒนากลุ่มเป้าหมายที่เป็นเด็กและเยาวชน และ (3) การถอดบทเรียนที่ได้จากกระบวนการพัฒนา เพื่อสังเคราะห์ความรู้/รูปแบบการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยในระดับชุมชนพื้นที่ด้วยเครื่องมือการสื่อสาร ในการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของกลุ่มเยาวชนให้มีความสามารถในการสื่อสารอัตลักษณ์ชาติพันธุ์ ในฐานะที่เป็นผู้สืบทอดวัฒนธรรมชุมชน

สำหรับพื้นที่วิจัย ผู้วิจัยเลือกชุมชนในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษ 2 ชุมชน ได้แก่ ชุมชนบ้านชำ ตำบลโพธิ์กระสังข์ อำเภอขุนหาญ และชุมชนบ้านนงระ ตำบลตูม อำเภอปรางค์กู่ เป็นพื้นที่ศึกษาวิจัย เนื่องจากทั้งสองชุมชนมีจุดร่วมกันในแง่ที่มีประสบการณ์ในการทำวิจัยท้องถิ่น โดยได้รับทุนสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย และในขณะเดียวกันทั้งสองชุมชนยังเป็นชุมชนที่ให้ความสำคัญกับกลุ่มเยาวชน โดยมองว่าเยาวชนเป็นกลุ่มเป้าหมายที่มีศักยภาพในการพัฒนา และมีความสามารถที่จะเป็นผู้สืบทอดวัฒนธรรมของชุมชน รวมทั้งมีศักยภาพที่จะเป็นพลังในการพัฒนาชุมชน ดังเห็นได้จากทั้งสองชุมชนมีกระบวนการและการสนับสนุนกิจกรรมของกลุ่มเยาวชนอย่างต่อเนื่อง

อย่างไรก็ดีแม้ทั้งสองชุมชนจะมีจุดร่วมกันดังกล่าวข้างต้น แต่ในแง่ของเป้าหมายในการทำกิจกรรมกับเด็กและเยาวชนของทั้งสองชุมชนยังมีเป้าหมายในระดับที่แตกต่างกัน กล่าวคือ ในขณะที่ชุมชนบ้านชำ มีเป้าหมายในระดับของการกระตุ้นการสร้างจิตสำนึกให้เยาวชนเห็นคุณค่าวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ในชุมชน ดังนั้นการทำกิจกรรมของชุมชนจึงมีลักษณะของการสร้างแรงกระตุ้นให้เยาวชนตื่นตัวในการอนุรักษ์และสืบทอดวัฒนธรรมของชุมชน ขณะที่

ชุมชนบ้านนรณะ มีเป้าหมายในการทำกิจกรรมเยาวชนที่ขยับขึ้นไปอีกระดับหนึ่ง โดยมีเป้าหมายเพื่อสร้างคนที่จะเป็นพลังในการขับเคลื่อนของชุมชน ดังนั้นกิจกรรมของชุมชนบ้านนรณะจึงเน้นกระบวนการที่ให้เยาวชนได้ลองคิดและทำเองโดยมีกลุ่มแกนนำชุมชนให้คำปรึกษา ดังนั้นการเลือกศึกษาทั้งสองพื้นที่จึงเป็นกระบวนการศึกษาเชิงเปรียบเทียบให้เห็นถึงเงื่อนไขการพัฒนาที่แตกต่างกัน

6. ผลที่คาดว่าจะได้รับ

1. สามารถสังเคราะห์รูปแบบและวิธีการขยายผลการใช้ประโยชน์จากงานวิจัย ในลักษณะของการทำงานร่วมกับเยาวชนในฐานะผู้สืบทอดทางวัฒนธรรม ซึ่งจะเป็นต้นแบบของกระบวนการพัฒนาเยาวชนให้มีความสามารถทางการสื่อสารเพื่อสืบทอดวัฒนธรรมท้องถิ่น
2. กลุ่มเยาวชนมีความสามารถทางการสื่อสาร ทั้งในมิติของความรู้ทางการสื่อสาร ทักษะการสื่อสารและกลยุทธ์การสื่อสาร ที่สามารถใช้ความสามารถทางการสื่อสารดังกล่าวมาสร้างสรรค์สื่อเพื่อสื่อสารวัฒนธรรมและภูมิปัญญาของกลุ่มชาติพันธุ์ในท้องถิ่นได้อย่างมีประสิทธิภาพและประโยชน์ต่อการสืบทอดวัฒนธรรมท้องถิ่น

บทที่ 2

แนวคิด และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

โครงการการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของเครือข่ายเยาวชนเพื่อการสืบทอดวัฒนธรรมกลุ่มชาติพันธุ์ในจังหวัดศรีสะเกษ เป็นโครงการวิจัยเพื่อขยายผลการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยในระดับชุมชนและพื้นที่ ด้วยแนวทางการทำงานเชิงการพัฒนาโดยใช้กระบวนการสื่อสารเป็นเครื่องมือในการพัฒนาเยาวชนกลุ่มชาติพันธุ์ในจังหวัดศรีสะเกษ โดยใช้แนวคิดที่สำคัญเป็นกรอบในการวิจัย 6 แนวคิด

- 1) แนวคิดการใช้ประโยชน์จากงานวิจัย
- 2) แนวคิดการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม
- 3) แนวคิดการสื่อสารเพื่อการพัฒนาชุมชน
- 4) แนวคิดความสามารถทางการสื่อสาร
- 5) แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาเด็กและเยาวชน
- 6) แนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารอัตลักษณ์

1. แนวคิดการใช้ประโยชน์จากงานวิจัย

กาญจนา แก้วเทพ (2553) ได้อธิบายว่า ในโลกในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมา ได้เริ่มมีการยับยั้งเคลื่อนเรื่องการใช้ประโยชน์จากผลงานวิจัยมากขึ้น โดยมีแรงผลักดัน 2 - 3 ประการ ดังนี้

ประการแรก ในแวดวงวิชาการและวงการศึกษามีการพูดถึงงานวิจัยซึ่งแม้จะดูเป็นงานวิชาการที่มีเป้าหมายสูงสุดในเรื่องที่เป็นนามธรรมคือการแสวงหาความรู้ ทว่ากิจกรรมดังกล่าวก็เป็นปฏิบัติการที่ต้องการใช้ทรัพยากรที่เป็นรูปธรรมต่างๆ มากมาย ไม่ว่าจะเป็นเงินทุนสำหรับวิจัย เวลาและกำลังกาย/สมองของนักวิจัย วัสดุอุปกรณ์ ฯลฯ แม้แต่งานวิจัยขนาดเล็กๆ เช่น งานวิทยานิพนธ์ ก็ยังต้องใช้ทรัพยากรจำนวนไม่น้อย ดังนั้น เมื่อสังคม/สถาบันจำเป็นต้อง "ลงทุนค่าใช้จ่าย" (cost) แก่งานวิจัยไปแล้ว จึงมีคำถามว่า "ผลประโยชน์" (benefit) อันเกิดจากงานวิจัยนั้นมีความคุ้มค่าหรือไม่

สอดคล้องกับข้อสรุปของ สุธีระ ประเสริฐสรรพ (อ้างถึงใน กาญจนา, 2553) ที่ว่า การทำงานวิจัยไม่ว่าจะเป็นแบบใด เป็นงานที่ต้องใช้ทรัพยากร และหากใช้ทรัพยากรทำวิจัยโดยไม่ผลตอบแทนกลับมา หรือไม่มีผู้นำไปใช้งาน (ที่เรียกว่า "ขึ้นหิ้ง") ก็เปรียบเสมือนสนิมที่กัดกร่อนโซ่ ทำให้งานวิจัยกลายเป็นโซ่ที่ขึ้นสนิมใช้งานไม่ได้ การตั้งคำถามในเชิง "การลงทุน-ผลประโยชน์ที่เกิดขึ้น" (cost-benefit) ดังกล่าวน่าจะเป็นแรงผลักดันให้เกิดการขบคิดเรื่องการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยให้มากขึ้น

ประการที่สอง เนื่องจากกระบวนการวิจัยได้รับการยอมรับว่าเป็น "กระบวนการแสวงหาความรู้" ที่มีประสิทธิภาพมากกว่าวิธีการแสวงหาความรู้แบบอื่นๆ (เช่น การคิดเอาเอง การสังเกตอย่างไม่มีระบบ การสร้างข้อสรุปจากประสบการณ์ส่วนตัว การฟังคำบอกเล่าต่อๆ กันมา ฯลฯ) ผลงานความรู้ที่ผ่านการค้นคว้าวิจัยจึงมักมีความชอบธรรมและได้รับการยอมรับ (เราจะเห็นประจักษ์พยานได้แม้แต่ในชีวิตประจำวันของชาวบ้านร้านถิ่นทั่วไป เช่น ในชั้นงานโฆษณาโทรทัศน์มักจะใช้ภาพ เสียงหรือข้อความที่แสดงให้เห็นว่าผลิตภัณฑ์ของตนได้ผ่านการวิจัยจากสถาบันวิจัยมาแล้ว) ด้วยเหตุดังกล่าว ตัวกระบวนการวิจัยจึงเริ่มถูกนำมาใช้ในแวดวงอื่นๆ นอกเหนือจากแวดวงวิชาการ เช่น หน่วยงานปฏิบัติงานของรัฐและภาคธุรกิจเอกชนซึ่งมีทรัพยากรมากพอที่จะลงทุนด้านการวิจัยได้

เมื่อการวิจัยขยายตัวมาสู่แวดวงอื่นๆ การใช้ประโยชน์จากงานวิจัยก็ขยายตัวออกไปจากวิธีการใช้ประโยชน์ของแวดวงวิชาการที่ได้กล่าวมาแล้วซึ่งมีเพียง 3-4 อย่างเท่านั้น (เช่น ใช้เพื่อจะวิจัยขั้นต่อไป) สุธีระ ประเสริฐสรรพ (อ้างถึงใน กาญจนนา, 2553) สรุปแกนของหลักการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยว่า งานวิจัยและผลของมันคือตัวเร่งปฏิกิริยา (Catalyst) ของการเปลี่ยนแปลง เมื่อมีการวิจัยแล้ว สภาพการณ์เดิมๆ ต้องเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้นด้วยการใช้ความรู้จากการวิจัย

พร้อมกับที่การวิจัยได้เคลื่อนตัวไปสู่แวดวงอื่นๆ ประเภทของงานวิจัยก็ได้แตกตัวออกเป็นสายพันธุ์ใหม่ๆ เช่น จากงานวิจัยเชิงวิชาการ ก็ได้เกิดงานวิจัยแบบใหม่ๆ เช่น งานวิจัยเชิงนโยบาย งานวิจัยประเมินผล งานวิจัยเพื่อแก้ไขปัญหาขององค์กร เป็นต้น ตัวอย่างเช่น งานวิจัยเชิงนโยบาย ปาฐกถาติ วลัยเสถียร และสุรพล ปธานวนิช (อ้างถึงใน กาญจนนา, 2553) กล่าวว่า สำหรับการบริหารนโยบาย แผนหรือโครงการนั้นจะอาศัยสามัญสำนึกของบุคคลหรือกลุ่มเป็นพื้นฐานสำหรับการตัดสินใจไม่ได้ เนื่องจากความจำกัดของทรัพยากรที่มีอยู่ (กำลังคน เงินทุน วัสดุอุปกรณ์) แต่ก็มีเป้าหมายที่ต้องบรรลุอย่างแน่นอน ดังนั้นจึงจำเป็นต้องนำเครื่องมือ/เทคนิคทางวิชาการมาใช้ เครื่องมือนั้นก็คือการวิจัย ฉะนั้นการที่ฝ่ายบริหารจะตัดสินใจว่าจะทำกิจกรรมอะไร จะต้องมีความรู้และข้อมูลที่เหมาะสมมาคิดเห็นจากทุกส่วนที่เกี่ยวข้องมาเป็นพื้นฐาน

ในประเด็นดังกล่าวนี้ สุธีระ ประเสริฐสรรพ (อ้างถึงใน กาญจนนา, 2553) มีความเห็นที่สอดคล้องกันโดยระบุว่า การวิจัยเชิงนโยบายนั้นควรจะมีให้มากขึ้น ทั้งนี้ เนื่องจากงานวิจัยเชิงนโยบายนั้นจะช่วยแก้ไขปัญหาได้ใน 2 ระดับ ระดับแรกคือ แหล่งที่มาของนโยบาย เพราะไม่ว่าแหล่งที่มาของนโยบายจะมาจากข้างบน (top-down policy) เช่น มาจากความคิดเห็นของผู้บริหาร หรือนโยบายที่มาจากข้างล่าง (bottom-up policy) เช่น มาจากการผลักดันของประชาชน แต่หากนโยบายดังกล่าวไม่มีข้อมูลรูปธรรมที่ผ่านกระบวนการวิจัยมาสนับสนุนแล้ว นโยบายดังกล่าวก็อาจเป็นนโยบายที่เลื่อนลอย หรืออุดมคติแต่ดำเนินการไม่ได้ หรือไม่ได้อบสนองความต้องการของผู้ที่เกี่ยวข้อง เป็นต้น

ส่วนในระดับที่สอง ก็คือ ระดับของการกำกับติดตามให้มีการปฏิบัติตามนโยบายนั้น โดยอาศัยขั้นตอนของกระบวนการวิจัย เช่น การติดตามผล (monitoring) การรับฟังปฏิกิริยาป้อนกลับ (feedback) การตรวจสอบกระบวนการดำเนินงาน (process auditing) เป็นต้น อย่างไรก็ตาม การคลี่คลายการใช้ประโยชน์ของงานวิจัยที่เป็นข้อเรียกร้องจากแวดวงอื่นๆ นอกเหนือจากวงวิชาการแล้ว ผลสะท้อนบางประการก็เกิดขึ้น

ผลสะท้อนระลอกแรกก็คือ งานวิจัยเชิงวิชาการเองก็เริ่มจะถูกตั้งคำถามเรื่อง "ประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นจากการวิจัย" (ด้วยเหตุนี้ในแบบฟอร์มโครงร่างวิทยานิพนธ์หรือโครงร่างการวิจัยเพื่อขอรับทุนจึงต้องมีกระบวน "ประโยชน์ที่(คาดว่าจะ)เกิดจากงานวิจัย" อยู่แล้ว หากพบว่า การติดตามผลที่เกิดอย่างเอาจริงเอาจังนั้นยังไม่มีกลไกที่จะดำเนินการ)

ผลสะท้อนประการที่สองก็คือ การแตกสายพันธุ์ใหม่ๆ ของตัวการวิจัยเองเริ่มตั้งแต่การวิจัยเชิงนโยบาย การวิจัยประเมินผล การวิจัยเพื่อสำรวจความเป็นไปได้ การวิจัยเชิงปฏิบัติการ การวิจัยแบบมีส่วนร่วม จนกระทั่งถึงการวิจัยเพื่อท้องถิ่น ในการแตกตัวของสายพันธุ์วิจัยแบบใหม่ๆ นี้ แม้ว่าจะยังคงต้องรักษาคูณลักษณะบางอย่างของบรรพบุรุษ/ต้นแบบของการวิจัยเอาไว้ (มิฉะนั้น ก็จะไม่หลุดจากค่านิยมของ "การวิจัย") แต่ทว่าก็มีบางคุณลักษณะที่ต้องปรับเปลี่ยนไป

ตัวอย่างเช่น ในงานวิจัยเชิงนโยบายนั้นจะต้องเริ่มต้นตั้งแต่ต้องรู้ว่า ใครจะเป็นคนใช้ผลงานดังกล่าว และจะต้องดึงผู้ใช้งานนั้นให้เข้ามามีส่วนร่วมหรือมีส่วนรับรู้งานวิจัยตั้งแต่ต้นทางของกระบวนการวิจัย

ในลำดับต่อมา การกำหนดโจทย์ของการวิจัยนั้น ก็ต้องไม่ถือเอาความสนใจของนักวิจัย (ซึ่งเป็นคนนอกชุมชน) เป็นที่ตั้ง หากแต่ต้องกำหนดโจทย์มาจากปัญหาที่เป็นจริงของชุมชน (ซึ่งก็เท่ากับเป็นทาบังคับให้ต้องตั้งโจทย์ร่วมกับชุมชนที่เขาศึกษา) และหลังจากดำเนินการวิจัยเสร็จสิ้นแล้ว ก็ต้องได้แนวทาง/ข้อเสนอแนะจากงานวิจัยที่สามารถนำไปปฏิบัติได้จริง (practical) และปฏิบัติอย่างได้ผล

การคลี่คลายทั้งแวดวงที่ทำวิจัย การแตกตัวของงานวิจัยสายพันธุ์ต่างๆ องค์ความรู้ที่เกิดขึ้นเพื่อมุ่งสู่การตอบโจทย์ที่ได้ตั้งเอาไว้แต่เริ่มแรกว่า จะใช้ประโยชน์จากงานวิจัยให้คุ้มค่าได้อย่างไร จากกระแสการวิพากษ์วิจารณ์เรื่อง "การใช้ประโยชน์จากงานวิจัย" ที่ตกผลึกอยู่ในคำกล่าวที่ว่า "วิจัยมาแล้วก็ขึ้นหิ้ง" ที่ได้กล่าวมาตั้งแต่ต้น ทำให้เกิดการปรับขบวนที่เกี่ยวข้องทั้งการปรับในระดับวิธีคิดที่มุ่งเพิ่มให้เห็นความสำคัญของการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยให้มากขึ้น โดยอาจจะเริ่มจากการนำผลการวิจัยไปใช้ในเชิงพาณิชย์ เราจึงเริ่มเห็นกระแส "งานวิจัย: จากหิ้งสู่ห้าง" ถูกสร้างขึ้นมาโดยเฉพาะงานวิจัยในสายวิทยาศาสตร์ รวมทั้งการปรับขบวนในระดับของภาคปฏิบัติการ ดังจะเห็นได้จากการพลิกตัวของสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (วช.) ซึ่งอาจถือได้ว่าเป็นหัวขบวนของทิศทางการวิจัยของไทยเนื่องจากเป็นหน่วยงานที่รับผิดชอบงานวิจัยในระดับชาติเป็นหน่วยงานแรก ในเอกสารนโยบายการวิจัยของชาติฉบับที่ 6 (พ.ศ. 2545-2549) ในส่วนที่ 4 มีหัวข้อที่เกี่ยวกับการปรับระบบบริหารการวิจัย

แห่งชาติอยู่ 9 ข้อ และมีหลายข้อที่เกี่ยวข้องกับเรื่องการใช้ประโยชน์จากงานวิจัย เช่น แนวทางการสร้างวัฒนธรรมการใช้ผลการวิจัยในการแก้ไขปัญหา แน่นอนว่า การร่างนโยบายดังกล่าวนั้นก็เกิดขึ้นจากผลการสำรวจที่พบว่า งานวิจัยส่วนใหญ่ของไทยยังมีการใช้ประโยชน์อย่างน้อยมาก การเปลี่ยนแปลงในระดับความเป็นจริงที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งก็คือ การถือกำเนิดขึ้นของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ในปี พ.ศ. 2535 ซึ่งมีฐานะเป็นหน่วยงานวิจัยระดับชาติแห่งที่สอง และได้กำหนดพันธกิจที่จะมุ่งการนำการวิจัยไปใช้ประโยชน์ให้มากที่สุด ดังนั้น สกว.จึงเปรียบเสมือนเป็นพื้นดินอันอุดมสมบูรณ์ที่จะทดลองเพาะพันธุ์กล้าใหม่ของบริษัทเรียนและความรู้ที่โยงใยอยู่กับการแสวงหาวิธีการบริหารจัดการเพื่อการนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์ให้มากที่สุด

อย่างไรก็ดี เพื่อขยายแนวคิดเกี่ยวกับการนำผลการวิจัยไปใช้ ภาณุจนา แก้วเทพ (2553) ได้นำเสนอแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับการนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์ โดยมีแนวคิดเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยใน 3 กรอบแนวคิดดังนี้

1.1 การใช้ประโยชน์จากงานวิจัยแบ่งตาม "ประเภทผู้ใช้"

D. Silverman (อ้างถึงใน ภาณุจนา, 2553) ซึ่งศึกษาเรื่องการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยด้านสาธารณสุขได้นำเสนอให้ใช้ "ประเภทของผู้ใช้ประโยชน์" (type of user) เป็นเกณฑ์แบ่ง โดยเสนอว่า เมื่อนำผลการวิจัยไปเผยแพร่เพื่อการใช้ประโยชน์ในลำดับต่อไปนั้น นักวิจัยจะต้องรู้ว่า กำลังจะนำเอาผลงานวิจัยไปใช้ประโยชน์กับใคร เพราะในขณะนั้นเนื้อหาของผลงานวิจัยมีอยู่เนื้อหาเดียว แต่ความต้องการเนื้อหาความรู้ของผู้ใช้ประโยชน์แต่ละคนไม่เหมือนกัน การนำเสนอเนื้อหาการวิจัยแบบเดียวกับกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์ทุก ๆ กลุ่มจึงไม่ถูกต้อง หากว่าต้องมีการคัดเลือกและออกแบบเนื้อหา (Message selection and design) เพื่อให้สอดคล้องกับกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์ (Matching message with audience)

ทั้งนี้ Silverman ได้แบ่งทิศทาง (direction) ที่จะนำเสนอข้อมูลผลการวิจัยออกเป็น 3 ทิศทาง คือ การมองขึ้นข้างบน การมองไปข้างๆ และการมองลงข้างล่าง ดังนี้

(1) การมองขึ้นไปข้างบน คือ การนำผลการวิจัยไปให้ผู้ใช้อำนาจที่เป็น "ระดับบริหาร" สำหรับกลุ่มบุคคลกลุ่มนี้ ความต้องการข้อมูล/ความรู้จากงานวิจัยของพวกเขาก็คือข้อมูลที่สามารถนำไปใช้งานที่สอดคล้องกับนโยบายปัจจุบันได้ Silverman ตั้งข้อสังเกตเรื่องการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยในระดับนี้ว่า อาจจะมีเรื่องประเภทของงานวิจัยที่ทำเข้ามาเป็นตัวแปรเกี่ยวข้องด้วย กล่าวคือ ตามปกติงานวิจัยชิ้นเล็กๆ ที่มีลักษณะเป็น "กรณีศึกษา" (case study) ซึ่งมักจะใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ ไม่ใช่เชิงปริมาณ อาจจะไม่ค่อยถูกนำไปใช้ในงานระดับนโยบายมากนัก เนื่องจากผู้บริหารเกรงว่า ผลการวิจัยนั้นอาจจะไม่ครอบคลุมหรืออาจเป็นข้อยกเว้นเฉพาะพื้นที่ซึ่งก็สอดคล้องกับเหตุผลเรื่องปัญหาอุปสรรคของการนำผลการวิจัยไปใช้ของประเทศไทยที่ได้กล่าวมาในข้างต้น

อย่างไรก็ตาม Silverman ก็มีความเห็นว่า แม้จะเป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพแบบกรณีศึกษา แต่ทว่า ประเด็นการใช้ประโยชน์ระดับนโยบายก็เชื่อว่าจะปิดตายเสมอไป เขาได้ยกตัวอย่างผลงานวิจัยเชิงคุณภาพหลายชิ้นที่ถูกนำไปใช้ในการปรับปรุงนโยบายของสหรัฐอเมริกา เช่น งานวิจัยเชิงคุณภาพของ E. Goffman (1961) เรื่องแนวทางการบริหารจัดการสถานที่รักษาผู้ป่วยโรคจิต (Asylum) และสถาบันบริการด้านสุขภาพ เป็นต้น

(2) การมองลงไปข้าง ๆ คือการนำผลการวิจัยไปให้ผู้ที่ใช้ประโยชน์เป็น "ระดับผู้ปฏิบัติงาน" สำหรับบุคคลกลุ่มนี้ ความต้องการข้อมูล/ความรู้จากงานวิจัยของพวกเขาก็คือ หลักคิดที่ช่วยให้ปรับปรุงงานได้ดีขึ้น มีข้อเท็จจริง มีข้อเสนอแนะที่นำไปใช้พัฒนา ปรับปรุง เปลี่ยนแปลงกระบวนการและวิธีทำงานให้ดียิ่งขึ้น สามารถค้นคิดกิจกรรมรูปแบบใหม่ๆ สดใหม่ได้ต่อไป

เนื่องจากงานวิจัยที่ Silverman ศึกษาเป็นงานวิจัยด้านสาธารณสุข เขาจึงพบว่าโอกาสของการนำผลการวิจัยไปใช้ในระดับผู้ปฏิบัติงานนี้จะมีได้อย่างมากที่สุด ในส่วนที่เกี่ยวกับ "ประเภทของงานวิจัย" Silverman มีความเห็นว่า ในขณะที่งานวิจัยแบบเชิงคุณภาพที่เป็นกรณีศึกษามักจะใช้ประโยชน์ได้ยากในระดับผู้บริหาร แต่กลับใช้ประโยชน์ได้มากในระดับผู้ปฏิบัติงาน ดังนั้นคือ (1) งานวิจัยเชิงคุณภาพ สามารถดึงผู้ปฏิบัติงานคนอื่นๆ ให้เข้ามาร่วมกระบวนการวิจัยได้ในหลายๆ ฐานะ ตั้งแต่ฐานะกลุ่มตัวอย่าง (subject) ผู้ให้ข้อมูลหลัก (key informant) ผู้ตรวจสอบข้อมูล ผู้ช่วยนักวิจัย ผู้ช่วยแสวงหา/ระบุกลุ่มตัวอย่าง ผู้ประสานงานในพื้นที่ ผู้เก็บข้อมูล ฯลฯ (2) ในแง่ตัวเนื้อหาความรู้เอง ก็ง่ายที่จะนำไปใช้ เพราะมีสภาพการณ์ที่ใกล้เคียงกัน

(3) การมองลงไปข้างล่าง สำหรับกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์จากงานวิจัยในทิศทางนี้ Silverman ได้จัดรวมประเภทเอาไว้หลายกลุ่ม (ซึ่งก็คือกลุ่มที่เหลือจาก 2 กลุ่มแรก) กลุ่มบุคคลที่เป็นเป้าหมายของการนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์ในกลุ่มนี้จะครอบคลุมกลุ่มเป้าหมายดังต่อไปนี้

(3.1) กลุ่มชาวบ้านที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย เป็นกลุ่มเป้าหมายเฉพาะ (focus audience) รูปแบบที่นิยมใช้กันมากที่สุดคือ "การคืนข้อมูลให้ชุมชน" Silverman กล่าวถึงรูปแบบการสื่อสารเพื่อการคืนข้อมูลให้ชุมชนว่า อาจจะมีได้หลายเป้าหมาย เช่น การเตรียมตัวของคณะวิจัยที่จะต้องตอบคำถามที่ชุมชนตั้งขึ้นมา, การตรวจสอบข้อเท็จจริง/ข้อมูลที่นักวิจัยเก็บรวบรวมมา, การให้ปฏิกิริยาป้อนกลับ (feedback) กับองค์กร กลุ่ม สถาบัน หน่วยงานที่ผลการวิจัยนั้นเกี่ยวข้องถึง เช่น เทศบาล สถาบันวัด/สถาบันสงฆ์ โรงเรียน สถานีอนามัย กลุ่มแม่บ้าน ชมรมผู้อาวุโส ฯลฯ

(3.2) กลุ่มเพื่อนนักวิชาการ/นักศึกษาในสถาบันการศึกษา เนื่องจากงานวิจัยเป็นงานผลิตความรู้ (Knowledge generation) ไม่ว่าจะเป็นงานวิจัยประเภทใดก็ตาม แต่อย่างน้อยก็ต้องสามารถผลิตความรู้ได้ส่วนหนึ่ง ดังนั้น รูปแบบหนึ่งของการใช้ประโยชน์

จากงานวิจัยก็คือ การนำเอาผลงานวิจัยไปนำเสนอให้แก่สถาบัน/กลุ่มบุคคลที่กำลังทำหน้าที่ผลิตความรู้โดยตรง คือนักวิชาการ/นิสิตนักศึกษาในสถาบันการศึกษา

Silverman ระบุว่า สำหรับบุคคลกลุ่มนี้จะต้องการเนื้อหาประเภทข้อเท็จจริง (เช่น สภาพการณ์ปัจจุบันของสื่อพื้นบ้านเป็นอย่างไร มีหลักฐานอะไรมาอ้างอิงข้อสรุปดังกล่าว) รวมทั้งเนื้อหาประเภท "วิธีการวิจัย" ที่ใช้ เนื่องจากพวกเขาเป็นกลุ่มที่มีหน้าที่ใช้เครื่องมือการแสวงหาความรู้ที่เรียกว่า "การวิจัย" เหมือนกัน

(3.2) กลุ่มผู้ฟังทั่วไปและกลุ่มสื่อมวลชน Silverman เสนอว่า ความต้องการข่าวสารข้อมูลของกลุ่มบุคคลกลุ่มนี้จะเป็นเรื่อง "ข้อเท็จจริงใหม่ๆ" แนวคิดที่เกี่ยวกับการปรับปรุงระบบ แนวทาง/คู่มือเพื่อจะบริหารจัดการเรื่องราวต่างๆ ในชีวิตประจำวัน หรือเนื้อหาที่ช่วยให้ความมั่นใจว่า คนอื่นๆ/ที่อื่นๆ ก็มีปัญหาเหมือนเรา กล่าวโดยสรุปก็คือ เนื้อหาสำหรับกลุ่มบุคคลผู้ใช้ประโยชน์จากงานวิจัยกลุ่มนี้ควรจะเป็นเนื้อหาความรู้ที่พร้อมนำไปใช้ได้ในชีวิตประจำวัน โดยอาจไม่จำเป็นต้องมีการพรรณนาอธิบายมากนัก ไม่ต้องเป็นวิชาการ ไม่ต้องให้รายละเอียดเรื่องระเบียบวิธีการวิจัยเช่นกลุ่มที่สอง (เป็น practical knowledge) รวมทั้งภาษาที่ใช้ก็ควรเป็นภาษาที่ใช้ในชีวิตประจำวัน

1.2 แนวทางการใช้ประโยชน์งานวิจัยจากทัศนะของมนุษยศาสตร์

เนื่องจากงานวิจัยด้านวัฒนธรรมในชุดโครงการวิจัยการบริหารจัดการวัฒนธรรม สวช. (2552) นี้ถือได้ว่า มีคุณลักษณะส่วนหนึ่งที่ร่วมกันกับงานวิจัยด้านมนุษยศาสตร์ ผู้เขียนจึงได้นำเอาแนวทางการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยด้านมนุษยศาสตร์มาพิจารณาทิศทางการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยชุดนี้ให้กว้างขวางยิ่งขึ้น

ปรีชา ช่างขวัญยืน (อ้างถึงใน กาญจนนา, 2553) นำเสนอแนวคิดที่ว่า แม้ว่างานวิจัยด้านมนุษยศาสตร์จะถูกรับรู้ว่ามี การนำไปใช้ประโยชน์ได้ยาก เนื่องจากเป็นงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเรื่องคุณค่า ความดี ความงาม สุนทรียะ ความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ จินตนาการ ฯลฯ แต่อันที่จริง งานวิจัยด้านมนุษยศาสตร์ก็สามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้มากเช่นเดียวกับงานวิจัยสาขาอื่นๆ เช่น ด้านวิทยาศาสตร์ ด้านการบริหารธุรกิจ ฯลฯ เพียงแต่ว่าจะ เป็น "ประโยชน์ในทางใด" (เช่น อาจจะนำไปใช้ด้านเชิงพาณิชย์ได้ยากกว่าการวิจัยการตลาด เป็นต้น)

อย่างไรก็ตาม ในปัจจุบันนี้ งานวิจัยด้านมนุษยศาสตร์หลายๆ สาขา เช่น การวิจัยด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่นได้แสดงให้เห็นแล้วว่า หากมีการปรับแนวคิดและแนวทางในกระบวนการวิจัยเสียใหม่ เช่น การใช้ประวัติศาสตร์เพื่อการปลูกสำนึกรักท้องถิ่นของเด็ก/เยาวชนด้วยวิธีการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นแบบมีส่วนร่วม ก็สามารถจะช่วยแก้ไขปัญหาสังคมเช่น ปัญหาการละทิ้งถิ่นฐานอพยพเข้าสู่เมืองของเยาวชนได้ เป็นต้น

สำหรับรูปแบบการนำประโยชน์ผลงานวิจัยด้านวัฒนธรรมซึ่งอาจจะเลียนแบบทิศทางการใช้ผลงานวิจัยของมนุษยศาสตร์มิได้ดังนี้คือ (1) การวิจัยที่มีทิศทางมุ่งอนุรักษ์ "ต้นฉบับทางวัฒนธรรม" ไม่ว่าจะเป็นตัวบุคคล พิธีกรรม สถานที่ วัตถุ ฯลฯ (2) งานวิจัยที่มี

ทิศทางการมุ่งสร้างองค์ความรู้ (3) การวิจัยที่มีทิศทางการพัฒนาตัววัฒนธรรมเอง เช่น การนำเอาวัฒนธรรมพื้นบ้านมาปรับประยุกต์ แต่ทว่าต้องมีหลักการ/มีปัญญากำกับการพัฒนา/การปรับประยุกต์นั้น (4) การวิจัยที่มีทิศทางการตอบปัญหาสังคม เช่น นำเอาพลังทางวัฒนธรรมมาแก้ปัญหาเยาวชนเสพติด เด็กติดเกม การมีเพศสัมพันธ์ก่อนวัยที่เหมาะสม ฯลฯ (5) การวิจัยที่มีทิศทางการมุ่งสู่การพัฒนาประเทศ เช่น งานวิจัยวัฒนธรรมด้านสื่อพิธีกรรม/ศาสนาที่มีเป้าหมายจะพัฒนาศีลธรรม/คุณธรรมของคนในสังคม

1.3 แนวทางการใช้ผลงานวิจัยอย่างสมดุล และใช้ทุกส่วนอย่างคุ้มค่า

จากผลการวิจัยสำรวจของนักวิจัยและสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ พบว่า การใช้ประโยชน์จากผลการวิจัยของไทยเรียงลำดับจากมากไปหาน้อยได้ 4 ลำดับคือ (1) ใช้เป็นพื้นฐานสำหรับการวิจัยขั้นต่อไป (2) ใช้แก้ปัญหาในการดำเนินงานของหน่วยงานที่วิจัย (3) ใช้ประโยชน์ต่อประชากรกลุ่มเป้าหมาย และ (4) ใช้เพื่อนำไปสู่การผลิตเชิงพาณิชย์

เนื่องจากข้อค้นพบนี้ระบุว่า การนำผลงานวิจัยไปใช้ประโยชน์เชิงพาณิชย์นั้น ยังรั้งตำแหน่งสุดท้ายเนื่องจากการใช้อยู่ไม่มากนัก ดังนั้นจึงมีกระแสการเรียกร้องให้มีการใช้งานวิจัยไปสู่มิตินี้มากขึ้น ที่รู้จักกันในนามของกระแส "จากห้องสู่ห้าง"

ทั้งนี้อย่างไรก็ตาม กาญจนา แก้วเทพ (2553) มีความเห็นว่า แนวทางการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยนั้นควรจะมีลักษณะสมดุลทั้ง 4 ด้าน มิใช่โน้มเอียงไปด้านใดด้านหนึ่ง รวมทั้งควรพิจารณา "สาขาของงานวิจัย" นั้นๆ ด้วย เช่น งานวิจัยด้านวัฒนธรรมนั้น อาจจะนำไปใช้ประโยชน์ด้านการผลิตเชิงพาณิชย์ไม่ได้มากนัก (และหากมุ่งแต่เป้าหมายนี้อย่างเดียว ก็อาจจะตกหลุมพรางกลายเป็นการวิจัยเพื่อเอาวัฒนธรรมไปขายหรือไปทำเป็นสินค้า ซึ่งดูเหมือนว่า แม้จะไม่ต้องวิจัย ก็มีการดำเนินการอย่างเป็นล่ำเป็นสันอยู่แล้ว) เนื่องจากผลประโยชน์ที่เกิดจากงานวิจัยด้านวัฒนธรรมนั้นมักจะเป็นผลประโยชน์นามธรรม ที่ไม่มีมูลค่าทางเศรษฐกิจ จับต้องไม่ได้ หากทว่ามีความสำคัญอย่างยิ่ง เช่น ผลประโยชน์ด้านความสามัคคีของชุมชน ความภาคภูมิใจในอัตลักษณ์/ศักดิ์ศรี การเสริมขวัญ/กำลังใจ ความอึดอ้อมอ้อมใจ ฯลฯ

นอกจากนี้สำหรับแนวคิดเรื่องการใช้ประโยชน์จากผลงานวิจัยอย่างคุ้มค่า นั้น กาญจนา แก้วเทพ (2553) ยกตัวอย่างรูปธรรมโดยเปรียบเทียบผลประโยชน์จากการใช้ต้นมะม่วง ว่า ถ้าเรามองเห็นต้นมะม่วงเพียง "ผลมะม่วง" เราก็จะใช้ประโยชน์ได้แค่ "เก็บผลมารับประทาน" แต่ถ้าเรามองเห็นว่า "ลำต้น" ก็สามารถนำมาใช้เป็นฟืนได้ "ใบที่ร่วงลงมาแห้ง" ก็นำมาทำเป็นปุ๋ยคอกปุ๋ยหมักได้ "เปลือก" สามารถนำมาเข้ายาได้ ฯลฯ เมื่อมองต้นมะม่วงให้หลากหลายรอบด้านมากขึ้น ก็จะใช้ประโยชน์ได้มากขึ้น

หรืออีกตัวอย่าง คือ กรณีของต้นยางนาซึ่งกำลังสูญหายไปจากป่าเมืองไทย มีงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่พบว่า ลำพังประโยชน์ของต้นยางนานั้นอาจจะมีไม่มากนัก โดยเฉพาะผลประโยชน์ในเชิงเศรษฐกิจ แต่ทว่ารอบๆ โคนต้นยางนานั้น จะมีเห็ดชนิดหนึ่งที่ขึ้นอยู่เฉพาะ

ใต้ต้นยางนาเท่านั้น เมื่อเก็บไปขายจะสร้างรายได้ให้กับชาวบ้านอย่างเป็นกอบเป็นกำ ผลจากการวิจัยจึงเป็นเหตุผลสนับสนุนที่หนักแน่นว่า เพราะเหตุใดจึงควรอนุรักษ์ต้นยางนาเอาไว้

ทั้งนี้ หากเราจะพิจารณาการวิจัยให้มีแง่มุมที่หลากหลายและกว้างขวางแบบมองต้นมะม่วงหรือต้นยางนาแล้ว เราอาจจะกล่าวได้อย่างคร่าว ๆ ว่า การใช้ประโยชน์จากงานวิจัยให้หลากหลายและคุ้มค่านั้นอาจจะมีการนำมาใช้อย่างน้อยใน 2 มิติ

มิติแรก คือการใช้ประโยชน์จากเนื้อหา/ผลงานวิจัย (research product) มิติแรกนี้เป็นมิติที่เรามักคุ้นเคยกัน

มิติที่สอง คือมิติการใช้ประโยชน์จากตัววิธีการวิจัย (research process) เช่น การวิจัยแบบมีส่วนร่วม การมีคณะทำงานวิจัยที่มาจากหลายภาคส่วน การใช้เครื่องมือการเก็บข้อมูลแบบใหม่ (เช่น การสนทนากลุ่ม) การให้เด็ก/เยาวชนเข้ามาร่วมเก็บข้อมูล ฯลฯ ดังนั้น ตัววิธีการวิจัยเองก็สามารถจะนำไปใช้ประโยชน์ได้ ทั้งในเรื่องการพัฒนาความเข้าใจของคนในเรื่องการวิจัยแนวใหม่ การโยกบทเรียนเรื่องการทำวิจัยแนวใหม่ไปใช้ในการทำงานประเภทอื่นๆ เป็นต้น

นอกจากนี้ที่กาญจนา แก้วเทพ (2553) ได้ขยายให้เห็นรูปแบบของกิจกรรมการนำผลงานวิจัยไปใช้ประโยชน์ ซึ่งมี 7 รูปแบบดังนี้

1) การคืนข้อมูลให้ชุมชน เป็นรูปแบบกิจกรรมนี้ที่ง่ายที่สุด ได้ผลทันทีทันใด และได้ผลตรงที่สุดต่อกลุ่มเป้าหมายเฉพาะของการวิจัย

2) การทำกิจกรรม ที่มีติของการทำกิจกรรมสามารถแยกได้เป็น 4 ประเภทย่อย 2.1) การจำลองกิจกรรมเดิมที่สูญหายไปขึ้นมาใหม่ 2.2) การเพิ่มเติมของเก่าให้สมบูรณ์ 2.3) การสร้างกิจกรรมใหม่ 2.4) การไขว้กิจกรรมแบบเก่าและแบบใหม่เข้าด้วยกัน

3) การวางแผน (Planning) ซึ่งเป็นการใช้ประโยชน์ที่สูงขึ้นกว่าการคืนข้อมูลและทำกิจกรรม เนื่องจากการวางแผนสามารถผลักดันให้เป็นแผนงานที่ประสานเครือข่ายในการทำงานได้

4) การผลักดันนโยบาย (Policy) เป็นงานระดับที่สูงขึ้นมาซึ่งต้องใช้ทรัพยากรมากขึ้น แต่ก็ให้ผลต่อเนื่องและครอบคลุมมากขึ้น

5) การประสานความร่วมมือ (Coordinating) เป็นการประสานความร่วมมือกับภาคส่วนต่างๆ เพื่อใช้ประโยชน์จากงานวิจัย

6) การสร้างเครือข่าย (Networking) ที่มาของการสร้างเครือข่ายนั้นก็เพื่อการระดมทรัพยากรในด้านต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นกำลังคน แรงงาน งบประมาณ การประสานงานสถานที่ วัสดุอุปกรณ์ ความรู้ ฯลฯ ซึ่งคนๆ เดียวหรือกลุ่มๆ เดียวมีไม่เพียงพอ จึงต้องอาศัยพึ่งพาจากเครือข่ายด้วยลักษณะความสัมพันธ์แบบ "น้ำพึ่งเรือ เสือพึ่งป่า" โดยเฉพาะเมื่อมีความจำเป็นที่จะต้องลงมือทำกิจกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง (ตัวอย่างที่ชัดเจนคือ รูปแบบการเอา

มือเอาแรงลงแขกเกี่ยวข้าวดำนาในอดีตของชาวนาไทย) และความสัมพันธ์แบบเครือข่ายนี้มีลักษณะคงตัวพอสมควร เมื่อต้องการจะใช้งาน ก็จะสามารถใช้งานได้

7) การขยายกลุ่มเป้าหมาย การขยายกลุ่มเป้าหมายนั้นอาจจะมีที่มาจากหลาย ๆ แหล่ง เช่น ต้องขยายกลุ่มเป้าหมายเนื่องจาก "ความจำเป็น" เช่น กรณีการรักษาหลุมน้ำ ซึ่งจะทำได้เพียงกลุ่มสองกลุ่มไม่ได้ หากทว่าจะต้องอาศัยความร่วมมือจากทุกกลุ่มที่อยู่บนหลุมน้ำเดียวกัน หรืออาจจะมีที่มาจาก "จิตสำนึกแห่งการให้/การแบ่งปัน" ความรู้ ประสบการณ์ บทเรียน สิ่งที่ดีงาม สิ่งที่มีประโยชน์แก่ผู้อื่น ในการขยายกลุ่มเป้าหมายโดยใช้ "งานวิจัย" เป็นสิ่งที่นำไปให้นั้น อาจเทียบได้กับ "การให้วิทยาทาน" เนื่องจากมิได้เป็นการให้วัตถุ/สิ่งของ หากแต่เป็นการให้ความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์การวิจัย และดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า เราสามารถจะคัดเอาส่วนเลี้ยวต่าง ๆ ของงานวิจัย เช่น ผลการวิจัยบางส่วน หรือกระบวนการทำวิจัยไปแบ่งปันกับกลุ่มใหม่ๆ

แนวคิดการใช้ประโยชน์จากงานวิจัย ถือเป็นแนวคิดหลักของงานวิจัยนี้ เนื่องจากงานวิจัยนี้เป็นงานวิจัยเพื่อขยายผลการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยเดิมของชุมชนพื้นที่วิจัยทั้ง 2 พื้นที่ โดยมีเป้าหมายเพื่อสังเคราะห์และถอดองค์ความรู้การใช้ประโยชน์จากงานวิจัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยในระดับชุมชนท้องถิ่น

2. แนวคิดการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research - PAR) มีการใช้คำที่แตกต่างกันบ้าง เช่น การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม การวิจัยเชิงปฏิบัติการ แบบมีส่วนร่วม การวิจัยปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม การวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม เป็นต้น แต่อย่างไรก็ดี สุภางค์ จันทวานิช (2531: 67) อธิบายว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นการวิจัยที่นำแนวคิด 2 ประการมาผสมผสานกัน คือ การปฏิบัติการ (Action) ซึ่งหมายถึง กิจกรรมที่โครงการวิจัยจะต้องดำเนินการ และคำว่า การมีส่วนร่วม (Participation) อันเป็นการมีส่วนร่วมเกี่ยวข้องของทุกฝ่ายที่เข้าร่วมกิจกรรมวิจัย ในการวิเคราะห์สภาพปัญหาหรือสถานการณ์อันใดอันหนึ่ง แล้วร่วมในกระบวนการตัดสินใจและการดำเนินการจนกระทั่งสิ้นสุดการวิจัย โดยมีความหมายถึง วิธีการที่ให้ผู้อยู่ถูกวิจัยหรือชาวบ้าน เข้ามามีส่วนร่วมในการวิจัย เป็นการเรียนรู้จากประสบการณ์ โดยอาศัยการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมวิจัย นับตั้งแต่การระบุปัญหาของการดำเนินการ การช่วยให้ข้อมูลและการช่วยวิเคราะห์ข้อมูล ตลอดจนช่วยหาวิธีแก้ไขปัญหาหรือส่งเสริมกิจกรรมนั้น ๆ

ทั้งนี้ในการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ข้อมูลจากการทำวิจัยทุกขั้นตอน ชาวบ้านเป็นผู้ร่วมกำหนดปัญหาของชุมชนและหาแนวทางในการแก้ไขปัญหา กระบวนการวิจัยจึงดำเนินไปในลักษณะของการแลกเปลี่ยนความเห็นระหว่างชาวบ้านกับการวิจัยแบบนี้จึงเป็นวิธีการที่สนับสนุนให้ชาวบ้านหรือตัวแทนในชุมชนเป็นคนสร้างองค์ความรู้ใหม่ให้กับตนเองและชุมชน โดยการศึกษาเรียนรู้หาข้อมูล การศึกษาวิเคราะห์ถึงปัญหา

รวมทั้งการแก้ไขปัญหาที่กำลังประสบอยู่ โดยการร่วมกันวางแผน และกำหนดการดำเนินงานตามแผนหรือโครงการ พร้อมทั้งการปฏิบัติตามแผน เพื่อให้บรรลุเป้าหมายในการแก้ไขปัญหาได้ถูกต้องตรงตามความต้องการ ประกอบกับการใช้ภูมิปัญญาและทุนที่มีอยู่ในชุมชน การเปิดโอกาสให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมนี้ นอกจากจะส่งผลดังที่ได้กล่าวไปแล้ว ยังช่วยให้เกิดการพัฒนาของผลงานวิจัยและกระบวนการวิจัยในตัวของมันเองอีกด้วย และอีกทางหนึ่งการวิจัยยังเป็นส่วนสำคัญในการสร้างองค์ความรู้ให้แก่ประชาชนที่เข้าร่วมกิจกรรมการวิจัย ซึ่งสามารถเป็นต้นนำของการพัฒนาไปสู่ชุมชนท้องถิ่นอย่างได้ผลและมีประสิทธิภาพ

ขณะที่ กมล สุตประเสริฐ (2537: 7) อธิบายความหมายของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมไว้ว่าเป็นการวิจัยที่กระทำโดยผู้ปฏิบัติการเพื่อนำผลการวิจัยมาใช้ในการแก้ไขปัญหาโดยทันที และต้องกระทำเป็นหมู่คณะร่วมกัน

ส่วนนิตยา เงินประเสริฐศรี (2544: 61-62) อธิบายความหมายของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ในเชิงกลยุทธ์การพัฒนาว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นกลยุทธ์ที่สะท้อนให้เห็นถึงการเดินทางไปสู่การพัฒนา (Journey of Development) โดยมีการเปลี่ยนแปลงจากสิ่งที่เป็นอยู่ไปสู่สิ่งที่สามารถเป็นไปได้ ทั้งในระดับปัจเจกชนและระดับสังคม โดยหัวใจสำคัญของการเปลี่ยนแปลงอยู่ที่กระบวนการวิจัย ซึ่งใช้แนวทางความร่วมมือ (Collaborative Approach) ระหว่างนักวิจัยกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (Stakeholders) ทั้งนี้กระบวนการวิจัยจะต้องเป็นประชาธิปไตย ยุติธรรม มีอิสระ และส่งเสริมคุณค่าของชีวิต และกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียจะเข้าร่วมสังเกต ตรวจสอบสถานการณ์ต่าง ๆ สะท้อนความคิดเห็นและความต้องการของตน ทรัพยากรที่มีอยู่ อุปสรรคและปัญหาที่ปรากฏอยู่ ตรวจสอบทางเลือกที่เป็นไปได้ และมีการเปลี่ยนแปลงอย่างมีจิตสำนึกไปสู่การเปลี่ยนแปลงใหม่

อย่างไรก็ดี กาญจนา แก้วเทพ (2553) ให้ข้อมูลว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม นั้น นักวิชาการที่ค้นคว้าในเรื่องนี้ส่วนใหญ่ลงความเห็นว่า ผู้ที่ใช้คำศัพท์คำนี้เป็นคนแรกคือ เคิร์ต เลวิน (Kert Lewin, 1890-1947) นักจิตวิทยาสังคมชาวเยอรมันผู้ใช้นี้เป็นครั้งแรกในราวปีค.ศ. 1934 พร้อมกับได้ให้คำนิยามว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการนั้นเป็นประเภทของงานวิจัยที่สนใจการพัฒนาพลังในการขบคิด การอภิปรายถกเถียง การตัดสินใจ และการลงมือปฏิบัติอย่างใช้ความคิดสติปัญญาไตร่ตรอง (reflection) ของกลุ่มประชาชนหรือของกลุ่มคนที่กำลังเผชิญหน้ากับสภาพการณ์ที่เป็นปัญหาและได้เข้ามาดำเนินการวิจัยร่วมกัน

หลังจากที่เลวินได้ให้คำนิยามต้นแบบนี้แล้ว ในลำดับต่อมาก็ได้มีผู้ขยายพัฒนาปรับเปลี่ยนคำนิยามดังกล่าวไปบ้าง แต่ทว่า จุดร่วมที่เป็นแก่นแกนสำคัญของแนวคิดการวิจัยเชิงปฏิบัติการก็ยังหมุนอยู่รอบ ๆ คำหลัก ๆ (key term) 4 คำคือ การมีส่วนร่วมของประชาชน (participation) การขบคิดไตร่ตรอง (reflection) การเสริมพลังอำนาจ (empowerment) และการปลดปล่อยประชาชนออกจากปัญหา (emancipation) และจากคำหลักคำสุดท้ายนี้เองที่ทำให้หลักประกันอย่างมั่นคงของการนำผลงานวิจัยมาใช้ประโยชน์ในภาคปฏิบัติการ

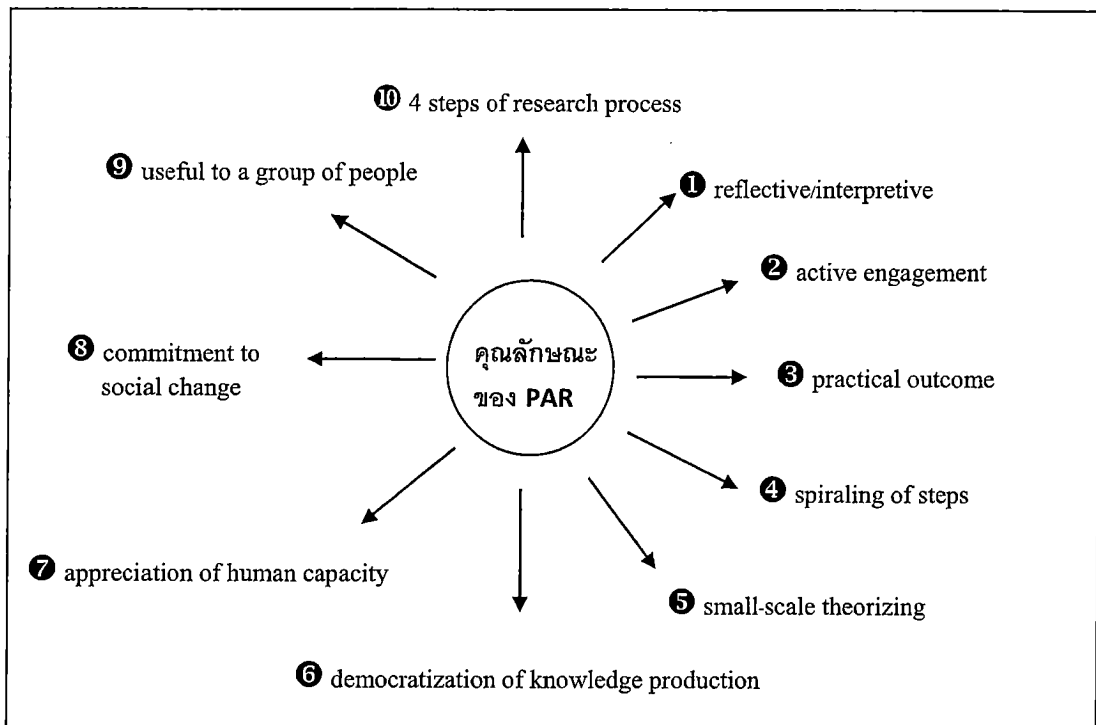
ทั้งนี้ ชัชวาลย์ ทัดศิริวัช (2555) ได้สรุปความคิดของพันธุ์ทิพย์ รามสูตร (อ้างถึงใน ชัชวาล, 2555) เป็นคุณลักษณะสำคัญของงานวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมโดยเปรียบเทียบกับงานวิจัยดั้งเดิม ดังนี้

ตารางที่ 1: การเปรียบเทียบคุณลักษณะงานวิจัยแบบดั้งเดิมและงานวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

ประเด็นเปรียบเทียบ	การวิจัยแบบดั้งเดิม	การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม
รูปแบบ	เป็นพิมพ์เขียวที่กำหนดให้	เน้นกระบวนการที่ปรับเปลี่ยนได้ตามสถานการณ์
อุดมการณ์/ปรัชญา	เน้นกลุ่มคนชั้นสูง	เน้นกลุ่มคนที่ด้อยโอกาสในสังคม คนชายขอบ
จุดมุ่งหมาย	ไม่ผูกพัน ทำให้ได้ข้อมูลเพื่อตอบปัญหาการวิจัย	มีพันธกรณีระหว่างนักวิจัยกับชาวบ้านที่จะร่วมกันเพื่อสิทธิของมนุษย์
กรอบการวิจัย	กำหนดโดยนักวิจัยองค์กร	กำหนดโดยประชาชนในพื้นที่
จุดเน้น	วัตถุ เน้นการสร้างสิ่งของ	คน เริ่มที่คนเป็นหลัก ทำให้คนมีคุณค่า สร้างความภาคภูมิใจและกำลังใจ
เป้าหมาย	กำหนดไว้ล่วงหน้า	ปรับเปลี่ยนตามความต้องการของท้องถิ่นตามเงื่อนไขความเหมาะสม
ยุทธวิธี	เน้นการวางแผนที่อ้างว่าชาวบ้านไม่สามารถวางแผนเองได้	เน้นการมีส่วนร่วม เชื่อมั่นในความสามารถในการเรียนรู้ของคน
วิธีการ	เข้มงวดรัดกุม เน้นหลักการวิจัยเชิงปริมาณ มองมิติชุมชนที่ศึกษา และใช้เทคโนโลยีหรือระเบียบวิธีการชั้นสูง	เรียบง่าย ใช้วิธีการที่ชาวบ้านรู้จักและถนัด มองชุมชนอย่างเป็นองค์รวม และใช้เทคโนโลยีชาวบ้าน
การวิเคราะห์สถานการณ์	เน้นการย่อส่วน (Reductionism)	การมององค์รวม (Holistic Approach)
รูปแบบการพัฒนา	ควบคุม ชี้นำและให้แรงจูงใจเป็นวัตถุ เน้นการทำงานตามแผนและส่งเสริมวัฒนธรรมการพึ่งพา	ปลดปล่อย สร้างกำลังอำนาจในการคิดและต่อรองให้สำเร็จในสิ่งที่ได้กระทำ โดยมีแรงจูงใจคือความภูมิใจในศักดิ์ศรีของตน และเป็นการส่งเสริมวัฒนธรรมการพึ่งพาตนเอง
มองชาวบ้าน	เป็นผู้รับประโยชน์จากความสำเร็จของโครงการวิจัย	เป็นผู้ทำประโยชน์ เป็นผู้ลงมือกระทำโครงการสำเร็จ และมีส่วนร่วม
ผลลัพธ์ (Output)	เน้นวัตถุที่เป็นผลผลิตของโครงการ เช่น รั้ว ถนน อาคาร เป็นต้น	ไม่เน้นวัตถุ แต่เน้นความสามารถของชุมชน เน้นการเรียนรู้ ความพอใจ ความหลากหลาย กำลังใจและแรงใจของประชาชน

ที่มา: ชัชวาลย์ ทัดศิริวัช (2555)

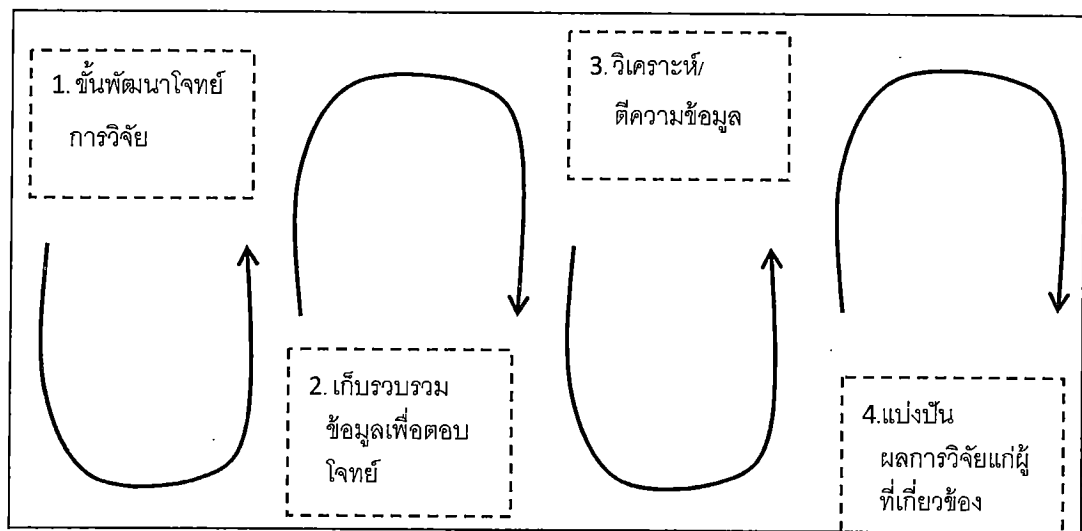
จากตารางดังกล่าวข้างต้น สอดคล้องกับที่กาญจนา แก้วเทพ (2553) ได้อธิบาย
คุณลักษณะหลักๆ ของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ไว้ 10 ประการ ดังนี้

ภาพที่ 1: คุณลักษณะการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม
ที่มา: กาญจนา แก้วเทพ (2553)

- 1) ต้องเป็นงานวิจัยที่มีการตีความ/การพิจารณาขบคิดไตร่ตรองอยู่บนข้อมูล
รูปธรรมที่เก็บมาได้
- 2) กลุ่มคนที่อยู่กับปัญหาที่กำลังวิจัย (ซึ่งตามปกติมักจะมีฐานะเป็น "กลุ่ม
ตัวอย่าง" ในงานวิจัยเชิงวิชาการ) จะต้องก้าวเข้ามาเป็น "ผู้มีบทบาทและมีส่วน
ร่วมในกระบวนการวิจัย" (contributor)
- 3) ผลการวิจัยที่ออกมาจะต้องมีคำตอบที่เกี่ยวข้องกับสภาพปัญหาที่กำลังวิจัย
- 4) กระบวนการวิจัยจะมีลักษณะเป็น "วงเกลียว" (Spiral) ของขั้นตอนการวิจัย/การ
ทำงาน คือการวางแผน-การลงมือปฏิบัติการ-การประเมินผล-และเริ่มวางแผน
ใหม่
- 5) อาจมีการใช้ทฤษฎีขนาดเล็กที่ช่วยส่องให้เห็นทั้งปัญหาและแนวทางแก้ไขโจทย์
การวิจัยได้ชัดเจนขึ้น
- 6) กระบวนการสร้าง/ผลิตความรู้ที่จะออกมาจากงานวิจัยต้องมีลักษณะเป็น
ประชาธิปไตย ซึ่งหมายความว่ามีความเสมอภาคเท่าเทียมกันระหว่างนักวิจัยที่
เป็นนักวิชาการและเป็นชาวบ้าน

- 7) ผู้ที่เข้าร่วมกระบวนการวิจัยจะต้องมีความเชื่อมั่นในศักยภาพของมนุษย์ว่าสามารถที่จะขบคิด เรียนรู้และเปลี่ยนแปลงสรรพสิ่งต่างๆ ได้
- 8) เป็นงานวิจัยที่มีเจตนารมณ์ที่ไม่เพียงแต่จะ "เข้าใจความเป็นจริง" แต่ต้องมุ่งมั่นที่จะ "เปลี่ยนแปลงสภาพความเป็นจริงให้ดีขึ้นด้วย"
- 9) มีหลักประกันว่าจะมีการนำผลการวิจัยไปใช้กับกลุ่มบุคคลที่อยู่กับปัญหา หรือผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องในหลายๆระดับ หลากรูปแบบ เช่น การให้การศึกษา การดำเนินการด้านการเคลื่อนไหวทางสังคม-การเมือง/เศรษฐกิจ-วัฒนธรรม การขยายผลการวิจัยไปสู่กลุ่มอื่นๆ
- 10) มีขั้นตอนการวิจัย 4 ขั้นที่ดำเนินไปอย่างต่อเนื่องเป็นวงเกลียวดังแสดงในภาพ

ภาพที่ 2: ขั้นตอนวงเกลียวของ Action Research

ที่มา: กาญจนา แก้วเทพ (2553)

สำหรับเป้าหมายของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมนั้น อรุณรุ่ง บุณธนันตพงศ์ (อ้างถึงใน ชัชวาลย์, 2555) ได้กล่าวถึงเป้าหมายของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมไว้ดังนี้

1) ชาวบ้าน ชุมชน ผู้ด้อยโอกาสจะตื่นตัว ได้รับการศึกษาเพิ่มมากขึ้น สามารถคิดวิเคราะห์เหตุการณ์ต่างๆ ได้อย่างถูกต้อง มีความเชื่อมั่นในทางที่จะให้ความร่วมมือกันหรือมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมทั้งทางเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง เพื่อก่อประโยชน์สูงสุดแก่ตนเองและชุมชน

2) ประชาชนได้รับการแก้ไขปัญหา ผู้ด้อยโอกาสมีโอกาสมากขึ้น การจัดสรรทรัพยากรต่างๆ มีการกระจายอย่างทั่วถึงและเป็นธรรม รวมทั้งมีข้อมูลข่าวสารที่ส่งผลให้เกิดคุณภาพชีวิตที่ดีต่อคนในชุมชน

3) มีวิจัยและพัฒนาได้เรียนรู้จากชุมชน ได้ประสบการณ์การทำงานร่วมกับชุมชน อันก่อให้เกิดความเข้าใจอันดี และเกิดแนวคิดในการพัฒนาตนเองของนักวิจัยและพัฒนาอย่างแท้จริง

4) ผลงานวิจัยสามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้ทันที เนื่องจากได้ลงมือทำกิจกรรมโดยอาศัยหลักการมีส่วนร่วมจากทุกฝ่ายในชุมชน และหน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง เกิดการผนึกกำลังร่วมกัน โดยที่ประชาชนเป็นผู้ร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมดำเนินการ ตลอดจนเกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของผลงานที่โครงการที่ดำเนินการอยู่

ส่วนขั้นตอนของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ชัชวาลย์ ทัดศิริวัช (2555) ได้สรุปขั้นตอนกระบวนการของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมไว้ว่ามี 3 ขั้นตอนดังนี้

2.1 ขั้นตอนเตรียมการวิจัย (Pre-research Phase)

เป็นการเตรียมชุมชน เพื่อให้มีความพร้อมเข้ามีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัย ซึ่งเป็นเรื่องสำคัญและเป็นแก่นแกนหลักของการวิจัยแบบนี้ โดยการดำเนินงานขั้นตอนนี้มีจุดมุ่งเน้นสำคัญที่จะให้เกิดสัมพันธภาพที่ดีระหว่างผู้วิจัย ผู้นำชุมชน ชาวบ้าน รวมถึงเจ้าหน้าที่หน่วยงานต่าง ๆ ที่จำเป็นต้องเกี่ยวข้อง ในขั้นเตรียมการนี้ ประกอบด้วยขั้นตอนย่อยกล่าวคือ

(1) การสร้างความสัมพันธ์กับชุมชน (Build-up Rapport) โดยวิธีการสร้างความสัมพันธ์กับชุมชนที่ดีที่สุดคือการปฏิบัติตัวของนักวิจัยที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของคนในชุมชน ทั้งนี้ นักวิจัยควรร่วมกิจกรรมทุกอย่างของชุมชนซึ่งเป็นเครื่องช่วยให้ให้นักวิจัยสามารถทำความเข้าใจโลกทัศน์ของชาวบ้านได้ดีมากขึ้น โดยทั่วไปแล้ว ผู้วิจัยจะลงพื้นที่เพื่อไปพบกับบุคคลต่าง ๆ ในชุมชนที่มีส่วนสำคัญและเกี่ยวข้องกับการดำเนินงานวิจัย หรือเป็นประชาชนกลุ่มเป้าหมายของการวิจัย พูดคุยแนะนำตัวเองเพื่อให้ทุกฝ่ายได้ทราบถึงวัตถุประสงค์ เป้าหมายและความต้องการส่วนร่วมของชาวบ้านในกิจกรรมการวิจัย อันจะช่วยให้ชาวบ้านเกิดความไว้วางใจ นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังจะสามารถทำการวิเคราะห์คาดการณ์สภาพการณ์และปัญหาของการดำเนินงานวิจัยที่อาจเกิดขึ้น และสามารถเตรียมรับมือได้อย่างมีประสิทธิภาพ

(2) การสำรวจ ศึกษาชุมชน (Surveying and Studying Community) เป็นขั้นตอนของการศึกษาข้อมูลที่เป็นลักษณะทางกายภาพ และแหล่งทรัพยากรต่าง ๆ ภายในชุมชน รวมถึงการศึกษาข้อมูลพื้นฐานด้านประชากร สังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรมและการเมือง ซึ่งโดยมากแล้ว ผู้วิจัยจะใช้แบบสังเกต สมุดบันทึก และถ่ายภาพสถานที่ต่าง ๆ รวมถึงการศึกษาข้อมูลจากเอกสารหลักฐานจากหน่วยงานราชการหรือจากองค์กรพัฒนาที่เกี่ยวข้อง นอกจากนี้ ยังมีบางโครงการวิจัย ใช้วิธีการสัมภาษณ์ผู้นำชุมชน หรือผู้สูงอายุเพื่อทราบประวัติความเป็นมาของชุมชนด้วย

(3) คัดเลือกชุมชน (Selecting Community) การคัดเลือกชุมชนจะยึดหลักการเลือกชุมชนที่ด้วยโอกาสในการพัฒนา (Disadvantage Community) เพื่อเป้าหมายในการยกระดับคุณภาพชีวิตและสร้างโอกาสความเท่าเทียมในการพัฒนากับชุมชนอื่น อย่างไรก็ตาม งานวิจัยจำนวนมากคัดเลือกชุมชนโดยยึดเอาประเด็นของปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนและจำเป็นต้องได้รับการแก้ไขเยียวยาโดยเร่งด่วน หรือบางกรณีการวิจัยมุ่งหมายกระทำต่อชุมชนที่ประชาชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาอย่างแข็งขัน เพื่อเป็นชุมชนต้นแบบของการทำวิจัย และการพัฒนาให้กับชุมชนอื่นด้วยเช่นกัน

(4) การเข้าสู่ชุมชน (Entering Community) ข้อมูลชุมชนนับเป็นสิ่งสำคัญและเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการนำมาประกอบการพิจารณาตัดสินใจกำหนดพื้นที่ดำเนินการ ซึ่งข้อมูลดังกล่าวควรเป็นข้อมูลที่มีรอบด้าน สำหรับแหล่งข้อมูลในขั้นตอนนี้อาจมาจากส่วนราชการเช่นข้อมูลความจำเป็นขั้นพื้นฐาน (จปฐ.) ข้อมูลจำนวนประชากรและบุคคลที่เป็นปราชญ์ชาวบ้าน หรือครูภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นต้น และอาจเป็นข้อมูลท้องถิ่นการพัฒนาเอกชนรวบรวมไว้ หรือนักวิจัยจะดำเนินการเก็บข้อมูลเองโดยการสำรวจชุมชน (Community Surveying) ก็ได้

(5) การเตรียมคนและเครือข่ายความร่วมมือ ในขั้นตอนนี้ มักถูกกำหนดให้เป็นขั้นตอนสุดท้ายของระยะก่อนการวิจัย โดยมุ่งหมายให้เกิดความพร้อมในการดำเนินการวิจัยซึ่งเป็นระยะต่อไปและก่อให้เกิดการประสานงานที่ดีเพื่อความสะดวกต่อการดำเนินงานวิจัย ในส่วนของการเตรียมคนนั้น เป็นการเตรียมความพร้อมให้กับชาวบ้านเพื่อเป็นแกนนำในการปฏิบัติงานวิจัยร่วมกับนักพัฒนาและคณะผู้วิจัย ซึ่งในทางปฏิบัติแล้ว มักจะมีการเตรียมคน 3 กลุ่ม คือ เตรียมคนในชุมชน คณะนักวิจัยมักจะลงพื้นที่เพื่อจัดประชุมในชุมชน โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้ชาวบ้านรู้จักและคุ้นเคยกับกระบวนการและการดำเนินงานวิจัยแบบมีส่วนร่วมอย่างชัดเจนและรวดเร็ว เตรียมนักพัฒนา ด้วยการประชุมร่วมกับนักพัฒนาซึ่งโดยทั่วไปแล้วคนกลุ่มนี้หมายถึง ผู้นำชุมชน พัฒนาการอำเภอหรือพัฒนาการอำเภอประจำตำบล และเจ้าหน้าที่หน่วยงานอื่น เช่น ปลัดองค์การบริหารส่วนตำบล และองค์กรพัฒนาภายนอกที่มีความสนใจศึกษาร่วมกัน

กิจกรรมสำคัญของการดำเนินงานในขั้นตอนนี้คือการประสานความร่วมมือ การสร้างความเข้าใจในกรอบของการทำงานวิจัย และการหารือแนวทางพัฒนาชุมชนซึ่งมักจะรวมถึงการประสานงานเรื่องการใช้สถานที่ดำเนินการประชุมด้วย และเตรียมนักวิจัยด้วยการประชุมปรึกษากันเพื่อให้เกิดความรู้และความเข้าใจตรงกันในบทบาทหน้าที่ของแต่ละฝ่ายในการทำงานวิจัย

ส่วนการเตรียมเครือข่ายความร่วมมือนั้น งานวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมหลายชิ้นได้ใช้วิธีการให้ครูผู้วิจัย/นักวิจัยทำการประสานกับองค์กรภาครัฐและหรือองค์กรพัฒนาเอกชนเพื่อให้เกิดเครือข่ายความร่วมมือเพื่อการดำเนินงานวิจัย การเตรียม

เครือข่ายความร่วมมือที่มีประสิทธิภาพ จะเป็นสิ่งสำคัญที่จะช่วยให้กระบวนการวิจัยดำเนินไปได้ด้วยดี

ในขั้นนี้ ปัญหาของการวิจัยมักเป็นประเด็นเกี่ยวกับการเข้าถึงชาวบ้านกลุ่มเป้าหมายรวมถึงการสื่อสารการทำวิจัยในแง่มุมต่างๆ เช่นขั้นตอนและผลประโยชน์ที่ชาวบ้านจะได้รับของคณะนักวิจัย พึงทำความเข้าใจว่า โดยทั่วไปนั้น งานวิจัยแบบมีส่วนร่วมมักจะเป็น “ของใหม่” ที่ในสายตาของชาวบ้านแล้วชวนให้เข้าร่วมไม่น้อย และชาวบ้านส่วนมากก็มักจะตื่นตัวกับการเข้ามาทำงานเพื่อหาแนวทางแก้ไขปัญหามาจากบุคคลหรือหน่วยงานภายนอก แต่กระนั้น ชาวบ้านก็มักจะไม่ค่อยมีเวลามากนัก การดำเนินกระบวนการวิจัยจึงต้องเป็นไปอย่างกระชับ เพราะยิ่งกระบวนการทอดออกยาวมากเท่าใด การมีส่วนร่วมของชาวบ้านก็จะลดลงไปตามส่วนเท่านั้น นอกเหนือไปจากนี้แล้ว การจัดเวทีที่ง่ายต่อความเข้าใจและสะท้อนความต้องการของประชาชนที่มีบรรยากาศสบายๆ หรือการศึกษาชุมชนประกอบ ยังจะช่วยให้คณะผู้วิจัยได้รับข้อมูลที่กว้างขวางมากขึ้น และบางกรณีจะช่วยให้คณะนักวิจัยสามารถสร้างคำถามที่แหลมคมต่อการกำหนดปัญหาของการวิจัยได้ อีกประการหนึ่ง การขาดความชัดเจนในประเด็นที่ต้องการนำเสนอเพื่อพัฒนาหรือแก้ไขปัญหารวมทั้งการขาดความต่อเนื่องในการมีส่วนร่วมวิจัยของชาวบ้าน ยังอาจส่งผลให้เกิดพฤติกรรมชาวบ้านติดตามผู้นำชุมชน หรือชาวบ้านส่วนใหญ่ในแบบ “ว่ายังงี้ก็ว่าตามกัน” ซึ่งบางกรณีผู้นำชุมชนอาจขาดความเป็นกลางหรือมีแนวโน้มฝักใฝ่ฝ่ายการเมือง กระทั่งส่งผลให้ตัวชาวบ้านตกเป็นเครื่องมือของกลุ่มผลประโยชน์ และการตัดสินใจของชาวบ้าน สร้างความชอบธรรมให้แก่การดำเนินกิจกรรม/โครงการพัฒนาของภาครัฐ

2.2 ขั้นตอนการวิจัย (Research Phase)

ประกอบด้วยขั้นตอนย่อยคือ

(1) การศึกษาและวิเคราะห์ปัญหาชุมชน (Problem Identification and Diagnosis) ในขั้นนี้ เน้นการศึกษาวิเคราะห์ชุมชนและการให้การศึกษาแก่ชุมชน (Community Education Participation-CEP) โดยเน้นไปที่กระบวนการเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติ โดยวิธีการจะใช้การอภิปรายถกปัญหา (Dialogue) เพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับชาวบ้าน ทั้งที่เป็นการสนทนาแลกเปลี่ยนระดับบุคคลและระดับกลุ่มบุคคล เพื่อเป็นการประเมินปัญหาและความต้องการของชุมชน (Need Assessment) พร้อมไปกับการประเมินความเป็นไปได้ในด้านทรัพยากร (Resource Assessment) ที่มีอยู่ในชุมชน ทั้งที่เป็นทรัพยากรมนุษย์ โดยเฉพาะภูมิปัญญาท้องถิ่น และทรัพยากรธรรมชาติเพื่อที่จะนำทรัพยากรมาใช้ในการกำหนดแผนเพื่อการจัดโครงการต่อไป

(2) การพิจารณาความเหมาะสมและความเป็นไปได้ของโครงการ (Project Appraisal and Identification) เมื่อมีการวิเคราะห์โครงการโดยการประเมินความต้องการของชุมชน หาแนวทางในการแก้ไขปัญหาในความเป็นจริงมักจะมี

หลายแนวทาง ชาวบ้านและนักวิจัยจะต้องพิจารณาร่วมกันว่าวิธีการแก้ไขปัญหาดังกล่าวที่เหมาะสมกับท้องถิ่น หรือมีความเป็นไปได้ โดยชาวบ้านควรรับบทบาทหลักเข้ามีส่วนร่วมให้มากยิ่งขึ้น และกำหนดโครงการหรือกิจกรรมที่จะดำเนินการ

(3) การกำหนดแผนงานโครงการและการจัดการ (Planning Phase) กิจกรรมในช่วงนี้จะเป็นกระบวนการตัดสินใจร่วมกันเพื่อคัดเลือกโครงการและกิจกรรมที่จะต้องดำเนินการ ดังนั้น เพื่อความมั่นใจว่าโครงการที่ได้รับการคัดเลือก เป็นโครงการและกิจกรรมที่ต้องดำเนินการ ดังนั้น หลังจากที่ผ่านมาขั้นตอน 2.1 มาแล้ว ผู้วิจัยควรจะใช้วิธีการกระตุ้นให้ชาวบ้านมีบทบาทหลักในการแก้ไขปัญหา การกำหนดโครงการ และกิจกรรมที่จะดำเนินการ

(4) การปฏิบัติตามโครงการ (Implementation Phase) เป็นขั้นตอนที่สำคัญอีกขั้นตอนหนึ่ง โดยคำถามที่ผู้วิจัยจะต้องใช้ถามกันในกลุ่มหรือในคณะทำงานเพื่อการดำเนินการในขั้นนี้คือ ใคร ทำอะไร ที่ไหน เมื่อไร และอย่างไร

ในแง่ปัญหาอุปสรรคที่อาจเกิดขึ้นในขั้นตอนนี้ โดยทั่วไปมักเป็นประเด็นการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในกระบวนการวิจัย เนื่องจากชาวบ้านมักมองเห็นการวิจัยเป็นเรื่องทางเทคนิคที่ต้องอาศัยความรู้เชี่ยวชาญเฉพาะ และไม่เกี่ยวข้องอะไรนักกับปากท้องที่จะต้องทำมาหากินเป็นประจำวัน ประกอบกับธรรมชาติของการวิจัยแบบนี้ที่มักไม่มีการจ่ายตอบแทนเป็นเงินให้แก่ผู้เข้าร่วมกิจกรรมการวิจัยด้วยแล้ว การมีส่วนร่วมในกระบวนการวางแผนการวิจัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการนำผลของการวิจัยไปสู่การปฏิบัติแล้วก็ยิ่งห่างไกลจากบริบทชีวิตประจำวันของเขาออกไปมากขึ้น การเข้าร่วมงานวิจัยของชาวบ้าน จึงเป็นไปโดยเน้นการรับฟังสิ่งที่ผู้วิจัย และนักพัฒนาพูดเป็นหลัก ผลสืบเนื่องประการต่อมาคือ บุคคลที่สนใจเข้าร่วมกิจกรรมการวิจัยเชิงปฏิบัติการ ก็มักจะได้ชาวบ้านที่เป็นพวก “ชาประจำ” ที่มักอยู่ในวงข่ายอิทธิพล (Sphere of Influence) ของเจ้าหน้าที่ภาครัฐหรือการเมืองท้องถิ่น มาเข้าร่วมกิจกรรมและส่งผลให้สุดท้ายแล้ว ผลของการวิจัยเป็นสิ่งที่ช่วยสร้างความชอบธรรมให้แก่การดำเนินกิจกรรม/โครงการพัฒนาของภาครัฐดังที่ได้กล่าวไปแล้วข้างต้น

2.3 ระยะเวลาติดตามและประเมินผลโครงการ (Monitoring and Evaluation Phase)

เป็นขั้นตอนที่เกี่ยวกับการวัดผลสำเร็จของโครงการ ซึ่งหากโครงการมีความสามารถดำเนินการได้อย่างเหมาะสมและอย่างต่อเนื่อง ก็อาจจะเป็นข้อพิสูจน์ถึงความไม่ประสบผลสำเร็จของโครงการได้ ในขั้นตอนนี้ โดยมากแล้วคณะผู้วิจัยจะร่วมกับชาวบ้านที่เป็นผู้ร่วมงานวิจัย ทำการตรวจสอบข้อมูลที่เป็นผลของการวิจัยว่าครบถ้วนถูกต้องหรือไม่ จากนั้นจะมีการจัดทำรายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์ และจัดเวทีชาวบ้าน เพื่อนำเสนอผลการวิจัยเพื่อเรียนรู้ร่วมกันระหว่างคณะผู้วิจัยกับชุมชน รวมถึงการสานต่อให้ชาวบ้านนำผลของการวิจัยไปดำเนินการแก้ไขปัญหาหรือพัฒนาชุมชนต่อไป

อย่างไรก็ดี ระยะของการทำวิจัยและขั้นตอนของการทำวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมนั้น อาจมีความแตกต่างกันไปบ้างในรายละเอียด ซึ่งไม่ถือว่าเป็นเรื่องผิดหรือถูก หากแต่เป็นความเหมาะสมในบริบทของการดำเนินงานวิจัยที่อาจมีข้อจำกัดที่คณะผู้วิจัยจำเป็นต้องรวมกิจกรรมหลายกิจกรรมไว้ดำเนินการในในคาบเวลาที่ใกล้เคียงกัน หรือเป็นความต้องการของชุมชนเองที่จะกระชับขั้นตอนของการดำเนินงานวิจัย เพื่อมิให้กระทบต่อการดำรงชีวิตประจำวัน ขั้นตอนการดำเนินการวิจัยจะสั้นหรือยาว มีรายละเอียดมากหรือน้อยเพียงใดจึงอาจจะไม่ใช่เรื่องใหญ่ หากแต่การมุ่งตอบสนองความต้องการและข้อจำกัดของชุมชน รวมถึงการทำให้ชุมชนได้มองเห็นปัญหาของตนเอง เกิดความต้องการอย่างแท้จริงและมุ่งมั่นมีส่วนร่วมทั้งในการปฏิบัติงานวิจัยและการนำผลของการวิจัยไปใช้เพื่อปรับปรุงชุมชนให้ดีขึ้นนั่นเอง นับเป็นเรื่องที่สำคัญมากกว่า

ในขั้นตอนนี้ยังคงต้องอาศัยการมีเข้าใจที่ถูกต้อง และการมีส่วนร่วมอย่างสร้างสรรค์และกระตือรือร้นของฝ่ายต่างๆ โดยเฉพาะชาวบ้านไม่น้อยไปกว่าขั้นตอนก่อนหน้า การมีความเข้าใจที่ถูกต้อง การสร้างช่องทางการตรวจสอบงานวิจัยและการมีเครื่องมือประเมินผลการวิจัยว่าประสบความสำเร็จมากน้อยเพียงใด มีปัญหาและอุปสรรคอย่างไรบ้างนี้เองจะทำให้ทุกฝ่ายคาดหมายได้ว่า ผลลัพธ์ของการวิจัยจะปรากฏออกมาสอดคล้องกับความต้องการพัฒนาหรือสามารถใช้ได้กับการแก้ไขปัญหาอย่างตรงจุด และเข้าร่วมกระบวนการวิจัยอย่างต่อเนื่องและบังเกิดผลประโยชน์ในภาพรวม

สำหรับแนวคิดการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ถือเป็นกรอบแนวคิดที่ผู้วิจัยจะนำมาเป็นกรอบในการออกแบบกระบวนการวิจัย เนื่องจากงานวิจัยเรื่องการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของเครือข่ายเยาวชนเพื่อการสืบทอดวัฒนธรรมกลุ่มชาติพันธุ์ในจังหวัดศรีสะเกษ เป็นโครงการการใช้ประโยชน์จากการวิจัย ซึ่งพัฒนาโจทย์วิจัยจากงานวิจัยเดิมของชุมชนที่เคยทำงานวิจัยท้องถิ่นมาก่อนแล้ว และการวิจัยครั้งนี้ก็เป็นงานวิจัยเชิงปฏิบัติการ คือการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของกลุ่มเยาวชน ดังนั้นการออกแบบกระบวนการวิจัยจึงต้องใช้แนวคิดการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นเครื่องมือในการออกแบบกระบวนการวิจัย เพื่อเป้าหมายในการพัฒนาชุมชนท้องถิ่น ซึ่งเป็นแนวทางหนึ่งในการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยในระดับชุมชนท้องถิ่น

3. แนวคิดการสื่อสารเพื่อการพัฒนาชุมชน

กาญจนา แก้วเทพ (2548) เสนอว่า การสื่อสารเพื่อการพัฒนา หรือ “นิเทศศาสตร์พัฒนาการ” เป็นลูกผสมระหว่าง “การพัฒนา” และ “การสื่อสาร” ทั้งนี้นับตั้งแต่ทศวรรษที่ 1970 เป็นต้นมา แนวคิดเรื่องการพัฒนาและการสื่อสารมีการเปลี่ยนแปลงอย่างมาก ดังนั้นการสื่อสารเพื่อการพัฒนาจึงต้องมีการเปลี่ยนแปลงไปเช่นกัน โดยกาญจนา ได้แบ่งยุคพัฒนาการของการสื่อสารเพื่อการพัฒนาออกเป็น 3 ยุค ได้แก่

ยุคแรก (ช่วงทศวรรษ 1950) ทฤษฎีการพัฒนาเปิดตัวมาด้วยกระบวนทัศน์ การทำสังคมให้ทันสมัย (modernistic paradigm) อันได้แก่การเปลี่ยนชนบทให้เป็นเมือง (urbanization) การเปลี่ยนเกษตรให้เป็นอุตสาหกรรม (industrialization) โดยใช้ “กลยุทธ์แบบ เข้าแทนที่” แบบกวาดล้างสิ่งเก่า ๆ ที่สังคมด้อยพัฒนามีอยู่ให้หมดไป และแทนด้วยสิ่งใหม่ ๆ (substitution) ในการนี้หน่วยงานรัฐ จะเป็นตัวนำการเปลี่ยนแปลง ทฤษฎีนี้เรียกว่า “กระบวน ทัศน์กระแสหลัก”

ส่วนในทฤษฎีด้านการสื่อสารนั้น สอดคล้องกับการพัฒนาแบบบนลงล่าง (top – down) คือ เป็นการสื่อสารแนวดิ่ง (vertical communication) เป็นระบบการสื่อสารที่ รวมศูนย์ (centralization) ที่เห็นชัดคือ สื่อกระจายเสียง รูปแบบของสื่อสารจะมีลักษณะเป็น ทางเดียว (one – way communication) ที่ถูกนำมาใช้โดยมีเป้าหมายเรื่องการโน้มน้าวชักชวน ที่มาจากกระบวนทัศน์ที่เรียกว่า “แบบจำลองเชิงการถ่ายทอด” (transmission model)

ดังนั้นเมื่อผสมผสานกรอบแนวคิดการพัฒนาและการสื่อสารเข้าด้วยกัน การ สื่อสารเพื่อการพัฒนา จึงมุ่งเน้นการใช้สื่อสมัยใหม่ ซึ่งหมายถึงสื่อมวลชน มาช่วยทำให้ สังคมไทยทันสมัย และเนื่องจากความเชื่อในพลังอำนาจของสื่อ (powerful media) จึงมุ่งเน้น ศึกษาเรื่อง “กลยุทธ์การใช้สื่อ” (media strategy)

ยุคที่สอง (ช่วงทศวรรษที่ 1970) หลังจากการพัฒนากระบวนทัศน์ความ ทันสมัยผ่านพ้นไปสองทศวรรษ บรรดาประเทศในลาตินอเมริกาเริ่มสัมผัสกับความเจ็บปวด ของผลพวงแห่งการพัฒนา นักวิชาการในประเทศดังกล่าวจึงนำเสนอกระบวนทัศน์ใหม่ ที่ คัดค้านกระบวนทัศน์เดิม คือ ทฤษฎีพึ่งพา (dependency theory) ซึ่งมีใจความหลักว่าการ พัฒนาที่ผ่านมาเป็นเหตุการณ์สำคัญ ทำให้ประเทศด้อยพัฒนาต้องพึ่งพาขึ้นต่อประเทศที่พัฒนา แล้ว อย่างก็ตาม กระบวนทัศน์นี้ยังไม่แพร่หลายนักในสังคมไทย

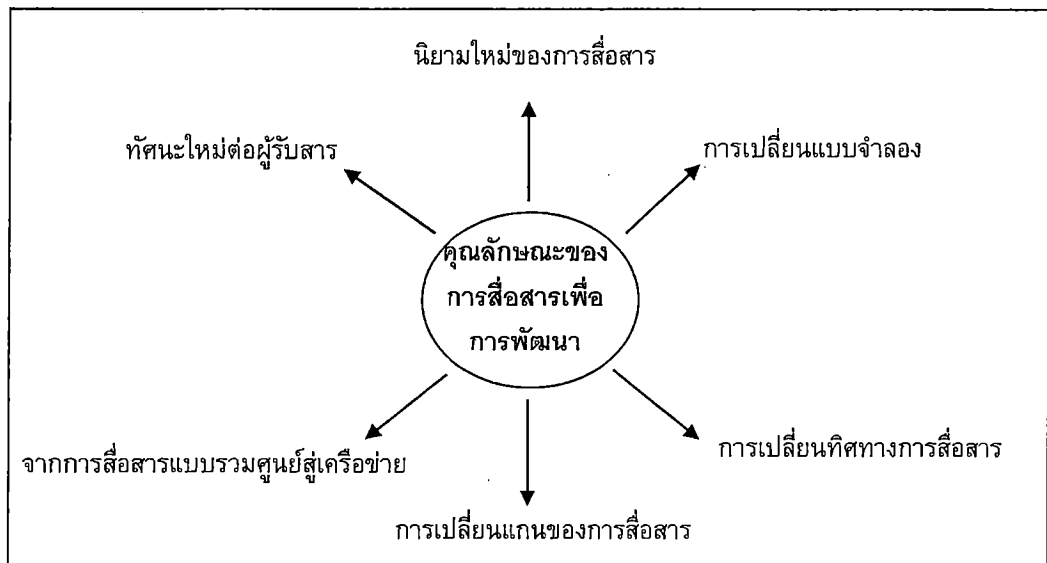
ยุคที่สาม (ช่วงทศวรรษที่ 1980) หลังจากผลลัพธ์ของการพัฒนาที่ผ่านมา ในช่วง 3 ทศวรรษ ได้แสดงให้เห็นอย่างเด่นชัดว่า สามารถก่อให้เกิดผลดีเพียงเล็กน้อย แต่ กลับสร้างผลเสียอย่างไม่น้อยค่ากัน ดังนั้นบรรดาประเทศโลกที่สาม รวมทั้งประเทศไทยได้เริ่ม นำเสนอแนวคิดใหม่ของการพัฒนาที่มาจากฐานของตนเอง(indigenous theory) แทนที่จะต้อง เดินตามคำแนะนำของตะวันตก โดยมุ่งเน้นหลักเรื่องการพึ่งตนเอง แทนที่จะต้องพึ่งการลงทุน จากต่างประเทศ เน้นการพัฒนาแบบพอเพียงให้เหมาะสมกับตนเอง และที่สำคัญที่สุดก็คือ ต้องเป็นการพัฒนาแบบประชาชนมีส่วนร่วมอย่างเต็มที่ในทุกขั้นตอน และเสนอให้มีกลยุทธ์ “ประสานส่วนดีทั้งของเดิมและของใหม่” ที่เรียกว่า “articulation” แทนที่กลยุทธ์ substitution ที่ เคยใช้มา

ในส่วนของทฤษฎีการสื่อสาร ก็มีการพลิกกลับจากเดิมเช่นกัน ที่เรียกว่า “การ สื่อสารแบบทางเลือก” (alternative communication) อันได้แก่การสื่อสารระหว่างชาวบ้านกับ ชาวบ้าน เน้นรูปแบบการกระจายอำนาจ และที่สำคัญคือ การเปลี่ยนแปลงเป้าหมายของการ

สื่อสารที่เคยมุ่งเน้นการโน้มน้าวชักชวน มาเป็นการสื่อสารเพื่อสร้างความเข้าใจร่วมกัน (shared meaning) ที่มาจากแบบจำลองการสื่อสารเชิงพิธีกรรม (ritualistic meaning)

ดังนั้นการสื่อสารเพื่อการพัฒนาจึงมีการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม เป็น alternative development communication ที่ให้ความสำคัญสูงสุดกับ “ประชาธิปไตยทางการสื่อสาร” คือ การมีส่วนร่วมของประชาชนในการสื่อสาร (participatory communication) เป็น การสื่อสารที่ถือเอาการตอบสนองความต้องการของชุมชนเป็นเป้าหมายหลัก ขณะที่ในเรื่อง องค์ประกอบของการสื่อสารนั้น หากยังคงสนใจเรื่อง “ตัวสื่อ” ก็เป็นสื่อผสมผสาน (mixed media) แต่ที่ควรศึกษาให้มากขึ้น คือ กลยุทธ์ด้านเนื้อหาสาร (message strategies)

ทั้งนี้กาญจนา แก้วเทพ (2548) ได้เสนอแนวคิดใหม่เรื่อง “การสื่อสารเพื่อการพัฒนา” ที่มีการปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ทั้งการพัฒนาและการสื่อสาร ซึ่งมีคุณลักษณะที่สำคัญ ดังต่อไปนี้

ภาพที่ 3: คุณลักษณะของแนวคิดใหม่ของการสื่อสารเพื่อการพัฒนา

ที่มา: กาญจนา แก้วเทพ (2548)

1) การเปลี่ยนแบบจำลองการสื่อสาร จากแบบจำลองการสื่อสารเชิงถ่ายทอดที่มีเป้าหมายเพื่อโน้มน้าวชักจูง มีลักษณะเป็นการสื่อสารทางเดียว และเป็นการสื่อสารที่ถือเอาผู้ส่งสารเป็นตัวตั้ง ได้มีการนำเสนอแบบจำลองใหม่คือ แบบจำลองเชิงพิธีกรรม ที่มีเป้าหมายเพื่อสร้างความเข้าใจ สร้างความหมาย สร้างอารมณ์ความรู้สึกร่วม เป็นการสื่อสารแบบสองทาง และไม่มีใครผูกขาดเป็นผู้รับ/ผู้ส่งอยู่ตลอดเวลา

จากแบบจำลองการสื่อสารแบบใหม่นี้ จึงเกิดรูปแบบการสื่อสารเพื่อการพัฒนาแบบใหม่ๆ เช่น การจัดเวทีเสวนา (dialogue) การจัดประชุมกลุ่ม (forum) การทำประชาพิจารณ์ (public hearing) การจัดเวทีประชาคม เป็นต้น

2) การเปลี่ยนทิศทางของการสื่อสาร รูปแบบการสื่อสารเพื่อการพัฒนาแบบดั้งเดิม เน้นทิศทางจากบนลงล่าง (top – down flow) ที่สอดคล้องกับทิศทางการพัฒนา คือ จากเจ้าหน้าที่สู่ประชาชน แต่ในกระบวนการทิศทางการสื่อสารเพื่อการพัฒนาแบบใหม่เป็นการสื่อสารจากล่างขึ้นบน (bottom – up flow) ดังนั้นในปัจจุบันเราจึงเห็นตัวอย่างมากมายที่เจ้าหน้าที่ของรัฐต้องไปเรียนรู้จากชุมชน

3) การเปลี่ยนแกนของการสื่อสาร ในกระบวนการเดิม แกนของการสื่อสารจะมีลักษณะเป็นแนวดิ่ง (vertical) คือเป็นการสื่อสารระหว่างเจ้าหน้าที่กับประชาชน โดยที่ในหมู่ประชาชนนั้น จะมีการติดต่อสื่อสารกันเองน้อยมาก แต่ในกระบวนการแบบใหม่นี้ จะเน้นแกนการติดต่อสื่อสารระหว่างประชาชนด้วยกัน (horizontal) ดังนั้นเมื่อหมู่บ้านใดทำสำเร็จก็จะมีการแลกเปลี่ยนดูงานกันในระหว่างหมู่ประชาชน

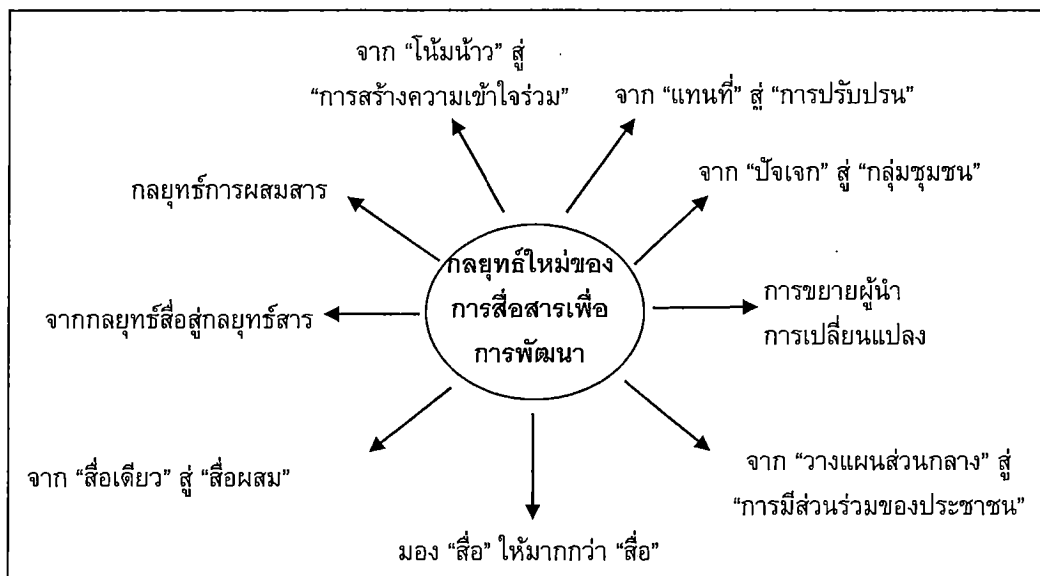
4) การเปลี่ยนแปลงจากการสื่อสารจากศูนย์กลางสู่การสื่อสารแบบเครือข่าย การสื่อสารแบบเดิมเน้นการวางแผนจากส่วนกลาง เช่น การวางแผนการณรงค์จะเริ่มจากกระทรวง ทบวง กรม ต่างๆ แล้วถ่ายทอดไปสู่ท้องถิ่น ในเรื่องการผลิตสื่อก็เช่นเดียวกัน แต่ในการสื่อสารเพื่อการพัฒนาแบบใหม่ จะไม่มีใครเป็นศูนย์กลาง ทุกหน่วยทุกกลุ่มของการพัฒนาจะเป็นทั้งผู้ส่งสารและผู้รับสาร ผู้ผลิตสื่อและผู้ใช้สื่อจะมีลักษณะเป็นเครือข่ายการสื่อสารที่มีรูปแบบกระจายตัวอยู่ทั่วไป

ดังนั้น ทิศทางการศึกษาเรื่องรูปแบบการสื่อสาร จึงเปลี่ยนจากการศึกษาการสื่อสารแนวดิ่ง/หรือจากส่วนกลาง เช่น การศึกษาเรื่องทิศทางการไหลของข่าวสาร ไปสู่การสื่อสารรูปแบบใหม่ๆ ที่ยังมีความรู้ความเข้าใจไม่มากนัก เช่น การศึกษาเรื่องเครือข่ายการสื่อสาร

5) การเปลี่ยนทัศนะใหม่ต่อผู้รับสาร ในแบบจำลองการพัฒนาแบบเดิมมองว่าประชาชนนั้นว่างเปล่า และต้องถ่ายทอดความเข้าใจเรื่องการพัฒนาลงไปให้ ซึ่งสอดคล้องกับทัศนะด้านการสื่อสาร ที่ต้องถ่ายทอดความรู้จากผู้ส่งสารไปยังผู้รับสาร เนื่องจากผู้รับสารถูกมองว่าเป็นเพียง “ผู้คอยรองรับสาร” (passive) แต่ในแบบจำลองใหม่ ในด้านการพัฒนาก็เชื่อว่ามีภูมิปัญญาบางอย่างดำรงอยู่ในหมู่ประชาชน เช่นเดียวกับเรื่องการสื่อสารเพื่อการพัฒนาที่เชื่อว่าประชาชน/ผู้รับสารนั้น active ดังนั้นผู้รับสารไม่เพียงแค่ “เปิดรับ” สารเท่านั้น หากแต่ยังมีการตรวจสอบ การเลือกใช้ รวมทั้งการแสวงหาข่าวสารอีกด้วย (information seeker)

6) นิยามใหม่ของการสื่อสาร ในทัศนะเดิม การสื่อสารมักถูกมองอย่างขาดจากโครงสร้างเศรษฐกิจ/สังคม/การเมือง แต่ในทัศนะใหม่จะพิจารณาว่าการสื่อสาร เป็นเรื่องที่เกี่ยวพันกับเศรษฐกิจ/การเมือง/สังคม-วัฒนธรรม โดยตรง ตัวอย่างเช่น ผู้ที่มีเศรษฐกิจดีกว่าก็จะมีโอกาสในการเข้าถึงข่าวสารมากกว่า ในทางกลับกันคนที่มีข่าวสารมากกว่าก็จะย้อนกลับมาชำระรักษาอำนาจทางเศรษฐกิจ/การเมือง อีกต่อไป

นอกจากนี้กาญจนา แก้วเทพ (2548) ยังนำเสนอให้เห็นถึงกลยุทธ์ใหม่ของการสื่อสารเพื่อการพัฒนา โดยเสนอว่า การปรับเปลี่ยนกลยุทธ์เป็นผลต่อเนื่องมาจากการปรับเปลี่ยนแนวคิด/ทฤษฎี/กระบวนทัศน์ โดยนับตั้งแต่ทศวรรษ 2530 เป็นต้นมา ได้เริ่มมีการทบทวนแนวคิดทั้งในเรื่องการพัฒนา การสื่อสาร และการสื่อสารเพื่อการพัฒนา แม้ว่าการเคลื่อนไหวดังกล่าวยังไม่แพร่หลายในภาครัฐ ยังคงค่อนข้างนิ่งในสถาบันวิชาการ แต่ในภาคองค์กรพัฒนาเอกชนและการประชาชน ล้วนเป็นพื้นที่ในการแตกหน่อใหม่ๆ ของการสื่อสารเพื่อการพัฒนาในรูปแบบใหม่ๆ ดังที่เราเริ่มได้ยินคำว่า การจัดเวทีเสวนา เวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การจัดตั้งเครือข่าย มากขึ้น แม้ว่าการนำกลยุทธ์ใหม่ๆ เหล่านี้มาใช้ยังมิได้มีรูปแบบเป็นกระแสหลัก แต่มีแนวโน้มเพิ่มความนิยมมากขึ้น รูปแบบใหม่ๆ ของการสื่อสารเพื่อการพัฒนาสะท้อนให้เห็นการเปลี่ยนแปลงกลยุทธ์การสื่อสารที่อยู่เบื้องหลังดังนี้

ภาพที่ 4: กลยุทธ์ใหม่ของการสื่อสารเพื่อการพัฒนา
ที่มา: กาญจนา แก้วเทพ (2548)

1) จากกลยุทธ์ “โน้มน้าว” สู่ “การสร้างความเข้าใจร่วม” เบื้องหลังรูปแบบใหม่ๆ ของการสื่อสารเพื่อการพัฒนา เช่น การจัดเวทีเสวนา การจัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การทำประชาพิจารณ์ การสรุป/ถอดบทเรียนร่วมกัน การทำวิจัยแบบมีส่วนร่วม การคืนข้อมูลชุมชน ฯลฯ รูปแบบการสื่อสารเหล่านี้สะท้อนให้เห็นว่า กลยุทธ์การสื่อสารที่ใช้กันมิใช่การโน้มน้าวแล้ว แต่เป็นกลยุทธ์ที่มุ่งสร้างความเข้าใจร่วมกันมากกว่า

2) จากกลยุทธ์ “แทนที่” สู่ “การปรับปรุง” จากกระบวนทัศน์เดิมที่มองว่า “ของใหม่มีแต่ดีทั้งหมด ส่วนของเดิมนั้นมีแต่ข้อเสียทั้งหมด” ดังนั้น จึงต้องนำของใหม่เข้ามาทดแทน แต่เมื่อมีการปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ใหม่ว่า ทั้งของเก่าและของใหม่ต่างมีข้อเสียและข้อดีอยู่ทั้งคู่ จึงควรเลือกข้อดีทั้งจากของเก่าและของใหม่มาปรับประสาน (articulation) เข้า

ด้วยกัน ในการสื่อสารก็ทำนองเดียวกัน จึงเริ่มมีงานวิจัยที่วิเคราะห์ลักษณะข้อเด่นและข้อจำกัดของการสื่อสารแบบเดิม เช่น สื่อบุคคล สื่อประเพณี สื่อพื้นบ้าน พร้อมทั้งศึกษาข้อเด่นและข้อจำกัดของการสื่อสารแบบใหม่ เช่น สื่อมวลชน สื่อคอมพิวเตอร์ ฯลฯ แล้วเอาข้อดีของทั้ง 2 แบบมาประสานกัน

3) จากกลยุทธ์ที่เน้น “ปัจเจก” มาสู่ “กลุ่ม/ชุมชน” จากกระบวนการทัศน์เดิมที่เน้นการสร้างผลกระทบ (impact study) ที่หน่วยระดับปัจเจก เนื่องจากความเชื่อที่ว่า ถ้าค่อยๆ เปลี่ยนแปลงทีละคนในท้ายที่สุดก็จะเปลี่ยนแปลงทั้งสังคม แต่ในกระบวนการทัศน์ใหม่เห็นว่า ชีวิตของคนในโลกที่สามนั้น มิได้แตกแยกเป็นปัจเจก ทว่าบุคคล ยังมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงอยู่กับกลุ่มสังคม เช่น เครือญาติ พ่อแม่ เพื่อนบ้าน เพื่อนสนิท ชุมชน ฯลฯ ดังนั้นหน่วยของการศึกษาจึงควรเป็นชุมชน

4) การขยาย “ผู้นำการเปลี่ยนแปลง” ในกระบวนการทัศน์เดิมนั้นจะเน้นแต่ผู้นำการเปลี่ยนแปลงที่เป็นบุคลากรของภาครัฐ แต่ผลที่เกิดขึ้นพิสูจน์แล้วว่า เจ้าหน้าที่รัฐเป็นสื่อบุคคลที่มีประสิทธิภาพน้อยกว่าที่คิด ดังนั้น “ผู้ส่งสาร” จึงไม่จำเป็นต้องจำกัดวงอยู่ในภาครัฐเท่านั้น หากแต่ต้องขยายออกไปถึงผู้นำชุมชนที่มีอยู่อย่างมากมายหลายประเภท ทั้งทางโลกและทางธรรม

5) จากกลยุทธ์ “การวางแผนจากส่วนกลาง” สู่การมีส่วนร่วมของประชาชน” เพื่อให้สอดคล้องกับกระบวนการทัศน์ใหม่ของการพัฒนา การสื่อสารเพื่อการพัฒนาจึงต้องเปลี่ยนจากการวางแผนจากส่วนกลางไปสู่การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมของประชาชน ดังนั้นแนวคิดเรื่อง “การสื่อสารแบบมีส่วนร่วม” (participatory communication) จึงถูกนำมาใช้เป็นแนวคิดหลัก โดยมีความหมายอยู่ 2 นัยยะ คือ (1) การใช้การสื่อสารเพื่อให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในวิถีสาธารณะ เช่น การทำประชาพิจารณ์ การใช้สิทธิตาม พรบ.ข่าวสารทางราชการ เป็นต้น (2) การเข้าไปมีส่วนร่วมในกระบวนการสื่อสารเอง ซึ่งในระดับทฤษฎีสามารถทำได้ 3 ระดับคือ ระดับเป็นผู้ฟังที่ active และมีปฏิริยาป้อนกลับ ระดับเข้ามามีส่วนร่วมในการผลิต และระดับการวางแผนนโยบายและการวางแผนการใช้สื่อ

อย่างไรก็ดีแนวคิดเรื่องการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม นั้น มีที่มาจากหลายเหตุผลประการแรกคือ การสร้างความรู้สึกเป็นเจ้าของของการสื่อสาร (sense of belonging) และนอกเหนือจากการสร้างความรู้สึกเป็นเจ้าของแล้ว การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมยังมีเหตุผลประการที่สอง คือ การสร้างหลักประกันว่าการสื่อสารนั้นจะยังคงทำหน้าที่เพื่อสร้างคุณประโยชน์ให้แก่ชุมชนได้อีกชั้นหนึ่งด้วย

กระนั้นก็ดีแม้จะรู้ว่า การมีส่วนร่วมมีคุณประโยชน์มากมาย แต่ในทางปฏิบัติกลับมีคำถามว่า จะต้องทำอย่างไรจึงจะเกิดการมีส่วนร่วมได้ ทั้งนี้เนื่องจากการเข้ามามีส่วนร่วมในการสื่อสารนั้น มีตัวแปรเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย เช่น ประเภทของสื่อ หากเป็นสื่อที่ชุมชนคุ้นเคย ก็จะเข้ามามีส่วนร่วมได้ง่าย หรืออาจขึ้นอยู่กับความซ้ำซ้อนของสื่อแต่ละประเภท เป็นต้น

6) กลยุทธ์การใช้ “สื่อ” ให้มากกว่า “สื่อ” กลยุทธ์นี้ได้แก่การเปิดเสรีของ
นิยามของคำว่า “สื่อ” ซึ่งแต่เดิมเคยจำกัดอยู่เฉพาะแต่สื่อมวลชน แต่อันที่จริงแล้ว “สื่อ” ยัง
หมายรวมถึงสื่อประเภทอื่นๆ เช่น สื่อพื้นบ้าน สื่อบุคคล เป็นต้น นอกจากนั้นคำว่า “สื่อ” ควร
ขยายขยายออกมาถึงคำว่า “ช่องทาง” (channel) ซึ่งหมายถึง พื้นที่ วาระโอกาส เพื่อที่จะใช้ทุก
ช่องทางที่สามารถสร้างการสื่อสารได้ เช่น ร้านกาแฟ ริมบ่อน้ำ กิจกรรมพานักเรียนไปเดินป่า
ประเพณีทอดผ้าป่าข้าว เป็นต้น

7) จาก “สื่อเดียว” สู่ “สื่อผสม” จากคำถามที่ว่าสื่อประเภทใดทรงพลัง
ภาพมากกว่ากัน ผลจากการวิจัยพบว่า สื่อตัวเดียวไม่สามารถทำหน้าที่ได้ตลอดทั้ง
กระบวนการพัฒนา หากแต่ต้องมีการประสานใช้สื่อหลายๆประเภทตามจังหวะขั้นตอน

8) จากกลยุทธ์ “การใช้สื่อ” ไปสู่ “กลยุทธ์เรื่องสาร” เนื่องจากในแวดวง
นิเทศศาสตร์เอง ความเชื่อเรื่องพลังอำนาจของตัวสื่อ ได้ค่อยๆ ถูกโยกคลอน และมีเพิ่ม
น้ำหนักความสนใจในเรื่อง “สาร” มากขึ้น นับตั้งแต่การคัดเลือกสาร (massage selection) การ
ออกแบบสาร (massage design) การนำเสนอสาร (massage delivery) และเนื้อหาสารมิได้มี
เพียง “ตัวเนื้อหาสาระ” เท่านั้น หากยังมี “ความหมาย” (meaning) แบบต่างๆ แฝงอยู่ภายใน
แนวทางการศึกษาเรื่องสารจึงเริ่มเปลี่ยนแปลงจากการศึกษาเชิง “ปริมาณ” เช่น ความถี่ในการ
เปิดรับ มาสู่การวิจัยเชิงคุณภาพ เช่น การอ่านความหมายของถ้อยคำ ภาพ สัญลักษณ์ต่างๆ
รวมทั้งการต่อสู้ช่วงชิงความหมายต่างๆ

9) กลยุทธ์การผสมสาร นอกจากกลยุทธ์การ “ผสมสื่อ” เมื่อหันมาให้
ความสำคัญกับสาร ก็มีความสนใจเรื่อง “การผสมสาร” ตามมาด้วย ทั้งนี้การผสมสารเคยถูก
นำมาใช้ในกรณีของการนำสื่อพื้นบ้านมาใช้ในการพัฒนา เช่น การนำเนื้อหาสาระทางสุขไป
ผสมในเนื้อหาของการเล่นคำวซอ หนึ่งตะลุง ฯลฯ ส่วนแนวคิดใหม่อีกแนวหนึ่งของการผสม
สารก็คือ แนวคิดเรื่อง “สาระบันเทิง” (edutainment) ซึ่งเป็นการนำเนื้อหาที่มีสาระมาผสมกับ
ความบันเทิง อย่างไรก็ตามการวิจัยเชิงคุณภาพ เช่น การอ่านความหมายของถ้อยคำ ภาพ สัญลักษณ์ต่างๆ
รวมทั้งการต่อสู้ช่วงชิงความหมายต่างๆ

จากแนวคิดเรื่องสื่อสารเพื่อการพัฒนาชุมชน ผู้วิจัยจะใช้เป็นกรอบในการวิเคราะห์
กระบวนการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยด้วยเครื่องมือการสื่อสาร ในกรณีการพัฒนา
ความสามารถทางการสื่อสารของกลุ่มเยาวชนชาติพันธุ์ในจังหวัดศรีสะเกษ ทั้งนี้เนื่องจาก
งานวิจัยนี้กำหนดโจทย์การวิจัยโดยใช้เครื่องมือทางการสื่อสารเป็นเครื่องมือในการพัฒนา
ดังนั้นนอกจากแนวคิดการสื่อสารเพื่อการพัฒนาจะเป็นแนวคิดในการวิเคราะห์กระบวนการ
แล้ว ยังใช้เป็นกรอบในการสังเคราะห์รูปแบบการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยด้วยเครื่องมือการ
สื่อสารอีกด้วย

4. แนวคิดความสามารถทางการสื่อสาร

งานศึกษาของอมรรัตน์ ทิพย์เลิศ (2548) อธิบายว่า แนวคิดเรื่องความสามารถทางการสื่อสาร (communication competence) ในยุคแรกๆ เกิดจากความสนใจทางด้านภาษาศาสตร์จึงเน้นการศึกษาถึงพฤติกรรมทางภาษาของมนุษย์ โดยอมรรัตน์ ได้ยกตัวอย่างการให้ความหมายความสามารถทางการสื่อสารจากนักวิชาการหลากหลายท่าน เช่น Hymes นิยามว่า คือ ความสามารถของบุคคลที่ประกอบด้วยความรู้ (knowledge) และความสามารถในการใช้ความรู้นั้น (ability for use) โดยสนใจเรื่องตัวแปรเรื่องสังคมวัฒนธรรมที่ส่งผลต่อความรู้ทางภาษาของผู้พูด และตั้งข้อสังเกตว่า ความสามารถในการใช้ความรู้เป็นสิ่งที่เห็นได้ยาก ดังนั้นการจะบอกว่ามีความสามารถทางการสื่อสารหรือไม่นั้น จำเป็นต้องแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ (relation) ของทั้งส่วนที่เป็นความรู้และการใช้ความรู้ด้วยสถานการณ์ที่มีกระตุ้นให้เกิดการใช้ความรู้นั้นออกมา

ขณะที่ Wiemann & Backlund ให้ความหมายของความสามารถทางการสื่อสาร ว่าเป็นความสามารถในการสร้างปฏิสัมพันธ์ (interact) ระหว่างการเลือกที่จะแสดงพฤติกรรมทางการสื่อสารที่เหมาะสมในแต่ละสถานการณ์ เพื่อให้บรรลุผลตามวัตถุประสงค์ของแต่ละบุคคล ส่วน Larson และคณะ นิยามความสามารถทางการสื่อสาร คือ ความสามารถในการแสดงความรู้ทางด้านสังคม ในการสื่อสารในอย่างเหมาะสมในสถานการณ์ต่างๆ

ในขณะที่นักวิชาการด้านนิเทศศาสตร์ McCrosky กลับมีมุมมองที่แตกต่าง โดยมีความเห็นว่า สาขานิเทศศาสตร์มีความหลากหลายในสายวิชา ดังนั้นจึงเป็นเรื่องยากที่จะนิยามความสามารถทางการสื่อสาร แต่เขาเชื่อว่าน่าจะเป็นการสื่อสารที่เลิศทั้งในเรื่องเป้าหมายทางการสื่อสารและการทำให้กลุ่มเป้าหมายเข้าใจ แสดงให้เห็นว่า McCrosky ให้ความสำคัญกับ “กลุ่มผู้รับสาร” (receiver) ซึ่งเป็นสิ่งที่นักนิเทศศาสตร์แตกต่างจากคนอื่นตรงที่มีการวิเคราะห์ผู้รับสาร (audience analysis) ก่อนทำการสื่อสาร

สำหรับ Trenholm & Jensen เสนอว่าความสามารถทางการสื่อสารคือ ความสามารถในการสื่อสารกับบุคคลต่างๆ อย่างมีประสิทธิภาพและเหมาะสม ซึ่งแสดงถึงนัยยะ 2 ระดับคือ ความสามารถในการกระทำการหรือพฤติกรรมทางการสื่อสารที่แสดงออกมา (performative competence) และระดับลึกลงไป คือ ความสามารถในการรู้ว่าจะต้องสื่อสารออกไปอย่างไรจึงจะเหมาะสม (process competence) ซึ่งหมายถึงการรู้ว่าการกระทำสิ่งใดจำเป็นต้องใช้ความรู้เรื่องใดในการสื่อสารให้ออกมาอย่างเหมาะสม

อย่างไรก็ดีในกรณีของนักวิชาการไทย กาญจนา แก้วเทพ (2551) อธิบายว่า ความสามารถทางการสื่อสาร ต้องมีส่วนผสมของความสามารถ 3 ประการ *ประการแรก* คือ “ความรู้” เรื่องแบบแผนการสื่อสารที่เหมาะสม *ประการที่สอง* ต้องมีความสามารถที่จะอ่าน “สถานการณ์” ที่ความรู้เรื่องแบบแผนการสื่อสารจะเหมาะสมและ *ประการที่สาม* ก็คือนอกจากจะมีความรู้แล้วยังต้องมีความสามารถในการ “การใช้ความรู้” นั้นด้วย โดยกาญจนา แก้วเทพ ได้ยกตัวอย่างที่เป็นรูปธรรมว่า ต้องมี “ความรู้” คือต้องรู้ว่าการสื่อสารแบบไหนควรใช้ใน

สถานการณ์ใด เช่น เมื่อใดควรใช้การสื่อสารแบบ “ปากเป็นเอก เลขเป็นโท” และสถานการณ์ใดควรจะ “พูดไปสองไพเบี้ย นิ่งเสียตำลึงทอง” ในขณะที่การอ่านสถานการณ์ให้ออก ก็คือการอ่านให้ออกว่า กำลังอยู่ในช่วงที่ต้องการการสื่อสารแบบ “ปากเป็นเอก” หรือควร “นิ่งเสียตำลึงทอง” และมีความสามารถที่จะใช้ ปากให้เป็นเอก หรือ นิ่งแล้วได้ตำลึงทองจริงๆ

ในประเด็นนี้ กัจจ (2552) ได้ขยายความว่า ความสามารถทางการสื่อสาร เป็นการพิจารณาบุคคลเพื่อแสดงให้เห็นว่ามีความสามารถทางการสื่อสารหรือไม่ โดยที่หากมีความสามารถทางการสื่อสารสูงก็จะส่งผลต่อการสื่อสารและการทำงานที่ประสบความสำเร็จมากกว่า ซึ่งแนวคิดความสามารถทางการสื่อสารประกอบไปด้วยการมีความรู้ มีทักษะ และกลยุทธ์การสื่อสารที่หลากหลาย

ทั้งนี้ในกรณีศึกษาของประเทศไทยงานศึกษาด้านกลยุทธ์ทางการสื่อสารของ โสจิวัฒน์ บุญประดิษฐ์ (อ้างถึงใน อมรรัตน์, 2548) ซึ่งศึกษาถึงกลยุทธ์การสื่อสารของชุมชนบ้านควนในการสร้างความเข้มแข็งภายในชุมชน ได้ข้อค้นพบถึงกลยุทธ์ทางการสื่อสารของแกนนำชุมชนในการจัดการปัญหาของชุมชน โดยแบ่งเป็นกลยุทธ์ภายใน 6 กลยุทธ์ ได้แก่ (1) กลยุทธ์การสื่อสารในการรวมคนในชุมชนโดยใช้ศาสนาอิสลาม (2) กลยุทธ์การประสานกลุ่มแกนนำโดยใช้การประชุมเป็นเครื่องมือในการประสานบุคลิกลักษณะของแต่ละคน หรือเป็นการประสานจุดเด่นของแต่ละคนเข้าด้วยกันในการทำงาน (3) กลยุทธ์การจัดการภายในชุมชน โดยการจัดตั้งกลุ่มรักษาความสงบเรียบร้อยในชุมชน (4) กลยุทธ์การใช้เทคโนโลยีการสื่อสารระหว่างกลุ่มแกนนำในการวางแผนกิจกรรมการสื่อสารเพื่อรักษาพื้นที่ของชุมชนบ้านควน (5) กลยุทธ์การกระจายข่าวสารอย่างรวดเร็วในชุมชน และ (6) กลยุทธ์การใช้สื่อเฉพาะกิจภายในชุมชน ได้แก่ แผ่นปลิว ป้ายผ้า

ส่วนกลยุทธ์การสื่อสารภายนอก มี 2 กลยุทธ์ ได้แก่ (1) กลยุทธ์ใช้สื่อมวลชนเผยแพร่ข่าวสารของชุมชนให้เป็นประเด็นในระดับประเทศ และ (2) กลยุทธ์การสร้างพันธมิตรภายนอกโดยอาศัยนักวิชาการและนักเขียน

ขณะที่งานวิจัยของ จันทรทิพย์ ปาละนันท์ (อ้างถึงใน อมรรัตน์, 2548) ที่ศึกษาเรื่องความสามารถทางการสื่อสารของผู้นำชุมชน โดยเลือกศึกษาผู้นำที่มีชื่อเสียงและประสบความสำเร็จ 5 คน มาทำการศึกษาวิเคราะห์ถึงกระบวนการแสวงหาข้อมูลข่าวสาร การจัดการข้อมูลข่าวสาร และกลวิธีการสื่อสารของผู้นำชุมชนที่เอื้อต่อการนำไปสู่การเป็นผู้นำที่ประสบความสำเร็จ พบว่า กระบวนการแสวงหาข้อมูลข่าวสารของผู้นำชุมชนมี 4 ขั้นตอน ได้แก่ (1) ความต้องการข้อมูลข่าวสารเพื่อตอบสนองความสนใจหรือเพื่อนำไปใช้ประโยชน์ (2) กำหนดวัตถุประสงค์ในการแสวงหาข้อมูลเพื่อนำไปใช้อย่างมีจุดมุ่งหมาย (3) การเลือกแสวงหาประเภท/เนื้อหาของข้อมูลข่าวสารนั้น (4) การเลือกแหล่งข้อมูลข่าวสารและช่องทางการสื่อสารต่างๆ ที่ผู้นำชุมชนเลือกใช้ ได้แก่ สื่อบุคคล การดูงาน กิจกรรมหรือโครงการในพื้นที่ ส่วนช่องทางการสื่อสารหลัก คือ การสอบถามพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและการอ่าน

จากแนวคิดเรื่องความสามารถทางการสื่อสาร ผู้วิจัยจะใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของกลุ่มเยาวชนในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษ โดยจะพัฒนาเยาวชนให้มีความสามารถทางการสื่อสารทั้ง 3 มิติ คือ มิติความรู้ โดยการจัดกิจกรรมให้ความรู้แก่เยาวชนใน 3 ด้าน คือ ความรู้ด้านการสื่อสาร ความรู้ด้านบริบทชุมชน และความรู้เกี่ยวกับงานวิจัยในพื้นที่ เพื่อให้เยาวชนสามารถใช้ความรู้ดังกล่าวเป็นพื้นฐานในการสื่อสารวัฒนธรรมและภูมิปัญญาของชุมชนได้ ในขณะที่มิติทักษะการสื่อสาร และมิติกลยุทธ์การสื่อสารจะให้กระบวนการทดลองให้เยาวชนได้ทดลองสร้างสรรค์สื่อเพื่อสื่อสารวัฒนธรรมและภูมิปัญญาของท้องถิ่น ซึ่งกระบวนการดังกล่าวจะช่วยเยาวชนได้ลองปฏิบัติจริง และเมื่อสิ้นสุดกิจกรรมก็จะมีกระบวนการถอดบทเรียนร่วมกันว่าเยาวชนมีทักษะหรือกลยุทธ์ทางการสื่อสารในมิติใดบ้าง และหากขาดทักษะและกลยุทธ์การสื่อสารที่จำเป็นผู้วิจัยก็จะใช้กระบวนการถอดบทเรียนเป็นเครื่องมือในการพัฒนาทักษะและความสามารถทางการสื่อสารของกลุ่มเยาวชน

5. แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาเด็กและเยาวชน

แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาเด็กและเยาวชนถือเป็นแนวคิดหลักที่สำคัญของโครงการวิจัยนี้ เนื่องจากกลุ่มเป้าหมายหลักในการพัฒนาของโครงการคือกลุ่มเด็กและเยาวชน ดังนั้นเพื่อให้ครอบคลุมเกี่ยวกับแนวคิดการพัฒนาเด็กและเยาวชน จึงแบ่งออกเป็น 3 หัวข้อ ได้แก่ 1) ความหมายของเด็กและเยาวชนกับทัศนะที่มีต่อเด็กและเยาวชน 2) ศักยภาพของเด็กและเยาวชนกับการพัฒนา 3) แนวทางการพัฒนาเด็กและเยาวชน โดยมีรายละเอียดดังนี้

1) ความหมายของเด็กและเยาวชนกับทัศนะที่มีต่อเด็กและเยาวชน

ศศโสพล จิตรวานิชกุล (2559) อธิบายว่า ในแวดวงวิชาการมีการใช้ความหมาย “เด็ก” (child/childhood) และ “เยาวชน” (youth) ที่หลากหลาย ทั้งการให้คำนิยามในลักษณะกว้างๆ หรือลักษณะเฉพาะเจาะจง และการให้นิยามความหมายของ “เด็ก” และ “เยาวชน” หรือการระบุความเป็น “เด็กและเยาวชน” แยกออกจากความเป็น “ผู้ใหญ่” นั้นจะแตกต่างกันไปตามจุดประสงค์ของผู้บัญญัตินิยาม ซึ่งอาจเป็นได้ทั้งหน่วยงาน องค์กร ชุมชน ระดับท้องถิ่น ระดับประเทศ หรือระดับสากล ทั้งในทางกฎหมาย ในทางการแพทย์ หรือในทางสังคมวิทยา เป็นต้น ซึ่งต่างส่งผลต่อการให้คำนิยามเด็กและเยาวชนที่มีความหลากหลายต่างกันไป

พระราชบัญญัติศาลเยาวชนและครอบครัว และวิธีพิจารณาคดีเยาวชนและครอบครัว พ.ศ. ๒๕๕๓ ได้บัญญัติไว้ในมาตรา ๔ ว่า “เด็ก” หมายถึง บุคคลที่อายุยังไม่เกินสิบห้าปีบริบูรณ์ “เยาวชน” หมายถึง บุคคลที่อายุเกินสิบห้าปีบริบูรณ์แต่ยังไม่ถึงสิบแปดปีบริบูรณ์ ขณะที่พระราชบัญญัติส่งเสริมการพัฒนาเด็กและเยาวชนแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๕๐ มาตรา ๔ ให้ความหมายของ “เด็ก” และ “เยาวชน” ไว้ว่า “เด็ก” หมายถึง บุคคลซึ่งมีอายุต่ำกว่าสิบแปดปีบริบูรณ์ “เยาวชน” หมายถึง บุคคลซึ่งมีอายุตั้งแต่สิบแปดปีบริบูรณ์ถึงยี่สิบห้าปีบริบูรณ์ เราจะเห็นได้ว่าแม้พระราชบัญญัติทั้งสองฉบับจะถูกตราขึ้นและมีผลบังคับใช้ใน

ประเทศไทยเช่นเดียวกัน แต่กลับมีการบัญญัติความหมายของ “เด็กและเยาวชน” แตกต่างกัน พระราชบัญญัติฉบับหลังนี้ได้ขยายขอบเขตอายุของ “เด็กและเยาวชน” ออกไปมากกว่า กฎหมายฉบับแรกค่อนข้างมาก เนื่องด้วยกฎหมายฉบับนี้มุ่งเป้าไปที่การส่งเสริม สนับสนุน การพัฒนาทรัพยากรบุคคลของชาติ ซึ่งอยู่ในวัยที่ควรได้รับการดูแลและพัฒนาอย่างต่อเนื่อง เพื่อเป็นพื้นฐานไปสู่การเป็นทรัพยากรบุคคลที่มีศักยภาพและคุณค่าต่อสังคมและประเทศชาติ ต่อไปนี้ในวัยผู้ใหญ่ตนเอง

นอกเหนือจากการกำหนดบทนิยามของ “เด็ก” และ “เยาวชน” ตามกฎหมายข้างต้นซึ่ง กำหนดจากช่วงอายุและสภาวะบังคับทางกฎหมายแล้ว ในศาสตร์ทางการแพทย์และจิตวิทยา พัฒนาการได้กำหนดช่วงวัยเด็กและเยาวชนแตกต่างออกไปอย่างเฉพาะเจาะจงมากกว่า เนื่องจากมีมุมมองเกี่ยวกับ “เด็ก” และ “เยาวชน” ว่าเป็นวัยที่ร่างกายและจิตใจมีการ เจริญเติบโตและพัฒนาอยู่ตลอดเวลา ซึ่งจะแตกต่างกันในแต่ละช่วง และแตกต่างกับผู้ใหญ่ที่มีการ เจริญเติบโตเต็มที่แล้ว การกำหนดวัยหรือระยะต่างๆ ที่เฉพาะเจาะจงนี้ สืบเนื่องจากความ มุ่งหมายเพื่อให้การดูแลและพัฒนาเด็กและเยาวชนในด้านต่างๆ มีความถูกต้องเหมาะสม นั้นเอง

โดยทั่วไปเมื่อพูดถึงเด็กและเยาวชน มักจะมีคำ 2 คำที่เข้ามาเกี่ยวข้อง คำแรกคือ การเจริญเติบโต (growth) และ คำว่า พัฒนาการ (development) ซึ่งคำสองคำนี้มีความหมาย แตกต่างกัน “การเจริญเติบโต” หมายถึง การเพิ่มหรือการเปลี่ยนแปลงทางด้านปริมาณ เช่น ส่วนสูง น้ำหนัก ขนาดของอวัยวะหรือขนาดของสมอง เป็นต้น “พัฒนาการ” หมายถึง การเพิ่ม หรือการเปลี่ยนแปลงทางด้านคุณภาพ เช่น พัฒนาการตามลำดับของการเคลื่อนไหวของทารก จนกระทั่งสามารถเดินได้ พัฒนาการเป็นการเจริญเติบโตเพื่อนำไปสู่การมีวุฒิภาวะ (maturation) การพัฒนาการขึ้นอยู่กับวุฒิภาวะและการเรียนรู้ วุฒิภาวะทำให้เกิดความพร้อม ของร่างกาย ที่จะทำให้มีความสามารถในการกระทำการอย่างใดอย่างหนึ่งได้ การเรียนรู้จะช่วย ผักผ่อนทำให้เกิดความชำนาญ ทั้งวุฒิภาวะและการเรียนรู้จึงเป็นของคู่กัน

นักจิตวิทยาพัฒนาการ แบ่งช่วงวัยของเด็กโดยอาศัยอายุตามปฏิทินเป็นเกณฑ์ พัฒนาการที่สำคัญในวัยต่างๆ นำไปสู่การนิยามความหมายของเด็กในแต่ละช่วงวัยที่ต่างกัน ดังนี้

(1) วัยเด็กตอนต้นหรือวัยเด็กก่อนเข้าโรงเรียน (early childhood or pre school age)

วัยอนุบาล อายุประมาณ 2 ถึง 6 ปี เด็กวัยนี้ชอบเป็นอิสระ เป็นตัวของ ตัวเอง ตีโต้ตึงต่อพ่อแม่ จึงได้รับสมญาว่า “วัยขบถปฏิเสธ” (negativistic period) เพราะเฟื่องฟู จากวัยทารกมีความสามารถทางกายเพิ่มมากขึ้นจึงต้องการแสดงความสามารถ และมีการ ติดต่อกับบุคคลต่างๆ มากขึ้นเป็นการเพิ่มและทำให้มีความต้องการเป็นตัวของตัวเองมากขึ้น อยากรู้ อยากเห็น ชอบตั้งคำถาม เด็กจะพัฒนาความสามารถในการใช้ภาษาจนใช้งานได้ดีเท่า

ผู้ใหญ่ พัฒนาการทางสังคมเด็กเริ่มรู้จักเข้าหาผู้อื่น เริ่มแสวงหาเพื่อนร่วมวัย และมีเพื่อนสมมุติ (imaginative friend) สร้างโลกสมมุติหรือเรื่องสมมุติขึ้น (imaginative world or imaginative play) ความนึกคิดเกี่ยวกับอะไรถูกผิวนั้น เด็กยังคิดเป็นเหตุผลด้วยตนเองไม่ได้ ต้องอาศัยผู้อบรมเลี้ยงดูให้คำแนะนำ และทำเป็นแบบอย่างเพื่อให้เด็กเลียนแบบ

(2) วัยเด็กตอนปลาย หรือ วัยเรียน (late childhood or school age)

อายุตั้งแต่ 6 ถึง 12 ปี ถือเป็นวัยเปลี่ยนชีวิตทางสังคม จากสังคมในบ้านไปสู่สังคมนอกบ้าน จุดศูนย์กลางสังคมคือ โรงเรียน เด็กจะเรียนรู้บทบาทใหม่คือการเป็นสมาชิกของกลุ่มเพื่อนรุ่นราวคราวเดียวกัน (the world of peer) สัมพันธภาพกับเพื่อนในกลุ่มจะสอนชีวิตการอยู่ร่วมกับผู้อื่น การเรียนรู้ระเบียบกฎเกณฑ์ ความประพฤติที่ต้องปฏิบัติในสังคม บทบาทต่างๆ ที่ต้องกระทำในการอยู่ร่วมกันเป็นหมู่คณะ เด็กจะเห็นความสำคัญของสังคมในบ้านและผู้ใหญ่ในบ้านน้อยลง กลุ่มเริ่มมีอิทธิพลต่อเด็กในด้านอารมณ์ ความนึกคิด ทักษะ ความมุ่งมั่น ความปรารถนา การประพฤติตนตามบทบาททางเพศ ค่านิยม อะไรเหมาะสมไม่ควร

(3) วัยรุ่น (adolescence)

อายุประมาณ 10 – 19 ปี แบ่งเป็น วัยรุ่นตอนต้นหรือวัยแรกรุ่น (puberty) (10 - 13 ปี) เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงของร่างกายเป็นวัยหนุ่มสาว เด็กเริ่มมีสังคมกว้างขวางขึ้น เรียนรู้โลกมากขึ้น มีกลุ่มเพื่อนเพศเดียวกัน ให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนค่อนข้างมาก มีความรู้สึกที่ยึดตัวเองเป็นหลัก (self - centered) และยังมีความคิดเป็นแบบ concrete thought เป็นส่วนใหญ่ ไม่สามารถควบคุมอารมณ์และพฤติกรรมของตนเองได้ มีพฤติกรรมเสี่ยงหรือทดลองทำพฤติกรรมต่างๆ ที่ไม่เหมาะสม เริ่มมีค่านิยมที่เป็นของตัวเอง ต้องการความเป็นส่วนตัว วัยรุ่นตอนกลาง (13-16 ปี) มีการเปลี่ยนแปลงเป็นหนุ่มเป็นสาวแล้ว พฤติกรรมแบบเด็กจะค่อยๆ หายไปและมีการแสดงออกของความเป็นหญิงสาวหรือชายหนุ่มเข้ามาแทนที่ มีความคิดที่ลึกซึ้ง (abstract) จึงหันมาใฝ่หาอุดมการณ์และหาเอกลักษณ์ของตนเอง เพื่อความเป็นตัวของตัวเอง วัยรุ่นตอนปลาย (16-19 ปี) ระยะนี้ได้รับการขนานนามว่า “ขั้นบรรลุมิติภาวะ (Maturity)” จะมีสภาพร่างกาย อารมณ์ สังคม การรู้จัก และจริยธรรมเท่าเทียมผู้ใหญ่ มีสังคมเพื่อนสนิทหรือเพื่อนร่วมทุกข์ร่วมสุขแบบผู้ใหญ่ เป็นเวลาของการฝึกฝนอาชีพ ตัดสินใจที่จะเลือกอาชีพที่เหมาะสม และเป็นช่วงเวลาที่会有ความผูกพันแน่นแฟ้น (intimacy) กับเพื่อนต่างเพศ สภาพทางร่างกายเปลี่ยนแปลงเติบโตโดยสมบูรณ์เต็มที่ และบรรลุนิติภาวะในเชิงกฎหมาย

(4) เยาวชน (Youth)

อายุประมาณ 19 ถึง 25 ปี สำหรับเด็กหลังอายุ 18 ปีที่บรรลุนิติภาวะ หยุดการเจริญเติบโต และมีเอกลักษณ์เป็นของตนเองแล้ว แต่ยังมีการจัดกระบวนการคิด วิเคราะห์ ตระกาะ จนถึงอายุ 25 ปี ทางทางแพทย์เรียกบุคคลช่วงอายุนี้นี้ว่า เยาวชน

จะเห็นได้ว่า กลุ่มเด็กและเยาวชนมีความแตกต่างจากกลุ่มวัยอื่นที่มีการเจริญเติบโต และมีพัฒนาการสมบูรณ์แล้วหลายประการ เนื่องจากเป็นช่วงวัยที่มีความเปลี่ยนแปลงค่อนข้างสูงมากทั้งทางกายภาพ ทางสติปัญญา และวุฒิภาวะ จนสามารถแบ่งออกได้เป็นหลายวัย ซึ่งส่งผลถึงเรื่องการสื่อสารและการปฏิบัติต่อเด็กในแต่ละวัยที่ต้องแตกต่างกันออกไปตามความเหมาะสม อย่างไรก็ตาม เด็กและเยาวชนยังคงมีลักษณะพิเศษเฉพาะตัวที่แตกต่างจากคนกลุ่มวัยอื่นบางประการ ซึ่งส่งผลให้เรื่องการสื่อสารและการปฏิบัติต่อเด็กต้องแตกต่างออกไปจากคนวัยอื่นอีกเช่นกัน อาทิ

(1) เด็กและเยาวชน มีประสบการณ์ในชีวิตมาน้อย

ประสบการณ์ในชีวิตของเด็กและเยาวชนมีน้อยกว่าผู้ใหญ่ ทำให้ความเข้าใจในเรื่องต่างๆ ที่ผู้ใหญ่ “สื่อสาร” มา เด็กอาจมีการรับรู้ ตีความ คลาดเคลื่อนไปจากที่ผู้ใหญ่ตั้งใจไว้ได้ ดังนั้นในการสื่อสารกับเด็กซึ่งอยู่ในฐานะ “ผู้รับสาร” ที่มีประสบการณ์ในชีวิตน้อย เนื้อหา และรูปแบบ (กิจกรรม/รายการ) ที่ผู้ใหญ่จะจัดทำขึ้นเพื่อเด็ก จะต้องไม่มีขอบเขตที่กว้างขวางจนเกินไป หรือต้องไม่เป็นนามธรรมหรือสลับซับซ้อนมากเกินไป ส่วนในเรื่องแบบแผนการรับรู้และตีความเนื้อหาสาระนั้น ทั้งเด็กและผู้ใหญ่ที่ดูรายการเดียวกันก็อาจจะมีการรับรู้ ความเข้าใจ และการตีความที่แตกต่างกันไป และหากจะให้เด็กและเยาวชนเปลี่ยนบทบาทจากผู้รับสารมาเป็นผู้ส่งสารบ้างจะได้อย่างไร เพราะความรู้และทักษะของเด็กมีน้อยตามประสบการณ์ชีวิต ผู้ใหญ่จึงควรช่วยเป็นพี่เลี้ยง ถ่ายทอดความรู้และฝึกทักษะประสบการณ์ให้กับเด็กและเยาวชนก่อน จากนั้นจึงค่อยดูแลให้คำแนะนำและเป็นที่ปรึกษา

(2) เด็กและเยาวชน เป็นวัยชั่วคราว

เด็กและเยาวชนอยู่ในสภาวะที่เปลี่ยนแปลง (จากเด็กก็จะโต) เมื่อเด็กผ่านช่วงวัยเติบโตขึ้นก็จะออกไปสู่สังคมใหม่ ดังนั้นในการทำกิจกรรมหรือโครงการใดๆ กับกลุ่มเป้าหมายนี้ อาจส่งผลถึงความยั่งยืนของโครงการหรือกิจกรรมนั้นๆ เพราะจะขาดความต่อเนื่องหรือหยุดชะงักลงเนื่องจากเด็กรุ่นดังกล่าวได้เติบโตแยกย้ายกันไปศึกษาต่อหรือไปทำงานแล้ว ดังนั้นในการจะทำกิจกรรมกับกลุ่มเด็กและเยาวชนจะต่างจากการทำกิจกรรมกับผู้ใหญ่ จำเป็นอย่างยิ่งที่จะวางกลุ่มเป้าหมายที่มีลักษณะคงทนเข้ามาร่วมอยู่ด้วย เช่น ครู พี่เลี้ยง ผู้ใหญ่ที่เกี่ยวข้อง หรือเลือกกลุ่มเป้าหมายหลายช่วงวัย มีทั้งเด็กเล็กและเด็กโตคละรุ่นกัน (intergeneration) เพื่อให้เกิดการส่งต่อกิจกรรมจากรุ่นสู่รุ่น เช่น เมื่อรุ่นพี่ออกไปรุ่นน้องที่ผ่านการอบรมมาด้วยกันก็จะเติบโตขึ้นมาเป็นรุ่นพี่ ซึ่งก็จะเป็นแกนนำในการทำกิจกรรมและ

ส่งต่อความรู้ให้กับรุ่นต่อไปได้ เช่นกันกับครู พี่เลี้ยง หรือผู้ใหญ่ที่เกี่ยวข้อง ที่จะเป็นผู้สนับสนุนหลักในการทำกิจกรรมต่อไป และจะเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้จากโครงการหรือกิจกรรมให้เด็กรุ่นต่อไปอีกด้วย

(3) เด็กและเยาวชน มีการสื่อสารที่แตกต่างจากผู้ใหญ่

ในการมีปฏิสัมพันธ์การสื่อสารระหว่างบุคคล มีปัจจัยหลายประการเข้ามาเกี่ยวข้อง อาทิ เพศ วัย สถานภาพ วัฒนธรรม เป็นต้น การสื่อสารระหว่างผู้ใหญ่กับเด็ก คนแก่กับเด็ก เป็นการสื่อสารที่มีวัยเข้ามาเป็นปัจจัยสำคัญ สิ่งที่เกิดขึ้นคือ ช่องว่างระหว่างวัย ความห่างของประสบการณ์ ความรู้ และความเข้าใจโลก ดังนั้นหากต้องการให้การสื่อสารระหว่างคนสองวัยประสบความสำเร็จ จำเป็นต้องมีการสื่อสารเพื่อพัฒนาความเข้าใจร่วมระหว่างรุ่นวัย (intergeneration communication) โดยพิจารณาองค์ประกอบของการสื่อสาร รูปแบบวิธีการสื่อสาร วัตถุประสงค์การสื่อสาร ฯลฯ ให้เหมาะสมกับผู้รับสารที่เป็นเด็กและเยาวชนกลุ่มเป้าหมาย เช่น เป้าหมายของการสื่อสารระหว่างคู่การสื่อสารสอดคล้องกันหรือไม่ ต้องการสร้างกิจกรรมร่วมกันมีเป้าหมายเดียวกัน หรือเป็นกิจกรรมที่ฝ่ายหนึ่งเป็นผู้ให้ อีกฝ่ายเป็นผู้รับ ฝ่ายหนึ่งสอนอีกฝ่ายเรียนรู้ และรูปแบบที่เหมาะสมจะใช้ในการสื่อสารระหว่างกันมีแบบใดบ้างและใช้ในช่วงจังหวะใด แบบบนลงล่าง top-down Communication แบบล่างขึ้นบน bottom-up communication หรือแบบผสมผสาน รวมไปถึงการออกแบบกิจกรรมที่ต้องคำนึงถึงคุณลักษณะของเด็ก เช่น เด็กมีสมาธิสั้นกว่าผู้ใหญ่ เด็กชอบความบันเทิง เด็กชอบเคลื่อนไหว เหล่านี้ เป็นต้น

อนึ่ง ความหมายของเด็กและเยาวชนยังสามารถนิยามโดยแบ่งตามลักษณะของเด็กและเยาวชน โดยใช้ต้นทุนด้านพื้นฐานอารมณ์ สภาพร่างกาย วัฒนธรรม ครอบครัวและการเลี้ยงดู สภาพสังคม และระดับความเป็นอยู่ของครอบครัว เข้ามาช่วยอธิบายความหมายของเด็กและเยาวชน สามารถแบ่งกลุ่มเด็กและเยาวชนเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มเด็กและเยาวชนที่อ่อนแอหรือต้องพึ่งพิง กลุ่มเด็กและเยาวชนที่กึ่งเข้มแข็งและอ่อนแอ และกลุ่มเด็กและเยาวชนที่เข้มแข็ง

(1) กลุ่มเด็กและเยาวชนที่อ่อนแอหรือต้องพึ่งพิง เป็นกลุ่มที่สุขภาพไม่แข็งแรง อ่อนแอ ป่วยไข้อยู่เสมอ ทำให้เจริญเติบโตช้า หรือเด็กที่มีความบกพร่องทางร่างกายหรือสติปัญญา ซึ่งส่งผลอย่างมากต่อการพัฒนาการของเด็ก เช่นเด็กที่หูหนวกโดยกำเนิดก็ทำให้พัฒนาการทางภาษาเสียไปด้วย หรือเด็กที่มีสมองพิการก็จะหงุดหงิด ควบคุมอารมณ์ไม่ได้ ไม่อยู่นิ่ง ซนมากและก้าวร้าวทำให้เลี้ยงยาก เด็กเหล่านี้ต้องการการดูแลอย่างใกล้ชิดจากคนในครอบครัว ถ้าหากทำกิจกรรมจะต้องเป็นกิจกรรมที่พิจารณาให้เข้ากับสภาวะของเด็กแต่ละคน โดยอาศัยคำแนะนำของแพทย์และผู้เชี่ยวชาญ

หรือในกรณีที่ครอบครัวมีปฏิกิริยาต่อความผิดปกติของเด็ก เช่น เด็กตาบอด โดยกำเนิด อาจถูกรังเกียจทำให้เด็กเติบโตมาอย่างเจ็บปวดเหงาขาดการกระตุ้น พุดซา ไม่

สามารถสร้างความผูกพันกับคนอื่นได้ ส่วนเด็กที่เติบโตในสังคมที่วุ่นวายยุ่งเหยิง เช่น ภาวะสงคราม เด็กย่อมได้รับผลเสียหรือผลกระทบ หรือเด็กที่ระดับความเป็นอยู่ของครอบครัวค่อนข้างต่ำ มีความขัดสน ขาดคนดูแลเอาใจใส่ และขาดโอกาสในการเรียนรู้ นอกจากนั้นเด็กแต่ละคนก็มีพื้นฐานของอารมณ์แตกต่างกันมาตั้งแต่แรกเกิดและมักจะคงลักษณะนั้นไปจนโต เช่นเด็กบางคนมีบุคลิกที่ปรับตัวยาก พื้นฐานของอารมณ์ไม่ดี สภาวะเหล่านี้ล้วนเป็นปัจจัยที่ส่งผลให้เด็กและเยาวชนมีความอ่อนแอหรือต้องพึ่งพิงมากกว่าเด็กกลุ่มอื่น

(2) กลุ่มเด็กและเยาวชนที่เข้มแข็งและอ่อนแอ เด็กปกติที่ไม่มีปัญหาทางด้านร่างกายหรือสติปัญญา สามารถจัดการดูแลตนเองได้ แต่อาจเป็นเด็กที่ชอบอยู่บ้านเฉยๆ ขาดความกระตือรือร้น เนื่องจากไม่มีแรงจูงใจที่มากพอ หรือถ้าชอบทำกิจกรรมหรืองานอดิเรกสามารถทำร่วมกับเพื่อนๆ ได้ หรือแยกทำอยู่กับบ้าน มักไม่มีบทบาทในการแสดงความคิดเห็นในเรื่องต่างๆ มากนัก เด็กและเยาวชนกลุ่มนี้ หากได้รับการเสริมพลัง (Empowerment) จะช่วยเพิ่มแรงขับหรือแรงจูงใจ กระตุ้นศักยภาพในตัวเด็กให้สามารถมีความพร้อมที่จะเข้าร่วมในกิจกรรมพัฒนาตนเองหรือสังคมต่อไปได้

(3) กลุ่มเด็กและเยาวชนที่เข้มแข็ง มักเป็นเด็กที่มีสุขภาพร่างกายแข็งแรง มีบุคลิกปรับตัวง่าย พื้นฐานของอารมณ์ดี ไม่ชอบอยู่เฉย ชอบเล่น มีชีวิตชีวา ถ้าเด็กเติบโตในครอบครัวที่สุขภาพจิตดี อบอุ่น เด็กก็จะมีพัฒนาการทางจิตใจที่แข็งแรงสามารถปรับตัวได้ในสถานการณ์ต่างๆ หรือคล้ายมีภูมิคุ้มกันต่อปัญหาทางอารมณ์และพฤติกรรมเบี่ยงเบนได้ เด็กที่เติบโตในสังคมที่สงบสุข ยุติธรรมก็จะรู้สึกมั่นคง เชื่อมมั่น มองโลกในแง่ดี ได้รับการสอนในครอบครัวให้มีความเชื่อในการกระทำของตนเอง (self-direction) และการรับผิดชอบต่อตนเอง

เด็กและเยาวชนกลุ่มนี้มีความเข้มแข็งเป็นต้นทุนติดตัวมาแล้ว มีความพร้อมที่จะลุกขึ้นมาทำกิจกรรมต่างๆ ที่ตนสนใจ หรือรวมกลุ่มกับเพื่อนๆ ทำกิจกรรมร่วมกัน และหากได้รับการเสริมพลัง (Empowerment) จากชุมชนหรือหน่วยงานภายนอก เด็กและเยาวชนกลุ่มนี้จะมีศักยภาพความพร้อมที่จะเป็นแกนนำในการทำกิจกรรมพัฒนาตนเอง พัฒนากลุ่ม ชุมชน และสังคมได้ต่อไป

นอกเหนือจากการนิยามความหมายดังกล่าวข้างต้น ในชีวิตประจำวันเราอาจได้ยินคำนิยามถึงเด็กในอีกหลายแง่มุมที่แสดงถึงทัศนะที่หลากหลายของผู้คนในสังคมและวัฒนธรรมที่ต่างกัน อาทิ เด็กคือปิศาจตัวน้อย เด็กคือเทพบุตรนางฟ้าไร้เดียงสา เด็กคือผู้ใหญ่ตัวเล็ก ๆ หรือเด็กคือผ้าขาวบริสุทธิ์ เป็นต้น จะเห็นได้ว่ามุมมองทัศนะเหล่านี้ได้แฝงนัยยะบางอย่างที่แสดงความหมายเชิงบวกหรือเชิงลบไว้ด้วย ซึ่งย่อมส่งผลต่อการพิจารณาความเป็นเด็กและนำไปสู่การสื่อสารและการปฏิบัติต่อเด็กที่แตกต่างกันออกไปด้วย

กาญจนา แก้วเทพ (2554) ได้สรุปงานเขียนของ A. James et al (1998) ในหนังสือชื่อ Treorizing Childhood โดยแบ่งทัศนะที่โลกตะวันตกมีต่อเด็กออกเป็น 2 ยุคใหญ่ๆ โดยใช้

เกณฑ์เรื่อง “การมีสาขาวิชาด้านสังคมศาสตร์” เป็นตัวจัดแบ่ง คือ ยุคก่อนจะมีวิชาสังคมศาสตร์ และยุคมีสาขาวิชาด้านสังคมศาสตร์

ยุคก่อนจะมีวิชาสังคมศาสตร์ (Presociological Child) ในยุคนี้จะมีแนวคิดที่ว่า “เด็กคืออะไร” อยู่ 5 แนวคิด ดังนี้

(1) The Evil Child (เด็กคือปีศาจน้อย) จากแนวคิดของคริสต์ศาสนา เรื่องมนุษย์มีบาปติดตัวมาตั้งแต่กำเนิด (original sin) บาปเหล่านี้คือ ความชั่วร้ายที่แสดงออกในลักษณะนิสัยของเด็กๆ เช่น ดื้อรั้น ถือเอาแต่ความต้องการของตัวเองเป็นที่ตั้ง ทำอะไรตามอำเภอใจ มีนิสัยขี้โกง โป้ปดมดเท็จ ฯลฯ เพราะฉะนั้นการเลี้ยงดูจึงต้องฝึกฝนเพื่อชำระบาปกำเนิดนี้ด้วยการฝึกวินัยและการลงโทษ N. Ansell (2005) เรียกเด็กแบบนี้ว่า Dionysian ได้สรุปลักษณะสำคัญ 3 ประการของทัศนะนี้ว่า เด็กๆ ควรจะต้องได้เห็น (จากผู้ใหญ่) แต่ไม่ควรจะได้ยินหรือรับฟังสิ่งที่เด็กพูด (กล่าวคือไม่มีสิทธิ/ไม่มีเสียง) เด็กๆ ต้องการการปกป้องคุ้มครองให้ปลอดภัยจาก “ความเป็นเด็กของตัวเอง” และช่วงวัยเยาว์เป็นช่วงเวลาแห่งการเรียนรู้ระเบียบวินัย ทัศนะดังกล่าวนี้จึงให้ความชอบธรรมแก่พ่อแม่ในการปกครองบุตรหลานของตน

(2) The Innocent Child (เด็กคือนางฟ้าไร้เดียงสา) เป็นทัศนะที่ต่อต้านทัศนะแรก มองว่าเด็กๆ มีความบริสุทธิ์ไร้เดียงสา พระเจ้าได้สร้างมนุษย์มาอย่างดีแล้ว มนุษย์เราต่างหากที่มาทำตัวให้ชั่วร้ายในภายหลัง N. Ansell (2005) เรียกทัศนะนี้ว่า Apollonian และระบุลักษณะสำคัญๆ ของทัศนะนี้ว่า ช่วงวัยเยาว์เป็นช่วงเวลาแห่งการเล่น ไม่ใช่การทำงาน เด็กๆ ต้องการการปกป้องคุ้มครองให้ปลอดภัยจาก “โลกภายนอก” เด็กๆ นั้นไร้เดียงสา เด็กๆ นั้น passive และวัยเด็กควรเป็นช่วงเวลาแห่งความสุข

(3) The Immanent Child (เด็กเหมือนผ้าขาว) J. Locke เสนอกระบวนทัศน์ใหม่เกี่ยวกับเด็กว่า “เด็กนั้นเปรียบเสมือนผ้าขาว” ที่แล้วแต่จะถูกแต่งแต้มสีอะไรลงไป ดังนั้นการที่เด็กจะเป็นอย่างไรก็ขึ้นอยู่กับ การจัดประสบการณ์และสิ่งแวดล้อมในชีวิตให้แก่เด็กๆ มากกว่า และคัดค้านแนวคิดยุคกลางที่ว่า “เด็กก็คือผู้ใหญ่ตัวเล็กๆ” เนื่องจากเด็กๆ มีความสนใจและมีความต้องการเฉพาะตัวที่ต่างจากผู้ใหญ่ ทัศนะเรื่องความแตกต่างนี้ได้กลายมาเป็นความคิดกระแสหลักของผู้คนในโลกปัจจุบัน

(4) The Naturally Developing Child (เด็กคือกระบวนการพัฒนาการ) แนวคิดนี้ก่อตัวขึ้นในช่วงศตวรรษที่ 20 จากแนวคิดพื้นฐานของกลุ่มนักจิตวิทยาพัฒนาการ คือ การพัฒนาการของเด็กนั้นเป็นไปตามธรรมชาติ และจะค่อยๆ สังสมจนถึงระดับของการมีวุฒิภาวะ เช่น พัฒนาการด้านร่างกาย การคิดแบบรูปธรรมก่อนนามธรรม เป็นต้น กระบวนทัศน์นี้จึงได้ยกเลิกการประเมินค่าธรรมชาติของเด็กว่าดีหรือเลว มองเด็กในลักษณะเชิงชีววิทยามากกว่าจิตวิทยาเป็นสำคัญ

(5) The Unconscious Child (เด็กคือตัวแทนของจิตในระดับไร้สำนึก)

S. Freud เสนอว่า เด็กๆ คือภาพตัวแทนของจิตที่อยู่ในระดับจิตไร้สำนึกของมนุษย์ เด็กๆ จึงเป็นโฉมหน้าดั้งเดิมที่แท้จริงของมนุษย์เมื่อยังไม่ถูกดัดแปลงขัดเกลาจากสังคม Freud ไม่พิจารณา “เด็ก” แยกจาก “ผู้ใหญ่” แต่มองเป็น “ความต่อเนื่อง” (continuity) ระหว่างวัยทั้งสอง วัยเด็กก็คืออดีตของผู้ใหญ่ ซึ่งเป็นช่วงเวลาของการก่อรูปแห่งบุคลิกภาพ

ยุคมีสาขาวิชาสังคมศาสตร์ (The Sociological Child) A. James et al

(1998) ระบุว่า ในกระบวนทัศน์ยุคนี้ มีลักษณะร่วมกัน คือ พิจารณามิติทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม ที่มีผลต่อเด็กมากกว่าจะพิจารณาแต่ที่ “ตัวเด็ก” เช่นในยุคแรก ในยุคหลังนี้มีกระบวนทัศน์เกี่ยวกับเด็กอยู่ 5 กระบวนทัศน์หลักๆ ดังนี้

(6) The Socially Constructed Child (เด็กเกิดจากการถูกประกอบสร้างทาง

สังคม) มีทัศนะว่าเด็กในแต่ละสังคม/วัฒนธรรม และในแต่ละยุคสมัยล้วนมีความแตกต่างกัน เช่น คำกล่าวที่ว่า “วัยเด็กนั้นควรเป็นวัยแห่งความสนุกสนาน การละเล่น และไม่ต้องทำงาน” นั้นเป็นความจริงที่ถูกประกอบสร้างขึ้นในบางสังคมเท่านั้น ทว่าสำหรับในบางสังคมอาจประกอบสร้างความคิดเกี่ยวกับเด็กว่า “เด็กๆ เป็นช่วงวัยแห่งการเรียนรู้การทำงานต่างๆ” พ่อแม่จึงให้ลูกๆ ช่วยทำงานและเรียนรู้ไปในเวลาเดียวกัน

(7) The Tribal Child (เด็กๆ มีโลกเฉพาะของเขา) กระบวนทัศน์นี้เสนอว่า

เด็กๆ มีโลกทางสังคมของตนเอง และเขาถือว่าโลกดังกล่าวเป็น “โลกจริง มีความหมายจริง” ไม่ใช่เป็นการเล่นๆหรือจินตนาการเท่านั้น ดังนั้น กิจกรรมของเด็กๆ พื้นที่ของเด็กๆ โลกของเด็กๆ ที่มีภาษาของเด็กๆ วิธีคิดของเด็กๆ ก็ล้วนแล้วแต่ถือเป็นโลกทางสังคมจริงๆ ของเด็ก

(8) The Minority Group Child (เด็กเป็นชนกลุ่มน้อยประเภทหนึ่ง) เป็น

ทัศนะของกลุ่มที่สนใจเรื่อง “อำนาจในสังคม” (social power) เช่น Oakley (1994) นักสตรีนิยม เสนอว่า “เด็กกับผู้หญิงนั้นมีฐานะที่เหมือนกัน คือต่างเป็นเสมือน “ชนกลุ่ม(ที่มีอำนาจ)น้อย” ในสังคม เป็นผู้ที่ถูกดูแคล ถูกกีดกัน ถูกควบคุม ถูกปฏิบัติต่อ ถูกคุ้มครอง ถูกศึกษา...” ฉะนั้น แนวทางการทำงานกับเด็กๆ จึงมีลักษณะร่วมกับชนกลุ่มน้อยอื่นๆ กล่าวคือ ต้องต่อสู้เพื่อเสริมพลังอำนาจให้แก่เด็กมากขึ้น

(9) The Social structure Child (เด็กเป็นส่วนเสี้ยวหนึ่งของโครงสร้างสังคม)

มองว่า เด็กนั้นเป็นผู้กระทำการทางสังคม (social actor) หรือเป็นพลเมือง (citizen) เช่นเดียวกับกลุ่มผู้ใหญ่ ดังนั้นจึงมีสิทธิเท่าเทียมกับผู้ใหญ่ ประเด็นศึกษาเกี่ยวกับเด็กที่มี “เด็ก” เป็นศูนย์กลางความสนใจ จึงครอบคลุม 4 ประเด็นหลัก คือ ความสัมพันธ์ระหว่างรุ่น (เช่น เด็กกับผู้ใหญ่ เด็กกับผู้สูงอายุ) ความสัมพันธ์ระหว่างเด็กๆ ด้วยกันเอง เด็กในฐานะ “กลุ่มอายุ” กลุ่มหนึ่ง และการจัดการเชิงสถาบันในส่วนที่เกี่ยวข้องกับเด็ก

(10) กระบวนทัศน์ลูกผสมระหว่าง Dionysian + Apollonian N. Ansell

(2005) นำเสนอว่า ในปัจจุบันได้มีกระบวนทัศน์ลูกผสมนี้ ซึ่งมีคุณลักษณะคือ ช่วงวัยเด็กเป็นช่วงเวลาที่ยกจากโลกของผู้ใหญ่ เด็ก ๆ เป็นของและอยู่ในครอบครัว (ครอบครัวจึงต้องรับผิดชอบการกระทำของเด็ก ๆ) เด็ก ๆ จะอยู่ใกล้กับธรรมชาติ (และอาจจะมีลักษณะแบบธรรมชาติ) มากกว่าผู้ใหญ่ เด็ก ๆ เป็นสิ่งที่ยังไม่สมบูรณ์ (incomplete) มีความสมบูรณ์ (วุฒิภาวะ) น้อยกว่าผู้ใหญ่ (เราอาจจะสังเกตกระบวนทัศน์ลูกผสมดังกล่าวได้ในกิจกรรมต่าง ๆ ที่ทำกับเด็ก มักจะต้องผนวกเอาพ่อแม่/ครอบครัว พี่ช/สัตว์ หรือการเล่น/การเรียนรู้เกี่ยวกับธรรมชาติ เข้ามาเกี่ยวข้องด้วย)

จะเห็นได้ว่า จากทัศนะที่มีต่อเด็กของแต่ละกระบวนทัศน์ดังที่กล่าวมาข้างต้น ย่อมส่งผลต่อการพิจารณาความเป็นเด็ก การปฏิบัติต่อเด็ก การสื่อสารต่อเด็ก และการพัฒนาเด็กในรูปแบบและวิธีการที่แตกต่างกันออกไป

ทางด้านการสื่อสารก็เช่นกัน กาญจนา แก้วเทพ (2554) กล่าวว่า ด้วยลักษณะเฉพาะของเด็กที่แตกต่างไปจากกลุ่มคนวัยอื่น เด็ก ๆ จึงมักถูกมองว่าเป็นกลุ่มผู้รับสารที่ยังมีประสบการณ์ในชีวิตมาน้อย ไร้เดียงสา ไม่รู้เท่าทันโลก/เท่าทันสื่อ มีจุดอ่อนในการรับสาร โหม่งง่าย passively ป้องกันตัวเองไม่ได้ เป็นผู้ที่อ่อนแอ เด็ก ๆ จึงต้องการการปกป้องคุ้มครองให้ปลอดภัยจาก “โลกภายนอก” จึงต้องมีผู้มาคอยช่วยพิทักษ์ ฯลฯ ทัศนะที่มีต่อเด็กดังกล่าวนี้เป็นทัศนะที่ค่อนข้างแพร่หลายและพบเห็นได้บ่อยครั้งในงานศึกษาเรื่องเด็กกับสื่อมวลชน โดยอิงกับทฤษฎีผลกระทบของสื่อ (Impact theory) ที่เชื่อว่าสื่อมวลชนมีพลังอำนาจที่สามารถโน้มน้าว (persuasive communication) ให้ผู้คนมีการเปลี่ยนแปลงระดับการกระทำ/พฤติกรรม (Behavior/performance) ของตนเองได้

โดยเฉพาะปัจจุบัน สังคมจะมีความวิตกกังวลเกี่ยวกับผลกระทบในทางลบของสื่อเป็นอย่างมาก เนื่องจากสื่อมวลชนเข้ามามีบทบาทอย่างมากในชีวิตประจำวันของเด็กและเยาวชน ประกอบกับความเชื่อเรื่องอิทธิพลและผลกระทบของสื่อในเรื่องเพศและความรุนแรงที่เกิดขึ้นจากกระบวนกรเรียนรู้ และการปลูกฝังของสื่อในระยะยาว เช่นในหลายๆ กรณีของการกระทำผิดทางสังคม ผู้กระทำผิดเป็นวัยรุ่นหรือเด็กที่ทำ “เลียนแบบ” ตัวอย่างจากภาพยนตร์หรือวิดีโอเกม หรือหนังสือการ์ตูน ทำให้เกิดการเรียกร้องของสังคม ให้มีการวางมาตรการคุ้มครองเด็กและเยาวชน ซึ่งยังอยู่ในฐานะที่ปกป้องตนเองไม่ได้จากเนื้อหาสาระที่มีความรุนแรง หรือเรื่องเพศ

ด้วยเหตุนี้ การจัดทำสื่อสำหรับเด็กจึงมักถูกกำหนด/กำกับ/ควบคุมจากส่วนเลี้ยวต่างๆ ของสังคม เช่น ภาครัฐ ภาคประชาสังคม รวมทั้งสื่อเองเข้ามามีส่วนร่วมวางหลักเกณฑ์เพื่อให้มีมาตรฐานในการควบคุมกันเอง และภาครัฐจะเข้ามามีบทบาทหน้าที่ในการคุ้มครองป้องกันเด็กและเยาวชนจากการยั่วเย้าทางเพศ กามารมณ์ และความรุนแรงในสื่อ ทำให้มีการวางหลักเกณฑ์ในการป้องกันผลกระทบที่จะเกิดขึ้นต่อเด็กและเยาวชนผู้ตกเป็นเหยื่อ ผู้ถูกรกระทำ หรือผู้เสียเปรียบในเรื่องเหล่านี้ขึ้น

ตัวอย่างเช่น ตามปกติ สื่อมวลชนในประเทศเสรีนิยมจะมีอิสระในการนำเสนอเนื้อหาข่าวสารต่าง ๆ โดยรัฐจะไม่ค่อยเข้าไปยุ่งเกี่ยวหรือก้าวก่ายเท่าใดนัก แต่สำหรับในเรื่องที่เกี่ยวกับ “เด็ก” แล้ว รัฐจะถือเป็นข้อยกเว้น เมื่อใดก็ตามที่มีประเด็นเกี่ยวข้องกับเด็ก ๆ เช่น เรื่องความรุนแรงในภาพยนตร์และโทรทัศน์ เรื่องภาพโป๊ในอินเทอร์เน็ต ฯลฯ ภาครัฐจะยื่นมือเข้ามาเกี่ยวข้องโดยทันที เหตุผลที่อยู่เบื้องหลังการเข้ามาแทรกแซงเชิงนโยบาย การกำหนดแนวทาง การวางกฎกติกาเพื่อกำกับดูแลการทำงานของสื่อมวลชนที่รัฐเข้ามาใช้อำนาจนั้น ก็คือ เหตุผลที่เกี่ยวกับ “การใช้สิทธิของรัฐในการเป็นผู้ปกป้องคุ้มครองเด็ก” (protection of children)

เหตุผลที่รัฐต้องเข้าไปทำหน้าที่ “เป็นผู้คุ้มครองเด็ก” ก็คือ เหตุผลที่เกี่ยวกับธรรมชาติ และคุณสมบัติของเด็ก ที่ว่าเด็ก ๆ ยังมีประสบการณ์ชีวิตน้อย จึงไม่อาจต้านทานการโน้มน้าวของสื่อมวลชนได้ หรือเด็ก ๆ เปิดรับสารอย่างไม่มีเครื่องกลั่นกรอง (filter) เด็ก ๆ จึงรับทุกสิ่งทุกอย่างจากสื่อโดยปราศจากการเลือกสรร อำนาจการจำแนกแยกแยะของเด็ก ๆ ก็มีน้อย เด็ก ๆ จึงไม่อาจแยกแยะระหว่าง “เรื่องจริง” (factual) กับ “เรื่องแต่ง” (fiction) ออกจากกันได้ ฉะนั้น เมื่อดูหนังเรื่องซูเปอร์แมนที่เหาะได้ เด็ก ๆ จึงเลียนแบบทำตาม หรือกรณีที่ผู้ใหญ่เปิดรับ/ใช้สื่อบันเทิง ก็จะมองว่าผู้ใหญ่รู้วิธีสังเคราะห์ คัดกรองความรู้จากสื่อบันเทิงได้ แต่หากเป็นกรณีที่เด็ก ๆ ใช้สื่อเหล่านี้ ก็มักจะถูกรับรู้ว่าเป็นการใช้สื่อบันเทิงอย่างไร้สาระ เพราะเด็ก ๆ ไม่รู้วิธีการใช้สื่อบันเทิงให้เป็นประโยชน์ เป็นต้น พ่อแม่จึงมักจะพ้อใจมากกว่าถ้าเห็นว่าเด็กอ่านหนังสือเรียนหรือดูสารคดีต่าง ๆ มากกว่าดูรายการบันเทิงทางโทรทัศน์ หรืออ่านการ์ตูนหรือเล่นเกม

ตัวอย่างการทำหน้าที่เป็นผู้ปกป้องคุ้มครองเด็กของรัฐในหลายประเทศ เช่น ประเทศสหรัฐอเมริกา อังกฤษ ไอร์แลนด์ แคนาดา ออสเตรเลีย ฯลฯ เป็นต้น ต่างมีการจัดระดับรายการทางโทรทัศน์และภาพยนตร์ หรือที่เรียกว่า ระบบการจัดเรตติ้ง (rating system) เป็นการปกป้องเด็กและเยาวชนจากการรับรู้/รับชมในสิ่งที่ไม่เหมาะสมกับวัย เนื้อหาของรายการและภาพยนตร์ที่ส่งผลกระทบต่อผู้ชมที่เป็นผู้ใหญ่ โดยพิจารณาจากระดับเนื้อหาเกี่ยวกับเรื่องเพศ (sex) ความรุนแรง (violence) และภาษาหยาบคาย รวมไปถึงพฤติกรรมไม่เหมาะสมที่นำไปสู่การลอกเลียนแบบและสร้างค่านิยมที่ผิด ๆ (เช่น การสูบบุหรี่ การดื่มสุรา นิสยบริโภคนิยม ที่สืบเนื่องมาจากอิทธิพลของโฆษณา เป็นต้น) ในออสเตรเลียมีการจัดประเภทของรายการเด็กและกำหนดเวลาการออกอากาศ นอกจากนั้นทั้งสหรัฐและออสเตรเลียและในอีกหลายประเทศยังมีการวางหลักเกณฑ์หรือมาตรการทางกฎหมายในเรื่องการโฆษณาในรายการเด็ก เช่น สหรัฐออกกฎหมายคุ้มครองเด็ก (Children Protection Act) ในเรื่องผลกระทบจากการโฆษณา ตั้งแต่ปี ค.ศ. 1990 เป็นต้น มาตรการและกฎหมายเหล่านี้ถูกกำหนดขึ้นเพราะประเทศเหล่านี้ต่างตระหนักดีว่า “สื่อ” โดยเฉพาะโทรทัศน์นั้น เป็นสื่อกลางในการอบรมบ่มนิสัยทางวัฒนธรรม และการเข้าถึงสื่อนั้นก็ทำได้ง่ายไม่มีการแบ่งชนชั้นวรรณะ อายุ หรือเพศ

นอกจากนี้การดูโทรทัศน์ยังสร้างการจดจำ โน้มน้าวใจ และให้ความสนุกสนานเพลิดเพลินจนกลายมาเป็นส่วนหนึ่งของชีวิต

ในกรณีของสังคมไทย ก็มีการดำเนินการในลักษณะเดียวกัน กล่าวคือ ในอดีตสื่อวิทยุกระจายเสียงและวิทยุโทรทัศน์ จะมีคณะกรรมการบริหารวิทยุกระจายเสียงและวิทยุโทรทัศน์ หรือ กบว. เป็นหน่วยงานที่ตั้งขึ้นตามระเบียบวิทยุกระจายเสียงและวิทยุโทรทัศน์ พ.ศ. 2518 มีหน้าที่ในการควบคุมการดำเนินการของสถานีวิทยุและสถานีโทรทัศน์ในประเทศไทย รวมถึงการเซ็นเซอร์เนื้อหาของรายการต่างๆ ระบบการตรวจพิจารณา (censorship) คือ การระงับหรือทำลายซึ่งถ้อยคำหรือวัตถุแห่งการติดต่อสื่อสารอันได้รับการพิจารณาโดยผู้ตรวจแล้วว่า ผิดศีลธรรม ผิดจรรยาบรรณวิชาชีพ ไม่พึงประสงค์ เป็นอันตรายต่อความมั่นคง เป็นหัวข้อนอนไหว หรือสร้างความลำบากให้แก่รัฐบาลหรือองค์การสื่อสาร

การตรากฎหมายและการกำหนดมาตรฐานต่างๆ ในการกำกับ/ควบคุมสื่อเหล่านี้ ล้วนแล้วแต่มีความมุ่งหมายเพื่อที่จะคุ้มครองป้องกันเด็กและเยาวชนจากอิทธิพลหรือผลกระทบจากสื่อ โดยเฉพาะสื่อมวลชนต่างๆ สืบเนื่องจากทัศนะในการมองเด็กและเยาวชนว่าเป็นผู้มีประสบการณ์ในชีวิตน้อย ไร้เดียงสา ไร้รู้เท่าทันโลก/เท่าทันสื่อ ถูกโน้มน้าวใจได้ง่าย passive ป้องกันตัวเองไม่ได้ เป็นผู้ที่อ่อนแอ จึงรับทุกสิ่งทุกอย่างจากสื่อโดยปราศจากการเลือกสรรนั่นเอง

อย่างไรก็ตาม ทัศนะในการมองเด็กเชิงลบหรืออ่อนแอ passive ดังข้างต้น ก็เป็นเพียง “ทัศนะหนึ่ง” เท่านั้น ยังมีทัศนะต่อเด็กในแบบอื่นที่เรียกได้ว่าเป็นขั้วตรงข้ามเลยทีเดียว ตัวอย่างเช่น การมองเด็กในฐานะผู้รับสารนั้นจะมีทฤษฎีทางการสื่อสารระยะหลังที่เห็นว่าผู้รับสารมิได้อ่อนแอ passive ดังทฤษฎีผลกระทบของสื่อ (Impact theory) ที่กล่าวมา แต่กลับมองว่าผู้รับสารมีลักษณะ active ในการเปิดรับสื่อ และต่อต้านการโน้มน้าวของสื่อมวลชนได้ ทัศนะต่อผู้รับสารดังกล่าวนี้รวมไปถึงกลุ่มเด็กและเยาวชนด้วยเช่นกัน

ตัวอย่าง ทฤษฎีการใช้ประโยชน์และความพึงพอใจจากสื่อ (Uses & Gratifications Approach) มองว่าผู้รับสารนั้นมีลักษณะ active ในการเปิดรับสื่อ เริ่มตั้งแต่ผู้รับสารแต่ละคน แต่ละวัยมีการ “เลือก” เปิดรับเนื้อหาสารและเลือกใช้สื่อแต่ละชนิด เพื่อเป้าหมาย/เพื่อประโยชน์/เพื่อตอบสนองความต้องการของตนมากกว่าจะเป็นไปตามที่ผู้ผลิตสื่อตั้งเป้าหมายเอาไว้

เด็กๆ เองก็มีความสนใจและมีความต้องการเฉพาะตัว เด็กในช่วงอายุ/วัยต่างๆ จะมีความสนใจในเรื่องราวที่แตกต่างกัน มีลักษณะความต้องการและแรงจูงใจที่จะใช้สื่อต่างกัน ซึ่งทำให้เหตุผลในการเลือกเปิดรับสื่อแตกต่างกันไปด้วย เมื่อหวนกลับไปหากระบวนการทัศน์ที่เกี่ยวกับเด็ก เราก็คงพบว่าเป็นแนวคิดที่อยู่ภายใต้กระบวนการทัศน์ที่มองเด็กแบบ The Naturally Developing Child (เด็กคือกระบวนการพัฒนาการ) นั่นเอง นอกจากนั้น แม้จะเป็นผู้รับสารเด็ก แต่เด็กแต่ละคนก็จะเลือก “ถอดรหัส/ตีความ/ถอดความหมาย” เนื้อหาสารที่ตนเองเปิดรับมาตามภูมิหลังทางวัฒนธรรม/ปัจจัยทางด้านจิตวิทยาของแต่ละคนด้วยเช่นกัน

นอกจากนั้น ทฤษฎีการแสวงหาข่าวสาร (Information Seeking Theory) ก็ถือว่า ผู้รับสารนั้นจะมีลักษณะ active อย่างสูงสุด โดยจะเปลี่ยนสถานะจากผู้ที่ยอมรับ “ข่าวสาร” มาเป็น “ผู้แสวงหาข่าวสาร” จาก S M C R เป็น R M C S ผู้รับสารไม่ passive และรอคอย เปิดรับข่าวสารจากสื่อ แต่ทว่าจะเปลี่ยนสภาพมาเป็น “ผู้ใช้สื่อ/สาร” (Users) ที่ active และลงมือแสวงหาข่าวสารที่ต้องการด้วยตนเอง เช่น สื่ออินเทอร์เน็ตเป็นสื่อที่ผู้ใช้สามารถเลือก แสวงหาข่าวสารที่ต้องการได้อย่างเหมาะสมกว่าสื่อประเภทอื่นๆ รวมทั้งเป็น “สื่อที่คนรุ่นใหม่” มีความคุ้นเคยและรู้จักวิธีการใช้เป็นอย่างดี เด็กและเยาวชนถือเป็นผู้เสพสื่อตัวยง เพราะเด็ก ๆ มักจะมีช่วงเวลารว่างค่อนข้างมากกว่าผู้ใหญ่ เวลารว่างในแต่ละวันของเด็กรุ่นใหม่ก็มักจะหมดไป กับกิจกรรมการเปิดรับ/การใช้สื่อประเภทต่างๆ ทั้งดูหนัง ฟังเพลง เล่นเกม ดูโทรทัศน์ และท่องไปในโลกออนไลน์ตามแต่ที่แต่ละคนสนใจเพื่อตอบสนองความต้องการของตน

ทั้งนี้กาญจนา แก้วเทพ (2554) แสดงทัศนะไว้ว่า “เด็ก ๆ” นั้นเป็นคนกลุ่มใหญ่ที่มีได้มีลักษณะเป็นแบบเดียวกันทั้งหมด เด็กบางคนอาจมีลักษณะดังที่ผู้ใหญ่มักคาดคิดเอาไว้ แต่ทว่า เด็กบางคนอาจจะแตกต่างออกไป เราจึงไม่สามารถมองเด็กในลักษณะที่เป็น “แบบฉบับตายตัว” (stereotype) เพราะในความเป็นจริงแล้ว เด็ก ๆ มีความหลากหลายและแตกต่างกัน เด็กบางคนบางกลุ่มไม่ใช่ผู้ที่อ่อนแอที่ต้องคอยพึ่งพิงผู้ใหญ่ในทุกๆ เรื่อง ในทางตรงกันข้าม เด็กและเยาวชนหลาย ๆ กลุ่มมีศักยภาพและพลังในการขับเคลื่อนสังคมได้ไม่แพ้ผู้ใหญ่เลย ที่เดียว และอีกมากที่สามารถร่วมแก้ไขปัญหาดังๆ ที่ผู้ใหญ่ได้สร้างขึ้นไว้อีกด้วย

2) ศักยภาพของเด็กและเยาวชนกับการพัฒนา

ศศิสวัสดิ์ จิตรวานิชกุล (2559) เสนอมุมมองในเชิงศักยภาพของเด็กและเยาวชนกับการพัฒนา โดยเสนอแนวคิดเกี่ยวกับการรวมตัวของเด็กและเยาวชน เป็น “ชุมชนเด็กและเยาวชน” หลากหลายรูปแบบ โดยนิยามความหมายของ “ชุมชนเด็กและเยาวชน” คือ แหล่งรวมตัวของเด็กและเยาวชนในการพบปะ แลกเปลี่ยนความคิดเห็น ร่วมกันทำกิจกรรมตามความสนใจของตน เด็กและเยาวชนหลายกลุ่ม/หลายชุมชนมีความสามารถในการรวมตัวกันสร้างกิจกรรมดีๆ เพื่อพัฒนาตนเอง พัฒนาชุมชนของตน และพัฒนาสังคมส่วนรวม ดังมีตัวอย่างให้เห็นมากมาย อาทิ เยาวชนในโครงการ To be number one หรือเยาวชนในชมรมตามสถาบันการศึกษาต่างๆ ที่จัดค่ายอาสาและพัฒนาไปตามพื้นที่ชุมชนต่างๆ หรือกลุ่มเยาวชนที่ปฏิบัติงานเพื่อสังคมด้านการสร้างสรรค์ อนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนตนเองและพื้นที่ใกล้เคียง จนหลายกลุ่มได้รับรางวัลลูกโลกสีเขียว ของสถาบันลูกโลกสีเขียว ซึ่งกลุ่มเยาวชนที่เข้มแข็งเหล่านี้มีกว่า 100 กลุ่มกระจายตัวอยู่ทั่วทุกภูมิภาคของประเทศไทย แต่ละกลุ่มยังคงทำงานในชุมชนอย่างต่อเนื่องและมีสมาชิกรุ่นใหม่ ๆ เข้าร่วมสืบทอดการปฏิบัติงานของกลุ่มเรื่อยมา เป็นต้น ชุมชนเด็กและเยาวชนที่เข้มแข็งสามารถทำงานพัฒนาในหลากหลายด้าน อาทิ

พัฒนาคน จุดเริ่มต้นของสังคมที่ดีคือ คนที่ดี การทำงานพัฒนาคน คือ การสร้างคนดี มีจิตอาสา สู้สังคม เรามักคิดว่างานสร้างคน สร้างเด็กให้เป็นคนดี เป็นหน้าที่ของผู้ใหญ่ แต่เด็กและเยาวชนที่เข้มแข็ง กลับร่วมกันทำงาน “สร้างคน” ได้เช่นกัน ดังตัวอย่างของเครือข่ายเยาวชนพัฒนาศักยภาพ (YOUTH for Next Step) จัดค่ายผู้นำเยาวชนต้นแบบ เพื่อพัฒนาความสามารถทางด้านคุณธรรม ความดีในจิตใจ รวมถึง ศักยภาพภายในที่มีอยู่ ซึ่งจะก่อให้เกิดความสุขในใจ และเมื่อเยาวชนมีทั้งความเก่งและความดีแล้ว ก็จะสามารถนำศักยภาพที่มีในตัวไปปรับเปลี่ยนทัศนคติของเยาวชนคนอื่นในโรงเรียนและสังคมต่อไปได้ ปัจจุบันเครือข่ายเยาวชนพัฒนาศักยภาพได้จัดตั้งเป็นองค์กร รวมถึงขยายไปสู่ โรงเรียนในกรุงเทพมหานครและ จังหวัดต่าง ๆ กว่า 100 โรงเรียน และมีชมรมในสถาบันอุดมศึกษากว่า 8 สถาบัน ณ ปัจจุบัน มีสมาชิกเครือข่ายเยาวชนกว่า 2000 คน

พัฒนาสังคม เด็กและเยาวชนเข้ามีส่วนร่วมในการสื่อสารเพื่อสร้างความรู้สึกร่วมเป็นชุมชนเดียวกัน พวกพ้องเดียวกันอันนำไปสู่การแก้ปัญหาและพัฒนาชุมชนและสังคมร่วมกัน เช่น กลุ่มละครเยาวชนใช้ละครเพื่อแสดงถึงความเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน ด้วยการสำรวจวิเคราะห์ชุมชนของตน และนำเสนอเรื่องราวหรือปัญหาในชุมชน เสนอแนะแนวทางในการแก้ปัญหา และปลูกจิตสำนึกเพื่อให้เกิดการแก้ปัญหาในชุมชนร่วมกัน (ผู้ชมก็คือคนในชุมชนนั่นเอง) / เด็ก ๆ ชมรมอนุรักษ์จักรยานที่เข้าร่วมปั่นจักรยานไปตามชุมชนเพื่อรณรงค์ให้คนในชุมชนออกมาใช้สิทธิ์เลือกตั้ง, ฝังดเหล้าในช่วงสงกรานต์ เป็นต้น

พัฒนาการเมือง เรื่องการเมืองกับเด็ก ๆ อาจมองว่าไม่น่าจะเข้ามาเกี่ยวข้องกันได้ แต่ในปัจจุบันเด็กและเยาวชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการสื่อสารเพื่อให้การสนับสนุนหรือเพื่อขยับเขยื้อนให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองภายในชุมชนของตนมากขึ้น ดังเช่นเครือข่ายเยาวชนชายแดนใต้จำนวน 16 กลุ่ม แต่ละกลุ่มจะรวมตัวกันเพื่อทำกิจกรรมต่าง ๆ ในพื้นที่ของตน โดยเป็นกิจกรรมที่สามารถเชื่อมโยงกับการสร้างสันติภาพในพื้นที่ เช่น กิจกรรมความสัมพันธ์คนไทยพุทธกับคนมุสลิม เครือข่ายประชาคมงดเหล้า จ.ปัตตานี ที่ดึงเยาวชนมุสลิมและพุทธมาร่วมโครงการฝ่ายละครึ่ง เป็นต้น

พัฒนาเศรษฐกิจชุมชน ในครอบครัวในชุมชนมักมองว่าเด็กเป็นผู้ใช้จ่ายเงินมากกว่าจะเป็นผู้สร้างรายได้ให้กับครอบครัวหรือชุมชน แต่เด็กและเยาวชนที่เข้มแข็งสามารถเป็นพลังร่วมสร้างเศรษฐกิจหรือการค้าในชุมชนให้พัฒนาขึ้นได้ เช่น “กลุ่มเด็กและเยาวชนบ้านดงป่ายูง” จ.นครพนม ซึ่งในหมู่บ้านมีปัญหาทางเศรษฐกิจ ครอบครัวมีรายได้น้อย เด็ก ๆ จึงรวมตัวกันปลูกป่าไผ่ขึ้นในพื้นที่ป่าช้า เพื่อเก็บพืชผลและผลผลิตจากปามาจำหน่ายหรือทำอาหาร และทำผลิตภัณฑ์จักสานของกลุ่มออกจำหน่าย (ผลิตภัณฑ์ OTOP) และไปศึกษาดูงานสถาบันการเงินชุมชนอื่นเพื่อเป็นแนวทางก่อตั้งสถาบันการเงินของหมู่บ้านดงป่ายูงของตน เป็นต้น

พัฒนาสิ่งแวดล้อมชุมชน ให้มีความยั่งยืน เยาวชนใช้การสื่อสารเพื่อให้คนในชุมชนได้ตระหนักถึงปัญหาสิ่งแวดล้อมในชุมชน และผลักดันให้เกิดการร่วมกันแก้ไขฟื้นฟูที่ผ่านมามีเด็กและเยาวชนให้ความสำคัญกับประเด็นปัญหาสิ่งแวดล้อมเป็นอย่างมาก มีกิจกรรมและโครงการมากมายที่เด็กเข้ามีส่วนร่วม รวมทั้งริเริ่มสร้างสรรค์กิจกรรม/โครงการต่าง ๆ ขึ้น เช่น ชมรมเครือข่ายเยาวชนรักษ์น้ำบาดาล ชมรมอนุรักษ์นกปากห่างและสิ่งแวดล้อม จ.ปทุมธานี นักวิทยาศาสตร์น้อยแห่งป้าชายเลน กทม. ชมรมอนุรักษ์ทรัพยากรปะการังและสิ่งแวดล้อม จ.ชุมพร กลุ่มเยาวชนต้นน้ำ จ.เชียงใหม่ กลุ่มเยาวชนรักแม่กลอง จ.สมุทรสงคราม กลุ่มเด็กรักษ์ทุ่ง จ.ประจวบคีรีขันธ์ เครือข่ายเยาวชนรักษ์ป่าบุโด จ.ยะลา นราธิวาส และปัตตานี เป็นต้น ซึ่งกลุ่มเยาวชนที่เข้มแข็งลักษณะนี้มีกว่า 100 กลุ่มกระจายตัวอยู่ทั่วประเทศ ภูมิภาคของประเทศไทย แต่ละกลุ่มยังคงทำงานในชุมชนอย่างต่อเนื่องและมีสมาชิกรุ่นใหม่ ๆ เข้าร่วมสืบทอดการปฏิบัติงานของกลุ่มเรื่อยมา

พัฒนาวัฒนธรรมชุมชน โดยเด็กและเยาวชนจะเข้ามาร่วมกันเป็น “ผู้สืบทอด” มรดกทางวัฒนธรรมของชุมชนให้อยู่คู่กับชุมชน เผยแพร่ให้เป็นที่รู้จัก กระตุ้นให้คนในชุมชนตระหนักถึงความสำคัญ เช่น “กลุ่มเยาวชนมะขามแก้ว” เป็นกลุ่มเยาวชนนักเรียนชาวเขา ซึ่งเป็นชาวกะเหรี่ยงแดง (Red Karen) ที่ทำละครในจังหวัดแม่ฮ่องสอน นำเสนอเรื่องราวความอุดมสมบูรณ์ทางมรดกวัฒนธรรมในท้องถิ่นของพวกเขาให้เป็นที่รู้จัก เช่นเดียวกับ “กลุ่มสืบสานวัฒนธรรมครองแครง” จ.พระนครศรีอยุธยา มีเป้าหมายในการสืบสานศิลปะ วัฒนธรรมพื้นบ้าน ภูมิปัญญา และสร้างสรรค์สังคม โดยนำศิลปะการแสดงประเภทลิเกและเพลงพื้นบ้านภาคกลาง มาประยุกต์ใช้เป็นสื่อวัฒนธรรมเพื่อสร้างสรรค์ชุมชน

ในด้านการสื่อสารก็เช่นกัน จากที่เด็ก ๆ มักจะถูกมองในฐานะ “ผู้รับสาร” ทั้งทางตรงและทางอ้อม หรือเป็นเพียง “เนื้อหาในสื่อ” หรือเป็น “ผู้ถูกควบคุมกำกับดูแล” มากกว่าจะเป็น “ผู้ส่งสาร” เพราะสื่อต่าง ๆ มักถูกผลิตโดยผู้ใหญ่ เพื่อผู้ใหญ่ และเกี่ยวข้องกับผู้ใหญ่ พุดง่าย ๆ ก็คือเป็น “สื่อของผู้ใหญ่” แม้แต่ “สื่อเด็ก” ไม่ว่าจะเป็น หนังสือการ์ตูน หนังสือนิทาน หรือ “รายการเด็ก” ก็ตาม ส่วนใหญ่ก็ผลิตโดยผู้ใหญ่ แต่มุ่งเป้าหมายเพื่อผู้รับสารที่เป็นเด็ก

แต่ทว่าในปัจจุบัน การเล็งเห็นถึงศักยภาพที่เข้มแข็งของเด็กจึงมีการเปิดโอกาสให้เด็กและเยาวชนได้เข้ามามีส่วนร่วมและมีบทบาทมากขึ้นกว่าการเป็นเพียง “ผู้รับสาร” แต่มาอยู่ในฐานะ “ผู้ส่งสาร” ซึ่งฐานะของการเป็น “ผู้ส่งสาร” ก็ยังมีหลายระดับขึ้นอยู่กับระดับของการมีส่วนร่วมในการส่งสาร เช่น ในสื่อการแสดงประเภทต่าง ๆ หรือในสื่อโทรทัศน์ ผู้ส่งสารสามารถมีส่วนร่วมได้ตั้งแต่ระดับการเป็นส่วนหนึ่งในเนื้อหาของสาร เช่น เป็นนักแสดง เป็นแขกรับเชิญ ในรายการมาให้สัมภาษณ์ มาเป็นผู้ร่วมเล่นเกม และอาจขยับการมีส่วนร่วมไปถึงการเป็นผู้ดำเนินรายการ เป็นพิธีกร เป็นผู้รายงานข่าว และระดับสูงสุดของการมีส่วนร่วมในฐานะของผู้ส่งสาร คือ เป็นผู้ดำเนินกระบวนการผลิตขั้นตอนต่าง ๆ ด้วยตนเอง ตั้งแต่การคิดประเด็น เขียนบท ถ่ายทำ ตัดต่อ นำออกอากาศหรือออกเผยแพร่ หรือทำเสื้อผ้า ทำฉาก ทำแสง ทำเสียง และจัดแสดง เป็นต้น ดังตัวอย่างของ “ชุมชนเครือข่ายเยาวชนขบวนการตาสับปะรด” ที่

มีสมาชิกเด็กและเยาวชนกว่า 3,000 คน (ก่อตั้งปี พ.ศ. 2536) เป็นเครือข่ายเยาวชนที่ร่วมมือกันสอดส่องดูแลเป็นกระบอกเสียงรายงานปัญหาสิ่งแวดล้อมและคุณภาพชีวิตในชุมชนของตนผ่านสื่อของเครือข่าย คือ จดหมายข่าว “พุธไธเอีย!” รายการโทรทัศน์ “ความดีสีน้ำ” และ “ระเบียบหลังบ้าน” รายการวิทยุ “ร่วมด้วยช่วยเด็ก” และรายการวิทยุเด็กและเยาวชน และเว็บไซต์ thailandkid.com ซึ่งมีรายการวิทยุ Internet สำหรับเด็กและเยาวชน ด้วย

ดังนั้น หากเรามองเด็กและเยาวชนตามความเป็นจริงด้วยทัศนะเชิงบวกเช่นนี้ ก็จะเล็งเห็นได้ว่า เด็กและเยาวชนล้วนมีศักยภาพที่แอบแฝง หากมีปัจจัย/สภาพการณ์ที่เอื้ออำนวยก็จะสามารถแสดงพลังความเข้มแข็งได้เฉกเช่นผู้ใหญ่ ดังนั้นหากเด็กและเยาวชนได้รับการพัฒนาศักยภาพเสริมพลัง (Empowerment) ในด้านต่างๆ หรือได้รับการสนับสนุนเปิดโอกาสจากผู้ใหญ่ หรือผลักดันให้เด็กได้รวมตัวกันด้วยกิจกรรมและโครงการดีๆ เด็กและเยาวชนก็จะกลายเป็นทรัพยากรบุคคลหรือ “สื่อบุคคล” ที่เข้มแข็ง เป็น “ชุมชนเด็ก” ที่สร้างคุณประโยชน์ต่อตนเอง ต่อกลุ่ม ต่อชุมชน และสังคมได้ “เด็กในวันนี้ คือผู้ใหญ่ในวันหน้า” เป็นคำกล่าวที่ทุกคนรู้ดีว่ามีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการพัฒนาประเทศในอนาคต ทั้งนี้หาก หน่วยงาน องค์กร ภาครัฐ ภาคเอกชน รวมถึงผู้ใหญ่ใจดี ทั้งจากภายนอกชุมชนหรือภายในชุมชนต่างสามารถช่วยพัฒนาเด็กและเยาวชนได้ในหลายระดับ อาทิ ช่วยสนับสนุนในเรื่องวัสดุอุปกรณ์งบประมาณ สถานที่ วิทยากร ความรู้ การประชาสัมพันธ์ การสนับสนุนช่องทางการสื่อสาร/สื่อ การจัดอบรม กิจกรรม/โครงการสำหรับเด็กและเยาวชน หรือแม้แต่การให้รางวัลต่างๆ เพื่อเป็นขวัญและกำลังใจ เป็นต้น

3) แนวทางการพัฒนาเด็กและเยาวชน

เนื่องจากเป้าหมายหลักของโครงการวิจัยนี้ คือ การพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของกลุ่มเยาวชน ดังนั้นจุดยืนของงานวิจัยนี้จึงเป็นจุดยืนที่มองว่าเด็กและเยาวชนมีศักยภาพในการพัฒนา กล่าวคืองานวิจัยนี้ไม่ได้มองว่าเด็กและเยาวชนเป็นผู้รับสารที่ passive แต่เป็นผู้รับสารที่ active ที่มีความสามารถในการสื่อสารทั้งการเปิดรับสื่อและการผลิตสื่อเพื่อสื่อสารอัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ตนเอง กระนั้นก็ดีแม้เด็กและเยาวชนจะมีศักยภาพในการพัฒนา แต่กระบวนการพัฒนาเด็กและเยาวชนก็ต้องอยู่บนพื้นฐานของแนวคิดการเสริมพลังอำนาจ (empowerment) ซึ่งถือเป็นแนวคิดที่จะช่วยให้เด็กและเยาวชนที่มุมหนึ่งถูกมองในมิติเชิงอำนาจว่า เป็นกลุ่มคนชายขอบหรือชนกลุ่มน้อยในสังคม ให้มีพลังอำนาจในการสื่อสารได้

สำหรับแนวคิดเรื่อง การเสริมพลังอำนาจ (empowerment) วิธนา เทียงธรรม และคณะ (2554) อธิบายว่า แนวคิดการเสริมสร้างพลังอำนาจ ริเริ่มโดย Pauko Friere นักมานุษยวิทยาชาวบราซิล ได้เสนอข้อคิดในการปลดปล่อยประชาชนโลกที่เป็นกลุ่มผู้ด้อยโอกาสด้วยวิธีการทางการศึกษา โดยเสนอข้อคิดที่สำคัญว่า การเสริมสร้างพลังอำนาจเป็นพื้นฐานความสัมพันธ์ที่สำคัญของวิธีการต่างๆ ที่จะนำไปสู่การพัฒนาจิตสังคมในกลุ่มประชาชนระดับรากหญ้า เพื่อให้เกิดการเคลื่อนไหวในการริเริ่มการเปลี่ยนแปลงอย่างใดอย่างหนึ่งในชุมชนนั้นๆ แนวคิด

การจัดการศึกษาเพื่อเพิ่มพลังของ Friere เป็นรูปแบบการศึกษาที่เน้นให้ผู้เรียนพัฒนาความสามารถในการตัดสินใจ การแก้ปัญหาได้ด้วยตนเอง เกิดความเชื่อมั่นในความสามารถของตนเอง มุ่งเน้นให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมในการเรียนอย่างเต็มที่ และเน้นความเท่าเทียมระหว่างผู้เรียนและผู้สอน ต่อมา มีการนำแนวคิด "การเสริมสร้างพลังอำนาจ" ไปใช้อย่างกว้างขวางในทางสังคมศาสตร์และขยายผลไปในศาสตร์อื่นๆ อีกมากมายตั้งแต่ปี ค.ศ. 1970 เป็นต้นมา

อย่างไรก็ตามการศึกษาของอมรรวัฏ์ เจริญโชติธรรม และคณะ (2559) อธิบายเพิ่มเติมว่าเดิมมีการใช้ทฤษฎีการสร้างพลังในหลากหลายสาขาวิชา ซึ่งในปัจจุบันมักพบแนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับกับสร้างนี้ในสายบริหารหรือการจัดการองค์กร ตลอดจนสาขาด้านการศึกษา ที่นำไปใช้ในกระบวนการเรียนการสอนที่เน้นให้ผู้เรียนพัฒนาความสามารถในการตัดสินใจ และแก้ปัญหาได้ด้วยตนเอง เกิดความนับถือเชื่อมั่นในความสามารถของตนเอง

วิธีการที่ใช้ในการจัดการศึกษาเพื่อการสร้างพลังนี้ จะเน้นให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมในการเรียน อย่างเต็มที่ (Active Participation) โดยใช้วิธีการสนทนาแลกเปลี่ยนความรู้ และความคิดระหว่างผู้เรียน ให้ผู้เรียนสามารถระบุปัญหาของตน วิเคราะห์ปัญหา สาเหตุ มองภาพอนาคตได้ สามารถพัฒนาวิถีที่จะแก้ไขปัญหา และดำเนินการแก้ไขปัญหา การจัดการศึกษาการสร้างพลังนี้ จะส่งเสริมให้ผู้เรียนเห็นคุณค่าในตนเอง (Self Esteem) มีความคาดหวังในความสามารถของตนเอง (Self Efficacy) สูงขึ้น ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงความรู้ เจตคติ และทำให้มีพฤติกรรมที่ถูกต้องมากขึ้น ในแต่ละบุคคล ทั้งยังมีผลต่อการเปลี่ยนแปลง และการพัฒนาความเสมอภาคในสังคมด้วย

ทั้งนี้คำว่า empower เกิดจากการรวมตัวของคำ 2 คำ คือ คำว่า em และคำว่า power โดยคำว่า em (หรือ en) มีความหมายถึง "การทำให้เกิดขึ้น" เมื่อนำมารวมกับคำว่า power ที่แปลว่า "พลัง" ดังนั้นคำว่า "Empowerment" จึงหมายถึง "การสร้างเสริมพลัง" ในความหมายที่เข้าใจได้ว่าเป็นรูปธรรม คือ การทำให้เกิด ทำให้มี ทำให้ตระหนัก ทำให้เชื่อมั่น ทำให้ได้ใช้ หรือได้พัฒนา "ศักยภาพ" ที่มีอยู่ในแต่ละบุคคล หรือแปรรูปออกมาเป็นพลังที่สร้างสรรค์ ซึ่งการสร้างเสริมศักยภาพนั้น สามารถกระทำได้ตั้งแต่ ให้ตนเอง ให้กลุ่มบุคคล ชุมชน หน่วยงาน หรือองค์กร โดยพลังอันหลากหลายนั้น ได้แก่ พลังกาย พลังใจ พลังความคิด พลังปัญญา พลังทางการบริหาร พลังทางเศรษฐกิจ พลังทางการเมือง พลังทางสังคมพลังทางจิตวิญญาณ

นอกจากนี้ Julian Rappaport (อ้างถึงในอมรรวัฏ์, 2559) ให้ความหมายของการเสริมพลังว่า หมายถึงการฝึกสิ่งต่างๆ เข้าไว้ในตัวบุคคล อันได้แก่ ความเข้มแข็งและสมรรถภาพ (Strength and Competencies) ระบบความช่วยเหลือตามธรรมชาติ (Natural Helping Systems) และการกระทำเชิงรุก(Proactive Behavior) ต่อนโยบายและการเปลี่ยนแปลงสังคม โดยการเสริมพลังดังกล่าวสามารถกระทำได้ใน 3 ด้าน ได้แก่ การเสริมพลังความคิด การเสริมพลังความเข้าใจ การเสริมพลังความชำนาญ

นอกจากนี้ ปริญญา ผกานนท์ (อ้างถึงในอมรรวัฏ์, 2559) อธิบายไว้ด้วยว่า การสร้างพลัง เน้นอิทธิพลที่เกี่ยวข้องในด้านการควบคุมตนเอง (Personal Control) และอิทธิพลที่

เกี่ยวข้องทางด้านสังคม หรือชุมชน (Social Control) ระดับของการสร้างพลัง แบ่งออกเป็น 3 ระดับ ได้แก่

การสร้างพลังให้ตัวบุคคล พลังในตัวบุคคลจะเกิดขึ้นได้กับบุคคลที่ได้รับ การสนับสนุน ส่งเสริมให้แสดงออก ซึ่งความสามารถในการพัฒนาแนวคิด และการทำงานสู่ความสำเร็จ ได้รับการยอมรับจากผู้อื่น สามารถพึ่งตนเองได้ และเกิดความภาคภูมิใจในตัวเอง

การสร้างพลังในองค์กร เป็นการส่งเสริม และสนับสนุนให้สมาชิกในองค์กร มีส่วนร่วม ในอำนาจขององค์กร ตั้งแต่การใช้ประโยชน์จากข้อมูล มีกระบวนการตัดสินใจ การกำหนดวิธี ดำเนินงาน และการควบคุมความพยายามต่างๆ ต่อจุดมุ่งหมายที่กำหนดร่วมกัน ส่งเสริมให้มีการเชื่อมโยง ในกลุ่มสมาชิกเพื่อสร้างเป็นพลังองค์กร แล้วไม่เชื่อมโยงกับองค์กรอื่นๆ และ ชุมชนในเชิงอำนาจ หรือพลังโน้มถ่วงอนาคต และการตัดสินใจในสังคมที่กว้างขึ้น

การสร้างพลังในชุมชน เป็นระบบคุณค่าทางสังคม (Social Value) ซึ่งแสดงออกถึง การรวมตัวของประชาชนในชุมชน เพื่อทำกิจกรรมของชุมชนร่วมกัน ด้วยความสามัคคีเกื้อกูล มีการจัดการที่เหมาะสม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง พลังในการพัฒนาชุมชน ซึ่งต้องปรับเปลี่ยน บทบาท ของประชาชนในชุมชน โดยปล่อยให้ชุมชนได้มีโอกาสตัดสินใจ และเลือกหนทางใน การแก้ปัญหาของชุมชนเอง

ส่วน Nee Boon Siong (อ้างถึงในอมรรวิทย์, 2559) เสนอว่าการเสริมพลังนั้นต้องมอง ใน 2 ระดับ ระดับแรก คือ ระดับบุคคล (Self Empowerment) และระดับที่สอง คือ ระดับ องค์กร (Organization Empowerment) โดยการเสริมพลังในระดับบุคคล หมายถึงการตัดสินใจ อะไรด้วยตนเองในระดับที่ตนมีความสามารถจะทำได้โดยไม่ต้องรอให้เจ้านายสั่ง สำหรับการ เสริมพลังในระดับองค์กรนั้น หมายถึง ความเป็นจริงผู้ที่อยู่หน้างาน (Line manager) หรือ เจ้าหน้าที่/ผู้ปฏิบัติงานในองค์กร ซึ่งเป็นคนติดต่อกับบุคคลภายนอก/ลูกค้า และเป็นผู้เผชิญ ปัญหา ดังนั้นจะเข้าอกเข้าใจปัญหาได้ดีกว่าบรรดาผู้บริหารที่นั่งอยู่ภายในองค์กร ดังนั้นการ เสริมพลังจึง เปรียบเหมือนการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล (Individual relation) หรือการ สร้างช่องทางการสื่อสาร (Communication channel)

อย่างไรก็ดี Gibson (อ้างถึงใน คงกฤษ, 2548) ได้ศึกษาถึงปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อ กระบวนการเสริมสร้างพลังอำนาจของบุคคล สรุปได้ดังนี้

1) ปัจจัยภายในบุคคล ได้แก่ (1) ความเชื่อ (beliefs) ถือได้ว่าเป็นปัจจัย ภายในที่มีอิทธิพลและสำคัญอย่างยิ่งเพราะความเชื่อเป็นตัวกำหนด ความเป็นตัวตนของบุคคล อยู่เหนือเหตุผลซึ่งความเชื่อในที่นี้หมายรวมถึงความเชื่อทางศาสนาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ด้วย ดังนั้น การที่จะช่วยให้บุคคลสามารถจัดการกับปัญหา อุปสรรคและความยากลำบากที่เกิด ขึ้นกับตนเองนั้นเพราะคนที่มีพื้นฐานความเชื่อและมีการมองโลกในแง่ดีจะทำให้เกิดพลังในการ แสวงหาวิธีการต่างๆ เพื่อไปสู่เป้าหมายที่ดีกว่าผู้ที่มีความเชื่อในแง่ลบ (2) ค่านิยม (Values) เป็นสิ่งที่ฝังลึกในตัวบุคคลเช่นเดียวกับความเชื่อ จึงนับว่าเป็นปัจจัยพื้นฐานที่สำคัญที่จะทำให้ บุคคลมีความรับผิดชอบในการดูแลตนเองมากขึ้น (3) ประสบการณ์ส่วนบุคคล

(Experience) ประสบการณ์ที่ผ่านมามีความสำคัญยิ่งต่อกระบวนการเสริมสร้างพลังอำนาจ เพราะหากบุคคลได้เรียนรู้มาก่อนจากการศึกษา การอ่านตำราหนังสือหรือวารสารวิชาการ ก็จะช่วยให้นักศึกษามีแนวทางสำหรับการจัดการควบคุมสถานการณ์นั้นๆ ได้ดี (4) เป้าหมายในชีวิต (Determination) ทำให้นักศึกษามีพลังความเข้มแข็งและแรงจูงใจ (Strong and motivation) ที่จะกระทำทุกอย่างเพื่อให้ตนเองได้รับสิ่งที่ดีที่สุดในชีวิตแม้ว่าจะพบกับอุปสรรค หรือปัญหาใดๆก็ตาม

2) ปัจจัยภายนอกบุคคล ได้แก่ การสนับสนุนทางสังคม (Social support) ที่มาจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องไม่ว่าจะเป็นพ่อแม่ ครูสมรส ครอบครัว ญาติ พี่น้อง และบุคคลที่สำคัญในชีวิตล้วนจะเป็นกลุ่มบุคคลที่เข้ามามีส่วนสนับสนุน ให้ความรู้ ให้คำแนะนำ ให้กำลังใจ ให้การประคับประคองและให้ความมั่นใจแก่บุคคล เพราะแหล่งสนับสนุนเหล่านี้จะช่วยให้นักศึกษามีการเสริมสร้างพลังอำนาจได้ดียิ่งขึ้น จากการศึกษาแนวคิดของ Gibson ทำให้ค้นพบว่ากระบวนการเสริมสร้างพลังอำนาจจะสัมฤทธิ์ผลหรือไม่นั้นขึ้นอยู่กับปัจจัยทั้งภายในและภายนอกที่เป็นตัวแปรที่สำคัญ เนื่องจากแต่ละคนก็จะมี ความแตกต่างกันในด้านความเชื่อ ค่านิยม ประสบการณ์และเป้าหมายในชีวิต อย่างไรก็ตาม หากต้องการให้กระบวนการเสริมสร้างพลังอำนาจเกิดผลสำเร็จ การปรับเปลี่ยนทัศนคติให้มองโลกในแง่บวกแม้กำลังเผชิญกับสถานการณ์ปัญหาต่างๆ จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่ง นอกจากนี้ พลังจากครอบครัวและญาติมิตรก็เป็นส่วนสำคัญที่จะมาช่วยเติมและเพิ่มพลังอำนาจแก่บุคคลด้วย

ทั้งนี้ Gibson ได้เสนอกระบวนการการเสริมสร้างพลังอำนาจสำหรับบุคคลไว้เป็น 4 ขั้นตอน ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การค้นพบสภาพความเป็นจริง (Discovering reality) เป็นขั้นตอนของกระบวนการสร้างเสริมพลังอำนาจที่ทำให้บุคคลค้นพบและยอมรับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริงกับตนเองโดยการทำความเข้าใจความจริงใน 3 ด้าน คือ ด้านอารมณ์ (Emotional responses) ด้านสติปัญญาการรับรู้ (Cognitive responses) และด้านพฤติกรรม (Behavioral responses)

ขั้นตอนที่ 2 การสะท้อนคิดอย่างมีวิจารณญาณ (Critical Reflection) เมื่อบุคคลเผชิญกับปัญหาแล้วเป็นทุกข์ ก็จะเกิดการพัฒนามากขึ้น เพราะจะช่วยให้นักศึกษากลับมาทบทวน มองย้อนและการทำความเข้าใจกับปัญหา เพื่อประเมินและวิเคราะห์ปัญหาในแง่มุมต่างๆ ให้มีความเข้าใจอย่างแจ่มชัดมากขึ้น เพื่อสามารถแก้ไขปัญหาลงและเกิดการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น ในขั้นนี้ จะทำให้นักศึกษเกิดการพัฒนพลังอำนาจในการควบคุมตนเอง ซึ่งถือว่าเป็นกระบวนการเริ่มต้นของกระบวนการเสริมสร้างพลังอำนาจ ซึ่งจะนำไปสู่การเลือกวิธีปฏิบัติที่เหมาะสมและทำให้นักศึกษรับรู้ถึงพลังอำนาจในตนเอง

ขั้นตอนที่ 3 การตัดสินใจเลือกวิธีปฏิบัติกิจกรรมที่เหมาะสม เป็นขั้นตอนที่เป็นการพบปะและเผชิญหน้าเพื่อแลกเปลี่ยนข้อมูลกับผู้อื่นเพื่อช่วยในการตัดสินใจหลังจากผ่านขั้นตอนที่ 1 และ 2 แล้ว โดยบุคคลจะตัดสินใจเลือกปฏิบัติสิ่งที่ตนเองคิดว่าดีและเหมาะสมที่สุด โดยจะอยู่ภายใต้เงื่อนไข คือ เป็นวิธีการที่แก้ไขปัญหามาให้แกตนเองได้ มีความสอดคล้องกับ

ปัญหาของตน สามารถตอบสนองความต้องการของตนได้ ผ่านการปรึกษาจากผู้รู้และมีประสบการณ์และได้รับการยอมรับ และเป็นวิธีการที่ทำให้เกิดการยอมรับและเปิดใจกว้าง

ขั้นตอนที่ 4 การคงไว้ซึ่งการปฏิบัติที่มีประสิทธิภาพเป็นขั้นตอนสุดท้ายของกระบวนการเสริมสร้างพลังอำนาจ เพราะเมื่อนำวิธีการที่เลือกใช้ไปปฏิบัติแล้วเกิดผลสำเร็จ บุคคลก็จะมีความรู้สึกเชื่อมั่น รู้สึกมีพลัง มีความสามารถและคงไว้ซึ่งพฤติกรรมการแก้ปัญหาเพื่อใช้ในการแก้ไขปัญหาคืบต่อไป

อย่างไรก็ดีเนื่องจากการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของกลุ่มเยาวชน เป็นการเสริมพลังอำนาจกับกลุ่มเป้าหมายเฉพาะ ดังนั้นการออกแบบกิจกรรมในการพัฒนากลุ่มเยาวชนจึงจำเป็นที่จะต้องออกแบบกิจกรรมให้มีลักษณะเฉพาะที่สอดคล้องกับกลุ่มเป้าหมายที่เป็นเด็กและเยาวชน

สำหรับการออกแบบกิจกรรมในการพัฒนาเด็กและเยาวชน ศศโสฬส จิตรวานิชกุล (2559) ได้อธิบายว่า ใน “ตัวกิจกรรม” สามารถแบ่งออกเป็นส่วนของ “เนื้อหา” และ “รูปแบบกระบวนการ” ซึ่งเนื้อหาของกิจกรรมมักผูกโยงกับเป้าหมาย/วัตถุประสงค์ของโครงการหรือกิจกรรมนั้นๆ เป็นสำคัญ

ส่วนรูปแบบกระบวนการมักผูกโยงไปกับประเภทของสื่อที่เลือกใช้และแนวคิดในการทำงานของผู้จัด ซึ่งในเบื้องต้นจะขอกล่าวถึงหลักการ/แนวคิดต่างๆที่อยู่เบื้องหลังการทำงานในการออกแบบกระบวนการ/กิจกรรมเพื่อการพัฒนาเด็กและเยาวชน ดังต่อไปนี้

(1) “หลัก 3H” ตัวอย่างเช่น กลุ่มละครมะขามป้อม ไม่ว่าจะมีเนื้อหา/ประเด็นในการพัฒนาเยาวชนเรื่องใดก็ตาม หลักการออกแบบกิจกรรมของมะขามป้อมจะใช้แนวคิดการพัฒนาเยาวชนใน 3 ด้านไปพร้อมๆ กัน คือ ความรู้ (Head) ทักษะ (Hand) และความรู้สึก (Heart) ที่เรียกย่อๆว่า “หลัก 3H” นั่นคือ

พัฒนาความรู้ (Head) เป็นการเรียนรู้ในเนื้อหาประเด็นต่างๆ มุ่งการเรียนรู้ที่เข้าถึงความจริง การพัฒนาดังกล่าวนี้นับเป็นการเสริมสร้างสติปัญญา ตัดตั้งอาวุธทางปัญญาให้กับเยาวชน

พัฒนาทักษะ (Hand) เน้นเรื่องการปฏิบัติ ผ่านกิจกรรมที่สนุกสนาน ได้เคลื่อนไหว ผ่านการคิด การอภิปราย การแลกเปลี่ยนความเห็นเป็นหลัก โดยอาศัยกระบวนการทางศิลปะ ไม่ว่าจะเป็นการวาดรูป การเคลื่อนไหว การร้องเพลง การแสดง มุ่งการเรียนรู้ผ่านความงาม

พัฒนาความรู้สึก (Heart) เน้นเรื่องการสร้างความรู้สึกที่เกิดขึ้นจากการเรียนรู้ให้เกิดความสนุกสนาน เพลิดเพลิน ทำลายความสามารถ พัฒนาการทำงานร่วมกับผู้อื่น ความเห็นอกเห็นใจ การยอมรับฟังความคิดเห็น โดยผ่านกระบวนการกลุ่มเป็นหลัก เพื่อเป็นการเรียนรู้ที่มุ่งสู่ความดี

(2) หลักการ “เล่นให้เกิดการเรียนรู้” (Playing is Learning) หรือวิธีการแบบ “สาระบันเทิง” (Edutainment) นั่นคือ การออกแบบกิจกรรมการเรียนรู้ให้มีความ

หลากหลายและแฝงไปด้วยความสนุกสนาน เป็นการประยุกต์ใช้ธรรมชาติแห่งความบันเทิง ของกิจกรรมต่าง ๆ มาเป็นวิธีการในการถ่ายทอด/ปรับเปลี่ยนกระบวนการความคิด สร้างความ เข้าใจในประเด็นเนื้อหาที่ต้องการถ่ายทอดให้เด็กได้รับ ซึ่งเด็กจะเรียนรู้ได้อย่างเต็มที่ ไม่รู้สึก ว่า “ถูกยัดเยียด” และที่สำคัญเด็กจะมีความกระตือรือร้นที่จะเรียนรู้ ไม่เบื่อหน่าย

(3) หลักการทำงานบนพื้นฐานที่ยอมรับในความแตกต่างหลากหลาย ดัง ตัวอย่างเช่น ดวงแขและคณะ (อ้างในศศโสฬส, 2559) ได้สรุปหลักการทำงานพื้นฐานของกลุ่ม ละครมะขามป้อมว่าคนทำงานของกลุ่มละครมะขามป้อมมีความเชื่อมั่นในความหลากหลาย จึง ไม่นิยมยึดติดกับรูปแบบที่ตายตัว หรือไม่เชื่อว่าจะมีสูตรสำเร็จเพียงสูตรเดียวที่ใช้ได้ทั่ว ประเทศ กล่าวคือมีความเชื่อในเรื่อง “ความหลากหลาย” (diversity) นั้นเอง ซึ่งมีหลายนัยยะ เช่น ความหลากหลายของเยาวชนที่เข้าร่วมกิจกรรม ความหลากหลายในความต้องการของ แต่ละชุมชน ความหลากหลายของเทคนิคและรูปแบบทางศิลปวัฒนธรรมของท้องถิ่นที่นำมาใช้ ผลิตรายการ ความหลากหลายของวิธีการที่นำมาใช้จัดกิจกรรมในแต่ละขั้นตอน ความ หลากหลายของตัววิทยากร เป็นต้น

การยึดเกาะอยู่กับความหลากหลายนั้นทำให้ละครเพื่อการพัฒนาของกลุ่ม ละครมะขามป้อมสามารถตอบสนองกับความต้องการของแต่ละท้องถิ่นได้ เนื่องจากสภาพความ เป็นจริงนั้นมีเหลี่ยมมุมที่หลากหลายและแตกต่างกัน ดังนั้นจึงมีการจัดแบ่งเกณฑ์ผู้รับสาร เยาวชนตามคุณลักษณะและบริบทที่แตกต่างกัน โดยมีเกณฑ์ที่หลากหลาย เพราะเด็กในแต่ละ ชุมชนมีความแตกต่างกัน ทั้งสภาพแวดล้อม สถานะทางเศรษฐกิจ ความเป็นชุมชนเมือง ชาน เมือง ต่างจังหวัด ศาสนา วัย เป็นต้น ทำให้เด็กมีลักษณะแตกต่างกัน พฤติกรรมแตกต่างกัน จึงควรนำปัจจัยเหล่านี้เข้ามาพิจารณา เพื่อใช้ในการปรับเปลี่ยนเนื้อหาและรูปแบบของ กิจกรรมให้เหมาะสมกับเด็กแต่ละกลุ่มนั่นเอง

(4) กลยุทธ์การสื่อสารแบบมีส่วนร่วม (Participatory communication)

ออกแบบกิจกรรมโดยใช้การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของกระบวนการกับ กลุ่มเป้าหมาย ซึ่งเป็นการสื่อสารแบบสองทางที่ผู้ส่งสารและผู้รับสารมีการโต้ตอบซึ่งกันและกัน มีการสลับบทบาทกัน ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนความรู้ความเข้าใจได้มากขึ้น และทำให้ทุกคนที่ เข้าร่วมกระบวนการสามารถสื่อสารกันได้ทุกระดับ อาทิ มีการไหลของข้อมูลทั้งจากบนลงล่าง (วิทยากรไปสู่เยาวชน) จากล่างขึ้นบน (เยาวชนมายังวิทยากร) และในแนวระนาบเดียวกัน (เยาวชนสู่เยาวชนด้วยกันเอง) และมีลักษณะของการเรียนรู้ไปพร้อมกับการปฏิบัติ

โดยการออกแบบกิจกรรมให้กลุ่มเป้าหมายได้มีส่วนร่วมทั้งในฐานะผู้รับสาร ในฐานะผู้ส่งสาร จัดผลิตสื่อ ผลิตสารเอง และในฐานะผู้วางแผนจัดกิจกรรมต่างๆด้วยตนเอง มี ลักษณะผสมของการเรียนไปทำไป การเรียนรู้จะเกิดได้เร็วขึ้นและได้ผลมากขึ้น หากว่าได้ลง มือทำจริง ๆ (learning by doing) โดยเฉพาะหากเป็นเนื้อหาที่ยากเด็กจะเรียนรู้หรือเข้าใจจาก การลงมือทำได้มากกว่าการรับฟังเพียงอย่างเดียว เพราะเนื้อหาความรู้ที่ถูกสอดแทรกผ่าน “การลงมือทำ” กิจกรรมต่างๆ ทำให้เกิดความเข้าใจและจดจำได้ดี อนึ่ง นอกจากสร้างการมี

ส่วนร่วมของเยาวชนแล้ว ยังสามารถออกแบบกิจกรรมที่สร้างการมีส่วนร่วมของชุมชน เช่น ครู โรงเรียน นักเรียนอื่นๆ ผู้ปกครอง ชาวบ้านในชุมชน เป็นต้น ให้เข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมของโครงการได้อีกด้วย

(5) กระบวนการแสดงความคิดเห็น/วิพากษ์วิจารณ์ เป็นกระบวนการสำคัญที่ทำให้เกิดการมีส่วนร่วม กล้าแสดงออกทางความคิด รู้จักใช้เหตุผล รู้จักการยอมรับฟังความเห็น และรู้จักพัฒนาปรับปรุงตนเองผ่านคำวิพากษ์วิจารณ์ นอกจากนั้นยังเป็นการสื่อสารสำคัญของการสื่อสาร เนื่องจากการสื่อสารแบบสองทาง (two-way communication) จึงควรให้มีกระบวนการนี้บรรจุลงไปด้วยในการออกแบบกิจกรรม

(6) เทคนิคการจัดรูปแบบกิจกรรม มีข้อควรคำนึงถึงบางประการ อาทิ

- ควรจัดกิจกรรมให้มีความหนักเบาสลับกันไป เพื่อให้ไม่ให้เกิดล้าเกินไป
- กิจกรรมที่มีเนื้อหาใกล้เคียงกัน ซ้ำซ้อนกัน อาจทำให้เด็กเบื่อได้
- การออกแบบให้เด็กเลือกทำกิจกรรมกับสื่อบางประเภทตามความสนใจ ในขณะที่ดำเนินกิจกรรมจริงอาจมีเด็กเลือกบางสื่อค่อนข้างมาก ทำให้มีปัญหาเรื่องการบริหารจัดการตามมาได้ ส่วนสื่อที่มีเด็กเลือกน้อยก็อาจทำให้ดูบรรยากาศไม่สนุกสนานเท่ากลุ่มที่มีคนมาก
- ความต่อเนื่องของกิจกรรม ในกรณีการจัดกิจกรรมอบรมมากกว่า 1 วัน หรือมากกว่า 1 ครั้ง ต้องพยายามให้มีการเชื่อมต่อกิจกรรมจากวันแรกหรือครั้งแรก และต้องมีการทบทวน ย้อนภาพ และกระตุ้นให้เด็กเกิดการนำเนื้อหาและทักษะต่างๆ ที่ได้อบรมไปในวันแรกหรือครั้งแรกมาใช้ในกิจกรรมต่อเนื่องในวันที่สองหรือครั้งที่สองให้ได้
- ความสัมพันธ์ระหว่างกิจกรรม ก็เป็นเรื่องที่ต้องให้ความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง ยกตัวอย่างเช่น ค่ายเป็นสื่อกิจกรรมประเภท “รวมผลกิจกรรมย่อย” ดังนั้น ผลจากการทำงานกิจกรรมย่อยของค่ายจะประสบความสำเร็จหรือไม่นั้น นอกจากจะขึ้นอยู่กับความโดดเด่นของตัวกิจกรรมย่อยแล้ว (part/activities) ก็ยังขึ้นอยู่กับการจัด “ความสัมพันธ์/การวางลำดับขั้นตอน” ระหว่างกิจกรรมย่อย (relation of parts/activities) อีกด้วย กล่าวคือ การจัดลำดับของกิจกรรม (Series of activities) ควรเป็นไปตามหลักตรรกะ คือ ต้องติดตั้งความรู้ภาคทฤษฎี/แนวคิด/หลักการก่อน แล้วจึงลงมือปฏิบัติทีหลัง รวมทั้งต้องกำหนด “ความยาวของแต่ละช่วงเวลา” ให้เหมาะสมด้วย
- การทดสอบกิจกรรมการเรียนรู้ที่ได้ออกแบบมาถือเป็นขั้นตอนที่สำคัญเช่นกัน โดยทีมงานวิทยากรต้องมีการนำกิจกรรมที่แต่ละคนออกแบบมาทดลองฝึกปฏิบัติด้วยตนเอง เพื่อดูผลสัมฤทธิ์ของกิจกรรมว่าได้ตรงตามวัตถุประสงค์หรือไม่ และเพื่อดูปัญหาที่อาจเกิดขึ้นในระหว่างการทำกิจกรรม และศึกษาหาแนวทางแก้ปัญหาล่วงหน้า หรือปรับแก้กิจกรรมให้เหมาะสมขึ้น อีกทั้งเป็นการฝึกซ้อมเพื่อให้เกิดความมั่นใจและความคล่องตัวก่อนจะลงสนามจริง ทั้งนี้โดยทีมงานวิทยากรแต่ละคนรวมทั้งแกนนำกลุ่มควรร่วมกันแสดง

ความคิดเห็น ดิชม และให้ข้อเสนอแนะแก่กัน และปรับปรุงจนกระทั่งแน่ใจว่ากิจกรรมมีความคมชัด และวิทยากรมีความชัดเจนแม่นยำในเนื้อหาและกระบวนการ

อีกหนึ่งเนื่องจากงานวิจัยนี้เป็นโครงการการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยด้วยเครื่องมือการสื่อสาร ดังนั้นกระบวนการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของกลุ่มเยาวชน ผู้วิจัยจึงออกแบบกระบวนการพัฒนาโดยใช้กิจกรรมเชิงทดลองในการผลิตสารคดีชุมชน เป็นเครื่องมือในการพัฒนากลุ่มเยาวชน ดังนั้นโจทย์หลักของการวิจัยนี้ คือ การเปลี่ยนจุดยืนของกลุ่มเยาวชนจากผู้รับสารให้เป็นผู้ส่งสาร คือ เป็นผู้สร้างสรรค์ผลงานสารคดีของชุมชน ทั้งนี้เพื่อให้เห็นกรอบการพัฒนาเด็กและเยาวชน ด้วยกระบวนการเปลี่ยนจุดยืนจากผู้รับสารมาเป็นผู้ส่งสาร จึงขอยกตัวอย่างงานวิจัยที่ศึกษาเด็กและเยาวชนในฐานะผู้ส่งสาร 3 เรื่อง ดังนี้

งานศึกษาของรณชาติ บุตรแสนคม (2545) ให้ความสำคัญกับการรวมกลุ่มด้านการสื่อสารของเยาวชนที่ชื่อว่า “ขบวนการตาสะปะรด” โดยมองว่าการรวมกลุ่มของเยาวชนเป็นสิ่งที่เป็ประโยชน์ต่อกลุ่มเยาวชนเอง โดยจะได้มีปฏิสัมพันธ์ร่วมกัน แลกเปลี่ยนความเห็นระหว่างกัน ผลการศึกษาของรณชาติ พบว่า การรวมกลุ่มของ “ขบวนการตาสะปะรด” เกิดจากการเผชิญปัญหาาร่วมกันในเรื่องสภาพแวดล้อมที่เสื่อมโทรมและคุณภาพชีวิตที่เลวร้ายของเด็กและเยาวชน จึงจัดกิจกรรมค่ายเพื่อแสวงหาหนทางเพื่อแก้ไขปัญหาดังกล่าว จากกิจกรรมค่ายทำให้กลุ่มเยาวชนเกิดจิตสำนึกร่วมกันในการสานต่อแนวคิดการพัฒนาสิ่งแวดล้อมและคุณภาพชีวิต ด้วยการจัดตั้งเครือข่ายที่ทำหน้าที่คล้ายสำนักข่าว ในนาม “ขบวนการตาสะปะรด” โดยมีเป้าหมายหลัก คือ การเปิดโอกาสให้เด็กและเยาวชนได้นำเสนอมุมมองของตนในการรายงานข่าว เพื่อให้เด็กและเยาวชนรับรู้ถึงข่าวสารที่เป็นประโยชน์สำหรับตนเอง จากมุมมองของเด็กและเยาวชนเอง

ขณะทำงานศึกษาของ ศิริพร เสรีกิตติกุล (2545) ที่ศึกษาการสื่อสารประเด็นยาเสพติดผ่านวิทยุกระจายเสียงโดยผู้สื่อสารเป็นเยาวชนที่เอนกิตติยาเสพติด โดยมีเยาวชนที่เคยติดยาเสพติดและกำลังบำบัดจำนวน 16 คน มาเป็นผู้ร่วมปฏิบัติการในฐานะผู้สื่อสารผ่านรายการวิทยุผลของการใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ที่ให้ผู้ที่มีประสบการณ์เกี่ยวกับยาเสพติดได้มาอยู่ในฐานะผู้ส่งสารผ่านสื่อมวลชนเต็มตัวนั้น ทำให้สังคมได้รับฟังและเข้าใจประเด็นยาเสพติด รวมทั้งผู้เคยติดยาเสพติดมากขึ้น

ส่วนงานศึกษาของอภิรักษ์ ธรรมเสนา (2553) ที่ให้กระบวนการสร้างสรรค์ชุมชนเป็นเครื่องมือในการศึกษาสำนึกความเป็นชาติพันธุ์ของกลุ่มเยาวชนคนยองในจังหวัดลำพูนพบว่า จากการที่ให้เยาวชนลูกหลานชาวยองบ้านประตูป่า อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน ได้ทดลองสร้างสรรค์สารคดีชุมชนด้วยตัวเอง ทำให้เยาวชนเกิดสำนึกความเป็นชาติพันธุ์มากขึ้น และสามารถสื่อสารความเป็นชาติพันธุ์ได้หลากหลายมากขึ้น

จากแนวคิการพัฒนาเด็กและเยาวชนดังกล่าวข้างต้น ผู้วิจัยจะใช้เป็นทั้งแนวคิดในการออกแบบกิจกรรมการพัฒนาเด็กและเยาวชนกลุ่มชาติพันธุ์ในจังหวัดศรีสะเกษ และเป็นกรอบในการวิเคราะห์เพื่อถอดองค์ความรู้ที่ได้จากการพัฒนาเด็กและเยาวชน ที่จะเป็นแนว

ทางการในการพัฒนารูปแบบกิจกรรมเพื่อพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารเพื่อการเผยแพร่อัตลักษณ์ของกลุ่มเยาวชนกลุ่มชาติพันธุ์

6. แนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารอัตลักษณ์ชาติพันธุ์

โครงการการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยด้วยเครื่องมือการสื่อสาร: กรณีศึกษาการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของเยาวชนในการสืบทอดวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ในจังหวัดศรีสะเกษ มีเป้าหมายในการพัฒนากลุ่มเยาวชนให้มีความสามารถในการสื่อสารเพื่อสืบทอดอัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์กวย/กวย ในชุมชนท้องถิ่นจังหวัดศรีสะเกษ ดังนั้นแนวคิดหนึ่งที่ผู้วิจัยนำมาเป็นกรอบแนวคิดในการวิจัย คือ แนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารอัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์

สำหรับแนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารอัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ กาญจนา แก้วเทพ (2544) ได้อธิบายเรื่องสื่อกับกลุ่มชาติพันธุ์ไว้อย่างน่าสนใจว่าชาติพันธุ์จะมี “อัตลักษณ์” (ethnic identity) ที่แยกออกจากคนอื่น ๆ ดังนั้นกระบวนการสร้างอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชาติพันธุ์ จึงเหมือนกระบวนการสร้างเอกภาพของชาติ กล่าวคือ ถูกประกอบสร้างผ่านเรื่องเล่าบ้าง (narration) บรรดาตำนานเรื่องต้นกำเนิดของชนเผ่า การใช้สัญลักษณ์ การประกอบพิธีกรรม การสร้างภาพลักษณ์ ฯลฯ นอกจากนี้กระบวนการสร้างและทำลายอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชาติพันธุ์ต่าง ๆ สื่อมวลชนก็มีบทบาทเข้ามาเกี่ยวข้อง เช่น โทรทัศน์มีบทบาทอย่างสำคัญในการฉาย/สร้างภาพชนชาติต่าง ๆ อย่างต่อเนื่อง โดยการใช้สัญลักษณ์ต่าง ๆ ในแบบพิธีกรรม (ritualized symbol) ที่มีอิทธิพลต่อจิตสำนึกของคนในชาติเดียวกัน ตัวอย่างเช่น เนื้อหาของเพลงชาติไทยที่เปิดทุกวันในช่วงเย็นของโทรทัศน์ทุกช่อง ก็คือการพรรณนาอัตลักษณ์ของกลุ่มที่เรียกว่า “ไทย” นั่นเอง

สำหรับแนวทางการศึกษาด้านการสื่อสารกับกลุ่มชาติพันธุ์ มักให้ความสำคัญกับสื่อมวลชน เป็นหลักโดยมุ่งให้ความสนใจกับบทบาทของสื่อมวลชนว่าจะสามารถสร้างสรรค์สิ่งใหม่ๆ อะไรได้อีกหรือไม่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในความสัมพันธ์เชิงอำนาจ เช่น การตั้งคำถามว่าสื่อมวลชนจะสามารถประกอบสร้างความหมายใหม่ๆ หรือช่วยธำรงรักษา ความเป็นชุมชนที่อ่อนไหวเปราะบางของกลุ่มชาติพันธุ์ (ethnic) หรือชุมชนที่เรียกว่า “คนพลัดถิ่น” (diaspora) ได้อย่างไร หรือความสนใจที่ว่าสื่อมวลชนจะเข้ามามีบทบาทอย่างไร ในการทำให้คนเหล่านี้สามารถรวมตัวกันเป็นกลุ่มก้อน หรือมีความสมัคสมานสามัคคี จนสามารถที่จะแยกตัวเองออกเป็นเอกเทศได้ในที่สุด

อย่างไรก็ดีแม้ปัจจุบันกลุ่มชาติพันธุ์จะสามารถเข้าถึงสื่อมวลชนแขนงต่างๆ ได้อย่างทั่วถึง แต่เป็นการเข้าถึงในลักษณะของการเป็นผู้รับสารจากสื่อมวลชนแขนงต่างๆ มากกว่าที่จะเป็นการเข้าถึงในเชิงของการเป็นเจ้าของหรือการเข้าไปมีส่วนร่วมในการผลิตสื่อมวลชน กลุ่มชาติพันธุ์ยังไม่สามารถเข้าถึงสื่อมวลชนในระดับดังกล่าวได้ ดังนั้นประเด็นที่น่าสนใจเกี่ยวกับสื่อมวลชนกับกลุ่มชาติพันธุ์ก็คือ เรื่องราวทางสังคมของกลุ่มชาติพันธุ์ซึ่งเป็นคนกลุ่ม

น้อยมักตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของคนกลุ่มใหญ่ ดังนั้นเนื้อหาที่ผลิตออกมาผ่านสื่อมวลชนก็มักจะคำนึงถึงแต่คนส่วนมากที่อยู่ในสังคม ทำให้ภาพของกลุ่มชาติพันธุ์เป็นไปตามคนกลุ่มใหญ่ที่เข้าถึงสื่อมวลชนเป็นผู้กำหนด ทั้งที่ในความเป็นจริงของการก่อรูปอัตลักษณ์จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องทำให้เห็นความแตกต่างจากสังคมกลุ่มใหญ่ และมีความเป็นอิสระเพื่อที่จะได้ปลดปล่อยกลุ่มของตนจากการถูกเหมารวมจากความเป็นรัฐชาตินั้นๆ

ดังนั้นในเชิงของการสื่อสาร กลุ่มชาติพันธุ์จึงหันมาใช้สื่อทางเลือกเป็นเครื่องมือในการสื่อสารของกลุ่มชาติพันธุ์ ซึ่งคุณลักษณะที่สำคัญของสื่อทางเลือกที่กลุ่มชาติพันธุ์นำมาใช้เป็นเครื่องมือในการสื่อสารต่อรองกับสื่อกระแสหลักหรือสื่อมวลชน คือ มีคุณลักษณะเป็นสื่อที่มีขนาดเล็ก ราคาถูก เข้าถึงง่าย และมีลักษณะ "กระจายตัว" (decentralize) ในแง่ของการเป็นเจ้าของ (ownership) ส่งผลถึงรูปแบบการวางแผนและการนำไปใช้ ที่มีลักษณะกระจายตัวและสอดคล้องกับแต่ละท้องถิ่น (localized) ยิ่งไปกว่านั้นสื่อทางเลือกยังเป็นสื่อที่มีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของกลุ่มคนชายขอบเป็นทุนเดิมอยู่แล้ว เช่น สื่อพื้นบ้าน ไม่ว่าจะเป็น ประเพณี หรือพิธีกรรมต่างๆ หรือสื่อบุคคล ที่เป็นคนอยู่ในชุมชนที่สามารถเข้าถึงได้ง่าย เป็นต้น

ในแง่นี้คำจำกัดความของคำว่า "สื่อ" (media) จึงไม่ได้ถูกจำกัดอยู่เพียงสื่อกระแสหลัก อย่างเช่น วิทยุ โทรทัศน์ หนังสือพิมพ์เท่านั้น หากแต่หมายรวมถึงสื่ออื่นๆ ด้วย ไม่ว่าจะเป็น องค์กรหรือสถาบัน หรือปฏิบัติการทางสังคมต่างๆ ที่เชื่อมประสานกลุ่มชาติพันธุ์ เช่น พิธีกรรมทางศาสนา การเข้าร่วมสมาคมมิตรภาพ การกลับไปเยี่ยมมาตุภูมิบ้านเกิดซึ่งทั้งหมดนี้สามารถอธิบายได้ว่ามันคือ "ธรรมเนียม" (tradition) หรือจะเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า "ประเพณีใหม่" (neotradition) เพราะสิ่งเหล่านี้ไม่ได้หน้าที่เพียงแค่ช่วยให้ระลึกถึงความหลังแต่เพียงอย่างเดียวเท่านั้น หากแต่ยังทำหน้าที่ในการผสมผสานทั้งการหวนรำลึกถึงวันคืนเก่าๆ และในขณะเดียวกันก็เป็นการประกอบสร้างประเพณีใหม่ๆ เพื่อสร้างอัตลักษณ์ของกลุ่มตนเองด้วยเช่นกัน

งานศึกษาของ ซเรเบอร์นี (Sreberny อ้างถึงในสุจิตรา เปลี่ยนรุ่ง 2553: 26) ที่ศึกษาการใช้สื่อของชาวมุสลิมอิหร่านพลัดถิ่นในกรุงลอนดอน พบความเกี่ยวข้องระหว่างการสืบทอดและต่อรองอัตลักษณ์ของคนพลัดถิ่นผ่านการสื่อสาร โดยพบว่ากลุ่มมุสลิมอิหร่านเหล่านี้ถูกสร้างภาพตัวแทนให้เป็น "คนอื่น" ผ่านสื่อมวลชนของอังกฤษ แต่คนเหล่านี้ก็พยายามต่อสู้โดยใช้การสื่อสารเพื่อสร้างประสบการณ์และสำนึกร่วมของความเป็นชาติของตนเอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการใช้สื่อหนังสือพิมพ์ท้องถิ่นอย่าง "มิมรูซ" (Nimrooz) หรือหนังสือพิมพ์นำเข้าจากอิหร่านเองอย่าง "เกย์ฮาน ฮาวาล" (Kayhan Hava'i) ซึ่งมีเนื้อหาที่ทำให้พวกเขาหวนรำลึกถึงมาตุภูมิและติดตามข่าวสารความเคลื่อนไหวของบ้านเกิดได้ ในขณะที่ประเด็นอัตลักษณ์นั้นความกังวลของคนอิหร่านวัยกลางคนขึ้นไปคือการที่ลูกหลานรุ่นใหม่ไม่ยอมพูดภาษาเปอร์เซีย ดังนั้นคนกลุ่มนี้จึงใช้การสื่อสารเพื่อการต่อสู้เชิงอัตลักษณ์ระหว่างตัวตนแบบคนอิหร่านกับวัฒนธรรมหลักแบบอังกฤษ เช่น การใช้ภาษาเปอร์เซียระหว่างพ่อแม่ลูก หรือใช้วิธีการพูดเปอร์เซียคำอังกฤษคำ เป็นต้น โดยสร้างความหมายว่าการพูดภาษาเปอร์เซียได้จะทำให้

ลูกหลานสื่อสารได้ดีกับปู่ย่าตายาย Sreberny จึงสรุปว่ากระบวนการสื่อสารเพื่อสร้างอัตลักษณ์ของคนย้ายถิ่นอาจไม่ราบรื่นเสมอไป แต่มักมีการต่อสู้ดิ้นรนท่ามกลางความขัดแย้งหรือไม่ลงรอยเกิดขึ้นได้

สำหรับกรณีของไทยงานศึกษาของศรีปาน รัตติกาลชลาร (2537) ที่ศึกษาบทบาทของสื่อพื้นบ้านในวัฒนธรรมมอญ อ.พระประแดง จ.สมุทรปราการ พบว่าบทบาทหน้าที่ของสื่อพื้นบ้านแบบมอญ เช่น ประเพณีสงกรานต์ การละเล่น เป็นอัตลักษณ์มอญแบบหนึ่งที่ช่วยเชื่อมโยงความสัมพันธ์ภายในชุมชน ให้แสดงอัตลักษณ์และประกาศตัวตนความเป็นมอญ

จากกรณีตัวอย่างงานศึกษาดังกล่าวข้างต้น ทำให้เห็นว่าการสื่อสารของกลุ่มชาติพันธุ์เป็นการสื่อสารเชิงอัตลักษณ์ ผ่านการใช้สื่อทางเลือกหลากหลายรูปแบบ อันเกิดจากข้อจำกัดของกลุ่มชาติพันธุ์ที่ไม่สามารถเข้าถึงสื่อมวลชนได้ในระดับของการเป็นเจ้าของ ดังนั้นท่ามกลางกระแสของการต่อรองอัตลักษณ์ กลุ่มชาติพันธุ์จึงแสวงหาสื่อทางเลือกที่สามารถเข้าถึงได้ง่ายในแง่ของการเป็นเจ้าของ และความง่ายในแง่การผลิต เป็นเครื่องมือในการสื่อสารอัตลักษณ์ ซึ่งหากพิจารณาในมิติของการสื่อสารอัตลักษณ์เห็นได้ว่า กลุ่มชาติพันธุ์ใช้ต้นทุนทางวัฒนธรรมเป็นสื่อในการสื่อสารอัตลักษณ์ ไม่ว่าจะเป็นสื่อประเพณี เช่น งานประเพณี และพิธีกรรมต่าง ๆ เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่กลุ่มชาติพันธุ์จะได้แสดงอัตลักษณ์อย่างเต็มที่

สื่อบุคคลก็เป็นสื่ออีกประเภทหนึ่งที่มีบทบาทสำคัญในการประกอบสร้างและธำรงรักษาอัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ งานศึกษาเกี่ยวกับบทบาทของสื่อบุคคลในการรักษาและสืบทอดอัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ที่น่าสนใจ คือ งานศึกษาของ เสมอชัย พูลสุวรรณ (2546) ที่ศึกษาพลวัตทางชาติพันธุ์ของกลุ่มคนไทในดินแดนรัฐฉานประเทศสหภาพพม่า พบว่า ตั้งแต่ราวปี ค.ศ. 1958 เป็นต้นมา มีความพยายามอย่างเป็นกระบวนการ จากกลุ่มปัญญาชนและองค์กรทางวัฒนธรรมในพื้นที่เพื่อปลูก “สำนึก” และสร้าง “อัตลักษณ์” ร่วมของความเป็นไทให้เกิดขึ้น โดยมีเป้าหมายทางการเมืองเพื่อสร้างความสมานฉันท์ระหว่างผู้คนสองฝั่งแม่น้ำสาละวิน และในกระบวนการสร้างอัตลักษณ์ดังกล่าวบุคคลที่มีบทบาทอย่างสำคัญ คือ ครูบาบุญชุ่ม ญาณสัณโฑ ที่มีบทบาทสำคัญในแง่ของการธำรงชาติพันธุ์ ด้วยการช่วยจัดภาพความเป็น “พม่า” ออกไปจากพุทธศาสนานิกาย “จอง” ที่พวก “ไต(โหลง)” ทางฝักตะวันตกของแม่น้ำสาละวินนับถืออยู่ เป็นการกระทำโดย “รูปแบบ” ด้วยการปรับวิธีสวดมนต์ของพระภิกษุให้เป็นแบบ “โยน” หรือ “เขิน” ที่ออกเสียงตรงกับสำเนียงบาลีแบบลังกา รวมถึงการฟื้นฟูอักษร “เขิน” มาใช้เขียนภาษาบาลีแทนอักษรพม่า และที่สำคัญก็คือ บทบาทของท่านในการแทรกรูปแบบความเป็น “ไทย” เข้าไปในงานศิลปะและสถาปัตยกรรมพุทธศาสนา เช่น การสร้างพระพุทธรูปแบบไทย การใช้ “ไทย” เป็นฐานอ้างอิงในการปรุงแต่งอัตลักษณ์เพื่อแสดงความเป็น “ไต” สะท้อนให้เห็นอุดมการณ์ที่ว่า “ไทย” ถูกนับเนื่องเป็นส่วนหนึ่งของประชาคมในจินตนาการ “ไต” บทบาทของครูบาบุญชุ่ม จึงถือเป็นการทำหน้าที่สื่อบุคคลที่จะสร้างและธำรงรักษาอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของกลุ่มคน “ไต” รัฐฉานไว้

นอกจากนี้ วสันต์ ปัญญาแก้ว (2550) ยังได้ศึกษาบทบาทของมหาเชื่อน (พระครูเวฬุวันพิทักษ์ อดีตเจ้าอาวาสวัดพระพุทธรบาทตากผ้า อ.ป่าซาง จ.ลำพูน) ในการสืบทอดอัตลักษณ์ความเป็นยอง การศึกษาของวสันต์ทำให้เห็นได้ว่า ภารกิจของมหาเชื่อนในการเดินทางเอากฐินสามัคคีจากเมืองลำพูนไปทอดในวัดที่เมืองยองประเทศพม่าทุกปี รวมถึงการสร้างถาวรวัตถุต่างๆ ในเมืองยองและเขตสิบสองปันนา ตลอดจนการพานักเรียนพระข้ามแดนจากเมืองยองและสิบสองปันนามาศึกษาพุทธศาสนาในจังหวัดลำพูน เป็นเสมือนภารกิจของการรื้อฟื้นวัฒนธรรม “ไคลื้อ” ทั้งที่เมืองยองและสิบสองปันนา บทบาทของมหาเชื่อนในแง่หนึ่งจึงเป็นบทบาทของผู้สืบทอดและรักษาอัตลักษณ์ความเป็นลื้อที่รวมถึงความเป็นยองให้คงอยู่

จากงานศึกษาบทบาทของสื่อบุคคลที่เกี่ยวข้องกับอัตลักษณ์ดังกล่าวข้างต้น หากพิจารณาบทบาทของพระสงฆ์ทั้งสองรูปในฐานะสื่อบุคคลที่มีบทบาทในการประกอบสร้างความหมายทางอัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ จะเห็นว่าภารกิจของทั้งครูบาบุญชุ่มและมหาเชื่อนในการสร้างความหมายให้กับวัฒนธรรม “ไท” (ทั้งในรัฐฉาน เมืองยองและสิบสองปันนา) นั้นจะผูกโยงกับความเป็น “ไทย” ดังจะเห็นได้จากการสร้างถาวรวัตถุที่อิงกับศิลปะแบบไทยภาคกลาง ในแง่นี้ทั้งสองครูบาจึงมีบทบาทที่สำคัญในการสร้างความหมายความเป็น “ไท” ให้ผูกโยงกับความเป็น “ไทย” โดยพยายามสร้างมิติความสัมพันธ์ในลักษณะของบ้านพี่เมืองน้องที่มีสายเลือดเดียวกัน

นอกจากสื่อที่กล่าวมาข้างต้นแล้ว กลุ่มชาติพันธุ์ยังได้สร้างสรรค์สื่อรูปแบบต่างๆ ขึ้นอีกเป็นหลายประเภท เพื่อใช้ในการสร้างอัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ของตน การสร้างสรรค์สื่อประเภทใหม่ๆ นี้อาจเรียกได้ว่าเป็นกระบวนการประกอบสร้างอัตลักษณ์ผ่านแนวคิดที่เรียกว่า “ประเพณีประดิษฐ์” (invented tradition) ซึ่งเป็นแนวคิดของ Hobsbawm ดังที่กล่าวมาแล้วก่อนหน้านี้ แม้ Hobsbawm จะเสนอว่ารัฐชาติจะประดิษฐ์ประเพณีขึ้นมาเพื่อสร้างสำนึกความเป็นชาติของผู้คนที่อยู่ร่วมกันในรัฐชาติ ที่ดูเหมือนว่ารัฐชาติจะมีบทบาทสำคัญในการประกอบสร้างความหมายผ่านประเพณีประดิษฐ์แต่เพียงฝ่ายเดียว แต่ในโลกความเป็นจริงกลับพบว่ากลุ่มชาติพันธุ์ส่วนน้อยเองก็มีกระบวนการสร้างความหมายของกลุ่มตนเองผ่านประเพณีประดิษฐ์ด้วยเช่นกัน งานศึกษาที่แสดงให้เห็นถึงการสร้างประเพณีประดิษฐ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ส่วนน้อยเพื่อสร้างอัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ตนเอง เช่น งานของ เจือจันทร์ วงศ์พลกานันท์ (2549) ที่ศึกษากระบวนการสร้างอัตลักษณ์ของสตรีชายแดนกลุ่มชาติพันธุ์มอญและปฏิสัมพันธ์กับกลุ่มพม่าและไทย ในจังหวัดกาญจนบุรี พบว่า คนมอญในงานศึกษานี้มีการประกอบสร้างอัตลักษณ์ใหม่ๆ ผ่านประเพณีประดิษฐ์ เพื่อต่อรองทางการเมือง (อำนาจรัฐพม่า) ได้แก่ การชักและประดับธงชาติมอญที่มีสัญลักษณ์เป็นรูปหงส์บินเพื่อสื่อความหมายถึงการต่อสู้ชาติมอญ การประดิษฐ์และใช้เพลงชาติมอญ การจัดงานวันชาติมอญ พร้อมทั้งการกำหนดให้ทุกวันจันทร์ของแต่ละสัปดาห์ให้เป็นวันของชาวมอญคือ Mon's day โดยถือว่าเป็นวันที่ชาวมอญต้องแต่งชุดประจำชาติของตนเอง

ส่วนงานศึกษาของสุจิตรา เป็ลยง (2553) ที่ศึกษาการสื่อสารเพื่อการธำรงรักษาอัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์มอญพลัดถิ่นในประเทศไทย พบว่า การสืบทอดเพื่อธำรงรักษาอัตลักษณ์ต่างๆ เอาไว้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง สื่อประเพณีและสื่อพิธีกรรม เป็นช่องทางการสื่อสารที่สำคัญในการช่วยพาคนมอญกลับไปหาอดีตและดินแดนบ้านเกิดได้อย่างสำคัญ แม้จะเป็นเพียงโลกจินตนาการ เท่านั้นก็ตาม นอกจากนี้กลุ่มคนมอญในไทยยังมีการเลือกใช้สื่อด้วยกันเฉพาะกลุ่ม เนื่องจากการเป็นคนพลัดถิ่นทำให้ต้องสร้างสื่อของตนเองขึ้นมาเพื่อเป็นเครื่องมือในการสื่อสารอัตลักษณ์ เพื่อเชื่อมร้อยความสัมพันธ์ในกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกัน รวมทั้งเป็นช่องทางในการสื่อสารกับคนนอกด้วย เช่น “วารสารเสียงรามัญ” เป็นสื่อที่กระตุ้นให้เกิดการรื้อฟื้นวัฒนธรรมประเพณีและเสริมพลังชุมชน

ในกรณีของวันดี สันติวุฒิเมธี (2545) พบว่า กลุ่มคนไทใหญ่ใน อ.เวียงแหง จ.เชียงใหม่ มีการสร้างสื่อทางการเมืองเพื่อต่อรองกับอำนาจรัฐพม่า ด้วยการสร้างบทเพลงชาติไตและเพลงชาติไทใหญ่-ไทยน้อย การก่อตั้งวงดนตรี “เจิงแลว” ที่ผลิตบทเพลงทางการเมือง เพื่อสร้างสำนึกความเป็นไทใหญ่ให้เกิดขึ้น โดยมีเนื้อหาปลุกใจให้รักชาติและอยากกู้ชาติ หรือแม้แต่การเกิดขึ้นของวงดนตรีที่ชื่อว่า “บ้านใหม่” ซึ่งมีส่วนสำคัญอย่างยิ่งต่อการสืบทอดอัตลักษณ์ทางภาษาผ่านทางบทเพลงและสร้างอัตลักษณ์ความเป็นไตขึ้นมาใหม่ ที่มีรูปแบบและเนื้อหาสอดคล้องกับบริบทสังคมในปัจจุบัน ซึ่งอยู่ภายใต้ “ความทันสมัย” และ “นโยบายของรัฐไทย” การใช้วงดนตรีสมัยใหม่ประกอบสร้างอัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ ยังพบได้จากงานศึกษาของวสันต์ ปัญญาแก้ว (2550) ที่พบว่ากระบวนการหนึ่งในการสร้างและสืบทอดอัตลักษณ์ไทลื้อในสิบสองปันนาก็คือการผลิตอัตลักษณ์ไทลื้อผ่านบทเพลงของวงดนตรีสมัยใหม่ของชาวไทลื้อ ซึ่งด้านหนึ่งนอกจากจะเป็นการสืบทอดอัตลักษณ์ทางภาษาแล้ว ยังเป็นการประกอบสร้างความหมายความเป็นลื้อเพื่อต่อรองกับความหมายที่รัฐจีนประกอบสร้างขึ้นอีกด้วย

นอกจากนี้ในบริบทการเกิดขึ้นของสื่อใหม่ที่มีลักษณะเป็นสื่อออนไลน์ บนพื้นที่เสมือนการขยายตัวของชุมชนชาติพันธุ์จึงไม่เพียงแค่เพียงการขยายตัวในลักษณะทางกายภาพเท่านั้น หากแต่ยังขยายตัวไปในลักษณะของชุมชนเสมือนอีกด้วย ในแง่การสื่อสารอัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์จึงขยายมาสู่การสื่อสารในพื้นที่โลกออนไลน์ด้วย เช่น งานศึกษาของอนันท์ ธรรมเสนา (2559) ที่ศึกษาการใช้สื่อใหม่เพื่อเผยแพร่อัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์โดยยกกรณีตัวอย่างของกลุ่มชาติพันธุ์ไทโส้ และกลุ่มชาติพันธุ์ไทใหญ่ พบว่า พื้นที่สื่อออนไลน์เพื่อสื่อสารอัตลักษณ์ แสดงให้เห็นถึงมิติความสำคัญของสื่อใหม่ที่มีอิทธิพลต่อการสร้างสำนึกและการแสดงออกทางอัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ โดยที่สื่อใหม่มีบทบาทสำคัญในการเปิดพื้นที่ให้กลุ่มชาติพันธุ์มี “ตัวตน” ท่ามกลางบริบทของประเทศไทยและกระแสโลกาภิวัตน์ที่กลุ่มชาติพันธุ์ต้องประสบกับปัญหาการสูญเสียอัตลักษณ์ และอำนาจอธิปไตย ในแง่เป้าหมายการสื่อสารผ่านสื่อใหม่ของกลุ่มชาติพันธุ์จึงมีเป้าหมายในสองระดับคือ ระดับแรก เป็นเป้าหมายในการรื้อฟื้นอนุรักษ และสืบทอด อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ เพื่อนำไปสู่เป้าหมายการ

สร้างพื้นที่แสดงออกทางวัฒนธรรม เพื่อประกาศ “ตัวตน” ของกลุ่มชาติพันธุ์ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการสร้าง “อัตลักษณ์ศักดิ์ศรี” ของกลุ่มชาติพันธุ์ และ ระดับที่สอง คือ การสื่อสารเพื่อสร้างสำนึก “ความเป็นชาติ” เพื่อเป้าหมายในการต่อสู้ทางการเมืองเพื่อเรียกร้องเอกราชและอธิปไตย

โดยสรุปแล้วจึงเห็นได้ว่า ด้วยคุณลักษณะของสื่อใหม่ที่เอื้อต่อการสร้างชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งชุมชนเสมือนบนโลกออนไลน์ ที่เกิดขึ้นจากการเชื่อมโยงการสื่อสารของเครือข่ายอินเทอร์เน็ต ประกอบกับเป็นสื่อที่เข้าถึงง่ายมีราคาถูก และมีเทคโนโลยีที่ไม่ซับซ้อน จึงเป็นคุณลักษณะที่เหมาะสมที่กลุ่มชาติพันธุ์ซึ่งมีฐานเป็นชนกลุ่มน้อยและเป็นชายขอบของรัฐชาติ จะให้เป็นช่องทางในสร้างชุมชนเสมือนในโลกออนไลน์ และสื่อสารอัตลักษณ์ผ่านพื้นที่สื่อใหม่ ทั้งเพื่อเป้าหมายในเชิงวัฒนธรรมและการเมือง

อย่างไรก็ดีด้วยคุณลักษณะของสื่อใหม่ที่เข้าถึงได้ง่าย กระบวนการต่อรองทางการเมืองและวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ จึงไม่ใช่เป็นแต่เพียงการที่กลุ่มชาติพันธุ์ใช้สื่อใหม่เป็นพื้นที่ในการรื้อฟื้นอัตลักษณ์หรือสร้างตัวตนของกลุ่มชาติพันธุ์ในสังคมเท่านั้น แต่ด้วยคุณลักษณะของสื่อใหม่ที่เข้าถึงได้ง่ายก็เป็นช่องทางที่คนนอกวัฒนธรรมจะสามารถใช้เป็นพื้นที่ในการทำลายอัตลักษณ์วัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ได้ด้วยเช่นกัน ในแง่นี้กระบวนการต่อรองในพื้นที่สื่อใหม่จึงเป็นกระบวนการที่ไม่ที่สิ้นสุดและแน่นอนตายตัว หากแต่เป็นกระบวนการที่ต้องมีพลวัตและปรับเปลี่ยนไปตามบริบทของสังคมและสถานการณ์ทางการเมืองและวัฒนธรรม

จากกรณีศึกษาที่ยกมาเป็นตัวอย่างข้างต้น เห็นได้ว่าการสื่อสารอัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์มีพัฒนาการมาอย่างต่อเนื่องภายใต้เงื่อนไขของสังคมที่มีฐานะทางสังคมเป็นชนกลุ่มน้อย หรือคนชายขอบของรัฐที่ไร้อำนาจ การเลือกใช้สื่อของกลุ่มชาติพันธุ์จึงมีเลือกใช้สื่อทางเลือก ที่มีพัฒนาการจากการใช้ต้นทุนทางวัฒนธรรมมาเป็นเครื่องมือในการสื่อสารอัตลักษณ์ มาถึงการเลือกใช้สื่อทางเลือกที่เข้าถึงง่ายและไม่ซับซ้อน จนถึงการใช้สื่อออนไลน์ที่มีคุณลักษณะเป็นพื้นที่เสมือนที่เชื่อมโยงกลุ่มชาติพันธุ์เข้าด้วยกัน

แนวคิดการสื่อสารอัตลักษณ์กลุ่มชาติพันธุ์ดังกล่าวข้างต้น จะใช้เป็นกรอบแนวคิดในการวิเคราะห์กระบวนการสื่อสารอัตลักษณ์ของเยาวชนกลุ่มชาติพันธุ์ในพื้นที่ศึกษาทั้ง 2 พื้นที่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการวิเคราะห์ให้เห็นถึงการใช้กระบวนการสร้างสรรค์สารคดีชุมชน ซึ่งถือเป็นพื้นที่ทางการสื่อสารรูปแบบใหม่ในชุมชนเป็นพื้นที่ในการสื่อสารอัตลักษณ์ว่ากลุ่มเยาวชนชาติพันธุ์จะมีกลยุทธ์ในการสื่อสารอัตลักษณ์ของตนเองอย่างไรในพื้นที่ใหม่ ขณะเดียวกันเนื่องจากงานวิจัยนี้ออกแบบกิจกรรมให้กลุ่มเยาวชนใช้ช่องทางสื่อออนไลน์เป็นพื้นที่ทางการสื่อสารประกอบด้วย แนวคิดเรื่องการสื่อสารอัตลักษณ์กลุ่มชาติพันธุ์จึงเป็นกรอบคิดสำคัญในการวิเคราะห์กระบวนการสื่อสารอัตลักษณ์ดังกล่าว

บทที่ 3

ระเบียบวิธีวิจัย

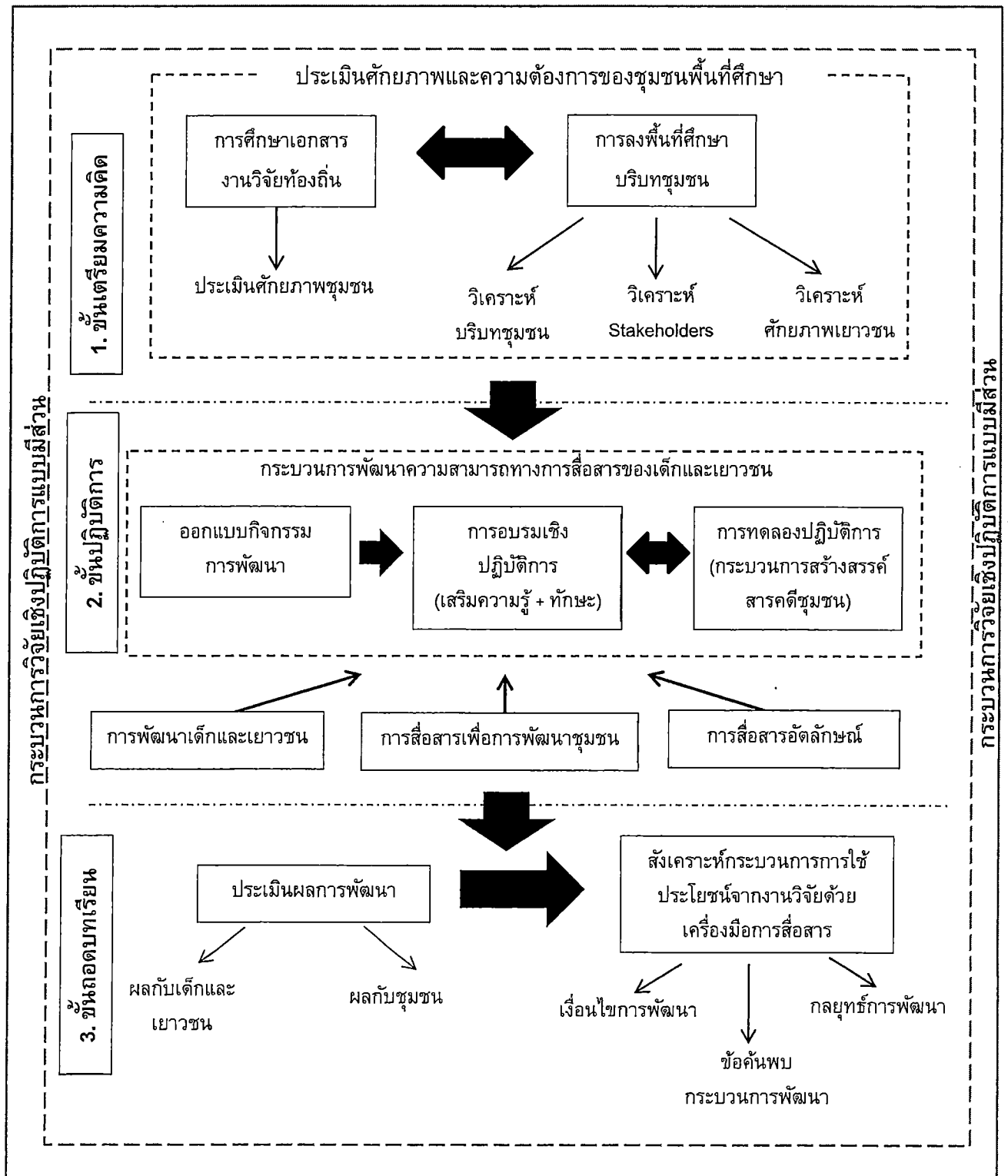
โครงการการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของเครือข่ายเยาวชนเพื่อการสืบทอดวัฒนธรรมกลุ่มชาติพันธุ์ในจังหวัดศรีสะเกษ เป็นโครงการวิจัยเพื่อขยายผลการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยในระดับชุมชนและพื้นที่ โดยมีเป้าหมายเพื่อพัฒนาเยาวชนในเครือข่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่นจังหวัดศรีสะเกษให้มีความสามารถทางการสื่อสารหรือเป็น Smart User ที่สามารถใช้สื่อเพื่อสื่อสารเรื่องราวองค์ความรู้และภูมิปัญญาของชุมชนตนเองได้ ดังนั้นรูปแบบการวิจัยในครั้งนี้จึงมีลักษณะเฉพาะในแง่ที่เป็นการวิจัยบทพื้นที่เดิม ซึ่งชุมชนพื้นที่ศึกษาทั้ง 2 ชุมชนได้ผ่านกระบวนการวิจัยท้องถิ่นมาแล้ว โดยงานวิจัยนี้เป็นงานวิจัยที่ใช้ข้อมูลพื้นฐานจากงานวิจัยท้องถิ่นของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย 2 โครงการ ได้แก่

โครงการจัดการเรียนรู้เพื่อการพึ่งตนเองของชุมชนชาวกูย ตำบลตูม อำเภอปรางค์กู่ จังหวัดศรีสะเกษ ซึ่งเป็นโครงการที่มีเป้าหมายเพื่อศึกษาการจัดการความรู้พื้นฐานความรู้ของชุมชนซึ่งก็คือภูมิปัญญาของกลุ่มชาติพันธุ์กูย เพื่อขยายผลไปสู่การจัดการเพื่อการพึ่งพาตนเองของชุมชนชาวกูยในบ้านรระ ตำบลตูม จังหวัดศรีสะเกษ ซึ่งเป็นโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่มีกลุ่มเยาวชนเข้ามามีส่วนร่วมในงานวิจัย

โครงการศึกษากลุ่มเยาวชนกับการฟื้นฟูและอนุรักษ์วัฒนธรรมประเพณีชาติพันธุ์กูย (ส่วย): กรณีศึกษาชุมชนวัดไทรราชสุวรรณคีรี บ้านตาตาและบ้านชำ ตำบลโพธิ์กระสังข์ อำเภอขุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ ซึ่งมีเป้าหมายในการศึกษาประวัติศาสตร์ความเป็นมาของชาติพันธุ์กูย (ส่วย) และศึกษาบทบาทและศักยภาพของกลุ่มเยาวชนในการฟื้นฟู อนุรักษ์และสืบทอดวัฒนธรรมประเพณีของชาติพันธุ์กูย (ส่วย) ซึ่งผลการศึกษาพบว่ากลุ่มเยาวชนมีศักยภาพอย่างมากในการสืบทอดวัฒนธรรมหากเปิดโอกาสให้เยาวชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมทางวัฒนธรรมของชุมชน

จากทั้งสองโครงการวิจัยดังกล่าวผู้วิจัยได้นำเอาผลการศึกษารวบรวมโดยเฉพาะอย่างยิ่งผลการศึกษาที่เกี่ยวกับการสืบค้นวัฒนธรรมภูมิปัญญาของกลุ่มชาติพันธุ์กูย/กวย ไปขยายผลการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยกับชุมชนและพื้นที่ ด้วยแนวทางการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของกลุ่มเยาวชน เพื่อให้มีความสามารถที่จะเข้าถึงความรู้ทางวัฒนธรรมของชุมชน และสามารถสร้างสรรค์สื่อเพื่อเผยแพร่องค์ความรู้ของชุมชนได้ ผู้วิจัยจึงออกแบบกระบวนการวิจัยโดยอาศัยแนวคิดที่กล่าวมาแล้วในบทที่ 2 เป็นกรอบแนวคิดในการวิจัย ดังแผนภาพต่อไปนี้

1. กรอบแนวคิดและขั้นตอนในการวิจัย

ภาพที่ 5: กรอบแนวคิดการวิจัย

จากแผนภาพดังกล่าว ผู้วิจัยได้ออกแบบการวิจัยเป็น 3 ขั้นตอน โดยใช้แนวคิดการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมเป็นกรอบแนวคิดหลักในการออกแบบกระบวนการวิจัยทั้ง 3 ขั้นตอน โดยมีรายละเอียดแต่ละขั้นตอนดังนี้

ขั้นการเตรียมความคิด เป็นขั้นตอนของการประเมินศักยภาพชุมชนและการสำรวจความต้องการในการพัฒนาของชุมชนพื้นที่ศึกษาทั้ง 2 พื้นที่ โดยออกแบบกระบวนการวิจัยในขั้นตอนนี้ออกเป็นสองส่วน ได้แก่

ส่วนแรก การวิจัยเอกสาร เนื่องจากโครงการการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยด้วยเครื่องมือการสื่อสาร: กรณีศึกษาการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของเยาวชนกลุ่มชาติพันธุ์ในจังหวัดศรีสะเกษ เป็นงานวิจัยที่มีลักษณะเฉพาะเนื่องจากเป็นงานวิจัยบนพื้นที่ที่ชุมชนเคยมีประสบการณ์การทำงานวิจัยท้องถิ่นมาแล้ว ดังนั้นกระบวนการเตรียมความคิดที่สำคัญคือการศึกษาข้อมูลจากงานวิจัยเดิมของพื้นที่ศึกษาทั้ง 2 พื้นที่ คือ โครงการจัดการเรียนรู้เพื่อการพึ่งตนเองของชุมชนชาวกูย ตำบลตูม อำเภอปรางค์กู่ จังหวัดศรีสะเกษ และโครงการศึกษากลุ่มเยาวชนกับการฟื้นฟูและอนุรักษ์วัฒนธรรมประเพณีชาติพันธุ์กวย (ส่วย) : กรณีศึกษาชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคี บ้านตาตาและบ้านชำ ตำบลโพธิ์กระสังข์ อำเภอขุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ เพื่อประมวลองค์ความรู้ที่ได้จากงานวิจัยทั้งสองโครงการเป็นข้อมูลพื้นฐานในการออกแบบกระบวนการวิจัยและการใช้ประโยชน์จากงานวิจัย

นอกจากนี้เนื่องจากงานวิจัยนี้มีเป้าหมายเพื่อพัฒนาเยาวชนให้มีความสามารถในการสื่อสารอัตลักษณ์ชาติพันธุ์ ดังนั้นในส่วนของการวิจัยเอกสารจึงจำเป็นต้องศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องกับกลุ่มชาติพันธุ์ในพื้นที่วิจัยทั้งสองพื้นที่ ซึ่งเป็นชุมชนที่มีกลุ่มชาติพันธุ์กวย/กวย ตั้งถิ่นฐานอยู่ ทั้งนี้เพื่อทำความเข้าใจบริบททางวัฒนธรรมและบริบททางประวัติศาสตร์ของชุมชนพื้นที่ศึกษา

ส่วนที่สอง เป็นการลงพื้นที่ศึกษาวิจัยในชุมชนพื้นที่ศึกษาทั้งสองชุมชน โดยมีเป้าหมายในสองประการ คือ ประการแรกเป็นเป้าหมายเพื่อสำรวจสภาพพื้นที่จริง ผ่านการจัดกิจกรรมการประชุมร่วมกับชุมชน เพื่อวิเคราะห์ชุมชนใน 3 ประเด็นได้แก่ การวิเคราะห์บริบทชุมชนเพื่อเปรียบเทียบข้อมูลที่ได้จากการวิจัยเอกสาร การวิเคราะห์ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในการทำงานเพื่อพัฒนาเยาวชน และการวิเคราะห์ศักยภาพเยาวชน ทั้งนี้เพื่อประเมินศักยภาพการพัฒนาของชุมชนจากสถานการณ์จริง ขณะที่เป้าหมายประการที่สอง เป็นเป้าหมายในแง่ของการสร้างความเข้าใจให้ชุมชนเข้าใจโจทย์และกระบวนการวิจัย ดังที่กล่าวมาแล้วว่าเนื่องจากงานวิจัยนี้เป็นงานวิจัยที่ดำเนินการบนพื้นที่วิจัยเดิมของชุมชน ดังนั้นจึงมีความจำเป็นต้องสร้างความเข้าใจให้แก่ชุมชน นอกจากนี้การสร้างความเข้าใจยังเป็นกระบวนการหนึ่งของการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน ตามแนวคิดการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม

ขั้นปฏิบัติการ เป็นขั้นตอนการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของเยาวชนกลุ่มชาติพันธุ์ โดยอาศัยแนวคิดการพัฒนาเด็กและเยาวชน แนวคิดการสื่อสารเพื่อการพัฒนา และแนวคิดการสื่อสารอัตลักษณ์มาเป็นกรอบแนวคิดสำคัญในการออกแบบกระบวนการพัฒนา โดยในขั้นตอนนี้จะประกอบไปด้วยกิจกรรมใน 3 ส่วนดังนี้

ส่วนแรก การออกแบบกิจกรรมการพัฒนา เนื่องจากกลุ่มเป้าหมายการพัฒนาเป็นกลุ่มเด็กและเยาวชน ดังนั้นกระบวนการออกแบบกิจกรรมการพัฒนาจึงมีความสำคัญ โดยต้องมีการออกแบบกิจกรรมที่เหมาะสมและสอดคล้องกับความต้องการของกลุ่มเยาวชนในพื้นที่ ทั้งนี้ในกระบวนการออกแบบกิจกรรม ผู้วิจัยร่วมกันชุมชนออกแบบกิจกรรมการพัฒนาเยาวชนร่วมกัน ทั้งนี้เนื่องจากมีแนวคิดในการสร้างความยั่งยืนให้กับกิจกรรมการพัฒนาเยาวชน ดังนั้นการที่เปิดโอกาสให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาจึงเป็นกลยุทธ์หนึ่งในการพัฒนาศักยภาพของคนในชุมชนด้วย

ส่วนที่สอง เป็นกิจกรรมการแข่งขันปฏิบัติการเพื่อเสริมความรู้และทักษะให้กับกลุ่มเยาวชน เพื่อพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของเครือข่ายเยาวชนเพื่อสืบทอดวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ โดยในการจัดกิจกรรมอบรมเชิงปฏิบัติการผู้วิจัยจะเสริมความรู้ด้านต่าง ๆ ตามแนวทางการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารให้แก่กลุ่มเยาวชน ดังนี้ ด้านความรู้ ประกอบด้วย 1) ความรู้ด้านการสื่อสาร 2) ความรู้เรื่องบริบทชุมชน 3) ความรู้เกี่ยวกับงานวิจัยในพื้นที่ซึ่งเป็นเรื่องวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น และด้านทักษะ ได้แก่ ทักษะการสร้างสรรค์สารคดีชุมชน ตั้งแต่การเก็บข้อมูล การเขียนบท เทคนิคการถ่ายทำและตัดต่อ

ส่วนที่สาม เป็นกิจกรรมการฝึกปฏิบัติ เพื่อให้เยาวชนได้ทดลองสร้างสรรค์สารคดีชุมชนด้วยตนเอง ตามกระบวนการสร้างสรรค์สารคดี

อย่างไรก็ดีการออกแบบกิจกรรมการพัฒนาในการวิจัยครั้งนี้ มิได้ออกแบบกิจกรรมในส่วนที่สองและสามแยกออกจากกัน หากแต่เป็นการออกแบบกิจกรรมที่จำลองรูปแบบกระบวนการเรียนรู้ของเด็กและเยาวชนมาเป็นกรอบแนวคิดในการออกแบบกิจกรรม กล่าวคือการออกแบบกิจกรรมในส่วนที่สองและสามนี้ มีลักษณะเป็นกิจกรรมคู่ขนานกล่าวคือ เป็นการสลับกันระหว่างการอบรมให้ความรู้และการฝึกปฏิบัติ เพื่อให้เยาวชนได้ลองฝึกทักษะในการสร้างสรรค์สารคดี ตามแนวคิดเรื่อง “เล่นให้เกิดการเรียนรู้” (Playing is Learning) หรือวิธีการแบบ “สาระบันเทิง” (Edutainment) นั่นคือ การออกแบบกิจกรรมการเรียนรู้ให้มีความหลากหลายและแฝงไปด้วยความสนุกสนาน เป็นการประยุกต์ใช้ธรรมชาติแห่งความบันเทิงของกิจกรรมต่าง ๆ มาเป็นวิธีการในการถ่ายทอด/ปรับเปลี่ยนกระบวนการความคิด สร้างความเข้าใจในประเด็นเนื้อหาที่ต้องการถ่ายทอดให้เด็กได้รับ ซึ่งเด็กจะเรียนรู้ได้อย่างเต็มที่ ไม่รู้สึกว่าเป็น “ถูกยัดเยียด” และที่สำคัญเด็กจะมีความกระตือรือร้นที่จะเรียนรู้ ไม่เบื่อหน่าย

ขั้นตอนบทเรียน เนื่องจากวัตถุประสงค์ของโครงการวิจัยนี้คือ การศึกษาและสังเคราะห์รูปแบบการขยายผลการดำเนินงานวิจัยไปใช้ประโยชน์ด้านชุมชนและพื้นที่กับกลุ่มเยาวชนในฐานะที่มีบทบาทเป็นผู้สืบทอดวัฒนธรรมของชุมชน ดังนั้นในขั้นตอนของการถอดบทเรียน ผู้วิจัยจึงออกแบบการดำเนินงานออกเป็นสองส่วนได้แก่

ส่วนแรก การประเมินผลการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของเยาวชนกลุ่มชาติพันธุ์ โดยแบ่งการประเมินออกเป็นสองส่วนได้แก่ การประเมินผลที่เกิดขึ้นกับเด็กและเยาวชน และผลที่เกิดขึ้นกับชุมชน เพื่อเป็นพื้นฐานในการสังเคราะห์กระบวนการในส่วนที่สอง

ส่วนที่สอง สังเคราะห์กระบวนการการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยด้วยเครื่องมือการสื่อสาร เพื่อสังเคราะห์องค์ความรู้จากการพัฒนา โดยมีกรอบในการสังเคราะห์ 3 ประเด็นคือ เงื่อนไขการพัฒนา กลยุทธ์การพัฒนาและข้อค้นพบที่ได้จากกระบวนการพัฒนา

2. พื้นที่วิจัยและกลุ่มเป้าหมายเยาวชน

เนื่องจากในการวิจัยครั้งนี้ ใช้รูปแบบการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ดังนั้นผู้วิจัยจึงเลือกพื้นที่วิจัยในลักษณะเฉพาะเจาะจง โดยเลือกพื้นที่ที่มีประสบการณ์วิจัยท้องถิ่นและมีกระบวนการทำงานกับกลุ่มเป้าหมายเยาวชนอยู่แล้วในระดับหนึ่ง จึงเลือกพื้นที่ 2 พื้นที่ในจังหวัดศรีสะเกษเป็นพื้นที่วิจัย ได้แก่

1. ชุมชนบ้านนงระ ตำบลตุม อำเภอรามคำว่ จังหวัดศรีสะเกษ เป็นชุมชนที่มีประสบการณ์วิจัยท้องถิ่นอย่างต่อเนื่อง ทั้งยังเป็นชุมชนต้นแบบที่เปิดชุมชนให้เป็นพื้นที่ศึกษาดูงานของหน่วยงานภายนอก นอกจากนี้ชุมชนบ้านนงระยังเป็นชุมชนที่มีการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมให้กลุ่มเยาวชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ของชุมชน รวมทั้งส่งเสริมบทบาทของกลุ่มเยาวชนให้มีบทบาทเข้ามาทำงานพัฒนาชุมชนในรูปแบบของการเป็นทีมวิจัยและพัฒนาโครงการพัฒนาโดยกลุ่มเยาวชนเอง อย่างไรก็ตามเนื่องจากในระหว่างที่ผู้วิจัยลงพื้นที่วิจัยเป็นระยะของการเปลี่ยนผ่านกลุ่มเยาวชน ทำให้กลุ่มเป้าหมายเยาวชนที่เข้าร่วมในกิจกรรมการพัฒนามีจำนวนจำกัดทั้งในเชิงปริมาณ และในเชิงของความหลากหลาย กล่าวคือในเชิงของความหลากหลาย กลุ่มเยาวชนที่เข้าร่วมกิจกรรมส่วนใหญ่อยู่ในระดับประถมศึกษาตอนปลายถึงมัธยมศึกษาตอนต้น โดยไม่มีกลุ่มเยาวชนในระดับมัธยมศึกษาตอนปลายเข้าร่วมในกระบวนการพัฒนาระหว่างที่ผู้วิจัยลงพื้นที่วิจัย ขณะที่ในเชิงปริมาณกลุ่มเป้าหมายที่เข้าร่วมกิจกรรมการพัฒนามีจำนวน 8 – 10 คน โดยส่วนใหญ่เป็นกลุ่มเยาวชนหญิง

2. ชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคี ตำบลโพธิ์กระสังข์ อำเภอนายูง จังหวัดศรีสะเกษ เป็นชุมชนที่มีประสบการณ์วิจัยและการพัฒนากลุ่มเยาวชน จากโครงการศึกษากลุ่มเยาวชนกับการฟื้นฟูและอนุรักษ์วัฒนธรรมประเพณีชาติพันธุ์กวย (ส่วย): กรณีศึกษาชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคี บ้านตาตาและบ้านชำ ตำบลโพธิ์กระสังข์ อำเภอนายูง จังหวัดศรีสะเกษ ที่มีเป้าหมายในการศึกษาประวัติศาสตร์ความเป็นมาของชาติพันธุ์กวย (ส่วย) และศึกษาบทบาทและศักยภาพของกลุ่มเยาวชนในการฟื้นฟู อนุรักษ์และสืบทอดวัฒนธรรมประเพณีของ

ชาติพันธุ์กวย (ส่วย) อย่างไรก็ตามในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้เลือกพื้นที่วิจัยเพราะพื้นที่บ้านข้าเนื่องจากเป็นพื้นที่ที่ยังขาดความต่อเนื่องของการทำกิจกรรมเยาวชน โดยมีกลุ่มเยาวชนที่เข้าร่วมกิจกรรมการพัฒนามีจำนวน 15 – 20 คน โดยเป็นกลุ่มเยาวชนที่มีความหลากหลายทั้งในแง่ระดับการศึกษา ระดับอายุ และเพศของกลุ่มเยาวชน

3. การนำเสนอ

การนำเสนอรายงานวิจัยโครงการการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของเครือข่ายเยาวชนเพื่อการสืบต่อวัฒนธรรมกลุ่มชาติพันธุ์ในจังหวัดศรีสะเกษ จะแบ่งการนำเสนอออกเป็น 6 บทดังนี้

บทที่ 1 ที่มาและความสำคัญของปัญหา โดยนำเสนอให้เห็นที่มาของการพัฒนาโจทย์การวิจัย วัตถุประสงค์การวิจัย นิยามศัพท์ปฏิบัติการ และผลที่คาดว่าจะได้รับการวิจัย

บทที่ 2 แนวคิดและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง นำเสนอแนวคิดที่จะนำมาใช้เป็นกรอบในการศึกษาวิจัย

บทที่ 3 กรอบการวิจัย นำเสนอกระบวนการและขั้นตอนของการวิจัย

บทที่ 4 บริบทชุมชนพื้นที่ศึกษา นำเสนอข้อมูลเกี่ยวกับบริบทของชุมชนพื้นที่ศึกษาทั้ง 2 ชุมชน และการวิเคราะห์บริบทชุมชนเพื่อประเมินศักยภาพในการพัฒนา

บทที่ 5 กระบวนการพัฒนา นำเสนอให้เห็นกระบวนการพัฒนาตามกระบวนการที่ออกแบบไว้ และผลที่เกิดขึ้นจากการพัฒนา

บทที่ 6 สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ นำเสนอบทสรุปของการวิจัย โดยวิเคราะห์ให้เห็นถึงเงื่อนไขการพัฒนา กลยุทธ์การพัฒนา และข้อค้นพบที่ได้จากการพัฒนา พร้อมทั้งข้อเสนอแนะที่ได้จากการวิจัย

บทที่ 4

บริบทชุมชนพื้นที่ศึกษา

โครงการการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของเยาวชนในการสืบทอดวัฒนธรรมกลุ่มชาติพันธุ์ในจังหวัดศรีสะเกษ เป็นโครงการวิจัยเพื่อขยายผลการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยในระดับชุมชนและพื้นที่ บทนี้จึงจะนำเสนอให้เห็นภาพของบริบทของชุมชนพื้นที่ศึกษา เพื่อทำความเข้าใจบริบทด้านสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนและพัฒนาการการทำงานวิจัยท้องถิ่นของชุมชน ซึ่งจะเป็นเงื่อนไขสำคัญในการออกแบบกระบวนการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของกลุ่มเป้าหมายเยาวชนกลุ่มชาติพันธุ์ในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษ โดยแบ่งการนำเสนอออกเป็น 3 ส่วน ได้แก่

ส่วนแรก เป็นการวิเคราะห์บริบท “ความเป็นชาติพันธุ์” ในชุมชนพื้นที่ศึกษา เนื่องจากงานวิจัยครั้งนี้เน้นการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของกลุ่มเยาวชนเพื่อสืบทอดวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ การทำความเข้าใจความเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ในชุมชนพื้นที่ศึกษาทั้ง 2 พื้นที่ ซึ่งมีนิยามตัวตนว่าเป็น “กวย/กวย” จึงมีความสำคัญที่จะทำให้เข้าใจมิติทางวัฒนธรรมของพื้นที่ ซึ่งจะเป็นข้อมูลพื้นฐานที่สำคัญในการออกแบบกิจกรรมการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสาร

ส่วนที่สอง เนื่องจากงานวิจัยครั้งนี้เป็นการทำวิจัยเพื่อขยายผลการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยด้วยเครื่องมือการสื่อสาร ซึ่งคุณลักษณะที่สำคัญของงานวิจัยนี้ คือ การทำงานวิจัยบนพื้นที่เดิมของชุมชนที่มีประสบการณ์วิจัยมาก่อนแล้ว ทั้งยังเป็นการต่อยอดจากงานวิจัยเดิมของชุมชน การศึกษางานวิจัยของชุมชนและประสบการณ์ทำวิจัยของชุมชน จึงมีความสำคัญทั้งในแง่ของการทบทวนองค์ความรู้จากงานวิจัยชุมชน และเป็นการประเมินศักยภาพของชุมชน เพื่อที่จะเป็นข้อมูลพื้นฐานในการกำหนดแนวทางการขยายผลการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยด้วยเครื่องมือการสื่อสาร

ส่วนที่สาม การวิเคราะห์ศักยภาพในการพัฒนาชุมชน เพื่อนำเสนอให้เห็นการวิเคราะห์ของกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (stakeholders) และการวิเคราะห์ต้นทุนความรู้ของชุมชน จะเป็นข้อมูลที่จะทำให้เห็นคนและความสัมพันธ์ของคน รวมทั้งศักยภาพของคนในชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งคน/กลุ่มคน ที่มีบทบาทหรืออิทธิพลกับกลุ่มเยาวชน ซึ่งจะมีความสำคัญในการสร้างกลยุทธ์เพื่อการทำงานร่วมกับคนในชุมชนในการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของกลุ่มเยาวชน

1. “กวย/กวย” กับความเป็นชาติพันธุ์ในชุมชนพื้นที่ศึกษา

โครงการการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยด้วยเครื่องมือการสื่อสาร: กรณีศึกษาการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของเยาวชนในการสืบทอดวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ในจังหวัดศรีสะเกษ เลือกพื้นที่ศึกษา 2 ชุมชน คือ ชุมชนบ้านร่งระ ตำบลตูม อำเภอปรังค์กู และชุมชนบ้านชำ ตำบลโพธิ์กระสังข์ อำเภอกันทรารมย์ จังหวัดศรีสะเกษ เป็นพื้นที่ในการศึกษา ทั้งนี้ในแง่บริบทด้านสังคมวัฒนธรรมทั้ง 2 ชุมชนมีลักษณะร่วมกันในแง่ที่เป็นชุมชนกลุ่มชาติพันธุ์ กล่าวคือในขณะที่ชุมชนบ้านชำ นิยามตนเองว่าเป็นชุมชนชาว “กวย” ชุมชนบ้านร่งระนิยามตนเองว่าเป็นชุมชนชาว “กวย” อย่างไรก็ตามก็ตีนิยามการด้านมานุษยวิทยาจัดให้ 2 กลุ่มชาติพันธุ์คือกวยและกวย ถือเป็นกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกัน ดังนั้นในส่วนแรกนี้ ผู้วิจัยจึงจะนำเสนอให้เห็นถึงการนิยามตัวตนของทั้ง 2 พื้นที่ โดยในเบื้องต้นจะนำเสนอให้เห็นมิติของการพัฒนาการของกลุ่มชาติพันธุ์กวย/กวย ในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษ ก่อนที่จะนำเสนอบริบทเฉพาะในระดับของชุมชนพื้นที่ศึกษาทั้ง 2 ชุมชน ดังนี้

1.1 กวย/กวย กับความเป็นชาติพันธุ์

กวย หรือ กวย เป็นคำเรียกชื่อตัวเองของกลุ่มชาติพันธุ์หนึ่งที่มีอัตลักษณ์ด้านภาษา วัฒนธรรม และวิถีชีวิต อาศัยอยู่อาณาบริเวณลุ่มน้ำโขงและเทือกเขาพนมดงรัก นักภาษาศาสตร์จัดภาษากวยอยู่ตระกูลออสโตรเอเชียติก สาขามอญ-เขมร ประเสริฐ ศรีวิเศษ (2521: ง) ได้แบ่งกลุ่มภาษากวย โดยใช้ระบบเสียงเป็นเกณฑ์แบ่งเป็น 2 กลุ่ม คือกลุ่มภาษากวย (กวย-กวย) และกลุ่มภาษากวย (กวย-กวย) ทั้ง 2 กลุ่มนี้ถือว่ามีจำนวนมากที่สุดอยู่ในจังหวัดศรีสะเกษ สุรินทร์ และบุรีรัมย์ บางส่วนอาศัยอยู่ในจังหวัดร้อยเอ็ด มหาสารคาม สระแก้ว ปราจีนบุรีและอุบลราชธานี

นอกจากนี้ยังพบว่า มีคนพูดภาษากวยอาศัยอยู่หมู่บ้านแต่ หมู่บ้านสกุณปักชี หมู่บ้านหนองบัว ตำบลตลิ่งชัน อำเภอเมือง จังหวัดสุพรรณบุรี (จิรัฐ เจริญราษฎร์, 2525) และพบมีพูดภาษากวยแยกย่อย แต่เป็นเพียงกลุ่มเล็ก ๆ (ปิยวัฒน์ พันธมาศ, พระมหา., 2548) ได้แก่

1) กวยเยอ พุดในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษ ได้แก่ ในอำเภไพรบึง จำนวน 5 หมู่บ้าน และในอำเภอราชไสล จำนวน 4 หมู่บ้าน มีจำนวน 8,000 คน

2) กวยไม พุดกันโน 5 หมู่บ้านในอำเภอราชไสล 9 หมู่บ้านในบริเวณใกล้เคียงอยู่ในเขต อำเภอกุสุมาลย์อาศัยปะปนกันอยู่กับกลุ่มลาว

3) กวยปรีอใหญ่ พุดกันโน 5 หมู่บ้านของตำบลปรีอใหญ่ อำเภอกันทรารมย์ จังหวัดศรีสะเกษ ปัจจุบันพลกลุ่มชาติพันธุ์กวย/กวยอาศัยอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ประเทศลาวตอนใต้ และประเทศกัมพูชาตอนเหนือ

อย่างไรก็ตามในแง่ชาติพันธุ์ วีระ สดสังข์ (2545) กล่าวว่ากลุ่มชาติพันธุ์ “กวย” หรือ “กวย” ถือเป็นกลุ่มชาติพันธุ์กลุ่มเดียวกัน คนกลุ่มนี้จะเรียกชื่อตัวเองว่า “กวย” หรือ “กวย” แตกต่างกันไปตามลักษณะการออกเสียงของแต่ละท้องถิ่น นอกจากนี้ชาว “กวย” หรือ “กวย” ยังมีอีกชื่อ

หนึ่ง นั่นคือ “ชา” ซึ่งเป็นชนพื้นเมืองเดิมที่ถูกปกครองโดยอาณาจักรฟูนัน และชาวข่ายังช่วยสร้างอาณาจักรฟูนันด้วย เพราะมีหลักฐานยืนยันว่า ชาวข่าเป็นชนชาติหนึ่งในอาณาจักรฟูนัน ตอนล่างของแม่น้ำโขงหรือตอนบนของขอม

ทั้งนี้คำว่า “ชา” เป็นคำที่กร่อนมาจากคำว่า “ชีชา” ของภาษาลาว ซึ่งตรงกับคำว่า “ชีชา” ในภาษาไทย ชาวทวย/ทวย ส่วนหนึ่งทนสภาพบีบบังคับทางใจไม่ได้ จึงหนีข้ามน้ำโขงมาอาศัยอยู่บริเวณป่าดงดิบของอีสานตอนใต้ของประเทศไทยในปัจจุบัน

ในแง่ประวัติศาสตร์และการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชาติพันธุ์ทวย หลักฐานของ ปอล เลวี ชาวฝรั่งเศส (อ้างถึงในจิตร ภูมิศักดิ์, 2535 : 473) ได้ขุดค้นร่องรอยอารยธรรมบริเวณ มลูปูร ทางภาคเหนือของเขมร พบว่า ชาวทวยเป็นกลุ่มชา ที่เขมรเรียกว่า ทวย หรือ สำแร เบือร์ พนอง เสดียง คือ พื้นฐานประชากรส่วนใหญ่ที่เป็นทาสในสังคมกึ่งทาสของเขมรโบราณ เป็นผู้ขุดเหล็ก ตีเหล็ก เป็นอาวุธหล่อสำริดและยังใช้เครื่องมือหินด้วย ทั้งนี้เพราะขุดได้เครื่องมือหินเป่าหิน เครื่องสำริดและเหล็ก รุ่งก่อนประวัติศาสตร์ ตลอดจนพบโรงหล่อและสร้างอาวุธ ซึ่งอาวุธของนักรบเขมรโบราณ ก็คงจะได้จากชาวทวยที่เป็นทาสเหล่านี้

นอกจากนี้พวกทวยยังชำนาญการจับช้าง (เป็นพวกเดียวกับ ส่วยโพน หรือ ส่วยช้าง ในจังหวัดสุรินทร์ รวมทั้งพวกที่มีอาชีพจับช้างในแขวงอัตตะปือที่ลาวใต้) พวกนี้คงจะต้องจับช้างศึกให้เจ้านายเขมร นอกจากนั้นก็ยังต้องถูกเกณฑ์ไปทำหน้าที่สกัดหิน ก่อสร้างปราสาท ขุดสระน้ำหิมามีที่อยู่มากมายในบริเวณนครธมและที่อื่นๆ จากหลักฐานดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าชนชาติทวยเคยเป็นรัฐอิสระในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20 เคยส่งทูต มาค้าขายกับราชสำนักอยุธยา และเคยช่วยกษัตริย์เขมรแห่งนครธมปราบขบถ

แต่ต่อมาเขมรได้ใช้อำนาจทางการเมืองปกครองปราบกลุ่มชาติพันธุ์และผนวกอาณาจักรทวยเข้าเป็นส่วนหนึ่งของเขมร ตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา (สมทรง บุรุษพัฒน์ : 2538) ในพงศาวดารเมืองละแวกได้กล่าวถึงกลุ่มชาติพันธุ์ว่า “ครั้งหนึ่งกษัตริย์กัมพูชาได้ขอความช่วยเหลือ ไปยังกษัตริย์ทวยให้มาช่วยปราบอริราชศัตรู กษัตริย์ทวยได้ยกกองทัพไปช่วยรบจนได้รับชัยชนะ อาณาจักรกัมพูชาและอาณาจักรทวยจึงมีสัมพันธไมตรีต่อกันเรื่อยมา (ไพฑูรย์ มีกุล, 2527: 45)

ในส่วนพระราชอาณาจักรไทยได้กล่าวถึงชนกลุ่มชาติพันธุ์ซึ่งอยู่ในกฎหมายลักษณะอาญาหลวง พ.ศ. 1974 (ปีกุน) ประกาศห้ามไพร่ฟ้าประชาชนไม่ให้ยกลูกสาวให้คนต่างชาติต่างศาสนาเหล่านี้คือ ฝรั่ง อังกฤษ กัมตัน วิลันดา กุลา มลายู แจก ทวย และแกว ยังมีกฎหมายลงปีเดียวกันอีกในมาตรา 25 กล่าวถึงคนต่างชาติที่มาสู่พระบรมโพธิสมภารและทำการติดต่อซื้อขายทางบก ทางเรือกับราชอาณาจักรไทยมี แวก พราหมณ์ ญวน ฝรั่ง อังกฤษ จีน จาม วิลันดา ขวา มลายู ทวย ขอม พม่า มารีญ (จิตร ภูมิศักดิ์, 2519 : 447)

ประมาณ พ.ศ. 2200 ซึ่งน่าจะตรงกับรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ชนกลุ่มชาติพันธุ์ได้อพยพ มาจากเมืองอัตตะปือแสนแป แคว้นจำปาศักดิ์ มาตั้งดินแดนอยู่ทางภาคอีสาน

ตอนใต้ ในสมัยก่อนดินแดนบริเวณนี้เป็นที่ปลอดจากการปกครองของราชอาณาจักรใด ๆ กลุ่มชาติพันธุ์กวยปกครองกันเองอย่างอิสระ

ต่อมารัชสมัยพระเจ้าอยู่หัวเอกทัศ (พ.ศ. 2303) แห่งกรุงศรีอยุธยา พระยาช้างเผือกแตกโรงหนีมาทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ เข้าสู่เขตเมืองพิมายและหนีเลยมาถึงถิ่นที่อยู่ของกวย เจ้าเมืองพิมายจึงได้พาคณะ ติดตามช้างเผือกมาพบกับหัวหน้ากลุ่มชาติพันธุ์ที่บ้านกุดหวาย บ้านโคกอ้อจะปิง และบ้านลำดวน หัวหน้ากลุ่มชาติพันธุ์เหล่านี้ประกอบด้วย เชียงสี เชียงปุม เชียงมะ และเชียงขัน ทั้ง 4 คนเป็นญาติพี่น้องกัน คณะหัวหน้ากวยได้พาพรรคพวกบริวารออกติดตามจับช้างเผือกส่งคืนถวายสมเด็จพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ จึงมีความดีความชอบได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็น “หลวง” พร้อมกับทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้เป็นหัวหน้าปกครองชนกลุ่มชาติพันธุ์และได้เลื่อนจาก “หลวง” เป็น “พระ” พร้อมกับโปรดยกบ้านเป็นเมืองในโอกาสต่อมา ดังนี้ บ้านคูปะทาย เป็นเมืองสุรินทร์ ให้หลวงสุรินทร์ ภัคดิ์ เป็น พระสุรินทร์ภัคดิ์ศรีนครังจางวาง บ้านกุดหวาย เป็นรัตนบุรี ให้หลวงศรีนครเตา เป็น พระศรีนครเตา บ้านอ้อจะปิง เป็นเมืองสังฆะ ให้หลวงเพชร เป็น พระสังฆบุรี บ้านลำดวน เป็นเมืองขุขันธ์ ให้หลวงแก้วสุวรรณ เป็นพระไกรภัคดิ์ศรีนครลำดวน

ในสมัยกรุงธนบุรี คนไทยเรียกกลุ่มชาติพันธุ์ว่า “เขมรป่าดง” สันนิษฐานว่าเพราะบริเวณตั้งแต่ลุ่มแม่น้ำมูลไปจนถึงเมืองจำปาศักดิ์ สาละวัน อุดปือ ซึ่งเป็นที่อยู่ของกลุ่มชาติพันธุ์เป็นพื้นที่ป่า และอยู่ห่างไกล จากศูนย์กลางการปกครอง (สมทรง บุรุษพัฒน์, 2528) เหตุการณ์บางส่วนที่เกิดขึ้นในสมัยนี้ เช่น พ.ศ. 2319 เมืองจำปาศักดิ์ เกิดวิวาทกับพระวอ ซึ่งอยู่ที่ดอยมดแดง (ปัจจุบันอยู่ในจังหวัดอุบลราชธานี) เจ้ากรุงศรีรัตนาคณหุต โปรดฯ ให้พระยาสุโขทัย คุมกองทัพมาตี พระวอสู้ไม่ได้และถูกจับฆ่าเสีย ท้าวกำโอรสของพระวอร่วมกับพวกได้แก่ ฝ่ายท้าวหน้า ท้าวคำผง และท้าวทิดพรหมหนีออกมาได้ และเขียนสารหนังสือไปกรุงธนบุรี และสมเด็จพระเจ้าตากสินได้โปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึก เป็นแม่ทัพนำทัพไปสมทบกับกองกำลังที่เกณฑ์จากเมืองสุรินทร์ ขุขันธ์ และเมืองสังฆะ ซึ่งเป็นผู้นำชาวกวยตามตีกองทัพของพระยาสุโขทัย กองทัพสยามตีเมืองต่างๆ ในแถบลุ่มแม่น้ำโขงได้ทั้งหมด ราชอาณาจักรเวียงจันทน์และนครจำปาศักดิ์ จึงตกเป็นเมืองขึ้นของไทยตั้งแต่นั้นมา

ปีเดียวกันนี้ได้โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าเมืองสุรินทร์ เจ้าเมืองขุขันธ์ และเมืองสังฆะเป็นตำแหน่ง “พระยา” เจ้าเมืองสุรินทร์ชื่อว่า “พระยาสุรินทร์ภัคดิ์ศรีนครังจางวาง” เจ้าเมืองขุขันธ์ชื่อว่า “พราไกรภัคดิ์ศรีนครลำดวน” เจ้าเมืองสังฆะ ชื่อว่า “พระยาสังฆะบุรีศรีนครวัด” ทางเมืองเขมรนั้นทางกองทัพไทยได้ยกไปตีเมืองเสียมราฐ กำปงสวาย เมืองบรรทายเพชร เมืองบรรทายมาศ เมืองรุงตำแรีย เมืองเหล่านี้ยอมแพ้ต่อกองทัพสยาม ต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเมื่อดินแดนเขมรป่าดงถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของราชอาณาจักรสยาม สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (พ.ศ. 2325-2352)

ในช่วงสมัยรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาล 3.กลุ่มชาติพันธุ์กวยเป็นข้าไพร่แผ่นดินสยามถูกเกณฑ์แรงงานและจัดส่งส่วยให้แก่ทางราชการ การนำส่งส่วยและการเกณฑ์แรงงานในบริเวณ

มณฑลพิมายเริ่มประสบความยุ่งยากเพราะหนุ่มฉกรรจ์ชาวภูยกักหลบหนีการเกณฑ์ บางครั้งถึงกับชุมนุมโจมตีทำร้ายเจ้าพนักงานแล้วหนีเข้าป่า ถูกเรียกว่า “พวกเขมรป่าดง” ในสมัยนี้ บางครั้งก็ก่อการกบฏขึ้น เช่น กบฏเชียงแก้ว พ.ศ. 2334 ได้เกิดเหตุในแขวงเขตจำปาศักดิ์ และในเขตหัวเมืองต่างๆ ใน อุบลราชธานี กบฏสาเกียดโง้ง พ.ศ.2363 เป็นกบฏของชา (อาจเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ภูยก ซึ่งในสมัยนั้นเรียกว่า “ชา” เป็นภาษาลาวมีความหมายว่า คนรับใช้ ตรงกับคำว่า “ข้า”) เกิดขึ้นในพื้นที่ลาวใต้ และบริเวณอีสานใต้ ทางกรุงเทพฯ ได้ให้เจ้าอนุวงศ์ เจ้าเมืองเวียงจันทน์ยกทัพไปปราบและจับสาเกียดโง้งและชาวชา (ภูยก) พร้อมทั้ง ครอบครัวจำนวนมากส่งมากรุงเทพฯ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โปรดเกล้าฯ ให้จำสาเกียดโง้งไว้ตลอดชีวิต ส่วนครอบครัวยกไปโปรดเกล้าฯ ให้เป็นตะพุ่นหญ้าช้าง ตั้งบ้านเรือนที่บางบอนเขตธนบุรี เมื่อรัฐไทยได้เข้าไปทำการจัดเก็บภาษีในบริเวณอีสานใต้ โดยมีการพัฒนาจัดเก็บภาษีเป็นควาย ซึ่งนอกเหนือจากภาษีของคนป่า เพื่อนำส่งไปยังกรุงเทพมหานคร ดังเช่นปี พ.ศ. 2402 เมืองสุรินทร์ได้จัดส่งควาย 61 ตัว เมืองรัตนบุรี 163 ตัว และกองพระยาภักดีชุมพลเมืองสุรินทร์ 32 ตัว การจัดเก็บได้ทวีเพิ่มความรุนแรงขึ้น เมื่อชาวภูยกไม่มีสิ่งของเป็นส่วยให้กับทางราชการ

ครั้นถึงปลายรัชกาลที่ 4 เริ่มถึงคราววิกฤต ภูยกไม่มีส่วยสิ่งของส่งให้จึงเอาตัวคนภูยกส่งส่วยแทน จนกระทั่งถึงรัชสมัยรัชกาลที่ 5 เกิดกบฏผีบุญขึ้นใน พ.ศ. 2444-2445 มีการต่อสู้ระหว่างฝ่ายกบฏกับฝ่ายรัฐบาลสະພິອ (ปัจจุบันอยู่ในอำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี) หัวหน้าฝ่ายกบฏคือ องค์ลูกน้องขององค์แก้ว หัวหน้าพวกชา (ภูยก) ในลาวองค์มัน มีชาวบ้านเข้าด้วยหลายพันคน เมื่อปะทะกับกองกำลังประมาณ 100 คน ของกรมขุนสรรพสิทธิประสงค์ ข้าหลวงสำเร็จราชการอีสานในวันที่ 4 เมษายน ค.ศ.1902 (พ.ศ. 2445) ที่บ้านสະພິອ องค์มันก็สั่งให้พรรคพวกนั่งลง ภาวนาเอาบารมีบุญกุศลเป็นที่พึ่ง จะแคล้วคลาดจากกระสุนปืนใหญ่ ปรากฏว่าฝ่ายผู้มีบุญถูกกระสุนปืนใหญ่ตายนับร้อย ที่เหลือถูกจับหรือแตกหนีไป เมื่อพิจารณาสาเหตุการเกิดกบฏ ถ้ามองการปกครองรัฐบาลไทย ซึ่งนำเอาอย่างประเทศอาณานิคม คือ อังกฤษ ด้านวัฒนธรรมไม่เอาใจใส่ หรือไม่สนใจกับรากฐานทางวัฒนธรรมดั้งเดิมที่ตนเข้าไปปกครอง

ขณะเดียวกันก็มีความพยายามที่จะกดดันวัฒนธรรมเดิมให้อ่อนด้อยลงพร้อมกับการนำเอาวัฒนธรรมใหม่เข้าไปแทน ปัจจุบันดังกล่าวน่าจะมีผลกระทบต่อชาวภูยกเพราะสอดคล้องกับผลการสำรวจของเอเจียน แอมอนิเย ที่กล่าวว่า ชนเผ่าภูยกเป็นเผ่าที่ยากจนที่สุด ไม่มีไร่นาจะเพาะปลูก เขามีเพียงไร่ผืนเล็กๆ กลางป่าเพื่อปลูกข้าว ต่อมาฝรั่งได้ขยายอำนาจสู่บริเวณอินโดจีน รัฐไทยมีนโยบายเพื่อความมั่นคง โดยเฉพาะชายแดนในอีสานตอนใต้ที่มีชนชาติภูยกได้ถูกผนวกเข้ากับรัฐไทย ได้เปลี่ยนสัญชาติภูยกเป็นไทย การสำรวจสำมะโนครัว หรือหากมีราษฎรติดต่อราชการที่จะต้องใช้แบบพิมพ์ทางราชการให้ปฏิบัติโดยกรอกในช่องสัญชาติว่า ไทย บังคับห้ามมิให้ลงหรือเขียนในช่องสัญชาติว่า ชาตลาว ชาตเขมร ชาตส่วย (ภูยก) ผู้ไทย ดังที่เคยปฏิบัติมาแต่ก่อนเด็ดขาด

อาจกล่าวได้ว่าประวัติศาสตร์ชาติไทย มีบทบาทสำคัญยิ่งในบริเวณอีสานตอนใต้ ลาวใต้และ
กัมพูชาตอนบน (ตะวันออกเฉียงเหนือทะเลสาบเขมร) มีความเป็นมาและได้มีการพัฒนาวิถี
ชีวิตความเป็นอยู่ผสมกลมกลืนกับชาวกัมพูชา ลาว และไทยตลอดมา โดยเฉพาะกับชนชาติ
ไทยปัจจุบัน ชาวไทยมีถิ่นฐานอยู่ในเขตจังหวัดสุรินทร์ ศรีสะเกษ บางอำเภอในจังหวัดบุรีรัมย์
บ้านสะเดาหวาน อำเภอพิบูลย์รักษ์บุรีรัมย์ จังหวัดมหาสารคาม และบางอำเภอในเขตจังหวัด
อุบลราชธานี กลุ่มชาติพันธุ์ไทยในปัจจุบัน ตั้งถิ่นฐานปะปนอยู่กับกลุ่มชาติพันธุ์เขมรและลาว จึง
มีการติดต่อ แลกเปลี่ยนปฏิสัมพันธ์กันระหว่างชาติพันธุ์ด้านวัฒนธรรม จึงเกิดมีการผสมผสาน
กลมกลืน และยอมรับวัฒนธรรมซึ่งกันและกัน กลุ่มชาติพันธุ์ไทยมีการปรับตัวเพื่อการอยู่ร่วมกับ
กลุ่มอื่นได้อย่างดี ดังจะเห็นได้จากข้อมูลประวัติศาสตร์ เมื่อครั้งมีการโปรดเกล้าฯ ตั้งเมือง
สุรินทร์ใหม่ ๆ นั้น มีคนไทยทั้งเมืองเข้ามามีอิทธิพลเหนือวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์เขมร แต่
กลุ่มชาติพันธุ์ไทยก็ปรับตัวเข้ากับกลุ่มชาติพันธุ์เขมรซึ่งเป็นผู้อาศัยอยู่ก่อน และเป็นกลุ่มใหญ่
ไม่เพียงในพื้นที่จังหวัดสุรินทร์ ในปี พ.ศ. 2450 จังหวัดศรีสะเกษยังเป็นเมืองที่กลุ่มชาติพันธุ์
ไทยเป็นส่วนใหญ่ เมื่อกลุ่มชาติพันธุ์ลาว (สาขาเวียงจันทน์) ปะปนอยู่บ้างบางหมู่บ้าน แต่
วัฒนธรรมลาวได้เข้ามามีอิทธิพลเหนือกลุ่มชาติพันธุ์ จึงทำให้มีการผสมผสานวัฒนธรรมกลุ่ม
ชาติพันธุ์ กลุ่มชาติพันธุ์พูดภาษาลาวด้วยสำเนียงส่วย โดยสามารถใช้สระเอื้อได้ในขณะที่
ภาษาลาวเวียงเดิมมีแต่สระเอีย ร่องรอยแสดงว่า ศรีสะเกษเดิม เป็นเมืองที่กลุ่มชาติพันธุ์อาศัย
อยู่กันทั้งเมือง (จิตร ภูมิศักดิ์, 2424) กลุ่มชาติพันธุ์ไทยที่อาศัยอยู่บริเวณพื้นที่แม่น้ำมูลกับ
เทือกเขาพนมดงรัก ครอบคลุมพื้นที่จังหวัดบุรีรัมย์ สุรินทร์ ศรีสะเกษ จนถึงอุบลราชธานี เชื่อกันว่า
บริเวณนี้เป็นเส้นทางอพยพมาจากตอนใต้ของประเทศลาวสู่ประเทศไทยและยังเชื่อกัน
ว่า กลุ่มชาติพันธุ์ที่ไทยอยู่ในจังหวัดอุบลราชธานีเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ไทยที่ตกค้างอยู่ตั้งแต่ครั้ง
อพยพมาจากลาว (ประเสริฐ ศรีวิเศษ, 2521)

จากการศึกษาประวัติศาสตร์ของกลุ่มชาติพันธุ์ไทย/กวย ดังกล่าวข้างต้น สามารถสรุป
ประเด็นความน่าสนใจเกี่ยวกับความเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ “ไทย” หรือ “กวย” ได้ 3 ประเด็นคือ

1) ประเด็นแรกในแง่สำนึกทางชาติพันธุ์ พบว่าไม่ว่ากลุ่มชาติพันธุ์ไทย จะเรียก
ตนเองว่า “ไทย” หรือ “กวย” แต่ทั้งสองคำต่างก็มีความหมายเดียวกันว่า “คน” ทั้งสิ้น ในแง่นี้จึง
เห็นได้ว่าหากพิจารณาตามแนวคิดอัตลักษณ์ กลุ่มชาติพันธุ์ “ไทย” หรือ “กวย” ต่างสร้าง
ความหมายให้กับกลุ่มชาติพันธุ์ของตนเองว่าเป็น “คน” ที่มีศักดิ์ศรีเทียบเท่ากับกลุ่มชาติพันธุ์
กลุ่มอื่นๆ อันแสดงให้เห็นสำนึกแห่งอัตลักษณ์ศักดิ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ไทย/กวย ที่กลายมาเป็น
สำนึก “ความเป็นชาติพันธุ์” และพยายามเรียกตัวเองด้วยชื่อเรียกของตนเองว่า “ไทย” หรือ
“กวย”

2) ประเด็นที่น่าสนใจประเด็นต่อมาคือกลุ่มชาติพันธุ์ “ไทย” หรือ “กวย” มักถูก
คนไทยสยามเรียกว่า “ส่วย” ในประเด็นนี้ จิตร ภูมิศักดิ์ (2519) สันนิษฐานว่าน่าจะมาจาก
“ไพร่ส่วย” ซึ่งเป็นระบบการเกณฑ์แรงงานของไทย โดยผู้ใดไม่สามารถมาทำงานหรือเสียเงิน
ให้กับทางราชการได้ ก็จะถูกกำหนดให้ส่งสิ่งของแทน ระบบนี้มีมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา

และในสมัยรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ระบบนี้ได้นำมาใช้อย่างจริงจังกับชนพื้นเมืองที่ได้รับการเรียกขานว่า “เขมรป่าดง” ซึ่งอาศัยอยู่ในบริเวณภาคอีสานตอนใต้ ไปจนถึงแขวงอัตตะปือ ของ สปป.ลาว โดยชนพื้นเมืองเหล่านี้ต้องส่งของป่าที่เรียกว่า “ส่งส่วย” ให้กับทางราชการตามอัตราที่กำหนด ต่อมาในรัชสมัยรัชกาลที่ 4 การหาของป่าเป็นไปด้วยความลำบาก ไม่มีสิ่งของที่จะส่งส่วย จึงเอาตัวคนมาส่งเพื่อให้ทำงานทดแทน เรียกว่า การส่ง “ส่วยคน” คนที่ทำงานทดแทนเหล่านี้จึงถูกเรียกว่า “คนส่วย” ในแง่นี้หากพิจารณาตามแนวคิดอัตลักษณ์ “ส่วย” จึงเป็นอัตลักษณ์ที่คนอื่นประกอบสร้างให้กับคน “กวย” หรือ “กวย” ซึ่งทำให้คนกวยหรือกวยส่วนหนึ่งไม่ยอมรับว่าตนเองเป็น “ส่วย”

3) ประเด็นสุดท้ายคือ การศึกษาในทางภาษาศาสตร์ อธิบายว่าภาษากวย/กวย จัดอยู่ในสาขากะตูกอิก ตระกูลมอญ-เขมร ในตระกูลใหญ่ออสโตรเอเชียติก (Thomas and Heddley, 1970 อ้างใน ปรีชา สุขเกษม (2546) และธีรพันธ์ ล.ทองคำ (2544)) ซึ่งจากการศึกษาทางภาษาศาสตร์ทำให้สามารถจัดกลุ่มภาษากวย จากลักษณะความสัมพันธ์กันของชุดเสียงสระที่แตกต่างกัน 2 ชุด โดยแบ่งเป็นสองถิ่นใหญ่ๆ คือ (1) ภาษากวยถิ่นกวย หรือที่เรียกว่า กวย-กวย (2) ภาษากวยถิ่นกวย หรือที่เรียกว่า กวย-กวย ซึ่งในประเด็นนี้สอดคล้องกับข้อมูลที่ผู้วิจัยได้มาจากการลงพื้นที่พบว่าคนในพื้นที่นิยามความหมายของคำว่า “กวย” และ “กวย” ที่มีความแตกต่างกัน โดยในชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคี บ้านตาตาและบ้านชำ ตำบลโพธิ์กระสังข์ อำเภอขุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ นิยามชุมชนตนเองว่าเป็นชุมชนชาว “กวย” ไม่ใช่ “กวย” ขณะเดียวกันชุมชนบ้านนงระ ตำบลตูม อำเภอปรังค์กู จังหวัดศรีสะเกษ กลับนิยามว่าตนเองเป็นชาว “กวย” ไม่ใช่ “กวย” โดยให้ข้อแตกต่างทางภาษาที่มีสำเนียงแตกต่างกัน เป็นข้อจำแนกความแตกต่างระหว่าง “กวย” กับ “กวย” ซึ่งในประเด็นนี้หากพิจารณาตามแนวคิดอัตลักษณ์ เห็นได้ว่ากรณีนี้เป็นการปะทะกันระหว่างอัตลักษณ์ความเป็นท้องถิ่นกับอัตลักษณ์ความเป็นชาติพันธุ์ ที่ท้องถิ่นมักนิยามความเป็นท้องถิ่นเฉพาะตัวขึ้นมาเพื่อให้แตกต่างจากท้องถิ่นอื่น ในกรณีนี้อาจใกล้เคียงกับงานศึกษาของอภิรักษ์ ธรรมเสนา (2553) ที่ศึกษาอัตลักษณ์ความเป็นยองที่ประกอบสร้างขึ้นจากความเป็นท้องถิ่นเมืองยอง เพื่อแยกตนเองออกจากความเป็นลื้อ เป็นต้น

อย่างไรก็ดีแม้ความเป็น “กวย” และ “กวย” ถือเป็นกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกัน แต่พื้นที่ศึกษาทั้ง 2 ชุมชน ต่างนิยามความหมายของตัวตนที่แตกต่างกัน กล่าวคือ ในขณะที่ชุมชนบ้านนงระนิยามตนเองเป็นชุมชนชาว “กวย” ชุมชนบ้านชำ กลับนิยามตัวเองว่าเป็นชุมชนชาว “กวย” โดยให้ข้อแตกต่างทางสำเนียงภาษาเป็นตัวแบ่งความแตกต่างระหว่าง “กวย” กับ “กวย” ทั้งนี้ นอกจากการทำความเข้าใจความแตกต่างในการนิยามความหมายตัวตนของชุมชนพื้นที่ศึกษาทั้ง 2 ชุมชนแล้ว ประเด็นที่สำคัญมากกว่าการนิยามความหมายตัวตนของชุมชน ก็คือ การศึกษาบริบทของชุมชนผ่านกิจกรรมทางวัฒนธรรมที่เคลื่อนไหวอยู่ในชุมชนพื้นที่ศึกษาทั้ง 2 ชุมชน ทั้งนี้หากพิจารณาโดยภาพรวมของทั้ง 2 ชุมชน เห็นได้ว่าทั้งชุมชนบ้านนงระและ

ชุมชนบ้านชำ ต่างเป็นชุมชนที่มีกิจกรรมทางวัฒนธรรมอย่างต่อเนื่อง ซึ่งส่งผลต่อการสร้าง
สำนึกความเป็นชาติพันธุ์ ดังนี้

1.2 “กูย” บ้านร่งระ: ประวัติศาสตร์และพัฒนาการของชุมชน

ชุมชนบ้านร่งระ ตำบลตูม อำเภอปรางค์กู๋ จังหวัดศรีสะเกษ นิยามตัวตนของคนใน
ชุมชนว่าเป็นชุมชนชาว “กูย” ทั้งนี้จากการศึกษาเอกสารงานวิจัยท้องถิ่นของชุมชน พบว่า ใน
พื้นที่อำเภอปรางค์กู๋มีกลุ่มชาติพันธุ์หลักอยู่ 3 กลุ่มชาติพันธุ์ คือ กลุ่มชาวกูย ลาว และเขมร
กระจายอยู่ในพื้นที่ตำบลต่างๆ โดยพบว่ามีกลุ่มคนที่พูดภาษากูย เป็นกลุ่มชาติพันธุ์กูยจำนวน
ทั้งสิ้น 9 ตำบล 60 หมู่บ้าน คิดเป็นร้อยละ 42.55 (จำรูญ นาคนวล และคณะ, 2554: 14)

ทั้งนี้หากพิจารณาในมิติด้านประวัติศาสตร์ชุมชนบ้านร่งระพบว่า ชุมชนบ้านร่งระเป็น
ชุมชนที่แยกตัวออกมาจากชุมชนบ้านชีนาค เมื่อราว พ.ศ. 2450 โดยนายทาว ทวีชาติ พร้อม
ครอบครัวและเพื่อนบ้านจำนวน 2 ครอบครัว ได้เข้ามาบุกเบิกพื้นที่ทำกิน โดยตั้งบ้านเรือนอยู่
บริเวณชายป่าที่มีหนองน้ำ เรียกเป็นภาษากูยว่า “ผังอะระ” หรือ “ผังโรงระ” ต่อมาจึงได้
กลายเป็นชื่อเรียกว่า “บ้านร่งระ” (จำรูญ นาคนวล และคณะ, 2554: 15) ทั้งนี้ในมิติด้าน
ชาติพันธุ์ เนื่องจากคนในชุมชนบ้านร่งระส่วนใหญ่อพยพมาจากบ้านชีนาค ดังนั้นประชากร
ส่วนใหญ่ของชุมชนจึงเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่นิยามตัวเองว่าคน “กูย”

ภาพที่ 6: แผนที่แสดงการตั้งชุมชนของบ้านร่งระ ตำบลตูม อำเภอปรางค์กู๋ จังหวัดศรีสะเกษ
ที่มา: Google Map

ขณะที่ในแง่บริบทการพัฒนาของชุมชน พบว่า ชุมชนบ้านร่งระ เป็นชุมชนชาวกูย ที่มีความโดดเด่นในฐานะที่เป็นชุมชนต้นแบบเศรษฐกิจพอเพียง ในแต่ละปีจึงมีองค์กรภาครัฐและเอกชนเข้ามาศึกษาดูงานจำนวนมาก ทำให้ชุมชนบ้านร่งระมีกิจกรรมต่อเนื่องตลอดทั้งปี ทั้งกิจกรรมในเชิงวัฒนธรรม เช่น กิจกรรมบั้งไฟพญานาค ของชุมชน และกิจกรรมเชิงการเรียนรู้ เช่น กิจกรรมอบรมเชิงปฏิบัติการของธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (ธกส.) ที่เลือกให้ชุมชนบ้านร่งระเป็นพื้นที่ศึกษาดูงาน รวมถึงกิจกรรมต่าง ๆ ของกลุ่มองค์กรในชุมชน เช่น กิจกรรมจ่ายเงินปันผลแก่สมาชิกร้านค้าชุมชน หรือกิจกรรมการประชุมของกลุ่มองค์กรต่าง ๆ ในชุมชน เป็นต้น

ทั้งนี้ประวัติศาสตร์การพัฒนาของชุมชนบ้านร่งระ เริ่มต้นจากการรวมตัวกันของแกนนำชุมชนจำนวน 8 คน ที่นำโดยนายสรณ์ญา กระสังข์ ซึ่งเป็นคนในชุมชนและมีประสบการณ์ทำงานเคลื่อนไหวภายนอกชุมชน เป็นแกนนำในการรวมกลุ่มพี่น้องดำเนินกิจกรรมต้มเหล้าเถื่อน เพื่อต้องการสร้างเอกลักษณ์ของชุมชน เพราะในยุคนั้นกลุ่มแกนนำทั้ง 8 คนยังมองไม่เห็นว่าการมีภูมิปัญญาด้านอื่น จึงนำเรื่องภูมิปัญญาการต้มเหล้ามายึดเป็นอาชีพของคนในชุมชนเพื่อหารายได้ (สมถวิล ทวีชาติ, สัมภาษณ์ 4 กันยายน 2559) ต่อมาเมื่อรัฐมีข้อจำกัดเรื่องการต้มเหล้าเถื่อน จึงยกเลิกกิจกรรมและร่วมกับสมาชิกเปิดร้านค้าชุมชน ในรูปแบบสหกรณ์เพื่อจำหน่ายสินค้าอุปโภคและบริโภคในชุมชน จนกระทั่งต่อมาร้านค้าชุมชนได้พัฒนามาเป็นต้นแบบแหล่งเรียนรู้การพัฒนา ที่ต่อยอดเป็นองค์กรชุมชนรูปแบบอื่นๆ

ขณะที่หากพิจารณาจากประวัติศาสตร์การพัฒนาองค์กรชุมชนพบว่า ในอดีตคนในชุมชนมีอาชีพเป็นหมอลำจึงต้องมีการจัดการโครงสร้างองค์กรของคณะหมอลำ และต่อมาเมื่อคนในชุมชนส่วนใหญ่ต้องออกไปรับจ้างตัดอ้อยก็ยังคงมีความจำเป็นที่จะต้องจัดโครงสร้างองค์กรเพื่อบริหารจัดการในด้านต่างๆ เนื่องจากเป็นการออกไปทำงานนอกชุมชนในลักษณะที่เป็นเครือข่าย ดังนั้นที่สำคัญของชุมชนบ้านร่งระจึงเป็นเรื่องของการจัดการองค์กรชุมชน โดยอาศัยต้นทุนทางวัฒนธรรมในฐานะที่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ชาวกูย มาเป็นต้นทุนในการพัฒนาองค์กรชุมชน ดังเห็นได้จากงานวิจัยของชุมชนที่ให้ความสำคัญกับการจัดตั้งองค์กรสวัสดิการชุมชนโดยใช้ต้นทุนภูมิปัญญาชาวกูย ที่มีเป้าหมายเพื่อส่งเสริมให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ จนกระทั่งไปรับรางวัลชุมชนน่าอยู่ จากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) ในปีพ.ศ. 2553 (สุตา ดาศรี, สัมภาษณ์ 4 กันยายน พ.ศ. 2559)

อย่างไรก็ดีมีประเด็นข้อสังเกตจากการศึกษาพัฒนาการของชุมชนบ้านร่งระ พบว่า กลุ่มผู้นำชุมชนบ้านร่งระในระยะก่อตัวของการจัดตั้งองค์กรชุมชนในยุคทศวรรษ 2540 เป็นกลุ่มคนรุ่นใหม่ที่มีประสบการณ์จากภายนอกชุมชน เช่น กรณีของนายสรณ์ญา กระสังข์ ซึ่งมีประสบการณ์ศึกษาในมหาวิทยาลัยรามคำแหง และในระหว่างการศึกษาที่มีประสบการณ์ทำงานเคลื่อนไหวกับภาคประชาสังคม และประเด็นที่น่าสนใจไปกว่านั้นก็คือ จากคำสัมภาษณ์ของสุตา ดาศรี (4 กันยายน พ.ศ. 2559) แกนนำชุมชนในยุคนี้เริ่มจัดตั้งองค์กรชุมชน

ให้ข้อมูลเพิ่มเติมว่า กลุ่มต้มเหล้าเถื่อนจำนวน 8 คน ที่เป็นจุดเริ่มต้นของการจัดตั้งองค์กรชุมชนนั้น มีความสัมพันธ์กันในฐานะที่เป็นกลุ่มเครือญาติ ที่แต่เดิมไม่ได้รับการยอมรับจากคนในชุมชน แต่เมื่อได้รับการศึกษาในระดับปริญญาจากภายนอกชุมชน จึงนำเอาประสบการณ์และความรู้จากภายนอกเข้ามาทำงานพัฒนาชุมชน จนได้รับการยอมรับจากชุมชนมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งนายสรณ์ญา กระสังข์ ที่ภายหลังได้รับราชการเป็นพัฒนากร และทำงานในพื้นที่อย่างต่อเนื่อง

นอกจากนี้กิจกรรมที่สำคัญอย่างหนึ่งของชุมชนบ้านร่งระ ที่แสดงให้เห็นการใช้ต้นทุนทางวัฒนธรรมในฐานะที่เป็นชุมชนชาวกูย คือ การพัฒนาวิสาหกิจชุมชน โดยส่งเสริมการทอผ้าไหมลายลูกแก้ว ซึ่งคนในชุมชนให้ความหมายว่าเอกลักษณ์ของชุมชนชาว “กูย” เป็นสินค้าของชุมชน ปัจจุบันกลายเป็นแหล่งรายได้ที่สำคัญของชุมชน และเป็นกิจกรรมหนึ่งที่สามารถรับรู้ให้คนในชุมชนและคนนอกชุมชนที่เข้ามาศึกษาดูงานรับรู้ความเป็นชุมชนบ้านร่งระในฐานะที่เป็นชุมชนชาวกูย

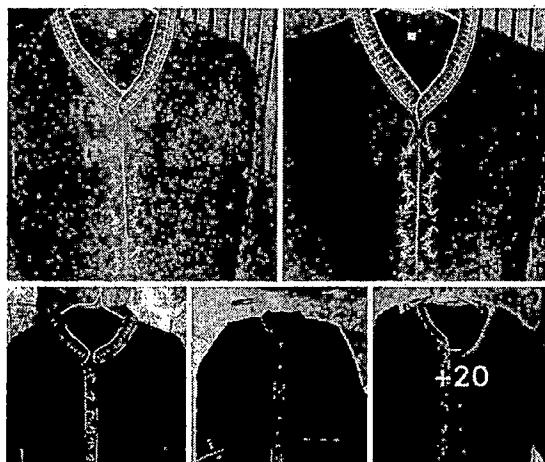
ความน่าสนใจของการใช้ต้นทุนทางวัฒนธรรมของชาวกูยชุมชนบ้านร่งระมาพัฒนาเป็นวิสาหกิจของชุมชนนั้น มีประเด็นที่น่าสนใจว่าในขณะที่หลายชุมชนในจังหวัดศรีสะเกษ และจังหวัดใกล้เคียง เช่น จังหวัดสุรินทร์ ต่างมีการทอผ้าไหมลายลูกแก้วเช่นกัน แต่ชุมชนบ้านร่งระได้สร้างเอกลักษณ์ความเป็นชาวกูยบ้านร่งระ โดยให้ความหมายกับผ้าไหมลายลูกแก้วของชุมชนว่า เอกลักษณ์เฉพาะของผ้าไหมลายลูกแก้วชาวกูยบ้านร่งระ คือ การ “แ่้วเสื่อ” (การปักกลดลายบนเสื่อผ้าไหม) เพื่อเพิ่มสีสันและลวดลายให้กับเสื่อผ้าไหมที่ผลิตจากชุมชนบ้านร่งระ โดยคนในชุมชนต่างอธิบายว่าการ “แ่้วเสื่อ” เป็นเอกลักษณ์ของชาวกูยบ้านร่งระ ทำให้ในปัจจุบันเวลามีกิจกรรมภายนอกชุมชน หรือมีคนภายนอกชุมชนเข้ามาศึกษาดูงานในพื้นที่คนในชุมชนจะแต่งกายด้วย “เสื่อแ่้ว” เพื่อบ่งบอกความเป็นชาวกูยบ้านร่งระ

Sonthawin Thawichat added 24 new photos — with พอพิยงค์แบบ บ้านรงค์ ศูนย์การเรียนรู้เศรษฐกิจ

1 hr · 3

ผลิตภัณฑ์ชุมชนชาวภูย ที่มีกระบวนการผลิต จาก ต้นน้ำ กลาง น้ำ ปลายน้ำ ปลุกหมอน เลืองไหม สวไหม ทอไหม ตลอดจน แปรรูปผลิตภัณฑ์ ปักแล้วเสื่อผ้าไหม เป็นงานฝีมือล้วนๆ งานแฮนด์เมดทุกชิ้น มีหลากหลายรูปแบบห้อยเลือก สนใจสินค้าแวะชมแวะช้อปได้ที่ฟีด

ภาพที่ 7: เสื่อแล้ว (ปักลวดลาย) ผ้าไหมลายลูกแก้ว สินค้าชุมชนชาวภูยบ้านรงค์

จากข้อมูลประวัติศาสตร์และพัฒนาการของชุมชนบ้านรงค์ ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น เห็นได้ว่า ชุมชนบ้านรงค์ เป็นชุมชนที่มีกระบวนการสร้างสำนึกความเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ภูยอย่างต่อเนื่อง และที่น่าสนใจก็คือชุมชนบ้านรงค์ให้ต้นทุนทางวัฒนธรรมของชาวภูย เป็น ต้นทุนที่สำคัญในการพัฒนาชุมชน ทั้งในเชิงการจัดตั้งองค์กรชุมชนเพื่อการบริหารจัดการ ชุมชน และในเชิงเศรษฐกิจ ซึ่งกระบวนการดังกล่าวทำให้คนในชุมชนต่างมีความสำนึกและ ภาคภูมิใจในการความเป็นชาวภูยบ้านรงค์ ดังเห็นได้จากการเกิดขึ้นของการรื้อฟื้นประเพณีชาว ภูยในชุมชน และการที่คนในชุมชนโดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มเยาวชนหันมาสื่อสารกันด้วยภาษา ภูยมากขึ้น

1.3 “กวย” บ้านชำ: ประวัติศาสตร์และพัฒนาการของชุมชน

อำเภอขุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ มีกลุ่มชาติพันธุ์หลักอยู่ 3 กลุ่ม คือ เขมร ลาว และ กวย (ภูย) ในปัจจุบันมีหมู่บ้านที่ยังใช้ภาษากวยในการสื่อสารคิดเป็นร้อยละ 17.93 ของจำนวน หมู่บ้านทั้งหมด โดยตำบลโพธิ์กระสังข์เป็นตำบลที่มีคนใช้ภาษากวยมากที่สุดถึง 13 หมู่บ้าน จาก 14 หมู่บ้าน ได้แก่ บ้านตาตา บ้านชำ บ้านโพธิ์กระสังข์ บ้านบกสดำ บ้านหนองประดิษฐ์ บ้านหนองขนาบ บ้านหนองคู บ้านโนนคูณ บ้านพอก บ้านแต่ บ้านโพธิ์กระสังข์เหนือ บ้านสดำ และบ้านใหม่พัฒนา (อัมพร ปรีเปรม และคณะ, 2556: 6)

อย่างไรก็ดีจากการลงพื้นที่เก็บข้อมูลชุมชน พบว่า แม้ในเอกสารงานวิจัยท้องถิ่นจะให้ข้อมูลว่าในตำบลโพธิ์กระสังข์ มีประชากรส่วนใหญ่ใช้ภาษากวยในการติดต่อสื่อสาร แต่ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์คนในชุมชนกลับพบว่า คนในชุมชนจำแนกชุมชนในพื้นที่ออกเป็น 2 กลุ่ม คือ ชุมชนที่ใช้ภาษากูย และชุมชนที่ใช้ภาษากวย โดยใช้สำเนียงภาษาเป็นตัวแบ่งแยกความแตกต่าง (อัมพร ปรีเปรม, สัมภาษณ์ 9 ตุลาคม 2559) ซึ่งในประเด็นนี้แสดงให้เห็นว่าคนในชุมชนต่างมีสำนึกแยกแยะความแตกต่างทางชาติพันธุ์ที่ยึดโยงกับสำเนียงภาษาและความ เป็นชุมชนท้องถิ่น

ในเชิงประวัติศาสตร์ชุมชนบ้านชำ ก่อตั้งขึ้นในราวปี 2488 เดิมเป็นหมู่บ้านเดียวกับหมู่บ้านตาตา ตั้งอยู่ในตำบลโพธิ์กระสังข์ อำเภอขุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ ที่มาของชื่อหมู่บ้าน นั้นมาจากบริเวณที่ตั้งหมู่บ้านมีความอุดมสมบูรณ์มีน้ำซับ (ผุดขึ้น) ตลอดเวลา ชาวบ้านจึงตั้งชื่อหมู่บ้านว่า “บ้านชำ” ต่อมาในปี พ.ศ. 2511 บ้านชำได้แยกออกมาจากบ้านตาตาอย่างเป็นทางการ

ทั้งนี้ในยุคเริ่มต้นชุมชนบ้านชำ เริ่มต้นจากครอบครัว 6 ครอบครัว ย้ายมาจากบ้าน ป่าพยาง (บ้านป่าห้วยลิง) คือ ครอบครัวของพ่อเกิด-แม่ย่า แต่มงาม พ่อมัน-แม่มีะ โพธิสาร พ่อมา-แม่นา โพธิ์กระสังข์ พ่อติง-แม่พู โพธิ์กระสังข์ พ่อแดง-แม่เร โพธิสาร และ พ่อชำ-แม่เท โดยทั้ง 6 ครอบครัวได้ย้ายครอบครัวออกมาอยู่ที่ปลายนาของตนซึ่งอยู่ในบริเวณหนองข้าวของ ปัจจุบัน ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า “เตื่อะถร้า” และเพี้ยนมาเป็นชื่อหมู่บ้าน คือ บ้านชำในปัจจุบัน จากพัฒนาการของการก่อตั้งชุมชน จึงเห็นได้ว่าชุมชนบ้านชำและชุมชนบ้านตาตา มีความสัมพันธ์ทั้งทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม

ในแง่มิติวัฒนธรรม จากประวัติศาสตร์ความเป็นมาที่สัมพันธ์กันของชุมชนบ้านชำและบ้านตาตา ทำให้ทั้งสองชุมชนมีความสัมพันธ์กันในเชิงวัฒนธรรม โดยที่ชุมชนบ้านชำและบ้านตาตา ถือเป็นชุมชนที่มีความเข้มข้นของการใช้ภาษาและวัฒนธรรมกวย โดยยังคงเอกลักษณ์ ในการแต่งกายที่แสดงอัตลักษณ์ความเป็นกวย และมีวัดไตรราษฎร์สามัคคีเป็นศูนย์กลางของชุมชน ดังนั้นในแง่ของการนำเสนอความเป็นชุมชนทั้งสองชุมชนจึงมีอัตลักษณ์ร่วมกันในการนิยามตนเองว่าเป็นชุมชนชาวกวยวัดไตรราษฎร์สามัคคี โดยเฉพาะอย่างยิ่งในปี 2552 ที่ทั้งสองชุมชนร่วมกันทำงานวิจัยท้องถิ่นในโครงการ “ศึกษากลุ่มเยาวชนกับการฟื้นฟูและอนุรักษ์ วัฒนธรรมประเพณีชาติพันธุ์กวย (ส่วย) ทำให้ภาพความสัมพันธ์ของทั้ง 2 ชุมชนมีความเด่นชัดขึ้น

ภาพที่ 8: แผนที่แสดงการตั้งชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคี (บ้านตาต่าและบ้านชำ)
ตำบลโพธิ์กระสังข์ อำเภอขุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ
ที่มา: Google Map

สำหรับประเด็นเรื่องสำนึกความเป็นชาวกวยของชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคี มีประเด็นที่น่าสนใจจากการศึกษาข้อมูลงานวิจัยท้องถิ่นของชุมชน คือ การนิยามความหมายคำว่า “กวย” โดยคำว่า “กวย” ของชาวกวยสามารถแปลได้ 2 ความหมาย คือกวยที่หมายถึงภาษากวย และ กวยที่หมายถึง คน และภาษากวยที่ชาวบ้านชำ และบ้านตาต่าใช้สื่อสารกันก็มีความแตกต่างกัน ซึ่งมีคำบางคำที่ชาวบ้านชำและบ้านตาต่ามีสำเนียงการออกเสียงที่ต่างจากกัน โดยชาวบ้านชำจะพูดสำเนียงเดียวกันกับชาวบ้านโพธิ์กระสังข์ บ้านแต่ แต่ชาวบ้านตาต่าจะพูดภาษากวยที่มีการออกเสียงคล้ายภาษาเขมร เช่น คำว่า คำว่า “คน” ชาวบ้านชำจะออกเสียงว่า “กวย” ขนาดที่ชาวบ้านตาต่าจะออกเสียงว่า “กูย” แบบเดียวกับสำเนียงเขมร เช่นเดียวกับคำว่า “ทางเกว” ที่ชาวบ้านชำ ออกเสียงว่า “ฉิละกวด” ขณะที่ชาวบ้านตาต่า ออกเสียงว่า “โค” เช่นเดียวกับสำเนียงเขมร (ขวัญชิต โพธิ์กระสังข์ และคณะ, 2552: 91)

จากประเด็นดังกล่าวข้างต้นมีประเด็นที่ควรพิจารณาด้วยว่า แม้ชุมชนวัดบ้านชำและบ้านตาต่า จะมีประวัติศาสตร์ความเป็นมาในฐานะที่เป็นชุมชนเดียวกัน และมีประสบการณ์การทำงานวิจัยร่วมกันในนามชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคี แต่จากการลงพื้นที่ศึกษาชุมชนของผู้วิจัยมีข้อสังเกตว่า แม้ชุมชนทั้งสองจะมีสำนึกร่วมกันว่าเป็นชุมชนชาวกวย แต่ก็พบว่าทั้งสองชุมชนยังมีสำนึกความเป็นชุมชนท้องถิ่นเฉพาะของแต่ละชุมชนด้วย ดังเห็นได้จากการนิยามความเป็นคนบ้านชำ และคนบ้านตาต่า หรือจากการทำกิจกรรมวิเคราะห์ชุมชน ก็จะทำให้เห็นว่าทั้งสองชุมชนต่างแยกกันทำเพื่อให้เห็นลักษณะเฉพาะของแต่ละชุมชน เป็นต้น ดังนั้นในการวิจัย

ครั้งนี้ผู้วิจัยจึงเลือกพื้นที่ศึกษาเฉพาะพื้นที่ชุมชนบ้านชำ โดยไม่ครอบคลุมพื้นที่ชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคี ซึ่งจะได้กล่าวถึงรายละเอียดการเลือกพื้นที่ชุมชนบ้านชำในหัวข้อการวิเคราะห์ศักยภาพของชุมชน

อย่างไรก็ดี หากพิจารณาในเชิงวัฒนธรรมของชุมชน พบว่า คนชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคี ต่างมีสำนึกความภาคภูมิใจในความเป็นชาวทวาย ดังเห็นได้จากการให้ข้อมูลของคนในชุมชนว่า ชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคีมีประเพณีวัฒนธรรมที่ปฏิบัติสืบทอดกันมารุ่นต่อรุ่น ที่มีความเป็นเอกลักษณ์ ทั้งด้านลักษณะการแต่งกาย ความเชื่อ และประเพณีพิธีกรรมต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่คนในชุมชนให้ความสำคัญและมองว่าเป็นเอกลักษณ์ที่โดดเด่นของชุมชน คือ การทอผ้าไหมในชุมชน ที่คนในชุมชนยังคงสืบทอดการเลี้ยงไหมแบบธรรมชาติ และยังมีการทอผ้าไหมในทุกครัวเรือน ซึ่งคนในชุมชนมีความภาคภูมิใจอย่างยิ่งว่า คนในชุมชนยังคงวัฒนธรรมการทอผ้าไว้ใช้เองมากกว่าการทอเพื่อขาย ดังนั้นในช่วงงานเทศกาลต่างๆ จึงเห็นภาพของการนุ่งผ้าไหมของคนในชุมชน รวมทั้งการทอผ้าไหมเพื่อทำเป็นผ้าไตรถวายพระในโอกาสสำคัญของชุมชน เป็นต้น

นอกจากนี้ การลงพื้นที่เพื่อศึกษาบริบทชุมชนและเตรียมความพร้อมคนในชุมชน ยังพบว่า คนในชุมชนโดยเฉพาะกลุ่มแกนนำชุมชนมีแนวคิดอยากพัฒนาผ้าทอให้เป็นสินค้าของชุมชน โดยที่ที่มีความเห็นว่าภูมิปัญญาและฝีมือการทอผ้าของคนในชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคีก็โดดเด่นไม่น้อยหน้าใคร แต่ข้อจำกัดของชุมชนก็คือกระบวนการผลิตผ้าไหมของคนในชุมชนยังเป็นแบบดั้งเดิม คือ เลี้ยงไหมเอง สาวไหมเอง ย้อมไหมเอง และทอผ้าเอง ซึ่งทำให้กำลังการผลิตไม่เพียงพอต่อการจำหน่ายในลักษณะที่เป็นวิสาหกิจชุมชน (มนต์ จิตรโสภณ, สัมภาษณ์ 9 ตุลาคม 2559) ทั้งนี้ความคิดที่ชุมชนอยากพัฒนาให้ผ้าไหมทอมือของชุมชนกลายเป็นสินค้าของชุมชนนั้น เป็นแนวคิดที่เกิดจากการที่แกนนำชุมชนและกลุ่มเยาวชนในชุมชนมีโอกาสเดินทางไปศึกษาดูงาน และร่วมกิจกรรมต่างๆ ในพื้นที่ชุมชนบ้านร่งระมาก่อน จึงเห็นแนวทางและมีวิธีคิดอยากพัฒนาผ้าไหมทอมือของชุมชนให้เป็นสินค้า เช่น เดียวกันชุมชนบ้านร่งระ

ภาพที่ 9: ชาวชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคียังคงเอกลักษณ์การนุ่งผ้าไหมทอมือ เพื่อแสดงอัตลักษณ์ความเป็นชุมชนชาวกวย

อนึ่งจากการลงพื้นที่ศึกษาข้อมูลในพื้นที่ชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคี และชุมชนบ้านร่งระ พบว่า ในขณะที่ชุมชนบ้านร่งระเน้นการพัฒนาองค์กรชุมชน โดยมุ่งให้ความสนใจกับการจัดตั้งองค์กรชุมชนเพื่อเป็นฐานในการทำงานพัฒนาชุมชน แต่ในกรณีของชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคี พบว่า ชุมชนเน้นการรื้อฟื้นขนบธรรมเนียมและประเพณีดั้งเดิมของชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการรื้อฟื้นภาษาทวยในชุมชน เพราะแม้ชุมชนจะมีเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของตนเอง แต่ผู้เฒ่าผู้แก่ในชุมชนกลับมองว่า ในปัจจุบันวัฒนธรรมประเพณีดั้งเดิมยังมีการถือปฏิบัติอยู่ เฉพาะกลุ่มคนรุ่นเก่า ที่รู้จักและเห็นคุณค่า ในขณะที่กลุ่มคนรุ่นใหม่โดยส่วนใหญ่ไม่สนใจในประเพณีวัฒนธรรม และมีเยาวชนบางคนอายุที่จะสื่อสารด้วยภาษาทวย การทำงานด้านการรื้อฟื้นภาษาทวยของชุมชนจึงมีความต่อเนื่องโดนขยายผลเข้าไปในศูนย์พัฒนาเด็กเล็กในสังกัดขององค์กรบริหารส่วนตำบล

ทั้งนี้โดยสรุปจากการศึกษาประวัติศาสตร์และพัฒนาการของชุมชนพื้นที่ศึกษาทั้ง 2 ชุมชน ในแง่สำนึกทางชาติพันธุ์พบว่า พื้นที่ศึกษาทั้ง 2 พื้นที่ไม่นิยามว่าตนเองเป็น “ส่วย” โดยมีประเด็นที่น่าสนใจเพิ่มเติมด้วยว่า ในขณะที่กรณีชุมชนบ้านร่งระ ไม่นิยามตัวเองว่าเป็น “ส่วย” เลยทั้งเชิงสำนึกการรับรู้ของชุมชนและเอกสารหลักฐานต่าง ๆ ในชุมชน แต่ในกรณีของชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคี (บ้านตาตาและบ้านชำ) แม้จะไม่นิยามว่าตนเองเป็น “ส่วย” ก็ตาม

แต่เอกสารในงานวิจัยท้องถิ่นของชุมชนยังระบุข้อมูลที่อ้างอิงถึงความเป็น “ส่วย” ทั้งในการตั้งชื่อโครงการวิจัยท้องถิ่นที่ยังมีคำว่า “ส่วย” อยู่ในชื่อโครงการ หรือแม้แต่ภาพยนตร์สั้นที่ผลิตขึ้นโดยกลุ่มเยาวชนของชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคี ก็ยังใช้ชื่อเรื่องว่า “กอนกวยส่วยไม่ลืมชาติ” ทั้งนี้เมื่อสอบถามผู้วิจัยได้ข้อมูลว่า เนื่องจากงานวิจัยและภาพยนตร์สั้นที่ทำในโครงการวิจัยท้องถิ่นครั้งแรกของชุมชน ต้องการสื่อสารกับคนภายนอกให้มีความเข้าใจความเป็นกวย จึงต้องมีคำว่า “ส่วย” ไว้ในงานวิจัยด้วย เพราะคนภายนอกส่วนใหญ่รู้จักแต่คำว่า “ส่วย” มากกว่า “กวย” (ปราณี ระวังภัย, สัมภาษณ์ 3 กันยายน 2559) ทั้งนี้พบว่า การนิยามความหมายของคนในชุมชนว่าเป็น “กวย” มีความเข้มข้นขึ้น ภายหลังจากการทำวิจัยท้องถิ่นซึ่งในประเด็นนี้แสดงให้เห็นว่ากระบวนการวิจัยท้องถิ่นที่เปิดโอกาสให้ชุมชนได้สืบค้นประวัติศาสตร์ชุมชน มีส่วนอย่างสำคัญในการสร้างสำนึกความเป็นชาติพันธุ์ให้กับคนในชุมชนอย่างมีนัยยะสำคัญ ดังกรณีของชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคี เป็นต้น

2. ประสบการณ์วิจัยท้องถิ่นของชุมชนพื้นที่ศึกษา

เนื่องจากโครงการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของเยาวชนในการสืบทอดวัฒนธรรมกลุ่มชาติพันธุ์ในจังหวัดศรีสะเกษ เป็นโครงการวิจัยขยายผลการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยในระดับพื้นที่ชุมชน ดังนั้นคุณลักษณะที่สำคัญของงานวิจัยนี้จึงเป็นงานศึกษาวิจัย ที่ดำเนินโครงการในพื้นที่ชุมชนที่มีประสบการณ์วิจัยมาก่อนหน้านี้แล้ว การศึกษาถึงประสบการณ์การวิจัยของชุมชนพื้นที่ศึกษาจึงมีความสำคัญ ทั้งในแง่ของการทบทวนงานวิจัยเดิมของชุมชน และประสบการณ์ทำงานของชุมชน เพื่อประโยชน์ในการออกแบบกระบวนการวิจัยเพื่อขยายผลการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยในชุมชน

ทั้งนี้ในเบื้องต้นของงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยเริ่มต้นจากข้อมูลงานวิจัยของชุมชนพื้นที่ศึกษา 2 โครงการ คือ ในกรณีของชุมชนบ้านร่งระใช้ข้อมูลจากโครงการจัดการเรียนรู้เพื่อการพึ่งตนเองของชุมชนชาวกูย ตำบลตูม อำเภอปรางค์กู่ จังหวัดศรีสะเกษ ซึ่งเป็นโครงการที่มีเป้าหมายเพื่อศึกษาการจัดการความรู้บนฐานความรู้ของชุมชน ซึ่งก็คือภูมิปัญญาของกลุ่มชาติพันธุ์กูย เพื่อขยายผลไปสู่การจัดการเพื่อการพึ่งพาตนเองของชุมชนชาวกูยในบ้านร่งระ ตำบลตูม จังหวัดศรีสะเกษ และในกรณีของชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคี คือ โครงการศึกษากลุ่มเยาวชนกับการฟื้นฟูและอนุรักษ์วัฒนธรรมประเพณีชาติพันธุ์กวย (ส่วย) : กรณีศึกษาชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคี บ้านตาตาและบ้านชำ ตำบลโพธิ์กระสังข์ อำเภอขุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ ซึ่งมีเป้าหมายในการศึกษาประวัติศาสตร์ความเป็นมาของชาติพันธุ์กวย (ส่วย) และศึกษาบทบาทและศักยภาพของกลุ่มเยาวชนในการฟื้นฟู อนุรักษ์และสืบทอดวัฒนธรรมประเพณีของชาติพันธุ์กวย (ส่วย)

อย่างไรก็ดีเมื่อผู้วิจัยลงพื้นที่ศึกษาข้อมูลชุมชนพื้นที่วิจัยทั้ง 2 ชุมชนกลับพบว่า ทั้ง 2 ชุมชน ต่างมีกระบวนการขยายผลและต่อยอดการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยของชุมชนอยู่แล้วในระดับหนึ่ง ดังเห็นได้ว่าทั้ง 2 ชุมชนต่างมีโครงการวิจัยต่อเนื่องซึ่งเป็นการขยายผลทั้งในเชิง

พื้นที่ เช่น ในกรณีของชุมชนบ้านนรณะ ที่เดิมเน้นทำโครงการวิจัยในพื้นที่บ้านนรณะ แต่ต่อมาก็ขยายผลกระบวนการทำงานไปยังชุมชนอื่นๆ ในตำบล และการขยายผลในเชิงประเด็น เช่น กรณีของชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคี ที่เดิมเน้นการรื้อฟื้นภูมิปัญญาของกลุ่มชาติพันธุ์กวยในชุมชน ต่อมาก็ขยายผลเป็นการพัฒนาระบบตัวเขียนภาษากวย เป็นต้น ดังนั้นในส่วนนี้จึงจะเป็นการปูพื้นฐานเพื่อให้เห็นประสบการณ์การวิจัยและการขยายผลการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยของชุมชนพื้นที่ศึกษาทั้ง 2 พื้นที่ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

2.1 ภูมิปัญญาวัฒนธรรมกับการจัดการองค์กรชุมชน: ประสบการณ์วิจัยของชุมชนบ้านนรณะ

หากพิจารณาจากพัฒนาการของชุมชนบ้านนรณะ เห็นได้ว่าชุมชนบ้านนรณะ เป็นชุมชนที่มีประสบการณ์ในการจัดตั้งองค์กรชุมชนมาอย่างต่อเนื่อง ตั้งแต่ยุคอดีตที่คนในชุมชนเป็นคณะหมอลำที่ออกรับงานภายนอกชุมชน และต่อมาคนในชุมชนต้องออกไปเป็นแรงงานตัดอ้อย ดังนั้นคุณลักษณะที่สำคัญของชุมชนบ้านนรณะ คือ ความสามารถในการจัดการองค์กรชุมชน กระทั่งในยุคเริ่มของความพยายามพัฒนาชุมชนในช่วงทศวรรษที่ 2540 การก่อตัวของกลุ่มแกนนำชุมชนก็เกิดจากการรวมตัวกันเพื่อรื้อฟื้นภูมิปัญญาการต้มเหล้า เพื่อเป็นอาชีพในชุมชน ก่อนที่กลุ่มต้มเหล้าจะพัฒนามาเป็นการรวมกลุ่มร้านค้าชุมชน กระทั่งกลายมาเป็นระบบการจัดการสวัสดิการชุมชนในปัจจุบัน (สุดา ดาศรี, สัมภาษณ์ 4 กันยายน 2559)

นอกจากนี้หากศึกษากระบวนการพัฒนาชุมชนบ้านนรณะ พบว่า ชุมชนบ้านนรณะเริ่มต้นสร้างกระบวนการพัฒนาชุมชนอย่างจริงจังในช่วงปี 2550 โดยเริ่มจากการฝึกให้คนในชุมชนทำบัญชีครัวเรือน กระทั่งต่อมาในปี 2552 จุดเปลี่ยนที่สำคัญของชุมชนบ้านนรณะ คือการชนะการประกวดหมู่บ้านอยู่ดีมีสุข ระดับจังหวัด ทำให้คนในชุมชนเริ่มตื่นตัวกับการพัฒนาชุมชนมากยิ่งขึ้น และในช่วงเดียวกันนี้เองที่คนในชุมชนเริ่มทดลองการใช้แนวทางเศรษฐกิจพอเพียง โดยเริ่มต้นจากครอบครัวแกนนำชุมชน 5 ครอบครัว ขับเคลื่อนแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงในชุมชน (สมถวิล ทวีชาติ, สัมภาษณ์ 4 กันยายน 2559)

ต่อมาในราวปี 2554 ชุมชนได้รับทุนวิจัยท้องถิ่นจาก สกว. เป็นปีแรกภายใต้โครงการ “ศึกษารูปแบบการบริหารจัดการองค์กรทางการเงินชุมชนเพื่อจัดสวัสดิการชุมชนบ้านนรณะ ตำบลตูม อำเภอปรางค์กู่ จังหวัดศรีสะเกษ” โดยมี นายจำรูญ นาคนวล ผู้ใหญ่บ้านคนปัจจุบัน เป็นหัวหน้าโครงการ อย่างไรก็ตามหากพิจารณาจากข้อสังเกตการทำงานพบว่า คณะทำงานส่วนใหญ่ของโครงการดังกล่าว เป็นกลุ่มแกนนำของชุมชนที่พัฒนาขึ้นมาจากกลุ่มต้มเหล้าในอดีตซึ่งนับตั้งแต่ปี 2550 เป็นต้นมากลุ่มแกนนำกลุ่มนี้ได้มีบทบาทอย่างสำคัญในการขับเคลื่อนชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งบทบาทของนายสรณ์ญา กระสังข์ ซึ่งเป็นคนในชุมชนและเป็นพัฒนาการอำเภอปรางค์กู่จึงมีบทบาทอย่างสำคัญในการขับเคลื่อนงานของชุมชน

โครงการวิจัย สกว. ดังกล่าวถือเป็นการทำโครงการวิจัยท้องถิ่นเป็นครั้งแรกของชุมชนบ้านนรณะ แต่กระนั้นก็ไม่ใช่ครั้งแรกที่ทางชุมชนได้รับทุนสนับสนุนการทำงานจากองค์กร

ภายนอก เพราะก่อนหน้านี้จะได้รับทุนวิจัยท้องถิ่นจาก สกว. ชุมชนบ้านร่งระเคยได้รับทุนจาก สำนักงานกองทุนสนับสนุนการส่งเสริมสุขภาพ (สสส.) ให้ดำเนินโครงการหมู่บ้านอยู่ดีมีสุข มาก่อน (สมถวิล ทวีชาติ, สัมภาษณ์ 1 ตุลาคม 2559) สำหรับผลจากการวิจัยท้องถิ่นครั้งแรก ของชุมชนบ้านร่งระ ที่ได้รับทุนจาก สกว. พบว่า กลุ่มองค์กรชุมชนของชุมชนบ้านร่งระมีจุด กำเนิดจากทั้งการสนับสนุนจากองค์กรภายนอกหรือจัดตั้งขึ้นตามนโยบายของรัฐบาล และ บางส่วนก็เกิดขึ้นจากความต้องการของชุมชน โดยบทบาทของกลุ่มองค์กรชุมชนในบ้านร่งระ คือการเป็นเครื่องมือในการพัฒนาคน ให้มีความสามารถในการคิดเป็นและแก้ปัญหาเป็น โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มองค์กรทางการเงิน ที่มีบทบาทสำคัญในการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของ สมาชิก และมีบทบาทในฐานะที่เป็นองค์กรสวัสดิการชุมชนที่เปิดโอกาสให้คนในชุมชนสามารถ เข้าถึงแหล่งทุนและนำไปประกอบอาชีพได้ (จำรูญ นาคนวล และคณะ, 2554)

ประเด็นที่น่าสนใจอย่างยิ่งของชุมชนบ้านร่งระหลังจากที่ทำงานวิจัยท้องถิ่นร่วมกับ สกว. แล้วก็คือ ในแง่ของการพัฒนา ชุมชนให้ความสำคัญของการทำวิจัยท้องถิ่นว่า เป็นกลไก สำคัญในการพัฒนาคนในชุมชน รวมทั้งเปิดพื้นที่ให้คนในชุมชนได้มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และมีความเข้าใจระบบของชุมชน และสามารถนำข้อมูลของชุมชนมาตัดสินใจเพื่อแก้ปัญหา ของชุมชนได้ ทั้งนักวิจัยของชุมชนยังมีบทบาทหลักในการขับเคลื่อนการบริหารการพัฒนา ชุมชนสู่ความเข้มแข็งอย่างยั่งยืน

นอกจากนี้หากพิจารณาในแง่ของการขยายผลการใช้ประโยชน์ การทำวิจัยท้องถิ่นครั้งแรกของชุมชนยังเป็นจุดเปลี่ยนที่สำคัญของชุมชน ที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งในระดับ ชุมชนและภายนอกชุมชน กล่าวคือ การศึกษาวิจัยท้องถิ่นในปี 2554 เป็นจุดเริ่มต้นที่ทำให้เกิด การต่อยอดร้านค้าชุมชน ซึ่งเป็นระบบสวัสดิการในชุมชนที่พัฒนามาจากกลุ่มต้มเหล้าเถื่อน ไปสู่ การตั้งกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต ซึ่งถือเป็นระบบสวัสดิการชุมชนที่มีระบบมากยิ่งขึ้น ที่ สำคัญการวิจัยท้องถิ่นของชุมชนบ้านร่งระ ยังถือเป็นจุดเริ่มต้นที่ทำให้หน่วยงานต่างๆ เข้าร่วม สนับสนุนการดำเนินงานต่างๆ ตามกิจกรรมของชุมชน เนื่องจากมองเห็นศักยภาพของชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ สาขาปรางค์กู่ ได้สนับสนุนให้จัดตั้ง ศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง โดยนักวิจัยท้องถิ่นของชุมชน ได้พัฒนาตัวเองสู่การเป็นวิทยากร ชุมชน บรรยายแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง เป็นต้น จึงแสดงให้เห็นว่าการทำงานวิจัยท้องถิ่น ของชุมชนบ้านร่งระ มีกระบวนการขยายผลการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยในระดับชุมชนพื้นที่ โดยสามารถพัฒนาชุมชนบ้านร่งระให้เป็นศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง

ภาพที่ 10: ศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงบ้านรังระ

รูปธรรมที่ชัดเจนอีกประการหนึ่งของการขยายผลการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยในระดับพื้นที่ชุมชนของบ้านรังระ คือ การขยายพื้นที่การพัฒนาจากเดิมที่เป็นการทำงานในระดับหมู่บ้าน ไปสู่การพัฒนาในระดับตำบล ดังเห็นได้จากโครงการวิจัยท้องถิ่นที่ได้รับทุนจาก สกว. เมื่อปี 2558 ในโครงการ “การจัดการเรียนรู้เพื่อการพึ่งตนเองของชุมชนชาวกูย ตำบลตุมอำเภอปรังค์กู จังหวัดศรีสะเกษ” ซึ่งมีนายสรณ์ญา กระสังข์ เป็นหัวหน้าโครงการ ซึ่งในครั้งนั้นคณะทำงานโครงการเริ่มมีการขยายกลุ่มออกไปจากกลุ่มนักวิจัยท้องถิ่นของชุมชนบ้านรังระ โดยมีนักวิจัยจากชุมชนบ้านชีนาคเข้าร่วมเป็นคณะทำงานด้วย

ประเด็นที่น่าสนใจของการวิจัยท้องถิ่นของชุมชนบ้านรังระ ที่นอกจากจะเป็นการขยายผลในเชิงพื้นที่จากระดับหมู่บ้านมาเป็นระดับตำบลแล้ว ยังเป็นการขยายผลในเชิงประเด็นด้วย ดังเห็นได้ว่าโครงการวิจัยท้องถิ่นที่ได้รับทุนจาก สกว. ในปี 2558 มีประเด็นทางชาติพันธุ์เข้ามาเกี่ยวข้องกับการจัดการความรู้ในชุมชน โดยงานวิจัยครั้งนี้ได้มีส่วนสำคัญในการสำรวจต้นทุนทางวัฒนธรรมของชุมชนในการพึ่งตนเองตามวิถีชาวกูย และสามารถพัฒนาเป็นฐานการเรียนรู้จำนวน 7 ฐาน ได้แก่ ฐานเรียนรู้ครอบครัวพัฒนาต้นแบบตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ฐานเรียนรู้การจัดการองค์ความรู้ทางการเงินชุมชนและสวัสดิการชุมชน ฐานเรียนรู้การผลิตข้าวกล้องงอก ฐานเรียนรู้การเลี้ยงหมูหลุม ฐานเรียนรู้สุขภาพะชุมชน ฐานเรียนรู้ธนาคารต้นไม้ และฐานเรียนรู้แนวคิดเกษตรทฤษฎีใหม่ โดยสามารถพัฒนาคนในชุมชนบ้านรังระให้เป็นวิทยากรจัดการเรียนรู้ทั้ง 7 ฐาน ขณะที่ในส่วนของการขยายผลในเชิงพื้นที่นั้นสามารถขยายผลการดำเนินงานได้ในระดับตำบลตุม ครบคลุมทั้ง 5 หมู่บ้าน ประกอบด้วย บ้านรังระ

บ้านขนาดใหญ่ บ้านขนาดเล็กน้อย บ้านพลึง และบ้านกระโพธิ์ โดยสามารถสร้างการปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตสู่การผลิตแบบลดรายจ่ายและลดต้นทุนการผลิต และสามารถพัฒนาให้เป็นแหล่งเรียนรู้ของหน่วยงานภายนอกได้ (สรรรถธญา กระสังข์ และคณะ, 2558)

ประเด็นที่น่าสนใจของชุมชนบ้านนรระที่พัฒนาประเด็นงานวิจัยการพัฒนาองค์กรชุมชนสู่ประเด็นการจัดการเรียนรู้ด้วยวิถีภูมิปัญญาของกลุ่มชาติพันธุ์นั้น หากศึกษาพัฒนาการทางงานวิจัยของนักวิจัยในชุมชนพบว่า เมื่อปี 2556 นายสรรรถธญา กระสังข์ นักวิจัยที่มีบทบาทสำคัญของบ้านนรระเคยได้รับทุนวิจัยจากศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน) ทำโครงการวิจัยเรื่อง “การศึกษารูปแบบการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ฟื้นฟู ภาษา ภูมิปัญญาวัฒนธรรมชาวภูยโดยกลุ่มชาติพันธุ์ภูย บ้านขึ้นาค ตำบลตุม อำเภอบางแก้ว จังหวัดศรีสะเกษ” จึงมีความน่าสนใจว่าการดำเนินโครงการวิจัยดังกล่าวเป็นจุดเริ่มต้นของการขยายผลทั้งในเชิงประเด็นที่ขยายประเด็นมาสู่เรื่องการอนุรักษ์และฟื้นฟูภูมิปัญญาชาติพันธุ์ และเชิงพื้นที่ที่ขยายพื้นที่การทำวิจัยไปในระดับตำบล

นอกจากนี้ยังมีประเด็นที่น่าสนใจด้วยอีกว่าจากงานวิจัยดังกล่าวข้างต้น นอกจากจะเป็นการขยายผลในเชิงประเด็นและพื้นที่แล้ว ยังเป็นการขยายผลในระดับของกลุ่มคนทำงานวิจัยในชุมชนด้วย ดังเห็นได้ว่าในโครงการวิจัยที่ได้รับทุนจากศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร คณะทำงานมีกลุ่มเยาวชนและครูโรงเรียนบ้านขึ้นาคร่วมโครงการด้วย จึงเป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญที่ทำให้กลุ่มเยาวชนในชุมชนบ้านนรระได้เข้ามามีส่วนร่วมในงานวิจัยของชุมชนในเวลาต่อมาผ่านการดำเนินโครงการ “สืบสานภูมิปัญญาการเล่นดนตรีพื้นบ้านชาวภูย โดยกลุ่มเยาวชนบ้านนรระ” ที่ได้รับทุนจากมูลนิธิสยามกัมมาจล ในปี 2558 ซึ่งมีเป้าหมายเพื่อสืบค้นภูมิปัญญาการเล่นดนตรีพื้นบ้านของคนเฒ่าคนแก่ในชุมชน และต่อมาในปี 2559 กลุ่มเยาวชนชุมชนบ้านนรระ ยังได้รับทุนจากมูลนิธิสยามกัมมาจลอีกครั้ง ในโครงการ Forest of life สร้างพลังชีวิต อนุรักษ์และฟื้นฟูป่าชุมชน ภายใต้โครงการพัฒนาเยาวชนพลเมืองดีศรีสะเกษ ที่ดำเนินงานโดยศูนย์ประสานงานการวิจัยเพื่อท้องถิ่นจังหวัดศรีสะเกษ สนับสนุนโดย มูลนิธิสยามกัมมาจล ธนาคารไทยพาณิชย์ จำกัด (มหาชน) และ สสส.

จากประสบการณ์ทำงานวิจัยท้องถิ่นของชุมชนบ้านนรระดังกล่าวข้างต้น เห็นได้ว่าชุมชนบ้านนรระ มีกระบวนการขยายผลการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยอยู่แล้วในระดับหนึ่ง โดยเป็นไปในลักษณะของการต่อยอดการทำงาน ทั้งในเชิงของการขยายประเด็น ขยายพื้นที่ รวมไปถึงการสร้างคน ทั้งนี้จากการศึกษาประสบการณ์วิจัยท้องถิ่นของชุมชนบ้านนรระ เห็นได้ว่าชุมชนเริ่มต้นจากการสร้างประสบการณ์วิจัยองค์กรชุมชน และขยายประเด็นมาสู่เรื่องชาติพันธุ์ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าชุมชนได้หันมาให้ความสำคัญกับภูมิปัญญาวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ในท้องถิ่น ในฐานะที่เป็นต้นทุนทางวัฒนธรรมของชุมชน ที่จะเป็นเครื่องมือสำคัญในการทำงานพัฒนาชุมชนให้มีความยั่งยืน

2.2 การวิจัยบนฐานวัฒนธรรมกลุ่มชาติพันธุ์: ประสบการณ์การวิจัยของชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคี (บ้านตาตาและบ้านชำ)

แม้งานวิจัยครั้งนี้จะเน้นการลงพื้นที่ทำงานกับชุมชนบ้านชำก็ตาม แต่เนื่องจากประสบการณ์วิจัยท้องถิ่นของชุมชนบ้านชำ เป็นประสบการณ์ทำงานร่วมกับชุมชนบ้านตาตา ในนามของชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคี ดังนั้นในส่วนของการศึกษาประสบการณ์การวิจัยของชุมชนบ้านชำ จึงเป็นการศึกษาในภาพรวมของชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคีเพื่อให้เห็นประสบการณ์วิจัยท้องถิ่นของชุมชนบ้านชำและบ้านตาตา ก่อนที่จะวิเคราะห์ให้เห็นถึงข้อจำกัดของชุมชนบ้านชำ และทำความเข้าใจถึงเหตุผลของการเลือกพื้นที่ชุมชนบ้านชำเป็นพื้นที่หลักในการทำงานวิจัยครั้งนี้

ชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคี (บ้านตาตาและบ้านชำ) เป็นชุมชนชาวกวย ในตำบลโพธิ์กระสังข์ อำเภอขุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ จากการศึกษาประสบการณ์การวิจัยท้องถิ่นของชุมชนพบว่า ชุมชนริเริ่มทำโครงการวิจัยท้องถิ่นในปี 2552 ซึ่งเกิดจากการวิเคราะห์ชุมชนว่า แม้ชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคี จะยังคงรักษาวัฒนธรรมประเพณีของชาวกวยไว้ได้ แต่วัฒนธรรมประเพณีบางอย่างของชุมชนก็อยู่ในสถานการณ์ที่น่าเป็นห่วง เช่น การเซ่นเสล การแข่งแพ (การลงนา) การเยื่อมญาติ (การเยียมญาติ) รวมทั้งวัฒนธรรมด้านการละเล่นของเด็กๆ ชาวกวย เช่น การเล่นเกลทรายอก การเล่นเกลขนหนึ่ง การเล่นเกลไม้ตั้ง ที่ได้เลือนหายไปจากชุมชน เหลือเพียงคำบอกเล่าของผู้เฒ่าผู้แก่ในชุมชนเท่านั้น โดยชุมชนวิเคราะห์สาเหตุที่ทำให้วัฒนธรรมของชุมชนหดหายไปว่าเกิดการเปลี่ยนแปลงจากปัจจัยต่างๆ เช่น ระบบการศึกษา ที่ทำให้เยาวชนห่างเหินจากวัฒนธรรมของตนเอง เรียนรู้แบบสากลแต่ไม่ได้เรียนรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมประเพณีในท้องถิ่น และระบบเศรษฐกิจที่เน้นการผลิตโดยใช้เครื่องมือทันสมัย ทำให้ค่านิยม ความเชื่อและวัฒนธรรมดั้งเดิมของชาวกวยมีความสำคัญลดลง

จากสถานการณ์ของชุมชนดังกล่าวข้างต้น ชุมชนได้ร่วมกันวิเคราะห์แล้วเห็นว่า เยาวชนถือเป็นกลุ่มพลังของชุมชน ที่ควรมีบทบาทสำคัญในการสืบทอดวัฒนธรรมของชุมชน จึงควรส่งเสริมให้เยาวชนเข้ามามีบทบาทในการสืบทอดวัฒนธรรมของชาวกวยในชุมชน จึงเป็นที่มาของโครงการวิจัยท้องถิ่นโครงการแรกของชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคี คือ โครงการ “ศึกษากลุ่มเยาวชนกับการฟื้นฟูและอนุรักษ์วัฒนธรรมประเพณีชาติพันธุ์กวย (ส่วย): กรณีศึกษาชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคี บ้านตาตาและบ้านชำ ตำบลโพธิ์กระสังข์ อำเภอขุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ” ที่เริ่มดำเนินโครงการในปี 2552-2554 โดยมีนายขวัญชิต โพธิ์กระสังข์ เป็นหัวหน้าโครงการ

ในการดำเนินโครงการวิจัยท้องถิ่นครั้งแรกของชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคี มีประเด็นที่น่าสนใจว่าในขณะที่หัวหน้าโครงการวิจัยท้องถิ่นของชุมชนบ้านไร่ระบุเป็นผู้ใหญ่บ้าน แต่กรณีของชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคีหัวหน้าโครงการ คือ นายขวัญชิต โพธิ์กระสังข์ กลับเป็นคนรุ่นใหม่ของชุมชน โดยมีกลุ่มแกนนำชุมชนที่นำโดยผู้ใหญ่บ้านของทั้งบ้านตาตาและบ้านชำ

เป็นคณะทำงาน และมีพระครูสังวรวิมูญคุณ เจ้าอาวาสวัดไตรราษฎร์สามัคคี เป็นที่ปรึกษาโครงการ ทั้งนี้เป็นเพราะว่าการวิจัยครั้งนี้เป็นการทำงานวิจัยท้องถิ่นครั้งแรกของชุมชน แขนงในชุมชนยังมีข้อจำกัดในการเขียนรายงาน จึงเป็นหน้าที่ของคนรุ่นใหม่ที่จะทำหน้าที่เป็นหัวหน้าโครงการซึ่งจะมีบทบาทในการบริหารจัดการโครงการวิจัย และการเขียนรายงานโครงการ ซึ่งเป็นกระบวนการบริหารจัดการรูปแบบใหม่ที่เพิ่มเข้ามาในชุมชนขณะนั้น (อัมพร ปรีเปรม, สัมภาษณ์ 9 ตุลาคม 2559)

สำหรับการดำเนินโครงการวิจัยท้องถิ่นครั้งแรกของชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคี มีเป้าหมายสำคัญการฟื้นฟู อนุรักษ์และสืบทอดวัฒนธรรมประเพณีของชาวกวย โดยให้ความสำคัญกับการพัฒนาศักยภาพและส่งเสริมบทบาทของเยาวชนในการฟื้นฟู อนุรักษ์ และสืบทอดวัฒนธรรมประเพณีของชาวกวย จุดเด่นที่สำคัญของงานวิจัยท้องถิ่นของชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคี คือการสร้างพื้นที่ทางการสื่อสารรูปแบบใหม่ในการสืบทอดวัฒนธรรมชุมชน คือ การผลิตภาพยนตร์สั้นเพื่อให้กลุ่มเยาวชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมการวิจัยท้องถิ่นในยุคแรกของชุมชน

ภาพที่ 11: ภาพยนตร์สั้น “กอยกอย สายไม่ลืมชาติ” ภาพยนตร์กวยเรื่องแรกของโลก
ที่สร้างสรรค์โดยชาวกวยชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคี

ผลจากการดำเนินงานวิจัยท้องถิ่นของชุมชนทำให้เกิดผลอย่างเป็นรูปธรรมในแง่ที่สามารถสร้างความตระหนักให้ชุมชนเห็นคุณค่าวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์กวยในชุมชน รวมทั้งเกิดกระแสการตื่นตัวในการฟื้นฟู อนุรักษ์และสืบทอดวัฒนธรรมของชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการผลิตภาพยนตร์สั้นความยาว 40 นาที เรื่อง “กอนกวย ส่วยไม่ลืมชาติ” ซึ่งถือเป็นความภาคภูมิใจอย่างยิ่งชาวกวยชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคี ที่ได้มีภาพยนตร์กวยเรื่องแรกของโลก และได้มีโอกาสฉายครั้งแรกที่โรงภาพยนตร์ MVP 2 ห้างสรรพสินค้าบิ๊กซี สาขาศรีสะเกษ เมื่อวันที่ 29 สิงหาคม 2554 (ขวัญชิต โพธิ์กระสังข์ และคณะ, 2555)

สำหรับการผลิตภาพยนตร์กวยเรื่องแรกของโลก ของชุมชนชาวกวยวัดไตรราษฎร์สามัคคีนั้น เป็นการสร้างพื้นที่ใหม่ในการสื่อสารวัฒนธรรมชาวกวย ซึ่งแต่เดิมชุมชนชาวกวยวัดไตรราษฎร์สามัคคีใช้พื้นที่แบบดั้งเดิมในการสื่อสารวัฒนธรรม เช่น งานบุญประเพณี เป็นต้น ดังนั้นในการสร้างภาพยนตร์สั้นของชุมชน จึงต้องอาศัยความรู้จากภายนอกชุมชน โดยได้รับการสนับสนุนจากบุคคลและองค์กรภายนอกชุมชน ได้แก่ ทีมงานสื่อสารสุขอุบลราชธานี มาอบรมทีมงานในชุมชนให้เรียนรู้การใช้เครื่องมือถ่ายทำ คุณสุรสิทธิ์ ผาธรรม ช่วยพัฒนาบทและให้คำแนะนำในการกำกับการแสดง ทีมงานนิเวศ เคเบิลทีวี ศรีสะเกษ ที่อนุเคราะห์เครื่องมือการถ่ายทำ เป็นต้น ในแง่นี้จึงเห็นได้ว่าชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคี เริ่มเห็นความสำคัญและมีประสบการณ์ในสร้างพื้นที่ทางการสื่อสารรูปแบบใหม่ในการสื่อสารวัฒนธรรมของชุมชนอยู่แล้วในระดับหนึ่ง โดยใช้รูปแบบสื่อใหม่ คือภาพยนตร์สั้นเป็นพื้นที่ในการสื่อสารอัตลักษณ์ความเป็นกวยที่มีความโดดเด่นด้านภาษา การแต่งกายให้แก่สาธารณชนได้เรียนรู้และเข้าใจวัฒนธรรมความเป็นกวยของชุมชน

อย่างไรก็ดีจากประสบการณ์การผลิตภาพยนตร์สั้นของชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคี ทำให้ชุมชนพบข้อจำกัดของชุมชนว่า แม้ชุมชนจะมีเอกลักษณ์ในการใช้ภาษากวยในการสื่อสารในชุมชนก็ตาม แต่ในขั้นตอนของการเขียนบท ทีมวิจัยไม่สามารถเขียนเป็นภาษากวยได้ จึงเป็นที่มาของการทำโครงการวิจัยท้องถิ่นในระยะต่อมาของชุมชน คือ โครงการวิจัย “ศึกษากระบวนการสร้างระบบตัวเขียนภาษากวยเพื่อสืบทอดวิถีวัฒนธรรมของชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคี (บ้านซำและบ้านตาตา) ต.โพธิ์กระสังข์ อ.ขุนหาญ จ.ศรีสะเกษ” ระยะที่ 1 และระยะที่ 1 ระหว่างปี 2555-2558 โดยมีนายอัมพร ปรีเปรม ผู้ใหญ่บ้านตาตา ในขณะนั้น (ปัจจุบันเป็นกำนันตำบลโพธิ์กระสังข์) เป็นหัวหน้าโครงการ และมีคณะทำงานชุดเดิมมาเป็นคณะทำงาน

ทั้งนี้ข้อสังเกตว่าในโครงการวิจัยท้องถิ่นเพื่อพัฒนาระบบตัวเขียนภาษากวยนี้ไม่มีนายขวัญชิต โพธิ์กระสังข์ หัวหน้าโครงการวิจัยท้องถิ่นครั้งแรกอยู่ในคณะทำงาน เนื่องจากภายหลังการทำโครงการวิจัยท้องถิ่นครั้งแรกแล้วเสร็จ นายขวัญชิต โพธิ์กระสังข์ ได้ตั้งกลุ่มอนุรักษ์วัฒนธรรมกวยตำบลโพธิ์กระสังข์ขึ้น และเน้นการทำงานร่วมกับภาคภายนอกชุมชนและกลุ่มเยาวชนเพื่อเผยแพร่วัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์กวย โดยเฉพาะการทำงานร่วมกับเครือข่ายนักข่าวพลเมือง องค์การกระจายเสียงและแพร่ภาพสาธารณะแห่งประเทศไทย

(ส.ส.ท.) ผลิตรายการเพื่อนำเสนอเรื่องราวในชุมชนท้องถิ่นในรายงานนักข่าวพลเมือง สถานีโทรทัศน์ ThaiPBS แต่การที่กลุ่มแกนนำชุมชนซึ่งเป็นคนรุ่นเก่าที่แต่เดิมยังมีข้อจำกัดในการเขียนรายงานวิจัยและบริหารจัดการโครงการวิจัย ได้ขึ้นมาเป็นหัวหน้าโครงการวิจัย ก็เป็นรูปธรรมที่ชัดเจนที่แสดงให้เห็นถึงความสำเร็จของการทำโครงการวิจัยท้องถิ่นของชุมชน ที่ไม่เพียงได้ผลงานวิจัยเท่านั้น หากแต่ยังได้พัฒนาศักยภาพของคนในชุมชนอีกด้วย

สำหรับโครงการวิจัยศึกษากระบวนการสร้างระบบตัวเขียนภาษากวยฯ นั้นเป้าหมายสำคัญของโครงการหาแนวทางการนำระบบตัวเขียนภาษากวย มาใช้สำหรับบันทึกภาษาและองค์ความรู้ ภูมิปัญญาของกลุ่มชาติพันธุ์กวย เพื่อให้สามารถเผยแพร่และสืบทอดวิถีวัฒนธรรมของชาวกวยสู่คนรุ่นหลังได้ ทั้งนี้แนวคิดการพัฒนาระบบตัวเขียนภาษากวยของชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคี นอกจากจะเกิดจากข้อจำกัดที่ชุมชนพบในการทำวิจัยท้องถิ่นครั้งแรกของชุมชนดังที่กล่าวมาแล้ว แนวคิดการพัฒนาระบบภาษาเขียนของชุมชนยังเกิดจากการที่ชุมชนได้เข้าร่วมงานวันภาษาแม่สากล ซึ่งจัดโดยศูนย์ศึกษาและฟื้นฟูภาษาและวัฒนธรรมในภาวะวิกฤต สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเอเซีย มหาวิทยาลัยมหิดล โดยได้เรียนรู้กระบวนการทำงานพัฒนาระบบภาษาเขียนของกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ จนได้มาเป็นแนวทางในการพัฒนาระบบตัวเขียน และแนวทางการเผยแพร่ระบบตัวเขียนภาษากวยในชุมชน ผ่านระบบการศึกษา ดังนั้นเมื่อดำเนินโครงการแล้วเสร็จรูปแบบที่ชุมชนได้จากการพัฒนาระบบตัวเขียนภาษากวย คือ การทำหนังสือนิทาน และหนังสือทำมือ ที่ให้เยาวชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการวาดภาพประกอบหนังสือนิทานเล่าเรื่องวิถีวัฒนธรรมกวย และขยายผลไปสู่การใช้เป็นหลักสูตรการเรียนการสอนในศูนย์พัฒนาเด็กเล็กของชุมชน ซึ่งเป็นหน่วยงานในสังกัดขององค์กรบริหารส่วนตำบลโพธิ์กระสังข์

ภาพที่ 12: ตัวอย่างหนังสือนิทานภาพประกอบภาษากวย ผลงานจากโครงการวิจัยพัฒนาระบบตัวเขียนภาษากวย

ที่มา: อัมพร ปรีเปรม และคณะ, 2558

จากประสบการณ์วิจัยของชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคี ดังกล่าวข้างต้นเห็นได้ว่า หลังจากที่ชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคีโครงการวิจัยท้องถิ่นครั้งแรกในราวปี 2552 ชุมชนก็มีการทำงานวิจัยท้องถิ่นอย่างต่อเนื่อง ทั้งยังมีการขยายผลการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยในระดับพื้นที่ชุมชน ดังเห็นได้จากการนำเอาข้อจำกัดจากงานวิจัยครั้งแรกมาขยายผลสู่โครงการวิจัยพัฒนาระบบตัวเขียน กระทั่งสามารถนำเอาองค์ความรู้ที่ได้จากงานพัฒนาระบบตัวเขียนภาษากายไปใช้ในศูนย์พัฒนาเด็กเล็กของชุมชน

อย่างไรก็ดีจากการลงพื้นที่เก็บข้อมูลภาคสนามในชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคี ผู้วิจัยมีประเด็นตั้งข้อสังเกตว่า แม้การทำงานวิจัยท้องถิ่นของชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคี จะระบุในเอกสารงานวิจัยว่าเป็นการทำงานร่วมกันระหว่างชุมชนบ้านตาตาและบ้านชำ แต่ในแง่ของบทบาทคนทำงานกลับพบว่า ผู้มีบทบาทในการขับเคลื่อนงานส่วนใหญ่เป็นกลุ่มคนทำงานจากบ้านตาตา ในประเด็นนี้จึงทำให้การขยายผลในแง่ของการพัฒนาศักยภาพคนในชุมชนส่วนใหญ่จึงอยู่ในชุมชนบ้านตาตามากกว่าชุมชนบ้านชำ ดังเห็นได้จากกลุ่มคนทำงานของชุมชนบ้านตาตาได้ออกไปทำงานร่วมกับองค์กรภายนอกชุมชนมากกว่า ดังนั้นในประเด็นนี้จึงเป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยครั้งนี้ที่ผู้วิจัยมุ่งให้ความสนใจกับการส่งเสริมและพัฒนาศักยภาพของกลุ่มคนทำงานในชุมชนบ้านชำเป็นหลัก เพื่อประโยชน์ในการพัฒนาศักยภาพคนทำงานหนุนเสริมการทำงานของชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคีในอนาคต

3. การวิเคราะห์ศักยภาพชุมชน

เนื่องจากงานวิจัยครั้งนี้มีคุณลักษณะที่สำคัญ คือ เป็นการวิจัยเพื่อขยายผลการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยเดิมที่ชุมชนเคยทำมาแล้ว จึงมีความจำเป็นที่จะต้องทำความเข้าใจชุมชนในมิติต่าง ๆ เพื่อเป็นประโยชน์ในการวิเคราะห์ศักยภาพชุมชน และออกแบบการทำงานร่วมกับชุมชน ทั้งนี้เครื่องมือที่สำคัญในการวิเคราะห์ศักยภาพชุมชนที่จะนำมาใช้ในการวิจัยครั้งนี้มีสองส่วนด้วยกัน คือ **ส่วนแรก** การวิเคราะห์ผู้มีส่วนได้เสีย (stakeholder) เนื่องจาก การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมร่วมกับชุมชน ดังนั้นการวิเคราะห์ผู้มีส่วนได้เสียถือว่ามีส่วนสำคัญยิ่ง ที่จะทำให้เข้าใจว่าใครมีบทบาทอย่างไรต่อโครงการ และ**ส่วนที่สอง** การวิเคราะห์ต้นทุนความรู้ของชุมชน เนื่องจากเป็นการทำงานวิจัยบนพื้นที่เดิม ดังนั้นการประเมินต้นทุนความรู้ของชุมชนจึงมีความสำคัญต่อการออกแบบกระบวนการวิจัย โดยมีรายละเอียดของการวิเคราะห์ศักยภาพชุมชนในแต่ละส่วนดังนี้

3.1 การวิเคราะห์ผู้มีส่วนได้เสีย (stakeholder)

การวิเคราะห์ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (stakeholder analysis) แนวคิดนี้สืบต่อเนื่องจากการทำงานกับชุมชนแบบมีส่วนร่วม จำเป็นต้องวิเคราะห์ว่า มีใครคือผู้เกี่ยวข้องในประเด็นดังกล่าว ด้วย เพื่อจะดึงให้เขาเหล่านั้นก้าวเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงานร่วมกัน กาญจนา แก้วเทพ

(2559) อธิบายว่า การวิเคราะห์ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย เติบโตมาจากภาคธุรกิจ จึงเน้นคนที่มียุทธวิธี (influence-impact to) ต่อกิจการ/ธุรกิจ เช่น ลูกค้า คู่ค้า supplier แต่ต่อมา E.M. Dodd ซึ่งมาจากสายนิติศาสตร์/กฎหมายที่เน้นเรื่องสิทธิ เสนอว่า ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียน่าจะหมายถึงผู้ที่ถูกผลกระทบ (being impacted) จึงมีผู้ประสานคนทั้งสองกลุ่มเข้าด้วยกัน ทำให้ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียจึงหมายถึงทั้งคนที่มีอิทธิพลต่อความสำเร็จ/ล้มเหลวของโครงการ และคนที่ได้รับผลกระทบต่อโครงการ โดยทฤษฎีที่ช่วยสนับสนุนได้แก่ แนวคิดเรื่อง alliance theory ซึ่งสนใจว่าการพัฒนาควรต้องเกิดจากการร่วมมือไปด้วยกัน และแนวคิดเรื่อง cooperate ที่ให้ความสนใจคนที่ช่วยเราและคนที่เป็อุปสรรค โดยจำเป็นต้องใช้คิดถึงและสื่อสารกับคนทั้งสองกลุ่ม ทั้งนี้กาญจนายังได้จำแนกประเภทของ stakeholder ตามเกณฑ์ต่างๆ ดังนี้ (1) เกณฑ์ของ Freeman ที่ระบุว่า เป็นกลุ่ม key กลุ่ม primary และกลุ่ม secondary (2) เกณฑ์ด้านขอบเขต คือ คนวงใน-วงนอก (3) เกณฑ์ด้านมิติ ได้แก่ มิติเศรษฐกิจ อำนาจ วัฒนธรรม/จริยธรรม (4) เกณฑ์ด้านการให้การสนับสนุน คือจะพิจารณาว่า ใครคือผู้สนับสนุนมากน้อยอย่างไร (5) เกณฑ์ด้านการสำรวจ ซึ่งแบ่งเป็น การสำรวจในพื้นที่จริง การสำรวจจากหลักการทฤษฎี เช่น หากสนใจเรื่องธุรกิจชุมชนก็ต้องพิจารณาว่า จะต้องมีการบ้านแล้ว ยังต้องเกี่ยวข้องกับชุมชน รัฐ เอกชน และการสำรวจจากศักยภาพ (potential) โดยเน้นว่า ใครคือคนหลัก แล้วค่อยขยายไปสู่คนใกล้ชิด แล้วค่อยๆ ไปสู่วงที่ไกลขึ้น

สำหรับงานวิจัยนี้เนื่องจากกลุ่มเป้าหมายของโครงการเป็นกลุ่มเยาวชน การวิเคราะห์ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย จึงเป็นการวิเคราะห์จากฐานคนที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับกลุ่มเยาวชน โดยใช้เกณฑ์คนใน-วงนอก และเกณฑ์ด้านการให้การสนับสนุน ทั้งนี้ในการวิเคราะห์เบื้องต้นจะใช้เกณฑ์ด้านการให้การสนับสนุนพิจารณาว่า ใครมีบทบาทในการสนับสนุนการทำงานของกลุ่มเยาวชนในชุมชนบ้าง จากนั้นจะใช้เกณฑ์คนวงใน-วงนอก มาวิเคราะห์เพื่อให้เห็นระดับความใกล้ชิดในการทำงานของกลุ่มเยาวชนในชุมชน โดยใช้กระบวนการมีส่วนร่วมให้คนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการวิเคราะห์กลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการให้กลุ่มซึ่งจะใช้เป็นแนวทางในการออกแบบกิจกรรมการพัฒนาเยาวชนในชุมชนพื้นที่ศึกษา โดยมีรายละเอียดในการวิเคราะห์ดังนี้

3.1.1 กลุ่มผู้มีส่วนได้เสีย (stakeholder) ในชุมชนบ้านรระ

จากการลงพื้นที่ศึกษาข้อมูลชุมชนบ้านรระและร่วมกับชุมชนบ้านรระ วิเคราะห์กลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย พบว่าจากประสบการณ์ทำงานวิจัยของชุมชนบ้านรระมีผลให้มีผู้มีส่วนได้ส่วนเสียเข้ามาเกี่ยวข้องกับกิจกรรมของกลุ่มเยาวชนในชุมชนบ้านรระหลายกลุ่มทั้งภายในและภายนอกชุมชน อย่างไรก็ตามก่อนที่จะวิเคราะห์ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในชุมชนในเบื้องต้นผู้วิจัยจะนำเสนอให้เห็นภาพรวมกิจกรรมเยาวชนในชุมชนบ้านรระ เพื่อให้เห็นภาพกิจกรรมและการทำงานของกลุ่มเยาวชนในชุมชน ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อการวิเคราะห์ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียและการออกแบบกิจกรรมในการพัฒนากลุ่มเยาวชน

จากประสบการณ์ทำงานวิจัยท้องถิ่นของชุมชนบ้านร่งระ ซึ่งเน้นการทำงานด้านการจัดตั้งองค์กรชุมชน ดังนั้นการทำงานกับกลุ่มเยาวชนของชุมชนร่งระจึงมีความน่าสนใจในแง่ของการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมให้กลุ่มเยาวชนได้เข้ามามีบทบาทในองค์กรชุมชนกลุ่มต่างๆ ในชุมชน ดังเห็นได้ว่าในโครงสร้างกลุ่มองค์กรชุมชนแต่ละกลุ่ม จะมีตัวแทนเยาวชนเข้าไปเป็นกรรมการในกลุ่มองค์กรชุมชน โดยคนในชุมชนมองว่าการสนับสนุนให้กลุ่มเยาวชนมีบทบาทในการทำงานร่วมกับชุมชน ก็เพื่อเป็นกระบวนการในการสร้างคนรุ่นใหม่ที่จะสืบสานการทำงานของชุมชนต่อไปในอนาคต

ทั้งนี้หากพิจารณาในส่วนของกิจกรรมเยาวชนที่ดำเนินการในชุมชน ในกรณีของชุมชนบ้านร่งระ มีการตั้งกลุ่มเยาวชนที่เป็นรูปธรรมกล่าวคือมีการสนับสนุนให้กลุ่มเยาวชนในชุมชนรวมกลุ่มกัน และมอบหมายให้สมาชิกทำหน้าที่ในชุมชน โดยมีหน้าที่เป็นทีมวิทยากรสันติภาพในการฝึกอบรมกลุ่มลูกค้าธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ ซึ่งธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ ได้เลือกให้พื้นที่ชุมชนบ้านร่งระเป็นพื้นที่ในการศึกษาดูงานและฝึกอบรม ในแง่ที่กลุ่มเยาวชนในชุมชนบ้านร่งระจึงได้เข้ามามีส่วนร่วมในการทำงานร่วมกับชุมชนเป็นประจำ ทั้งนี้มีประเด็นน่าสนใจเกี่ยวกับบทบาทการเป็นวิทยากรสันติภาพของเยาวชนจะขึ้นอยู่กับการศึกษาดูงานของหน่วยงานและกลุ่มบุคคลภายนอก ดังนั้นหากไม่มีกิจกรรมการศึกษาดูงานงานส่วนนี้ของกลุ่มเยาวชนก็จะลดน้อยลง และมีผลทำให้การทำกิจกรรมของกลุ่มเยาวชนขาดความต่อเนื่อง ดังเห็นได้จากในช่วงที่ผู้วิจัยลงพื้นที่วิจัยเป็นช่วงที่ชุมชนว่างเว้นจากการเป็นพื้นที่ศึกษาดูงาน การรวมกลุ่มของกลุ่มเยาวชนเพื่อการทำกิจกรรมลักษณะนี้จึงขาดหายไป และส่งผลต่อการทำงานของกลุ่มเยาวชน

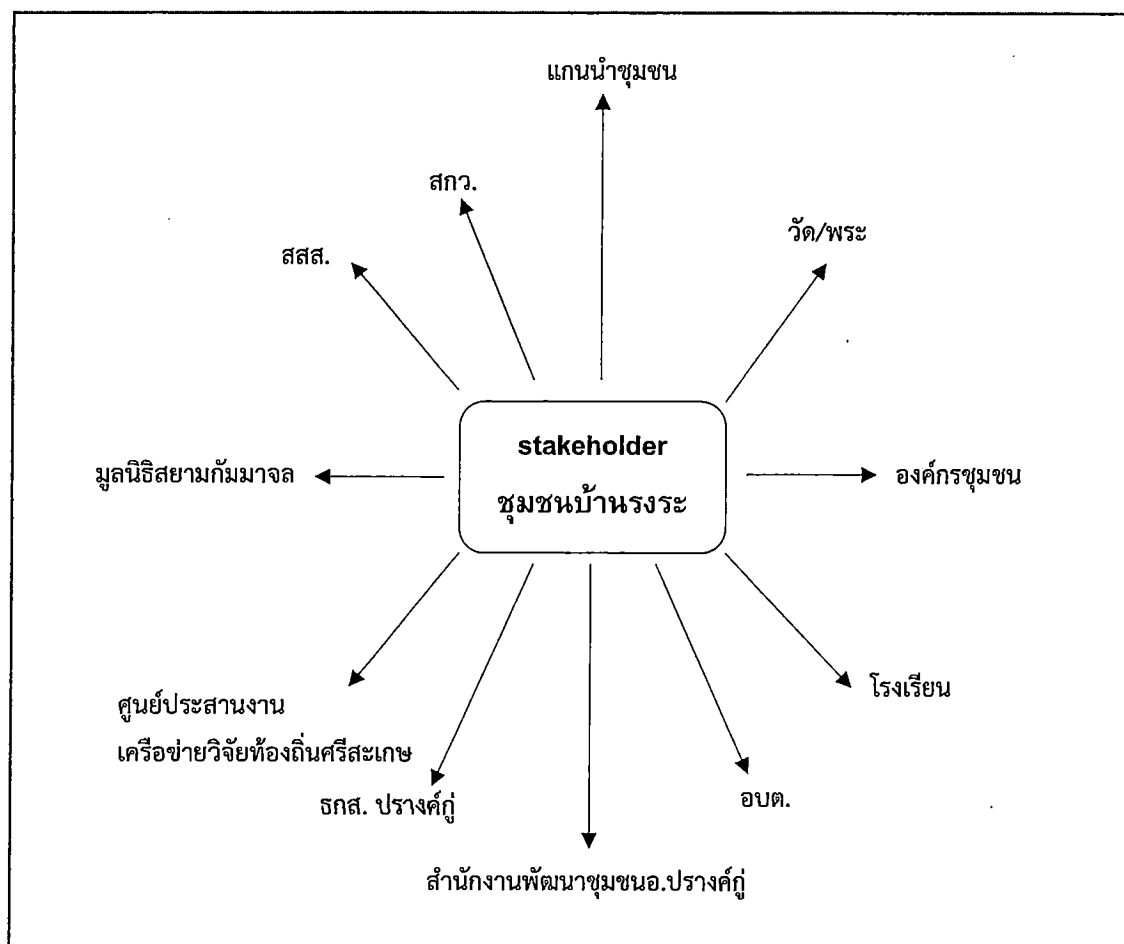
อย่างไรก็ดีนอกจากบทบาทการเป็นวิทยากรสันติภาพดังกล่าวข้างต้น เยาวชนในชุมชนบ้านร่งระยังมีบทบาทอื่นๆ ในชุมชนอีก เช่น บทบาทการทำงานอาสาในชุมชน เช่นกรณีที่ชุมชนมีกิจกรรมต่างๆ กลุ่มเยาวชนก็จะมีบทบาทในการช่วยงานชุมชน เช่น การให้บริการน้ำและอาหารในงานประเพณีของชุมชน ในกรณีของชุมชนบ้านร่งระเมื่อกลุ่มเยาวชนช่วยงานกิจกรรมต่างๆ คนในชุมชนก็จะให้ค่าตอบแทน ซึ่งกลุ่มเยาวชนก็จะนำค่าตอบแทนดังกล่าวเก็บไว้เป็นกองทุนสำหรับการทำกิจกรรมต่างๆ ของกลุ่มเยาวชน

ประเด็นที่น่าสนใจอย่างยิ่งของชุมชนบ้านร่งระ คือ การส่งเสริมและสนับสนุนให้กลุ่มเยาวชน ทำโครงการวิจัยของตนเองโดยได้รับการสนับสนุนทุนจากมูลนิธิสยามกัมมาจล ภายใต้โครงการพลเมืองดีศรีสะเกษ ที่บริหารจัดการโดยศูนย์ประสานงานวิจัยท้องถิ่นจังหวัด โดยในปี 2558 กลุ่มเยาวชนได้รับทุนโครงการ “สืบสานภูมิปัญญาการละเล่นดนตรีพื้นบ้านชาวกูย โดยกลุ่มเยาวชนบ้านร่งระ” ซึ่งมีเป้าหมายเพื่อสืบค้นภูมิปัญญาการละเล่นดนตรีพื้นบ้านของคนเฒ่าคนแก่ในชุมชน และต่อมาในปี 2559 กลุ่มเยาวชนได้รับทุนในโครงการ Forest of life สร้างพลังชีวิต อนุรักษ์และฟื้นฟูป่าชุมชน ซึ่งมีเป้าหมายเพื่อสืบค้นภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน

ดังนั้นหากพิจารณาในแง่ของการพัฒนากลุ่มเยาวชนในพื้นที่ชุมชนบ้านร่งระพบว่า เยาวชนในชุมชนบ้านร่งระ มีประสบการณ์ในการศึกษาและเรียนรู้วัฒนธรรมของชุมชนผ่านกระบวนการวิจัยในชุมชนทั้งที่มีส่วนร่วมในการดำเนินงานวิจัยร่วมกับชุมชน และดำเนินการวิจัยเอง ส่งผลให้เยาวชนในชุมชนบ้านร่งระมีความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมชุมชนและการใช้เครื่องมือในการศึกษาชุมชนไม่ว่าจะเป็น แผนที่เดินดิน ประวัติศาสตร์ชุมชน ภูมิทุนชุมชน เป็นต้น อย่างไรก็ตามอย่างไรก็ดีประเด็นที่น่าสนใจเกี่ยวกับชุมชนบ้านร่งระ คือ การเป็นชุมชนที่มีประสบการณ์ในการจัดการองค์กรชุมชนมาอย่างต่อเนื่อง ประกอบกับแกนนำชุมชน คือ นายสรณ์ญา กระสังข์ มีประสบการณ์เป็นนักศึกษาค่ายอาสา และเป็นพัฒนากรชุมชน ทำให้มีต้นทุนความรู้ในการบริหารจัดการชุมชน ประกอบกับเคยเป็นผู้นำกลุ่มหนุ่มสาวในชุมชน จึงสนับสนุนการดำเนินกิจกรรมเยาวชนของชุมชนอย่างต่อเนื่อง

อย่างไรก็ดีแม้ชุมชนบ้านร่งระจะมีการสนับสนุนกิจกรรมของเยาวชนอย่างต่อเนื่อง แต่ดังที่กล่าวแล้วว่าเนื่องจากการทำกิจกรรมของเยาวชนบ้านร่งระมีเงื่อนไขขึ้นอยู่กับช่วงเวลาของกิจกรรมต่างๆ ในชุมชน ดังนั้นในช่วงที่ชุมชนว่างเว้นจากกิจกรรม ประกอบกับเมื่อแกนนำชุมชนเช่นนายสรณ์ญา กระสังข์ ต้องย้ายไปทำงานในพื้นที่อื่น และด้วยข้อจำกัดของเยาวชนเองที่มีสถานภาพชั่วคราว ดังนั้นเมื่อกลุ่มเยาวชนรุ่นหนึ่งเติบโตขึ้นจึงมีความจำเป็นที่จะต้องออกไปศึกษานอกชุมชน ทำให้ในระยะหลังกิจกรรมของกลุ่มเยาวชนเริ่มหดตัว จึงกลายเป็นข้อจำกัดในการทำงานกับเยาวชนในชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงที่ผู้วิจัยลงพื้นที่วิจัย เป็นช่วงการเปลี่ยนผ่านของกลุ่มเยาวชนจึงทำให้เกิดมีข้อจำกัดในการทำกิจกรรมกับกลุ่มเยาวชนในพื้นที่

สำหรับในส่วนของการวิเคราะห์ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในการทำงานกับเยาวชนในชุมชนพบว่า หากเราใช้เกณฑ์ผู้สนับสนุนมาเป็นเกณฑ์ในการวิเคราะห์ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ที่สนับสนุนการทำงานของกลุ่มเยาวชนในชุมชนบ้านร่งระแล้ว พบว่ากลุ่มผู้สนับสนุนกิจกรรมของกลุ่มเยาวชนมีหลากหลายทั้งภายในและภายนอกชุมชน โดยผู้วิจัยได้ร่วมกับชุมชนและกลุ่มเยาวชนวิเคราะห์ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียของชุมชนบ้านร่งระ ได้ตั้งแผนภาพต่อไปนี้

ภาพที่ 13: การวิเคราะห์ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียโดยใช้เกณฑ์การให้การสนับสนุนกลุ่มเยาวชน
ของชุมชนบ้านรังระ

จากแผนภาพดังกล่าวข้างต้น เห็นได้ว่ากลุ่มผู้มีส่วนได้เสียที่ให้การสนับสนุนกลุ่มเยาวชนของชุมชนบ้านรังระ มีความหลากหลายทั้งคนในชุมชนและคนนอกชุมชน โดยในส่วนของ **คนในชุมชน** กลุ่มผู้มีส่วนได้เสียที่สำคัญ คือ กลุ่มแกนนำชุมชน ซึ่งอาจแยกได้เป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มแกนนำที่มีบทบาทสนับสนุนกิจกรรมของกลุ่มเยาวชน กลุ่มนี้ก็คือ ผู้ใหญ่บ้าน และนายสรณ์ญา กระสังข์ ซึ่งมีบทบาทสำคัญในการสนับสนุนการทำงานของ กลุ่มเยาวชน ขณะที่กลุ่มแกนนำอีกกลุ่มคือกลุ่มที่ได้รับมอบหมายจากชุมชนให้ทำหน้าที่เป็นพี่เลี้ยงกลุ่มเยาวชน ได้แก่ นางสาวสุดา ดาศรี สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลตูม และนางสมถวิล ทวีชาติ อาสาพัฒนาชุมชน ซึ่งถือเป็นกลุ่มบุคคลที่มีความใกล้ชิดกับกลุ่มเยาวชน โดยมีบทบาททั้งการให้คำปรึกษา และเป็นพี่เลี้ยงในกรณีที่กลุ่มเยาวชนได้รับทุนสนับสนุนโครงการจากมูลนิธิสยามกัมมาจล

กลุ่มคนในชุมชนอีกกลุ่มหนึ่งที่มีบทบาทสนับสนุนการทำกิจกรรมของกลุ่มเยาวชน คือวัดและพระสงฆ์ ในกรณีของชุมชนบ้านรังระมีวัดนาครินทร์เป็นศูนย์กลางการทำ

กิจกรรมเชิงวัฒนธรรมของชุมชน (กรณีการทำกิจกรรมอื่นที่ไม่ใช่กิจกรรมเชิงวัฒนธรรม เช่น การอบรม ธกส. ชุมชนบ้านร่งระจะใช้ศาลาประชาคมของหมู่บ้านเป็นจุดศูนย์กลาง) โดยมีพระครูวรรณสารโสภณ เจ้าอาวาสวัดนาครินทร์ เป็นผู้ให้การสนับสนุนกิจกรรมของกลุ่มเยาวชนอย่างต่อเนื่อง

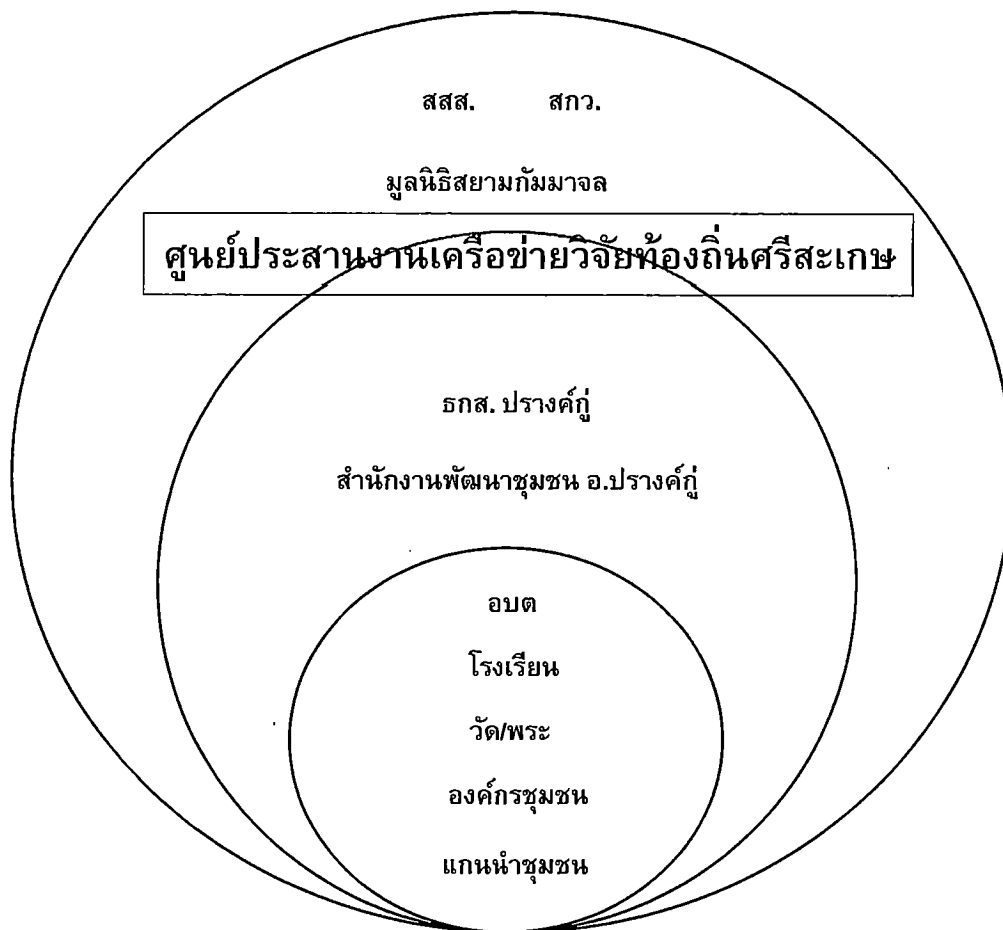
นอกจากนี้ในชุมชนเองยังมีองค์กรในชุมชนทั้งองค์กรที่ชุมชนจัดตั้งขึ้นเองในชุมชน หรือที่คนในชุมชนเรียกรวมๆ ว่าองค์กรสวัสดิการของชุมชน เช่น กลุ่มร้านค้าชุมชน กลุ่มทอผ้า ซึ่งเป็นกลุ่มคนมีบทบาทสำคัญในการสนับสนุนกิจกรรมต่างๆ ของชุมชนแล้ว หน่วยงานราชการที่สำคัญในชุมชนเช่น โรงเรียนก็มีการทำงานกับชุมชนอย่างใกล้ชิดในการทำกิจกรรมเยาวชนร่วมกับชุมชน เช่น การประกวดโครงการคุณธรรมของโรงเรียนบ้านขึ้นาค¹ ที่ใช้ต้นทุนความรู้ป่าชุมชนของชุมชนบ้านร่งระ เป็นต้น รวมทั้งองค์กรบริหารส่วนตำบลตุม ก็มีส่วนสำคัญในการสนับสนุนกิจกรรมต่างๆ ของเยาวชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการสนับสนุนกิจกรรมการแข่งขันกีฬาของเยาวชน รวมทั้งการให้เยาวชนได้มีส่วนร่วมในกิจกรรมทางวัฒนธรรมของชุมชน เช่น การเดินขบวนในงานประเพณีต่างๆ ของชุมชน เป็นต้น

ขณะที่ในส่วนของ *คนนอกชุมชน* อาจแบ่งได้เป็นสองกลุ่มที่สำคัญ คือ กลุ่มผู้สนับสนุนในระดับจังหวัด ซึ่งประกอบไปด้วยสำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอปรางค์กู่ และธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ สาขาปรางค์กู่ ที่มีบทบาทสำคัญในการผลักดันให้พื้นที่ชุมชนบ้านร่งระเป็นพื้นที่ศึกษาดูงาน ซึ่งก็ถือว่ามีส่วนช่วยในการสนับสนุนการเปิดพื้นที่ทำงานให้กับกลุ่มเยาวชน ขณะที่กลุ่มคนนอกชุมชนในระดับจังหวัดอีกกลุ่มหนึ่งที่มีบทบาทอย่างมากในการสนับสนุนงานเยาวชนในชุมชน คือ ศูนย์ประสานงานเครือข่ายวิจัยท้องถิ่นจังหวัดศรีสะเกษ ที่มีบทบาทในการเชื่อมประสานการทำงานในพื้นที่กับภายนอกพื้นที่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งบทบาทในการประสานงานโครงการพลเมืองดีศรีสะเกษที่มีส่วนช่วยสนับสนุนให้กลุ่มเยาวชนบ้านร่งระได้รับทุนหน่วยงานภายนอก บทบาทของศูนย์ประสานงานวิจัยท้องถิ่นจังหวัดศรีสะเกษ จึงเป็นการเชื่อมประสานกลุ่มผู้สนับสนุนภายนอกชุมชนในระดับประเทศให้เข้ามาสนับสนุนกิจกรรมเยาวชนในชุมชนบ้านร่งระไม่ว่าจะเป็นมูลนิธิสยามกัมมาจล สสส. และ สกว. เป็นต้น

จากการวิเคราะห์กลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียดังกล่าวข้างต้น หากพิจารณาด้วยเกณฑ์คนวงใน-วงนอก และการสร้างแผนภาพแสดงระดับความสัมพันธ์ ตามแนวทางของ ศ.ดร.ปิยวัฒน์ บุญ-หลงเพื่อให้เห็นภาพรวมว่าผู้เกี่ยวข้องมีความเกี่ยวข้องอย่างไร และมีความใกล้ชิดหรือไกลอย่างไร เพราะคนที่อยู่ใกล้หมายถึงคนที่มีความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องโดยตรง ส่วนคนวงนอก หากดึงเข้ามาในวงในก็จะทำให้เกิดการผลักดันได้ง่ายขึ้น ซึ่งในกรณีของชุมชนบ้านร่งระสามารถเขียนแผนภาพต่อไปนี้

---

¹ โรงเรียนบ้านขึ้นาค เป็นโรงเรียนในสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การประถมศึกษาศรีสะเกษ เขต 3 สำนักงานการศึกษาขั้นพื้นฐาน ถือเป็นโรงเรียนประจำชุมชนบ้านขึ้นาค ชุมชนบ้านร่งระ และชุมชนใกล้เคียง เปิดสอนระดับประถมศึกษาถึงระดับมัธยมศึกษาตอนต้น

ภาพที่ 14: การวิเคราะห์ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียโดยใช้เกณฑ์คนวงใน-วงนอก
ของชุมชนบ้านระงะ

จากแผนภาพดังกล่าวข้างต้นเห็นว่ากลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในชุมชนบ้านระงะ สามารถแบ่งออกได้เป็น 3 กลุ่ม คือกลุ่มคนวงใน วงกลาง และวงนอก โดยคนวงในที่อยู่ใกล้และมีอิทธิพลกับกลุ่มเยาวชนมากที่สุด คือ กลุ่มแกนนำชุมชน ดังที่บอกแล้วว่าคนกลุ่มนี้ถือเป็นกลุ่มที่ทำงานกับกลุ่มเยาวชนในชุมชนมากที่สุดทั้งในส่วนของการสนับสนุนกิจกรรมสร้างพื้นที่ให้กลุ่มเยาวชนเข้ามามีส่วนร่วมและมีส่วนสำคัญในการทำงานร่วมกับเยาวชนในบทบาทพี่เลี้ยงและที่ปรึกษากลุ่มเยาวชน ในขณะที่อีกกลุ่มที่มีความสำคัญอย่างมากคือศูนย์ประสานงานเครือข่ายวิจัยท้องถิ่นจังหวัดศรีสะเกษที่มีบทบาทอย่างสำคัญในฐานะผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในวงกลางที่ทำหน้าที่เชื่อมประสานการทำงานกับกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียวงนอกให้เข้ามาสนับสนุนและทำงานร่วมกับกลุ่มเยาวชนในพื้นที่ ทั้งนี้ประเด็นที่ควรพิจารณาไว้ในที่นี้ คือ บทบาทของศูนย์ประสานงานเครือข่ายวิจัยท้องถิ่นจังหวัดศรีสะเกษ คือ ความใกล้ชิดของศูนย์ประสานงานฯ กับนักวิจัยในพื้นที่เป็นปัจจัยที่มีความสำคัญอย่างยิ่งในการขยายผลการใช้

ประโยชน์จากงานวิจัยของชุมชน ทั้งนี้การวิเคราะห์ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียดังกล่าวข้างต้น จะเป็นข้อมูลสำคัญในการออกแบบการทำงานของผู้อยู่ในการกำหนดกลุ่มเป้าหมายรูปแบบกิจกรรมที่เหมาะสมกับกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียที่จะทำงานด้วย

3.1.2 การวิเคราะห์ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียของชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคี

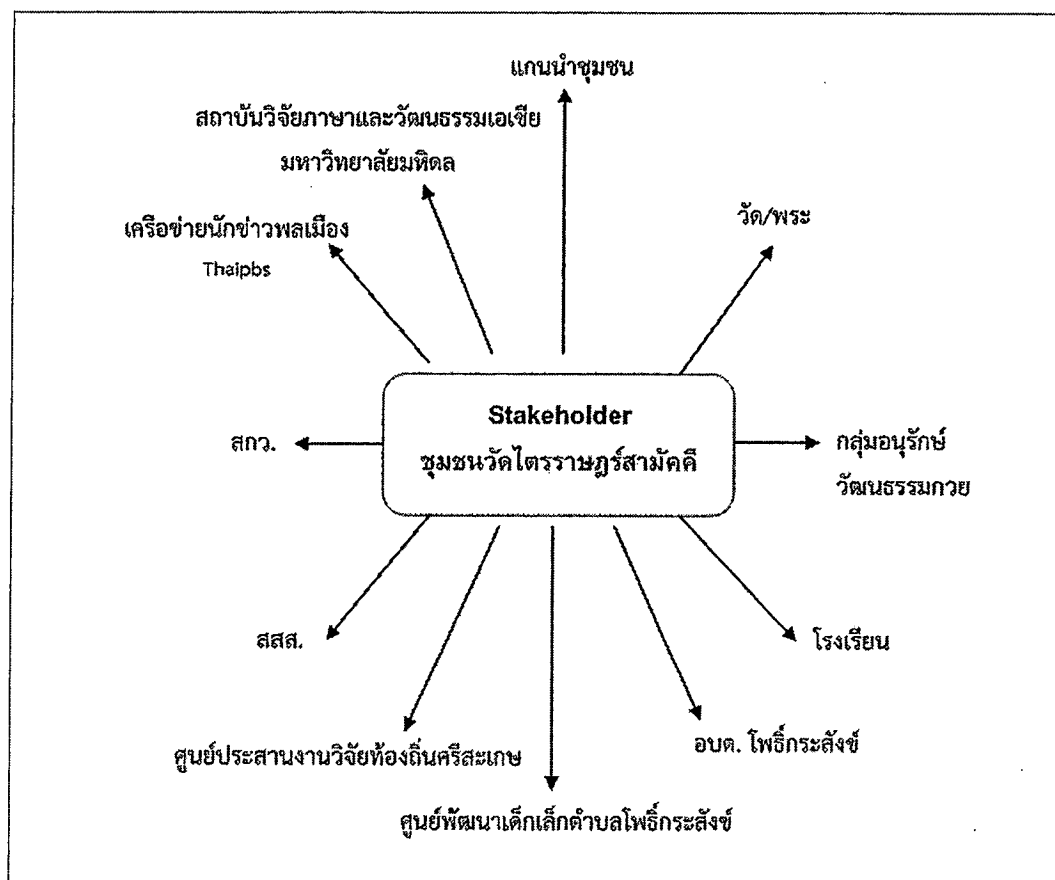
จากประสบการณ์ทำงานวิจัยท้องถิ่นของชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคี ที่เห็นการทำงานด้านวัฒนธรรม โดยการฟื้นฟู อนุรักษ์และสืบทอดวัฒนธรรมกลุ่มชาติพันธุ์ภายในชุมชน ทำให้กิจกรรมส่วนใหญ่ของชุมชนเป็นกิจกรรมเชิงวัฒนธรรม โดยเปิดโอกาสให้กลุ่มเยาวชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ของชุมชน เช่น ในช่วงที่ชุมชนมีงานเยาวชนจะมีบทบาทเป็นทีมอาสาที่เข้ามาช่วยงานชุมชน เช่น การบริการอาหารและเครื่องดื่ม หรือการจัดสถานที่ เป็นต้น แต่บทบาทที่น่าสนใจสำหรับเยาวชนในชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคี คือ บทบาทในงานประเพณีต่างๆ ของชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเพณีบุญผะเหวด ที่เยาวชนได้รับมอบหมายให้มีบทบาทในการจัดทำขบวนแห่ของชุมชนเป็นต้น

อย่างไรก็ดีภายหลังจากที่ชุมชนได้ทำโครงการศึกษากลุ่มเยาวชนกับการฟื้นฟู และอนุรักษ์วัฒนธรรมและประเพณีชาติพันธุ์ภายใน (ส่วย): กรณีศึกษากลุ่มวัดไตรราษฎร์สามัคคี บ้านตาตาและบ้านชำ ตำบลโพธิ์กระสังข์ อำเภอขุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ แล้ว บทบาทของเยาวชนในชุมชนก็มีเพิ่มมากขึ้น โดยในงานวิจัยกลุ่มเยาวชนในชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการแสดงบทบาทต่างๆ ในภาพยนตร์สั้น “ก่อนส่วย ส่วยไม่ลืมชาติ” ทั้งนี้มีข้อสังเกตว่าการมีส่วนร่วมของกลุ่มเยาวชนในภาพยนตร์สั้นดังกล่าว นั้น เป็นเพียงบทบาทนักแสดงที่ไม่ได้มีส่วนในการเขียนบทหรือถ่ายทำ ดังนั้นในแง่นี้ภายหลังจากโครงการวิจัยดังกล่าว การถ่ายทอดองค์ความรู้ด้านการผลิตภาพยนตร์สั้นให้แก่กลุ่มเยาวชนจึงเป็นไปอย่างจำกัด โดยมีเพียงนายขวัญชิต โพธิ์กระสังข์ หัวหน้าโครงการเท่านั้นที่ยังเอาความรู้การถ่ายทำที่ได้จากการดำเนินโครงการวิจัยท้องถิ่น มาต่อยอดเป็นผู้ผลิตรายการให้เครือข่ายนักข่าวพลเมือง

สำหรับผลที่เกิดขึ้นกับกลุ่มเยาวชนภายหลังจากที่ได้ทำโครงการวิจัยท้องถิ่นครั้งแรกของชุมชนแล้ว พบว่า กลุ่มเยาวชนมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับวัฒนธรรมของชาวภายในชุมชนมากขึ้น ทั้งยังเกิดความตระหนักเห็นถึงคุณค่าของวัฒนธรรมกลุ่มชาติพันธุ์ ที่สำคัญภายหลังจากการดำเนินโครงการดังกล่าว ทำให้ชุมชนเห็นศักยภาพของกลุ่มเยาวชนในฐานะที่เป็นผู้สืบทอดวัฒนธรรมของชุมชน แต่กระนั้นก็มีข้อสังเกตว่าภายหลังจากโครงการดังกล่าว การทำกิจกรรมเยาวชนของชุมชนก็ยังดำเนินการอยู่อย่างจำกัดในพื้นที่เดิม คือ พื้นที่ประเพณี ทั้งนี้ชุมชนให้เหตุผลว่า เมื่อเยาวชนกลุ่มเดิมโตขึ้นและออกไปเรียนและทำงานนอกชุมชน การทำงานของกลุ่มเยาวชนก็ขาดความต่อเนื่อง (เจริญศรี เรื่องคำ, สัมภาษณ์ 3 กันยายน 2559) ในประเด็นนี้แสดงให้เห็นถึงสถานการณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนว่า แม้จะเป็นพื้นที่ที่ผ่านกระบวนการพัฒนามาแล้วก็ตาม แต่เมื่อระยะเวลาผ่านไปกลุ่มเยาวชนที่เติบโตขึ้นก็ต่างแยกย้ายไปและไม่เกิดความต่อเนื่องในการพัฒนา

นอกจากนี้ยังมีประเด็นที่น่าสนใจและควรเป็นข้อสังเกตเพิ่มเติมด้วยว่า เนื่องจากกลุ่มคนที่ขับเคลื่อนโครงการวิจัยส่วนใหญ่ เป็นกลุ่มคนจากบ้านตาดตา ดังนั้นจึงทำให้ การขยายผลการทำงานเกิดขึ้นในพื้นที่บ้านตาดตาเป็นหลัก ดังเห็นได้จากกรณีของการขยายผล โครงการพัฒนาระบบตัวเขียน และรูปธรรมที่ชัดเจนที่สุดในการลงพื้นที่ของผู้วิจัย คือ แม่นาย ขวัญจิต โพธิ์กระสังข์ จะมีความสามารถในการผลิตรายการแต่ในเชิงกระบวนการถ่ายทอด ความรู้ให้กับกลุ่มเยาวชนในชุมชน ยังไม่มีรูปธรรมที่ชัดเจนนักกิจกรรมส่วนใหญ่ยังเป็น กิจกรรมเชิงอาสา เช่น การให้กลุ่มเยาวชนเข้าร่วมกิจกรรมปลูกป่า หรือการจัดกิจกรรมค่าย วัฒนธรรมกวย เป็นต้น แต่ทั้งนี้การจัดกิจกรรมส่วนใหญ่ก็ยังอาศัยฐานของชุมชนบ้านตาดตา เป็นหลัก ดังนั้นในงานวิจัยนี้จึงมุ่งทำงานกับพื้นที่ชุมชนบ้านชำเป็นหลัก

ในส่วนของการวิเคราะห์กลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคี ก็เช่นเดียวกับกรณีของชุมชนบ้านระระ ที่ในส่วนแรกผู้วิจัยจะใช้เกณฑ์ผู้ให้การสนับสนุนกลุ่ม เยาวชนมาเป็นเกณฑ์ในการวิเคราะห์หาผู้มีส่วนได้ส่วนเสียร่วมกับชุมชนก่อน โดยผลการ วิเคราะห์ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียของชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคี มีดังแผนภาพต่อไปนี้

ภาพที่ 15: การวิเคราะห์ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียโดยใช้เกณฑ์การให้การสนับสนุนกลุ่มเยาวชน ของชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคี

จากแผนภาพข้างต้นกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียของชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคี ก็มีลักษณะเช่นเดียวกับกรณีของชุมชนบ้านนรณะ กล่าวคือ กลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียของชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคีก็มีความหลากหลายทั้งในเชิงกลุ่มคน และในเชิงระดับความสัมพันธ์ภายในภายนอกชุมชน โดยในกลุ่ม**คนในชุมชน** ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียที่สำคัญ คือ กลุ่มแกนนำชุมชน ซึ่งในที่นี้หากจะลงไปในรายละเอียดก็คือกลุ่มนักวิจัยชุมชน ซึ่งนอกจากจะมีบทบาทเป็นผู้นำชุมชนแล้ว ยังมีบทบาทเป็นทีมวิจัยของชุมชนด้วย ทั้งนี้หากกล่าวถึงเฉพาะกรณีชุมชนบ้านชำ ซึ่งจะเป็นพื้นที่ในการทำงานวิจัยครั้งนี้ กลุ่มแกนนำชุมชนที่มีบทบาทกับกลุ่มเยาวชนชุมชนบ้านชำอย่างมากก็คือ นางเจริญศรี เรื่องคำ อาสาสมัครสาธารณสุขประจำตำบล และนางสาว ชิมัมพร โพธิสาร ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน รวมทั้งนางปราณี ระวังภัย ผู้ประสานงานเครือข่ายวิจัยท้องถิ่นจังหวัดศรีสะเกษ โดยเฉพาะอย่างยิ่งนางเจริญศรี เรื่องคำ และนางสาวชิมัมพร โพธิสาร ที่มีบทบาทเป็นทั้งพี่เลี้ยงและผู้ดูแลกิจกรรมต่างๆ ของเยาวชนในชุมชน ในขณะที่กรณีของนางปราณี ระวังภัย แม้จะเป็นหนึ่งในทีมวิจัย ที่มีบทบาทในการผลักดันให้ชุมชนทำงานวิจัยอย่างต่อเนื่อง แต่ด้วยข้อจำกัดที่ต้องมีบทบาทเป็นโหนดประสานงานวิจัยในหลายพื้นที่ในจังหวัดศรีสะเกษ จึงทำให้ความใกล้ชิดกับกลุ่มเยาวชนในชุมชนและทีมวิจัยในชุมชนน้อยลง โดยบทบาทส่วนใหญ่จะอยู่ที่นางเจริญศรี เรื่องคำ

นอกจากกลุ่มแกนนำดังกล่าวข้างต้นแล้ว เนื่องจากชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคี ยังมีลักษณะเป็นชุมชนแบบดั้งเดิม ดังนั้นบทบาทของวัดและพระสงฆ์ จึงมีบทบาทอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระครูสังวรวิมลคุณ เจ้าอาวาสวัดไตรราษฎร์สามัคคี ที่มีบทบาทอย่างสำคัญในการสร้างพื้นที่ทางวัฒนธรรมให้เยาวชนในชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชน และการสร้างเงื่อนไขทางวัฒนธรรมให้เยาวชนได้เรียนรู้วัฒนธรรมของชุมชน เช่น การรณรงค์ให้แต่งกายด้วยชุดกายงามานบุญและงานประเพณีของชุมชน เป็นต้น นอกจากนี้พระครูสังวรวิมลคุณ ยังสนับสนุนกิจกรรมเยาวชนอย่างต่อเนื่อง เช่นการจัดกิจกรรมทัศนศึกษาให้กลุ่มเยาวชนได้ออกไปเรียนรู้นอกสถานที่ จนทำให้กลุ่มเยาวชนต่างให้ความสนใจ และใช้พื้นที่วัดเป็นพื้นที่กิจกรรมของกลุ่มเยาวชน ทั้งการเรียนดนตรีไทยและการจัดกิจกรรมอื่นๆ

กลุ่มคนในชุมชนที่ถือเป็นกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียอีกกลุ่มหนึ่งในชุมชน คือ กลุ่มอนุรักษวัฒนธรรมกว๋อตำบลโพธิ์กระสังข์ ที่มีนายขวัญจิต โพธิ์กระสังข์ เป็นหัวหน้ากลุ่ม ซึ่งเกิดขึ้นภายหลังการทำโครงการวิจัยท้องถิ่นครั้งแรกของชุมชน โดยเป็นกลุ่มที่มีบทบาทในการจัดกิจกรรมเยาวชนในชุมชน แต่อย่างไรก็ดีเนื่องจากเงื่อนไขการจัดกิจกรรมของกลุ่มนี้ขึ้นอยู่กับทุนสนับสนุนจากภายนอก ดังนั้นในช่วงที่ผู้วิจัยลงพื้นที่ศึกษาชุมชน กิจกรรมของกลุ่มนี้จึงไม่ชัดเจนมากนัก ประกอบกับนายขวัญจิต โพธิ์กระสังข์ ต้องทำงานกับเครือข่ายนักข่าวพลเมืองจึงทำให้กิจกรรมในชุมชนลดน้อยลง

ในส่วนโรงเรียนบ้านชำนั้น แม้ในการวิเคราะห์ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียคนในชุมชนจะวิเคราะห์ว่าโรงเรียนถือเป็นผู้มีส่วนได้ส่วนเสียที่สำคัญ แต่ชุมชนก็ยอมรับว่าที่ผ่านมา

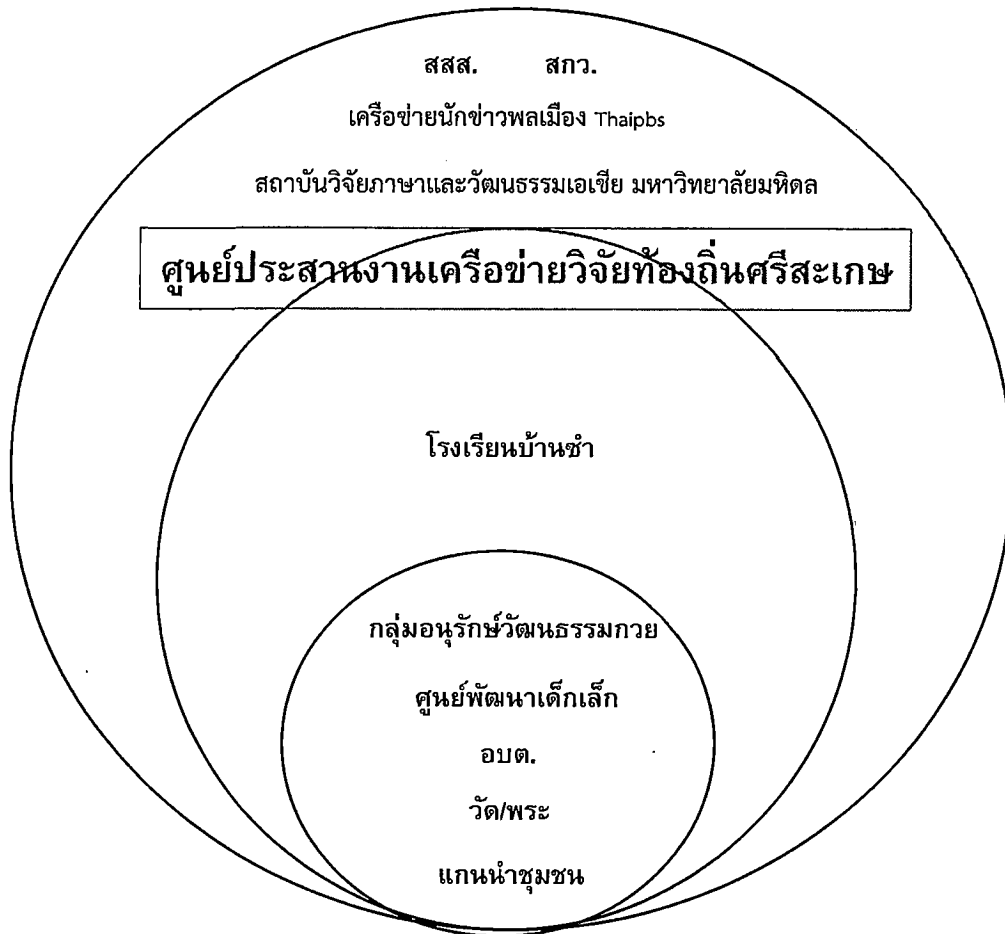
การทำงานกับโรงเรียนบ้านชำ ซึ่งเป็นโรงเรียนในชุมชนยังเป็นไปอย่างจำกัด โดยให้เหตุผลว่าผู้บริหารของโรงเรียนเปลี่ยนแปลงบ่อยและครูในโรงเรียนส่วนใหญ่ก็เป็นคนนอกชุมชน ดังนั้นจึงมีข้อจำกัดในการประสานงานกับโรงเรียนให้มีความต่อเนื่อง แต่อย่างไรก็ดีชุมชนก็มีความพยายามในการหาแนวทางในการทำงานร่วมกับโรงเรียน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการขยายผลการใช้ระบบตัวเขียนภาษากวยในโรงเรียน แต่ยังไม่ได้รับการตอบรับจากโรงเรียน

อย่างไรก็ดีในขณะที่การทำงานกับโรงเรียนบ้านชำยังเป็นข้อจำกัดของชุมชน แต่กลุ่มที่มีบทบาทสำคัญการสนับสนุนกิจกรรมของเยาวชน คือ อบต. โพร้กระสังข์ที่ให้การสนับสนุนกลุ่มเยาวชนในหลายกิจกรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการสนับสนุนกิจกรรมกีฬาของกลุ่มเยาวชน ที่สำคัญคือการสนับสนุนให้ศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก ซึ่งเป็นหน่วยงานในสังกัดรับเอาระบบตัวเขียนภาษากวยเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งในการจัดการเรียนการสอนให้กลับกลุ่มเด็กและเยาวชนในชุมชน จึงถือเป็นหน่วยงานที่มีบทบาทอย่างสำคัญในฐานะผู้ให้การสนับสนุน

สำหรับในส่วนของ *คนนอกชุมชน* พบว่ากลุ่มผู้ให้การสนับสนุนที่สำคัญ คือ ศูนย์ประสานงานเครือข่ายวิจัยท้องถิ่นจังหวัดศรีสะเกษ ที่มีบทบาทสำคัญในการเชื่อมประสานการทำงานของชุมชนกับหน่วยงานภายนอก ในขณะที่หน่วยงานภายนอกที่ให้การสนับสนุนการทำงานของชุมชนที่สำคัญมีหลายหน่วยงาน เช่น สสส. และ สกว. ซึ่งเป็นองค์กรทุนที่สนับสนุนงบประมาณในการดำเนินงานของชุมชนหลายโครงการ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง สกว. ที่ให้งบประมาณสนับสนุนโครงการวิจัยท้องถิ่นของชุมชนมาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ปี 2554 ซึ่งถือว่ามีส่วนสำคัญอย่างยิ่งในการหนุนเสริมให้ชุมชนเห็นศักยภาพของกลุ่มเยาวชนและดึงกลุ่มเยาวชนเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน ที่สำคัญอีกหน่วยงานหนึ่งที่มีส่วนช่วยสนับสนุนการทำงานวิจัยของชุมชนอย่างมาก คือ ศูนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชนและวัฒนธรรมในภาวะวิกฤต สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเอเชีย มหาวิทยาลัยมหิดล ที่มีส่วนสนับสนุนกระบวนการพัฒนาระบบตัวเขียนภาษากวย และสนับสนุนกระบวนการสร้างพื้นที่ให้กลุ่มเยาวชนได้เข้ามามีบทบาทในการเรียนรู้และพัฒนาสื่อการสอนภาษากวย

ขณะที่ในส่วนของเครือข่ายนักข่าวพลเมือง ก็ถือเป็นกลุ่มคนภายนอกที่มีส่วนในการสนับสนุนกิจกรรมของชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเปิดพื้นที่ในการสื่อสารอัตลักษณ์และวัฒนธรรมของชุมชนผ่านรายการนักข่าวพลเมืองของสถานีโทรทัศน์ ThaiPBS ซึ่งถือว่าเป็นพื้นที่ที่เปิดให้วัฒนธรรมกวยเป็นที่รู้จักของสาธารณะชน อย่างไรก็ตามการทำงานของเครือข่ายนักข่าวพลเมืองกับชุมชนยังเป็นไปอย่างจำกัด โดยจำกัดอยู่เฉพาะตัวบุคคล คือ นายขวัญจิต โพธิ์กระสังข์

อย่างไรก็ดีหากเรานำเอาข้อมูลการวิเคราะห์ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย โดยใช้เกณฑ์ผู้ให้การสนับสนุน มาวิเคราะห์ตามเกณฑ์คณวโน-วงนอก และทำเป็นแผนภาพเพื่อแสดงความสัมพันธ์ของกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในชุมชน จะได้แผนภาพความสัมพันธ์ดังภาพต่อไปนี้

ภาพที่ 16: การวิเคราะห์ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียโดยใช้เกณฑ์คนวงใน-วงนอก
ของชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคี

จากแผนภาพดังกล่าวข้างต้นสามารถวิเคราะห์กลุ่มผู้มีส่วนได้เสีย ตามเกณฑ์คนวงใน-วงนอก ของชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคี ได้ 3 ระดับความสัมพันธ์ คือกลุ่มคนวงในที่มีบทบาทสำคัญกับกลุ่มเยาวชนในชุมชน คือ กลุ่มแกนนำชุมชน รวมทั้งวัดและพระ ที่มีบทบาทในการสนับสนุนกิจกรรมของกลุ่มเยาวชน รวมทั้งเป็นพี่เลี้ยงและให้คำปรึกษาแก่กลุ่มเยาวชน ในขณะที่ประเด็นที่น่าสนใจของการวิเคราะห์ระดับความสัมพันธ์ของกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย คือ ความสัมพันธ์ของโรงเรียนบ้านชำ ที่หากพิจารณาในมิติของสถานที่ตั้งของโรงเรียนที่อยู่ในชุมชน โรงเรียนอาจถือได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน แต่ทั้งนี้หากพิจารณาโดยอาศัยเกณฑ์ของความสัมพันธ์โรงเรียนบ้านชำจึงมีฐานะเป็นคนวงกลาง ที่ยังไม่ได้เข้ามามีส่วนร่วมกับชุมชนมากนัก หากแต่เป็นพื้นที่ที่มีศักยภาพในการขยายผลการดำเนินงานเข้าไปยังโรงเรียนซึ่งถือว่าเป็นกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียที่มีสถานภาพเป็นสถาบัน

สำหรับสถานภาพความสัมพันธ์ของศูนย์ประสานงานเครือข่ายวิจัยท้องถิ่นจังหวัดศรีสะเกษ มีความน่าสนใจว่ามีบทบาทเป็นตัวเชื่อมประสานชุมชนกับองค์กรภายนอก

เช่นเดียวกับกรณีของชุมชนบ้านนรณะ แต่อย่างไรก็ดีหากพิจารณาในมิติเชิงระดับของการทำงานร่วมกับชุมชน การทำบทบาทในการเชื่อมประสานชุมชนกับองค์กรภายนอกของศูนย์ประสานงานเครือข่ายวิจัยท้องถิ่นจังหวัดศรีสะเกษ ยังมีการทำงานกับชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคีในระดับที่น้อยกว่ากรณีของชุมชนบ้านนรณะ เนื่องจากการทำงานส่วนหนึ่งของชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคี เกิดการที่ชุมชนประสานความร่วมมือกับองค์กรภายนอกเอง เช่น การทำงานกับศูนย์ศึกษาและฟื้นฟูภาษาและวัฒนธรรมในภาวะวิกฤต สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเอเซีย มหาวิทยาลัยมหิดล ที่เกิดจากการที่ชุมชนได้ไปร่วมกิจกรรมและศึกษางาน

นอกจากนี้ความน่าสนใจของกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคี คือ การมีกลุ่มสื่อมวลชนคือเครือข่ายนักข่าวพลเมืองเป็นผู้ให้การสนับสนุนการทำงานของชุมชน ทั้งนี้เกิดจากประสบการณ์การทำงานวิจัยท้องถิ่นในพื้นที่ที่เริ่มให้ความสำคัญกับการผลิตสื่อเพื่อเผยแพร่อัตลักษณ์และวัฒนธรรม ดังนั้นชุมชนจึงแสวงหาความร่วมมือกับกลุ่มสื่อมวลชนตั้งแต่ยุคเริ่มแรกในการทำงานวิจัยท้องถิ่นของชุมชน

จากการวิเคราะห์กลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียของชุมชนพื้นที่ศึกษาทั้ง 2 ชุมชน เห็นได้ว่าแม้ทั้ง 2 พื้นที่จะมีกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียหลายกลุ่ม และมีความสัมพันธ์ที่หลากหลายระดับ แต่เนื่องจาก โจทย์งานวิจัยหลักของงานวิจัยนี้ คือ การพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของกลุ่มเยาวชนในการสืบทอดอัตลักษณ์ชาติพันธุ์ ซึ่งเป็นการมุ่งประเด็นไปสู่การทำงานจากข้างใน กล่าวคือเป็นกระบวนการพัฒนาให้กลุ่มเยาวชนในชุมชนเกิดความตระหนักและเห็นถึงความสำคัญของอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ ดังนั้นแม้จะมีกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียที่หลากหลาย แต่ในงานวิจัยครั้งนี้กลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียที่ผู้วิจัยจะทำงานร่วมด้วย คือ กลุ่มแกนนำชุมชน ซึ่งถือเป็นกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียที่ให้การสนับสนุนการทำงานของกลุ่มเยาวชน และเป็นกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียที่อยู่สูงสุดในสุด นอกจากนี้การทำงานร่วมกับผู้มีส่วนได้ส่วนเสียสูงสุดในสุดเช่นกลุ่มแกนนำชุมชนนั้น ก็อยู่ภายใต้เงื่อนไขการทำงาน 2 ประการ ดังนี้

ประการแรก เนื่องจากเป้าหมายของโครงการวิจัยนี้คือการติดตั้งกระบวนการพัฒนากลุ่มเป้าหมายเยาวชนให้มีความยั่งยืน โดยจะต้องติดตั้งกระบวนการดังกล่าวให้ชุมชนสามารถปรับใช้ได้ต่อไปในอนาคต ดังนั้นกลไกที่จะต้องทำงานด้วยดีที่สุดคือกลุ่มคนในชุมชน ซึ่งหากพิจารณาในแง่ของความมั่นคง การทำงานกับคนในชุมชนเป็นหลักประกันระดับหนึ่งว่าถ้าหากคนในชุมชนเกิดความเข้าใจในกระบวนการทำงาน ก็จะสามารถที่จะปรับประยุกต์การทำงานกับชุมชนของตนเองได้อย่างยั่งยืน กลุ่มเป้าหมายการที่โครงการวิจัยนี้จะทำงานด้วยจึงเป็นกลุ่มคนในชุมชน โดยเฉพาะกลุ่มแกนนำชุมชนที่มีบทบาทในการเป็นพี่เลี้ยงให้กลุ่มเยาวชน

ประการที่สอง เนื่องจากงานวิจัยนี้เป็นงานวิจัยที่มีเป้าหมายในการพัฒนากลุ่มเยาวชนให้มีความตระหนักและเห็นคุณค่าอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์กวย/กวย ซึ่งถือเป็นกระบวนการพัฒนาจากข้างใน ดังนั้นกระบวนการทำงานจึงเน้นการทำงานกับกลุ่มผู้มีส่วน

ได้ส่วนเสียที่มีความสัมพันธ์ในฐานะคนวงใน ซึ่งเป็นผู้ที่มีต้นทุนทางวัฒนธรรมและความรู้เกี่ยวกับอัตลักษณ์วัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ของตน ที่สามารถนำมาเป็นต้นทุนในการทำงานได้

อย่างไรก็ดีไม่ได้หมายความว่า การทำงานกับกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียที่มีความสัมพันธ์เป็นคนวงในที่ใกล้ชิดกับกลุ่มเยาวชนมากที่สุด และจะละเลยการทำงานกับกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียกลุ่มอื่นๆ หากแต่ในกระบวนการออกแบบกิจกรรมผู้วิจัยให้ความสำคัญกับจังหวะและช่วงเวลาของการทำงาน ที่ต้องวิเคราะห์ว่าแม้จะเห็นความหลากหลายของผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย แต่สิ่งที่สำคัญที่สุด คือ การวางแผนให้กลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียแต่ละกลุ่มเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องในจังหวะเวลาที่เหมาะสม เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดกับการทำงานพัฒนากลุ่มเป้าหมายเยาวชน ดังนั้นกรณีนี้จึงเป็นการออกแบบและวางแผนการทำงานโดยคำนึงถึงบริบทและสถานการณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชน

3.2 การวิเคราะห์ต้นทุนความรู้ของชุมชน

จากการศึกษาประสบการณ์วิจัยท้องถิ่นของชุมชนพื้นที่ศึกษาทั้ง 2 ชุมชน ที่มีประสบการณ์ทำงานวิจัยท้องถิ่นอย่างต่อเนื่อง จึงทำให้ชุมชนพื้นที่ศึกษาทั้ง 2 ชุมชนมีกระบวนการสังสมองค์ความรู้ทั้งความรู้ในเชิงกระบวนการจัดการชุมชน และความรู้ในมิติวัฒนธรรมของชุมชน โดยในส่วนนี้จะได้อธิบายให้เห็นต้นทุนความรู้ และศักยภาพในการพัฒนาของชุมชนพื้นที่ศึกษาทั้ง 2 ชุมชน ดังนี้

3.2.1 ต้นทุนความรู้ในกระบวนการจัดการชุมชน

หากความสำคัญของการวิจัยท้องถิ่นมีได้อยู่แต่เพียงการได้งานวิจัย แต่เป็นกระบวนการพัฒนาคนในชุมชนท้องถิ่นให้มีความสามารถในการวิเคราะห์ปัญหาชุมชน และสามารถนำเอาองค์ความรู้ของชุมชนมาเป็นเครื่องมือในการจัดการชุมชนได้แล้ว ประสบการณ์ทำงานวิจัยท้องถิ่นอย่างต่อเนื่องของชุมชนพื้นที่ศึกษาทั้ง 2 ชุมชน ก็มีเป็นกระบวนการสร้างการเรียนรู้ในชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งกระบวนการเรียนรู้เรื่องการบริหารจัดการชุมชน ทั้งนี้ความรู้ในการบริหารจัดการชุมชนในแง่นี้หมายถึง ความรู้ในเชิงกระบวนการเกี่ยวกับการศึกษาและแก้ไขปัญหาชุมชน ที่เกิดจากการทำวิจัยท้องถิ่นที่เปิดโอกาสให้คนในชุมชนกันไปสืบค้นประวัติศาสตร์ ภูมิปัญญา และองค์ความรู้ของชุมชน เพื่อนำมาใช้ในการแก้ไขปัญหาของชุมชน

ในกรณีของชุมชนพื้นที่ศึกษาทั้ง 2 ชุมชนเนื่องจากเป็นชุมชนที่ผ่านการวิจัยท้องถิ่นมาอย่างต่อเนื่อง ในแง่ความรู้เกี่ยวกับเครื่องมือการวิจัยชุมชนทั้ง 2 ชุมชนจึงมีประสบการณ์ในการใช้เครื่องมือมาแล้วอย่างต่อเนื่อง ดังเห็นได้จากการรายงานวิจัยท้องถิ่นของทั้งสองชุมชน ที่จะมีข้อมูลประวัติศาสตร์ชุมชน ที่แสดงให้เห็นถึงกระบวนการในการสืบค้นและสัมภาษณ์คนในชุมชน หรือข้อมูลแผนที่ชุมชนและแผนที่ภาพถ่ายทางชุมชน ที่แสดงให้เห็นถึงความสามารถของชุมชนในการวิเคราะห์ทรัพยากรในชุมชน รวมถึงข้อมูลผังเครือญาติ

ที่แสดงให้เห็นว่าชุมชนเรียนรู้กระบวนการศึกษาความสัมพันธ์ของคนในชุมชน ดังนั้นในแง่นี้จึงเห็นได้ว่าชุมชนพื้นที่ศึกษาทั้ง 2 ชุมชน ต่างมีความรู้เกี่ยวกับเครื่องมือวิจัยท้องถิ่นที่หลากหลาย ที่สามารถจะมาเป็นต้นทุนความรู้ในการทำงานร่วมกับผู้วิจัยได้

อย่างไรก็ดีแม้ชุมชนพื้นที่ศึกษาทั้ง 2 ชุมชน จะมีต้นทุนความรู้เกี่ยวกับเครื่องมือวิจัยท้องถิ่น ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น แต่ด้วยประเด็นการวิจัยท้องถิ่นของแต่ละชุมชนมีความแตกต่างกัน ดังนั้นในแง่นี้ต้นทุนความรู้ในมิติของการจัดการชุมชนของทั้ง 2 ชุมชนจึงมีความแตกต่างกัน กล่าวคือ ในขณะที่ชุมชนบ้านร่งระเน้นประเด็นการวิจัยที่เกี่ยวกับการบริหารจัดการองค์กรชุมชน ดังนั้นต้นทุนความรู้ของชุมชนบ้านร่งระจึงเป็นต้นทุนความรู้ในมิติของการบริหารจัดการองค์กร โดยเฉพาอย่างยิ่งการจัดโครงสร้างองค์กรที่ทำงานสนับสนุนซึ่งกันและกันในลักษณะของโครงสร้างระบบสวัสดิการชุมชน ในแง่นี้ต้นทุนความรู้ในการบริหารจัดการโครงสร้างองค์กรชุมชนจึงถือเป็นจุดเด่นที่สำคัญของชุมชนบ้านร่งระ

ในขณะที่ชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคี ประเด็นวิจัยเป็นเรื่องเกี่ยวกับการฟื้นฟูอนุรักษ์และสืบทอดวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ ซึ่งต้องอาศัยกระบวนการสืบค้น และสร้างกระบวนการสืบทอดวัฒนธรรม ดังนั้นจุดเด่นของชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคีจึงเป็นเรื่องของต้นทุนความรู้ในการบริหารจัดการวัฒนธรรมชุมชน ดังเห็นได้จากการขยายผลต่อยอดงานวิจัยของชุมชนในลักษณะของการขยายประเด็นการสืบทอดวัฒนธรรมจากการฟื้นฟู อนุรักษ์ มาสู่การพัฒนาระบบตัวเขียนเพื่อเป้าหมายในการสืบทอดวัฒนธรรมของชุมชน

นอกจากนี้สิ่งที่เป็นจุดเด่นที่สำคัญของชุมชนพื้นที่ศึกษาทั้ง 2 ชุมชน คือ เนื่องจากกระบวนการวิจัยท้องถิ่น เป็นกระบวนการที่เรียกร้องการมีส่วนร่วมของชุมชน ในแง่นี้ในการทำงานวิจัยท้องถิ่นของทั้ง 2 ชุมชนจึงต้องสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมกับชุมชน ซึ่งถือว่ามีความสำคัญอย่างยิ่งในการสร้างประสบการณ์ให้คนในชุมชนได้เรียนรู้กระบวนการวิจัย แม้จะไม่ได้เป็นทีมวิจัยก็ตาม หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง คือ การสร้างการมีส่วนร่วมให้ชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมรับรู้เห็น ร่วมคิดร่วมทำ งานวิจัยของชุมชน เป็นเสมือนการเปิดประสบการณ์ของคนในชุมชนให้คุ้นชินกับการจัดกระบวนการ ที่เอื้อต่อการเข้าไปขยายผลการใช้ประโยชน์ในชุมชน

3.2.2 ต้นทุนความรู้วัฒนธรรมชุมชน

เนื่องจากโครงการวิจัยนี้มีเป้าหมายเพื่อพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของกลุ่มเยาวชนในการสืบทอดอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ ดังนั้นเงื่อนไขที่สำคัญประการหนึ่งของการทำโครงการวิจัยนี้ คือ การสำรวจต้นทุนความรู้ด้านวัฒนธรรมชุมชน รวมถึงสถานการณ์ทางวัฒนธรรมในชุมชน เพื่อประเมินสถานภาพองค์ความรู้ด้านวัฒนธรรมของชุมชน เพื่อใช้เป็นข้อมูลพื้นฐานในการออกแบบงานวิจัยร่วมกับชุมชน

ทั้งนี้หากพิจารณาจากประสบการณ์วิจัยของชุมชนพื้นที่ศึกษาทั้ง 2 ชุมชน พบว่า ทั้งสองชุมชนเริ่มต้นทำงานวิจัยท้องถิ่นจากการวิเคราะห์สภาพปัญหาและสำรวจองค์

ความรู้ของชุมชน ในแง่นี้หากพิจารณาถึงต้นทุนความรู้ทางวัฒนธรรมของชุมชน ทั้ง 2 ชุมชน จึงผ่านประสบการณ์การสำรวจองค์ความรู้ทั้งในเชิงวัฒนธรรมและภูมิปัญญาของชุมชนมาแล้ว ดังเห็นได้จากในรายงานวิจัยของทั้ง 2 ชุมชน มีข้อมูลทั้งด้านประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของชุมชนในรอบ 12 เดือนตามปฏิทินชุมชนที่ชุมชนทั้ง 2 ชุมชนได้จัดทำขึ้นจากการสำรวจข้อมูลทางวัฒนธรรมของชุมชน

อย่างไรก็ดีแม้ชุมชนพื้นที่ศึกษาทั้ง 2 ชุมชน จะมีจุดร่วมกันในแง่ประสบการณ์การสืบค้นประวัติศาสตร์และภูมิปัญญาของชุมชนก็ตาม แต่ในแง่ประเด็นการทำงานวิจัยทั้ง 2 ชุมชนมีประเด็นการทำงานวิจัยที่แตกต่างกัน โดยในขณะที่ชุมชนบ้านรระเน้นการทำงานวิจัยเพื่อศึกษากระบวนการจัดตั้งองค์กรชุมชน ซึ่งดูเหมือนจะไม่ได้เกี่ยวข้องกับประเด็นทางวัฒนธรรม แต่ทั้งนี้หากพิจารณาในรายละเอียดของงานวิจัยของชุมชนบ้านรระกลับพบว่าการจัดตั้งและบริหารองค์กรชุมชนของชุมชนบ้านรระ ไม่ได้เกิดจากการใช้ความรู้จากภายนอกชุมชนเท่านั้น หากแต่เกิดจากการสำรวจต้นทุนวัฒนธรรมของชุมชนและใช้ต้นทุนความรู้ดังกล่าว เป็นต้นทุนสำคัญในการจัดการองค์กรชุมชน ดังนั้นในแง่นี้หากประเมินความรู้ด้วยวัฒนธรรมของชุมชนบ้านรระ จึงกล่าวได้ว่าชุมชนบ้านรระเป็นชุมชนที่มีฐานความรู้ด้านวัฒนธรรมชุมชนเป็นอย่างดี สามารถประยุกต์ใช้ต้นทุนทางวัฒนธรรมในด้านต่าง ๆ ของชุมชน เช่น การประยุกต์ภูมิปัญญาการแสวงหาซึ่งเป็นภูมิปัญญาของชาวกูย ให้กลายเป็นสินค้าชุมชน เป็นต้น

นอกจากนี้ในกรณีของชุมชนบ้านรระ แม้จุดเริ่มต้นการทำงานวิจัยท้องถิ่นจะเริ่มจากความสนใจในประเด็นการจัดการองค์กรชุมชน แต่ในแง่พัฒนาการทำงานวิจัยของชุมชนกลับพบว่า ในระยะหลังชุมชนให้ความสนใจกับการทำวิจัยในประเด็นทางวัฒนธรรมเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการสนับสนุนให้กลุ่มเยาวชนรับทุนสนับสนุนการวิจัยจากภายนอกในประเด็นที่เกี่ยวกับวัฒนธรรม ไม่ว่าจะเป็นประเด็นเกี่ยวกับดนตรีพื้นบ้าน หรือแม้แต่ประเด็นเรื่องป่าชุมชน ที่เชื่อมโยงกับการสืบทอดภาษาในการศึกษาชื่อเรียกต้นไม้ และภูมิปัญญาการรักษาโรคด้วยสมุนไพรในป่าชุมชน ด้วยประสบการณ์วิจัยของชุมชนจึงเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นว่าชุมชนมีกระบวนการสังสมองค์ความรู้และภูมิปัญญาของชุมชนอย่างต่อเนื่อง จนเป็นต้นทุนความรู้ทางวัฒนธรรมของชุมชน

สำหรับกรณีของชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคี เนื่องจากจุดเริ่มต้นของการวิจัยท้องถิ่นของชุมชน มาจากการวิเคราะห์สภาพปัญหาของชุมชนว่าวัฒนธรรมของชุมชนเริ่มหดหาย คนรุ่นใหม่ในชุมชนละเลยและไม่ให้ความสนใจกับวัฒนธรรมชุมชน จึงเป็นที่มาของโครงการวิจัยท้องถิ่นโครงการแรกของชุมชนที่เน้นการให้ความสำคัญกับการฟื้นฟู อนุรักษ์และสืบทอดวัฒนธรรมชาติพันธุ์กวยของชุมชน ดังนั้นสถานภาพต้นทุนความรู้ทางวัฒนธรรมของชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคีจึงมีความเข้มข้น เนื่องจากกระบวนการวิจัยมีส่วนอย่างสำคัญในการสร้างสำนึกความเป็นชาติพันธุ์ให้เกิดขึ้นในชุมชน ดังเห็นจากการที่เยาวชนในชุมชนหันมาสื่อสารด้วยภาษากวย และแต่งกายด้วยเครื่องแต่งกายแบบชาวกวยในงานประเพณีต่างๆ ของ

ชุมชน เพื่อแสดงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม และสิ่งที่เป็นรูปธรรมที่สำคัญที่แสดงให้เห็นว่าชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคีมีการสั่งสมต้นทุนทางวัฒนธรรมอย่างต่อเนื่อง คือ การพัฒนาระบบตัวเขียนภาษากวย ที่มีเป้าหมายเพื่อจะใช้บันทึกข้อมูลทางวัฒนธรรมของชุมชน

นอกจากประสบการณ์การวิจัยท้องถิ่นของชุมชนพื้นที่วิจัยทั้ง 2 ชุมชนดังกล่าวข้างต้นแล้ว ในแง่สถานการณ์ความเคลื่อนไหวทางวัฒนธรรมของชุมชน เห็นได้ว่าทั้ง 2 ชุมชนมีกิจกรรมทางวัฒนธรรมอย่างต่อเนื่อง ทั้งกิจกรรมในพื้นที่ดั้งเดิม เช่น งานประเพณีของชุมชน ที่ทั้ง 2 ชุมชนยังคงสืบทอดวิถีวัฒนธรรมของชุมชนมาอย่างต่อเนื่อง และที่สำคัญภายหลังการทำโครงการวิจัยท้องถิ่น ในกรณีของชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคีได้มีการฟื้นฟูวัฒนธรรมของชุมชนที่หายไปขึ้นมาในชุมชนอีกครั้ง เช่น การละเล่นของชุมชนกวย เป็นต้น

ในขณะที่กิจกรรมทางวัฒนธรรมในพื้นที่แบบใหม่ ทั้ง 2 ชุมชนก็มีการทำกิจกรรมในพื้นที่ทางวัฒนธรรมรูปแบบใหม่ๆ เช่นกัน ในกรณีของชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคีพื้นที่ทางวัฒนธรรมรูปแบบใหม่ที่ใช้เป็นเครื่องมือในการสืบทอดวัฒนธรรมให้คนรุ่นหลัง คือ ภาพยนตร์สั้นเรื่อง “กอนกวย ส่วยไม่ลืมชาติ” และนอกจากนี้ในระยะหลังนายขวัญจิต โพธิ์กระสังข์ หัวหน้าโครงการวิจัยท้องถิ่นโครงการแรกของชุมชน ที่มีความรู้และประสบการณ์ในการผลิตภาพยนตร์ ก็นำเอาความรู้ไปต่อยอดทำงานกับเครือข่ายนักข่าวพลเมือง นำเสนอข้อมูลวัฒนธรรมของชุมชนผ่านพื้นที่ทางการสื่อสารรูปแบบใหม่ ในสถานีโทรทัศน์ เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ในประเด็นนี้ แม้คนในชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคีจะมีความรู้ในการผลิตภาพยนตร์/สารคดี ก็ตาม แต่มีข้อสังเกตว่าความรู้ดังกล่าวเป็นความรู้ในระดับปัจเจกที่ยังไม่มีกระบวนการถ่ายทอดให้คนในชุมชน

สำหรับกรณีของชุมชนบ้านรงระ เนื่องจากเป็นชุมชนที่เปิดให้เป็นแหล่งเรียนรู้ ดังนั้นบทบาทของฐานเรียนรู้ต่างๆ ของชุมชน จึงไม่เพียงเป็นพื้นที่วิจัยข้อมูลตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงเท่านั้น หากแต่ยังทำหน้าที่เป็นพื้นที่ในการสื่อสารอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม และภูมิปัญญาของชุมชนอีกด้วย นอกจากนี้การที่ชุมชนเป็นศูนย์ฝึกอบรมให้กลุ่มลูกค้ำธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ กิจกรรมการฝึกอบรมก็เป็นพื้นที่ทางการสื่อสารวัฒนธรรมที่สำคัญของชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการสนับสนุนบทบาทของกลุ่มเยาวชนให้ทำหน้าที่เป็นวิทยากรสนทนากา ที่ เป็นช่องทางให้กลุ่มเยาวชนได้เผยแพร่การแสดงดนตรีพื้นบ้าน รวมทั้งการเปิดพื้นที่ชุมชนให้เป็นแหล่งเรียนรู้ยังเป็นพื้นที่ในการสื่อสารภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมกับคนนอกชุมชนอีกด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการแต่งกายด้วยเครื่องแต่งกายแบบชาวกวยเพื่อต้อนรับผู้เข้ามาศึกษาดูงานในชุมชน เป็นต้น

โดยสรุปแล้วชุมชนพื้นที่วิจัยทั้ง 2 ชุมชนต่างมีประสบการณ์วิจัยท้องถิ่นที่มีส่วนช่วยสนับสนุนให้ชุมชนเรียนรู้กระบวนการสืบค้นข้อมูลชุมชน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นข้อมูลเชิงวัฒนธรรมของชุมชน นอกจากนี้ด้วยสถานการณ์ความเคลื่อนไหวทางวัฒนธรรมในชุมชน ที่เกิดกระแสการตื่นตัวในการฟื้นฟูวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ในชุมชน ภายหลังจากที่ชุมชนได้ทำงานวิจัยท้องถิ่น อันแสดงให้เห็นว่ากระบวนการวิจัยท้องถิ่นเป็นกระบวนการที่มีบทบาท

อย่างสำคัญในการกระตุ้นให้คนในชุมชนหันมาสนใจวัฒนธรรมชุมชน ดังนั้นแล้วในแง่นี้หากพิจารณาจากประสบการณ์การวิจัยและสถานการณ์ความเคลื่อนไหวทางวัฒนธรรมในชุมชน จึงเห็นได้ว่าชุมชนพื้นที่วิจัยทั้ง 2 ชุมชน มีต้นทุนความรู้ทางวัฒนธรรมที่จะเป็นต้นทุนพื้นฐานในการทำงานเพื่อสนับสนุนให้กลุ่มเยาวชนมีบทบาทในการสืบทอดวัฒนธรรมชุมชน

อย่างไรก็ดีแม้ชุมชนพื้นที่วิจัยทั้ง 2 ชุมชน จะมีต้นทุนความรู้ในเชิงการจัดกระบวนการชุมชน และต้นทุนความรู้เชิงวัฒนธรรมก็ตาม แต่เนื่องจากการทำงานกับกลุ่มเยาวชนซึ่งมีลักษณะชั่วคราว ปัญหาที่สำคัญอย่างหนึ่งที่ทั้ง 2 ชุมชนเผชิญร่วมกัน คือ ความต่อเนื่องและความเข้มข้นของการทำกิจกรรมกับกลุ่มเยาวชนในชุมชน กล่าวคือ ในแง่ความต่อเนื่องเนื่องจากกลุ่มเยาวชนเป็นช่วงวัยแห่งการเปลี่ยนผ่าน ดังนั้นจึงทำให้การทำงานกับกลุ่มเยาวชนขาดความต่อเนื่องในบางช่วงเวลา ในขณะที่ในแง่ของความเข้มข้น กิจกรรมเยาวชนก็จะมี ความเข้มข้นมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับสถานการณ์ในชุมชน กล่าวคือในช่วงที่ชุมชนมีการทำงานวิจัยท้องถิ่น หรือเป็นช่วงที่ชุมชนได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอกกิจกรรมเยาวชนก็จะมี ความเข้มข้น แต่หากช่วงใดที่ชุมชนขาดการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอกหรือเว้นช่วงจากการทำงานวิจัย หรือแม้แต่กลุ่มแกนนำชุมชนที่มีบทบาทกับกลุ่มเยาวชนมีภาระงานภายนอกชุมชนเพิ่มมากขึ้น ความเข้มข้นของกิจกรรมเยาวชนในชุมชนก็จะลดน้อยลงด้วยสถานการณ์ดังกล่าวนี้งานวิจัยนี้จึงมุ่งจะแสวงหาแนวทางหรือรูปแบบกิจกรรมที่จะสนับสนุนให้การทำงานของกลุ่มเยาวชนในการสืบทอดวัฒนธรรมของชุมชนมีความต่อเนื่องและยั่งยืน

3.3 การประเมินศักยภาพการพัฒนาของชุมชน

จากข้อมูลการสำรวจต้นทุนความรู้ของชุมชนพื้นที่วิจัยทั้ง 2 ชุมชนดังกล่าวข้างต้น ก่อนที่ผู้วิจัยจะลงพื้นที่เพื่อเข้าไปทำงานร่วมกับชุมชน จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องประเมินศักยภาพของชุมชนก่อน เพื่อประเมินว่าชุมชนพื้นที่วิจัยทั้ง 2 ชุมชนมีความพร้อมหรือไม่อย่างไร รวมทั้งประเมินด้วยความชุมชนมีความต้องการและความคาดหวังต่อกระบวนการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของกลุ่มเยาวชนในการสืบทอดวัฒนธรรมของชุมชนอย่างไร ทั้งนี้ผู้วิจัยได้ประเมินศักยภาพและความพร้อมของชุมชนพื้นที่วิจัยทั้ง 2 ชุมชนแล้ว พบว่าทั้ง 2 ชุมชนมีเงื่อนไขการพัฒนาที่น่าสนใจ 3 ประเด็นด้วยกัน คือ

ประเด็นแรก เงื่อนไขในแง่ทัศนคติที่มีต่อกลุ่มเป้าหมายเยาวชน ที่ทั้ง 2 ชุมชนต่างมีทัศนคติที่เห็นถึงความสามารถและศักยภาพในการพัฒนาของกลุ่มเยาวชน ในฐานะที่เป็น “ผู้สืบทอด” วัฒนธรรมของชุมชน ซึ่งถือเป็นเงื่อนไขสำคัญประการแรกของการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของกลุ่มเยาวชน ดังเห็นได้จากทั้ง 2 ชุมชนต่างเปิดโอกาสให้เยาวชนเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ของชุมชน ทั้งกิจกรรมทางวัฒนธรรม และกิจกรรมการพัฒนาชุมชนในรูปแบบต่างๆ

อย่างไรก็ดีแม้ทั้ง 2 ชุมชนจะมีการจัดกิจกรรมเพื่อการพัฒนาเยาวชนและเปิดโอกาสให้กลุ่มเยาวชนเข้ามามีส่วนร่วมในการทำงานเพื่อการพัฒนาชุมชนก็ตาม แต่จากการลงพื้นที่วิจัยยังพบข้อจำกัดของทั้ง 2 ชุมชน คือความต่อเนื่องของการพัฒนากลุ่มเยาวชน โดยเห็นว่าทั้งสองชุมชนอยู่ในยุคที่ขาดกลุ่มเยาวชนในเงื่อนไขที่แตกต่างกัน กล่าวคือ กรณีชุมชนบ้านซำการขาดกลุ่มเยาวชนเป็นผลมาจากการขาดกิจกรรมการพัฒนาในลักษณะที่ได้รับทุนหรือเป็นกิจกรรมจากภายนอกทำให้ที่ผ่านมาการทำกิจกรรมเยาวชนของชุมชน เป็นไปตามธรรมชาติหรือใช้รูปแบบเดิม คือ การใช้พื้นที่ทางวัฒนธรรมของชุมชนเป็นพื้นที่ในการทำกิจกรรมร่วมกับชุมชน

ขณะที่ปัญหาความต่อเนื่องของการสร้างกลุ่มเยาวชนในชุมชนบ้านนงระ เกิดจากการขาดช่วงของกลุ่มเยาวชน เนื่องจากที่ผ่านมากลุ่มเยาวชนในชุมชนบ้านนงระมีการทำกิจกรรมอย่างต่อเนื่องทั้งกิจกรรมภายในและภายนอกชุมชน เนื่องจากกลุ่มเยาวชนรุ่นใหม่ไม่สามารถที่จะรับช่วงต่อในการทำงานของรุ่นพี่ได้ อย่างไรก็ดีจากการเข้าไปทำงานร่วมกับชุมชนพบว่า ชุมชนมีความพยายามในการรักษาสถานภาพขององค์กรเยาวชนในชุมชนไว้ ด้วยการสร้างกิจกรรมพัฒนาชุมชนแบบง่าย ๆ ที่ให้เยาวชนในชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วม เช่น กิจกรรมธนาคารขยะ และกิจกรรมสำรวจทรัพยากรป่าชุมชน เป็นต้น

ประเด็นที่สอง เงื่อนไขในแง่ของต้นทุนความรู้ในชุมชน เนื่องจากทั้ง 2 ชุมชนต่างเป็นชุมชนที่ผ่านกระบวนการวิจัยท้องถิ่นมาอย่างต่อเนื่อง ดังนั้นในแง่ต้นทุนความรู้เกี่ยวกับชุมชนของตนเอง ทำให้ทั้ง 2 ชุมชนมีต้นทุนความรู้ ที่ทั้ง 2 ชุมชนไม่เพียงจะมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับชุมชนของตนเองเท่านั้น หากแต่ยังมีกระบวนการจัดการข้อมูลของชุมชนอย่างเป็นระบบ สิ่งนี้สะท้อนให้เห็นได้จากการเรียบเรียงข้อมูลการวิจัยอย่างเป็นระบบ และสามารถขยายผลต่อยอดงานวิจัยในชุมชนได้อย่างต่อเนื่อง นอกจากต้นทุนความรู้ของชุมชนแล้ว ทั้ง 2 ชุมชนยังมีความรู้และทักษะการใช้เครื่องมือศึกษาชุมชน ไม่ว่าจะเป็น เครื่องมือศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชน ผังเครือญาติ ปฏิทินชุมชน แผนที่เดินดิน ผังโครงสร้างองค์กรชุมชน เป็นต้น ซึ่งความรู้และทักษะในการใช้เครื่องมือศึกษาชุมชนเหล่านี้จะช่วยให้ชุมชนมีศักยภาพในการศึกษาชุมชนในเชิงลึก และช่วยหนุนเสริมการพัฒนาความสามารถในการสื่อสารเพื่อสืบทอดวัฒนธรรมของชุมชนได้อีกด้วย

ประเด็นสุดท้าย เงื่อนไขด้านบุคลากรในชุมชน ซึ่งถือเป็นเงื่อนไขที่สำคัญที่สุดในการสร้างความยั่งยืนให้กับกระบวนการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารเพื่อสืบทอดวัฒนธรรมของกลุ่มเยาวชนในชุมชน เนื่องจากคุณลักษณะของกลุ่มเป้าหมายเยาวชน มีลักษณะชั่วคราวดังนั้นการติดตั้งกระบวนการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของกลุ่มเยาวชน จำเป็นที่จะต้องคำนึงถึงผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (stakeholders) ต้องเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของกลุ่มเยาวชน ซึ่งจากการวิเคราะห์ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียของทั้ง 2 ชุมชนแล้วเห็นว่าทั้ง 2 ชุมชนมีกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ที่ให้การสนับสนุนกลุ่มเยาวชนที่หลากหลาย แต่กลุ่มที่มีความใกล้ชิดและมีอิทธิพลต่อการทำงานของกลุ่ม

เยาวชนในชุมชน ก็คือ กลุ่มแกนนำชุมชนที่มีบทบาทเป็นพี่เลี้ยงกลุ่มเยาวชน ดังนั้นในแง่นี้ เป้าหมายของการทำงานของโครงการวิจัยนี้คือการทำงานร่วมกับกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียกลุ่มนี้

นอกจากกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ที่ถือเป็นกลุ่มผู้สนับสนุนกลุ่มเยาวชนที่ผู้วิจัยจะต้องทำงานด้วยแล้ว เนื่องจากงานวิจัยนี้เน้นทำงานกับกลุ่มเป้าหมายที่เป็นเยาวชน ดังนั้นจึงต้องวิเคราะห์และประเมินความพร้อมของกลุ่มเยาวชนด้วยว่ามีความพร้อมหรือไม่อย่างไร ทั้งนี้การประเมินความพร้อมของกลุ่มเยาวชนนั้นในเบื้องต้นผู้วิจัยประเมินจากเอกสารรายงานวิจัยของชุมชน ซึ่งก็พบว่าทั้ง 2 ชุมชนมีกระบวนการจัดตั้งกลุ่มเยาวชนในชุมชนอยู่แล้ว ดังนั้นในเบื้องต้นผู้วิจัยจึงมีความเชื่อว่ากลุ่มเยาวชนทั้ง 2 ชุมชนจะมีความพร้อมที่จะเข้าร่วมกิจกรรมของโครงการ

แต่ทั้งนี้จากการลงพื้นที่วิจัยกลับพบว่า แม้ในช่วงที่ทั้ง 2 ชุมชนทำโครงการวิจัยท้องถิ่น จะมีการจัดตั้งกลุ่มเยาวชนไว้แล้วก็ตาม แต่สถานการณ์จริงเมื่อลงพื้นที่ชุมชนกลับพบว่า สถานภาพของกลุ่มเยาวชนของทั้ง 2 ชุมชนอยู่ในจังหวะของการเปลี่ยนผ่านที่ทำให้ผู้วิจัยจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องประเมินความเป็นไปได้ในการทำโครงการวิจัยอีกครั้ง อย่างไรก็ตามเงื่อนไขที่ทำให้ผู้วิจัยตัดสินใจดำเนินโครงการต่อ ก็คือความพร้อมและความต้องการของคนในชุมชนที่มีความต้องการร่วมกันว่าอยากรื้อฟื้นกิจกรรมเยาวชนของชุมชนให้มีความเข้มข้นและแข็งแกร่งขึ้นอีกครั้ง เพื่อสร้างกลุ่มเยาวชนรุ่นใหม่ที่จะมารับช่วงต่อในการทำงานร่วมกับชุมชนต่อไปในอนาคต ดังนั้นจากเดิมวางแผนจะเข้าไปทำงานกับกลุ่มเยาวชนเพื่อพัฒนาความสามารถทางการสื่อสาร ผู้วิจัยจึงต้องปรับรูปแบบการทำงานเป็นการเริ่มต้นสร้างกลุ่มเยาวชนรุ่นใหม่ร่วมกับชุมชน ก่อนที่จะทำการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารดังจะกล่าวถึงรายละเอียดในบทต่อไป

จากการวิเคราะห์บริบทชุมชนพื้นที่วิจัยทั้ง 2 ชุมชน ไม่ว่าจะเป็นการวิเคราะห์บริบททางวัฒนธรรมของความเป็นชาติพันธุ์กวย/กวย ที่ทำให้เห็นมิติบริบททางวัฒนธรรมและสำนึกความเป็นชาติพันธุ์ของชุมชนพื้นที่วิจัย การวิเคราะห์ประสบการณ์วิจัยท้องถิ่นของชุมชน ที่ช่วยขยายมุมมองให้เห็นถึงประสบการณ์ของชุมชนที่ผ่านกระบวนการวิจัย ซึ่งเป็นกลไกที่สำคัญในการพัฒนาศักยภาพของคนในชุมชน รวมถึงการวิเคราะห์ต้นทุนความรู้ของชุมชนที่ช่วยขยายแถมให้เห็นต้นทุนความรู้ในการจัดกระบวนการชุมชน และต้นทุนความรู้ทางวัฒนธรรมของชุมชน โดยการวิเคราะห์บริบทของชุมชนดังกล่าวจะเป็นข้อมูลพื้นฐานที่สำคัญในการออกแบบกระบวนการเพื่อพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของกลุ่มเยาวชนในการสืบทอดวัฒนธรรมชาติพันธุ์ร่วมกับกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ที่มีบทบาทในการสนับสนุนการทำงานของกลุ่มเยาวชนต่อไป

บทที่ 5

กระบวนการและผลการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสาร ของกลุ่มเยาวชนเพื่อสืบทอดอัตลักษณ์ชาติพันธุ์

บทนี้เป็นการนำเสนอกระบวนการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของกลุ่มเยาวชนในการสืบทอดวัฒนธรรมกลุ่มชาติพันธุ์ในชุมชนท้องถิ่น ซึ่งถือเป็นกระบวนการขยายผลการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยด้วยเครื่องมือการสื่อสาร โดยเป็นการใช้กระบวนการสื่อสารในการพัฒนากลุ่มเยาวชนให้เป็น Smart user ที่มีความสามารถในการสื่อสารอัตลักษณ์ชาติพันธุ์ อันเป็นกลไกสำคัญในการสืบทอดวัฒนธรรมและภูมิปัญญาของกลุ่มชาติพันธุ์ในชุมชนท้องถิ่น ซึ่งโดยนำเสนอให้เห็นทั้งมิติในเชิงกระบวนการพัฒนา และนำเสนอให้เห็นผลของการพัฒนาที่เกิดขึ้นกับกลุ่มเยาวชนและชุมชนพื้นที่ศึกษาทั้ง 2 ชุมชน

อย่างไรก็ดี เนื่องจากงานวิจัยนี้เป็นการทำงานบนพื้นที่วิจัยเดิม หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ เป็นการทำงานในลักษณะทุติยภูมิ คือ จุดเริ่มต้นของงานวิจัยไม่ได้เป็นการเริ่มต้นจากการทำวิจัยของผู้วิจัยเอง แต่เป็นการขยายผลการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยเดิมของชุมชน ที่ตั้งนั้น การทำงานวิจัยในลักษณะนี้จึงมีทั้งข้อเด่นและข้อจำกัด กล่าวคือ ในขณะข้อเด่นของงานวิจัยนี้ คือ การที่ชุมชนมีต้นทุนความรู้และประสบการณ์วิจัยเป็นพื้นฐานการทำงานวิจัยอยู่ก่อนแล้ว ซึ่งเป็นประโยชน์ในการต่อยอดเชิงกระบวนการทำงาน แต่ในขณะเดียวกันงานวิจัยในลักษณะนี้ก็มีข้อจำกัดด้วยเช่นกัน กล่าวคือ ในแง่ของความสัมพันธ์ระหว่างผู้วิจัยกับชุมชนพื้นที่ศึกษาทั้ง 2 ชุมชน ผู้วิจัยมีสถานะเป็น “คนวงนอกสุด” หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ เป็นคนที่ไม่เคยเข้าไปมีส่วนร่วม หรือมีประสบการณ์ร่วมกับชุมชนมาก่อน ดังนั้นในช่วงแรกของการลงพื้นที่วิจัยโจทย์สำคัญของการทำงานวิจัยนี้ก็คือการสร้างควมไว้วางใจให้คนในชุมชนมีความรู้สึกไว้วางใจในตัวของผู้วิจัย

นอกจากในแง่ของความสัมพันธ์ดังกล่าวข้างต้นแล้ว การทำงานวิจัยในลักษณะยังมีข้อจำกัดอีกประการหนึ่งคือ การสร้างความเข้าใจ ทั้งในแง่ของการสร้างความเข้าใจของผู้วิจัยเองเกี่ยวกับงานวิจัยเดิมของชุมชนพื้นที่วิจัยทั้ง 2 พื้นที่ ที่ผู้วิจัยต้องเริ่มต้นจากศึกษาข้อมูลงานวิจัยเดิมของชุมชน เพื่อเป็นข้อมูลพื้นฐานในการออกแบบงานวิจัยเพื่อขยายผลการใช้ประโยชน์จากงานวิจัย และในแง่ของการสร้างความเข้าใจกับชุมชน เกี่ยวกับแนวคิดการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยด้วยเครื่องมือการสื่อสาร เพราะแม้ชุมชนพื้นที่ศึกษาทั้ง 2 ชุมชน จะมีประสบการณ์การใช้ประโยชน์จากงานวิจัยในระดับพื้นที่ชุมชนแล้วระดับหนึ่งก็ตาม แต่แนวทางการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยด้วยเครื่องมือทางการสื่อสารก็ถือเป็นเรื่องใหม่สำหรับชุมชน ดังนั้นในช่วงแรกของการทำงานวิจัยนี้ผู้วิจัยจึงให้ความสำคัญกับกระบวนการสร้างความเข้าใจกับ

ชุมชน ผ่านการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วม เพื่อเปิดโอกาสให้คนในชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในทุกขบวนการของการวิจัย ซึ่งเป็นไปตามแนวคิดการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

ดังนั้นเพื่อให้เห็นกระบวนการทำงานวิจัยทั้งกระบวนการ ในบทนี้จึงนำเสนอให้เห็นทั้งกระบวนการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสาร และผลที่เกิดจากการพัฒนา รวมทั้งนำเสนอให้เห็นกระบวนการทำงานกับชุมชนพื้นที่ศึกษาทั้ง 2 พื้นที่เพื่อให้เห็นภาพกระบวนการสร้างความไว้วางใจกับชุมชน โดยจะแบ่งการนำเสนอออกเป็น 3 ส่วนได้แก่

ส่วนแรก เป็นการนำเสนอให้เห็นกระบวนการสร้างความเข้าใจกับชุมชน โดยเฉพาะการทำความเข้าใจเกี่ยวกับแนวคิดการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยด้วยเครื่องมือการสื่อสารและอธิบายถึงขอบเขตงานที่จะร่วมมือทำงานกับชุมชนในการขยายผลการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยของชุมชน ซึ่งเป็นกระบวนการในการสร้างความไว้วางใจให้กับชุมชน รวมทั้งนำเสนอกระบวนการทำงานร่วมกับชุมชนในการออกแบบกระบวนการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของกลุ่มเยาวชน

ส่วนที่สอง นำเสนอกระบวนการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของกลุ่มเยาวชนผ่านกิจกรรมสร้างสรรค์สารคดีชุมชน ซึ่งถือเป็นพื้นที่ทางวัฒนธรรมรูปแบบใหม่ของชุมชน ที่นอกจากจะมีเป้าหมายในการพัฒนาให้กลุ่มเยาวชนมีความสามารถทางการสื่อสารแล้ว ยังมีเป้าหมายให้กลุ่มเยาวชนเกิดความตระหนักและเห็นถึงคุณค่าทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ในชุมชน

ส่วนสุดท้าย เป็นการนำเสนอให้เห็นผลของการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของกลุ่มเยาวชน โดยจะนำเสนอให้เห็นทั้งในผลของการพัฒนาที่เกิดขึ้นกับกลุ่มเยาวชน และชุมชน รวมทั้งวิเคราะห์ถึงผลที่เกิดขึ้นว่าเกิดขึ้นจากเงื่อนไขและกลยุทธ์การทำงานอย่างไร เพื่อตอบโจทย์การวิจัยเรื่องการศึกษาแบบกระบวนการและเงื่อนไขในการพัฒนา

ทั้งนี้การวิจัยนี้ อยู่บนพื้นฐานแนวคิดการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ที่เน้นการทำงานร่วมกับชุมชนในทุกกระบวนการ โดยเป้าหมายติดตั้งกระบวนการพัฒนาความสามารถของกลุ่มเยาวชนในชุมชนเพื่อให้เกิดกระบวนการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของเยาวชนในชุมชนพื้นที่ศึกษาความต่อเนื่อง โดยชุมชนสามารถปรับประยุกต์กระบวนการให้สอดคล้องกับบริบทและความต้องการของชุมชน โดยมีรายละเอียดของแต่ละกระบวนการดังต่อไปนี้

1. การเตรียมความพร้อมชุมชน

เนื่องจากงานวิจัยนี้ เป็นการทำงานบนพื้นที่วิจัยเดิมของชุมชน ดังนั้นการสื่อสารทำความเข้าใจถึงที่มาและความจำเป็นของการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยของชุมชน จึงเป็นกระบวนการที่มีความสำคัญ เพราะแนวคิดการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยด้วยเครื่องมือการสื่อสารยังเป็นแนวความคิดใหม่ ประกอบกับผู้วิจัยเองมีสถานะความสัมพันธ์กับชุมชนในฐานะ

คนนอก การเข้าไปทำงานร่วมกับชุมชนจึงมีเหตุผลความที่จะต้องเริ่มต้นจากการทำความเข้าใจ อย่างน้อย 2 ประการ คือ

ประการแรก เป็นความจำเป็นในแง่ของการสร้างความเชื่อมั่นและความไว้วางใจ เนื่องจากการดำเนินโครงการการใช้ประโยชน์จากงานวิจัย เป็นการดำเนินงานบนพื้นที่งานวิจัยเดิมของ ชุมชน ที่ได้ดำเนินการเสร็จสิ้นไปแล้วระยะเวลาหนึ่ง การเข้าไปในพื้นที่ชุมชนจึงอาจถูกมองจากชุมชนว่าเป็นการเข้าไปติดตามประเมินผลหรือเข้าไปตรวจสอบการทำงาน ดังนั้น โจทย์หลักของผู้วิจัย คือ การสื่อสารทำความเข้าใจเกี่ยวกับแนวคิดการขยายผลการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยด้วยเครื่องมือการสื่อสาร และสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับขอบเขตของการทำงาน เพื่อให้ชุมชนเกิดความไว้วางใจและเชื่อมั่นในตัวผู้วิจัย หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ เป็นการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างผู้วิจัยกับชุมชนพื้นที่ศึกษา

ประการที่สอง ความจำเป็นในแง่ของการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วม เนื่องจากการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยในระดับพื้นที่และชุมชน เป็นกระบวนการที่ต้องอาศัยการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมกับชุมชนในทุกกระบวนการ เพราะเป็นกลไกในการเปิดพื้นที่ให้ชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมเรียนรู้ในกระบวนการต่าง ๆ ซึ่งนอกจากจะเป็นการสร้างความสัมพันธ์กับชุมชนแล้ว ยังเป็นกระบวนการถ่ายทอดความรู้เชิงกระบวนการให้กับชุมชน เพื่อให้เกิดความเข้าใจในกระบวนการพัฒนากลุ่มเป้าหมายเยาวชนและสามารถปรับประยุกต์กระบวนการทำงานเพื่อทำงานกับกลุ่มเยาวชนในชุมชนได้ในระยะยาว อันเป็นหลักประกันถึงความยั่งยืนในการพัฒนากลุ่มเยาวชนในชุมชน

ทั้งนี้ในกระบวนการเตรียมความพร้อมชุมชนพื้นที่ศึกษาทั้ง 2 ชุมชน ผู้วิจัยได้แบ่งกระบวนการออกเป็น 2 ส่วน คือ **ส่วนแรก** เป็นการเตรียมความพร้อมกับชุมชน ในฐานะเจ้าของพื้นที่วิจัย และในฐานะที่เป็นผู้สนับสนุนกลุ่มเยาวชน ดังนั้นในส่วนนี้จึงเป็นการทำความเข้าใจกับชุมชน ถึงแนวคิดและโจทย์ในการพัฒนากลุ่มเยาวชน และ**ส่วนที่สอง** เป็นการเตรียมความพร้อมกับกลุ่มเยาวชน เพื่อประเมินศักยภาพของกลุ่มเยาวชนก่อนที่จะเข้าสู่กระบวนการพัฒนา รวมทั้งเป็นกระบวนการในการสร้างความสัมพันธ์กับกลุ่มเยาวชนในชุมชนพื้นที่ศึกษาทั้ง 2 ชุมชนด้วย ดังมีรายละเอียดของแต่ละส่วนดังนี้

1.1 กระบวนการเตรียมความพร้อมชุมชน

ในกระบวนการนี้ ผู้วิจัยได้การจัดประชุมร่วมกับชุมชนเป็นเครื่องมือหลักในการทำ ความเข้าใจร่วมกับชุมชน เนื่องจากการประชุมมีข้อเด่นในแง่ของการเป็นพื้นที่ทางการสื่อสารแบบกลุ่มและเป็นพื้นที่เปิดที่เอื้อต่อการมีส่วนร่วมและการแลกเปลี่ยนแสดงความคิดเห็น ในเบื้องต้นผู้วิจัยได้ติดต่อชุมชนผ่านศูนย์ประสานงานเครือข่ายวิจัยท้องถิ่นจังหวัดศรีสะเกษ ซึ่งเป็นเครือข่ายวิจัยในระดับพื้นที่ โดยกรณีของชุมชนบ้านชำ ประสานงานผ่านคุณปราณี ระวังภัย ปัจจุบันทำหน้าที่เป็นผู้ประสานงานในศูนย์ประสานงานเครือข่ายวิจัยท้องถิ่นจังหวัดศรีสะเกษ และมีประสบการณ์เป็นที่วิจัยของชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคีมาก่อน และใน

ปัจจุบันยังมีบทบาทเป็นผู้ประสานงานและติดตามการทำงานกลุ่มเยาวชนภายใต้โครงการพลเมืองดีศรีสะเกษ ในพื้นที่ต่างๆ ของจังหวัดศรีสะเกษ

ส่วนในกรณีของชุมชนบ้านร่งระ ผู้วิจัยประสานงานผ่านคุณสรณัญญา กระสังข์ นักพัฒนาชุมชนชำนาญการประจำอำเภอห้วยทับทัน (ในช่วงแรกของการลงพื้นที่วิจัยคุณสรณัญญา กระสังข์ ยังไม่ได้ย้ายไปปฏิบัติหน้าที่ในอำเภอห้วยทับทัน จึงมีบทบาทอย่างมากในการทำหน้าที่ประสานงานกลุ่มแกนนำและเยาวชนในพื้นที่ แต่ภายหลังเมื่อต้องย้ายไปปฏิบัติงานในพื้นที่ต่างอำเภอการประสานงานในชุมชนจึงขาดช่วงไประยะหนึ่ง ซึ่งต่อมามีคุณสมถวิล ทวีชาติ เข้ามาทำหน้าที่ในการประสานงานแทน) และเคยเป็นนักวิจัยหัวหน้าโครงการวิจัยท้องถิ่นของชุมชน อีกทั้งยังเป็นบุคคลที่มีบทบาทสำคัญในการทำงานพัฒนาชุมชนบ้านร่งระมาอย่างต่อเนื่อง โดยให้ความสนใจและความสำคัญกับการทำงานกับกลุ่มเยาวชน เนื่องจากมีประสบการณ์เป็นแกนนำกลุ่มหนุ่มสาวของชุมชน และเป็นแกนนำยุคเริ่มแรกในการพัฒนาชุมชนบ้านร่งระ

แม้ผู้วิจัยจะประสานงานลงพื้นที่ผ่านบุคคลทั้งสองดังกล่าว แต่ในการประชุมแต่ละครั้งจะมีแกนนำหมู่บ้านและทีมวิจัยเข้าร่วมประชุมด้วย โดยในกรณีชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคีมีผู้ใหญ่บ้านบ้านซำและบ้านตาตา เข้าร่วมประชุมชนพร้อมกับทีมวิจัยในชุมชน ซึ่งในปัจจุบันมีบทบาทเป็นผู้นำความคิดในชุมชน (opinion leader) และพระครูสังวรวิคุณ เจ้าอาวาสวัดไตรราษฎร์สามัคคี ผู้ซึ่งมีบทบาทสำคัญในการทำงานพัฒนาชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคีเข้าร่วมประชุมด้วย

ภาพที่ 17: การประชุมเพื่อทำความเข้าใจกับกลุ่มแกนนำของชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคี

ขณะที่กรณีของชุมชนบ้านร่งระ การประชุมแต่ละครั้งมีผู้ใหญ่บ้านและผู้นำความคิดในชุมชน (opinion leader) รวมถึงกลุ่มเยาวชนเข้าร่วมประชุมด้วย การจัดกิจกรรมการประชุมร่วมกับชุมชนพื้นที่ศึกษาทั้ง 2 ชุมชนในแต่ละครั้งที่มีกลุ่มแกนนำชุมชนเข้าร่วมประชุมด้วยนั้น ถือเป็นเงื่อนไขสำคัญที่เอื้อต่อการทำงานร่วมกับชุมชน เพราะกลุ่มแกนนำชุมชนจะมีบทบาทอย่างมากในการประสานงานเครือข่ายและกลุ่มเยาวชนในชุมชน เพื่อสนับสนุนการทำกิจกรรมในพื้นที่วิจัยของผู้วิจัย

ทั้งนี้จากการจัดกิจกรรมประชุมร่วมกับชุมชนพื้นที่วิจัยทั้ง 2 พื้นที่ ผู้วิจัยพบว่าเงื่อนไขสำคัญของความสำเร็จในการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของกลุ่มเยาวชน คือ กลุ่มแกนนำชุมชน โดยพบว่ากรณีของชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคีซึ่งในการประชุมแต่ละครั้งมีกลุ่มแกนนำชุมชนเข้าร่วมประชุมทุกครั้ง ทำให้เมื่อถึงเวลาทำกิจกรรมกับกลุ่มเยาวชน กลุ่มแกนนำชุมชนจะมีบทบาทในการประสานงานกับกลุ่มเยาวชนในชุมชน และกระตุ้นให้กลุ่มเยาวชนทำกิจกรรมตามกระบวนการต่าง ๆ ของผู้วิจัย จนสามารถสร้างสรรค์ผลงานสารคดีชุมชนได้สำเร็จ แต่ในกรณีของชุมชนบ้านร่งระ เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงของกลุ่มแกนนำชุมชนที่ต้องย้ายออกไปทำงานในพื้นที่อื่น ประกอบกับบริบทของชุมชนที่เป็นชุมชนเปิดและมีกิจกรรมที่กลุ่มแกนนำชุมชนจะต้องออกไปทำงานกับภายนอกชุมชนมากขึ้น ทำให้บทบาทการสนับสนุนกิจกรรมของกลุ่มเยาวชนติดอยู่กับแกนนำบางคนในชุมชน ทำให้การประสานงานกับกลุ่มเยาวชนในชุมชนบ้านร่งระเป็นไปอย่างจำกัด ดังเห็นได้จากกลุ่มเยาวชนบ้านร่งระที่เข้าร่วมกิจกรรมมีการเปลี่ยนแปลงทุกครั้งในกิจกรรมแต่ละช่วง ซึ่งส่งผลให้ขาดความต่อเนื่องในการพัฒนา และเป็นผลให้กลุ่มเยาวชนบ้านร่งระไม่สามารถสร้างสรรค์ผลงานสารคดีชุมชนได้สำเร็จในรอบระยะเวลาของการวิจัยครั้งนี้

ภาพที่ 18: การประชุมเพื่อทำความเข้าใจกับกลุ่มแกนนำของชุมชนบ้านร่งระ

อย่างไรก็ดีเนื่องจากการทำความเข้าใจกับชุมชนถือเป็นเงื่อนไขสำคัญของการวิจัยครั้งนี้ที่ต้องเน้นสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับแนวคิดและโจทย์การวิจัยให้แก่ชุมชน ดังนั้นกระบวนการสร้างความเข้าใจกับชุมชน จึงเป็นกระบวนการที่ผู้วิจัยดำเนินการอย่างต่อเนื่องตลอดระยะเวลาของการทำงานวิจัยในพื้นที่ โดยจัดให้มีการประชุมกับกลุ่มแกนนำชุมชนอย่างต่อเนื่องเพื่อรายงานความก้าวหน้าและประเมินผลกระบวนการพัฒนาในแต่ละช่วงเวลา

นอกจากการใช้การประชุมเป็นเครื่องมือหลักในการสร้างความเข้าใจกับกลุ่มแกนนำชุมชนแล้ว กระบวนการหนึ่งที่ผู้วิจัยใช้เป็นเครื่องมือในการทำความเข้าใจชุมชนและสร้างความสัมพันธ์กับคนในชุมชน คือการลงพื้นที่เดินสำรวจชุมชน เพื่อแนะนำตัวให้คนในชุมชนได้รู้จักผู้วิจัย และในขณะเดียวกันก็เป็นการศึกษาบริบทของชุมชนไปพร้อมๆ กันด้วย ซึ่งในการลงพื้นที่เดินสำรวจชุมชน ผู้วิจัยได้ถือโอกาสสอบถามข้อมูลชุมชนจากคนในชุมชน และในขณะเดียวกันก็เป็นการสร้างความสัมพันธ์กับกลุ่มเยาวชนในชุมชน ที่ร่วมเดินสำรวจชุมชนกับผู้วิจัยด้วย จากการลงพื้นที่เดินสำรวจชุมชนทำให้ผู้วิจัยมีโอกาสพบกลุ่มผู้รู้ในชุมชนซึ่งต่อมาจะเป็นกลุ่มผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญในกระบวนการสร้างสรรค์สารคดีชุมชนของกลุ่มเยาวชน

การลงพื้นที่สำรวจชุมชนร่วมกับกลุ่มเยาวชนยังทำให้ผู้วิจัยได้มีโอกาสสังเกตและประเมินศักยภาพของกลุ่มเยาวชนของแต่ละชุมชน ว่ามีศักยภาพและข้อจำกัดในด้านใดบ้าง ซึ่งพบว่าในกรณีบ้านร่งระด้วยความที่เยาวชนบางคนเคยผ่านกระบวนการวิจัยจากโครงการพลเมืองดีศรีสะเกษ ทำให้เยาวชนกลุ่มนี้มีความสามารถในการสัมภาษณ์และเก็บข้อมูลชุมชน ในขณะที่เยาวชนที่ยังไม่เคยผ่านโครงการดังกล่าวยังมีข้อจำกัดในการเก็บข้อมูลชุมชน ในขณะที่กรณีของเยาวชนบ้านชำ พบว่า แม้กลุ่มเยาวชนจะมีข้อจำกัดในการเก็บข้อมูลชุมชน แต่กลับพบว่ากลุ่มเยาวชนมีความรู้ในชุมชนมีใครที่สามารถให้ความรู้ได้บ้าง โดยเฉพาะอย่างยิ่งความรู้เกี่ยวกับการทอผ้า ซึ่งเป็นประเด็นที่เยาวชนบ้านชำให้ความสนใจ

ภาพที่ 19: การเดินสำรวจชุมชนบ้านร่งระในช่วงเตรียมความพร้อมชุมชน

จากการลงพื้นที่เตรียมความพร้อมชุมชนพื้นที่วิจัยทั้ง 2 ชุมชน ผู้วิจัยพบข้อสังเกตว่า ในกรณีของชุมชนบ้านนงระ การมีส่วนร่วมของกลุ่มเยาวชนในชุมชนเกิดขึ้นตั้งแต่ครั้งแรกที่ผู้วิจัยลงพื้นที่ โดยมีกลุ่มเยาวชนเข้าร่วมประชุมและลงสำรวจชุมชนพร้อมกับผู้วิจัยตั้งแต่ครั้งแรกที่ผู้วิจัยลงพื้นที่ชุมชน ในขณะที่กรณีของชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคี การมีส่วนร่วมของกลุ่มเยาวชนจะเกิดขึ้นภายหลังจากที่กลุ่มแกนนำชุมชนมีความเข้าใจแนวคิดและโจทย์การทำงานของผู้วิจัยแล้ว จึงมีการนัดหมายให้กลุ่มเยาวชนมาเข้าร่วมกิจกรรมกับผู้วิจัย ซึ่งกิจกรรมแรกๆที่ผู้วิจัยมีโอกาสพบกับกลุ่มเยาวชนของชุมชน คือ กิจกรรมงานบุญประเพณีของชุมชนที่จัดขึ้นที่วัด หลังจากที่ได้แกนนำชุมชนได้ใช้พื้นที่ประเพณีของชุมชนเป็นพื้นที่ในการแนะนำให้ผู้วิจัยได้รู้จักกับคนในชุมชนอย่างเป็นทางการแล้ว

ประเด็นดังกล่าวข้างต้น แสดงให้เห็นบริบทที่แตกต่างกันของชุมชนพื้นที่ศึกษาทั้ง 2 ชุมชน กล่าวคือ ในกรณีของชุมชนบ้านนงระ ซึ่งเป็นชุมชนที่มีกิจกรรมกับองค์กรภายนอกอย่างต่อเนื่องในฐานะที่เป็นชุมชนต้นแบบเศรษฐกิจพอเพียง ทำให้คนเข้ามาศึกษาดูงานในชุมชนเป็นประจำ คนในชุมชนมีความคุ้นชินกับการเข้ามาของคนภายนอกชุมชน รวมทั้งชุมชนมีการจัดการกลุ่มเยาวชนที่สนับสนุนกิจกรรมต่างๆ ของชุมชนอย่างเป็นทางการอยู่แล้ว จึงเป็นการง่ายที่จะระดมการมีส่วนร่วมจากกลุ่มเยาวชน

ขณะที่ในกรณีของชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคี แม้จะเป็นชุมชนที่ผ่านกระบวนการวิจัยท้องถิ่นมาแล้วก็ตาม แต่ด้วยลักษณะชุมชนที่ไม่ได้เปิดเป็นศูนย์การเรียนรู้เช่นกรณีของชุมชนบ้านนงระ ทำให้การจัดกลุ่มเยาวชนของชุมชนไม่ได้มีลักษณะที่เป็นทางการ แต่จะมีการระดมกลุ่มเยาวชนเฉพาะในกรณีมีงานของชุมชนเท่านั้น ดังนั้นเมื่อผู้วิจัยลงพื้นที่วิจัยในชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคีในช่วงแรก จึงยังไม่มีกลุ่มเยาวชนมาเข้าร่วมในกระบวนการ ในประเด็นนี้แสดงให้เห็นว่าความต่อเนื่องในการทำกิจกรรมเยาวชนของชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคีขาดหายไปหลังจากงานวิจัยสิ้นสุดลง แต่กระนั้นก็ดีในแง่การรวมกลุ่มเยาวชนในชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคี ยังมีการรวมกลุ่มกันทำกิจกรรมร่วมกับชุมชนอย่างสม่ำเสมอ แต่เป็นกิจกรรมในลักษณะของการช่วยเหลือชุมชน เช่น การบริการน้ำดื่มในงานบุญชุมชน การเดินขบวนในงานบุญผะเวส และงานแข่งขันกีฬาของชุมชน เป็นต้น โดยเป็นการรวมกลุ่มเยาวชนแบบไม่เป็นทางการและมีลักษณะเป็นกลุ่มจิตอาสาที่ช่วยงานชุมชนเป็นครั้งคราวตามที่ชุมชนร้องขอ

อย่างไรก็ดีจุดเด่นที่สำคัญของชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคี คือการมีวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชน ดังนั้นกิจกรรมต่างๆ ของชุมชน จึงจัดขึ้นที่วัด ดังนั้นในช่วงที่ผู้วิจัยลงพื้นที่ศึกษาชุมชน หลักจากที่ได้ทำความรู้จักกับกลุ่มแกนนำของชุมชนแล้ว ก่อนที่ผู้วิจัยจะเข้าไปทำงานกับชุมชนอย่างเป็นทางการ แกนนำชุมชนได้ใช้พื้นที่งานประเพณีของชุมชนซึ่งจัดขึ้นที่วัดเป็นพื้นที่ในการประชุมชาวบ้านในชุมชนและถือโอกาสชี้แจงโครงการและนำตัวผู้วิจัยให้คนในชุมชนได้รู้จักอย่างเป็นทางการ ทำให้ในระหว่างการทำวิจัยในพื้นที่ชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคีไม่ว่าจะเป็นในหมู่บ้านชำหรือหมู่บ้านตาตา ผู้วิจัยได้รับการต้อนรับจากชุมชนเป็นอย่างดี และมีคนในชุมชนเข้าร่วมกิจกรรมกับเยาวชนจำนวนมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกิจกรรมระดม

สมองเพื่อวิเคราะห์บริบทชุมชนที่มีกลุ่มผู้สูงอายุในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมกิจกรรมจำนวนมาก และ
ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการให้ข้อมูลชุมชนกับกลุ่มเยาวชน

ภาพที่ 20: การเข้าร่วมในกิจกรรมงานบุญของชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคี
เพื่อสร้างความเข้าใจให้แก่ชุมชน

การเข้าไปเตรียมความพร้อมชุมชน โดยใช้กิจกรรมการประชุมและร่วมลงพื้นที่สำรวจ
ชุมชนร่วมกับกลุ่มแกนนำและเยาวชนในชุมชน ทำให้เกิดผลที่เป็นรูปธรรมอย่างน้อย 3
ประการคือ

ประการแรก การลงพื้นที่ทำความเข้าใจกับชุมชนทั้งการประชุมร่วมกับกลุ่มแกนนำ
ชุมชน (ทีมวิจัยเดิม) และการลงพื้นที่สำรวจชุมชน ร่วมทั้งการเข้าร่วมกิจกรรมประเพณีของ
ชุมชน ทำให้ผู้วิจัยและคนในชุมชนเกิดความสัมพันธ์ที่ดีขึ้น ดังเห็นได้จากในช่วงแรกคน
ในชุมชนยังคงมีข้อสงสัยเกี่ยวกับงานที่ผู้วิจัยจะลงไปทำในชุมชน แต่เมื่อผู้วิจัยลงพื้นที่บ่อยครั้ง
และพบปะกับผู้คนในชุมชนมากขึ้น ความสัมพันธ์กับคนในชุมชนก็มีเพิ่มมากขึ้น รูปแบบที่แสดง
ให้เห็นระดับความสัมพันธ์ที่ดีขึ้นของผู้วิจัยกับชุมชน คือ การที่ชุมชนมีของฝากให้ผู้วิจัยทุกครั้ง
ที่ลงพื้นที่วิจัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกรณีของชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคีที่คนในชุมชนมัก
ทักทายผู้วิจัยเวลาลงพื้นที่ และมักมีของฝากให้ผู้วิจัยแทบทุกครั้งที่มาทำกิจกรรมกับ
ชุมชน นอกจากนี้รูปแบบอีกประการ คือ การชวนผู้วิจัยกินข้าวและพักในชุมชน โดยชุมชนเห็น
ว่าจะสะดวกมากกว่าหากผู้วิจัยพักอยู่ในชุมชนเพราะจะได้ทำกิจกรรมได้อย่างต่อเนื่อง

อย่างไรก็ดีในประเด็นนี้ ผู้วิจัยมีข้อสังเกตว่าในกรณีของชุมชนบ้านนรณะ แม้ชุมชนจะรับรู้และให้การยอมรับการเข้าไปทำงานวิจัยในชุมชนของผู้วิจัย แต่ในแง่ปฏิสัมพันธ์กลับพบว่าการทำกิจกรรมส่วนใหญ่จะมีเพียงกลุ่มแกนนำชุมชนบางส่วนเท่านั้นที่เข้าร่วมกิจกรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มแกนนำชุมชนที่มีบทบาทในฐานะที่เป็นพี่เลี้ยงกลุ่มเยาวชน ขณะที่การมีส่วนร่วมของคนอื่นๆในชุมชน กลับมีอย่างจำกัด ดังเห็นได้จากในช่วงของการระดมความเห็นเกี่ยวกับบริบทชุมชน ผู้ที่เข้ามามีส่วนร่วมกับกลุ่มเยาวชนมีเฉพาะกลุ่มแกนนำที่มีบทบาทเป็นพี่เลี้ยงของกลุ่มเยาวชนเท่านั้น ข้อสังเกตนี้ผู้วิจัยเห็นว่าอาจเป็นเพราะเงื่อนไขของชุมชนที่มีกระบวนการจัดการแบ่งงานที่ชัดเจนในชุมชน ทำให้แกนนำแต่ละคนในชุมชนมีบทบาทหน้าที่และภาระรับผิดชอบที่แตกต่างกัน ดังนั้นการเข้าร่วมกิจกรรมแกนนำชุมชนจึงเข้าร่วมเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวข้องเท่านั้น แต่ทั้งนี้ไม่ได้หมายความว่าหากขอความร่วมมือจากชุมชนแล้วผู้วิจัยจะไม่ได้รับความร่วมมือ เพราะจากการลงพื้นที่หากมีกิจกรรมที่ต้องศึกษาข้อมูลชุมชนก็ได้รับความร่วมมือที่ดีจากคนในชุมชนเช่นเดียวกัน

ประการที่สอง เนื่องจากการเตรียมความพร้อมชุมชน ไม่ได้เป็นกระบวนการที่มีเป้าหมายเพื่อสร้างความเข้าใจและความสัมพันธ์กับชุมชนเท่านั้น แต่การลงพื้นที่จัดประชุมกับคนในชุมชน และการลงพื้นที่ชุมชนอย่างต่อเนื่อง โดยมีโอกาสได้พูดคุยกับคนในชุมชน ก็มีส่วนทำให้ผู้วิจัยได้สำรวจความต้องการของชุมชนด้วยเช่นกัน โดยพบว่า ชุมชนพื้นที่วิจัยทั้ง 2 พื้นที่มีความต้องการที่สอดคล้องกัน คือ มีความต้องการพัฒนากลุ่มเยาวชนให้มีบทบาทเป็นผู้สืบทอดวัฒนธรรม แต่มีความแตกต่างกันในระดับของการพัฒนากลุ่มเป้าหมายเยาวชน กล่าวคือ ในกรณีของชุมชนบ้านนรณะ เป้าหมายของการพัฒนากลุ่มเยาวชน คือ ต้องการสร้างคนรุ่นใหม่ที่จะมีบทบาทในการทำงานร่วมกับคนในชุมชน ในลักษณะของการสร้างคนเพื่อ “ทดแทน” ทั้งนี้อาจเป็นไปตามเงื่อนไขของชุมชนบ้านนรณะที่มีรูปแบบการจัดโครงสร้างองค์กรที่เป็นระบบ และชุมชนมีกิจกรรมอย่างต่อเนื่องจึงมีความต้องการ “สร้างกลุ่มคนทดแทน” เพื่อสร้างกลุ่มเยาวชนขึ้นมาเพื่อสืบทอดการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ของชุมชนในลักษณะของการสร้างผู้นำรุ่นใหม่ให้แก่ชุมชน

ขณะที่ในกรณีของชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคี ความต้องการของชุมชนเป็นความต้องการระดับพื้นฐานที่ต้องการให้เยาวชนในพื้นที่ที่มีกิจกรรมที่จะเป็นช่องทางให้เยาวชนในชุมชนได้เรียนรู้วัฒนธรรมของชุมชน เน้นการสร้างจิตสำนึกให้กลุ่มเยาวชนมีความตระหนักในความเป็นชุมชน ซึ่งเป็นไปตามเงื่อนไขของชุมชน ที่พบว่าภายหลังจากการดำเนินโครงการวิจัยท้องถิ่นในพื้นที่ชุมชนสิ้นสุดลง การดำเนินโครงการ/กิจกรรมที่เกี่ยวกับวัฒนธรรมของกลุ่มเยาวชน มีเพียงการดำเนินกิจกรรมบนพื้นที่เดิม คือ การให้เยาวชนเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมประเพณีของชุมชน นอกจากนี้ยังพบอีกว่าหลังจากดำเนินงานวิจัยเสร็จสิ้นลง ชุมชนขาดการสร้างเยาวชนรุ่นใหม่ขึ้นมาทดแทน ความต้องการของชุมชนจึงเป็นความต้องการในระดับของ “สร้างสำนักทางวัฒนธรรม” ให้กลุ่มเยาวชนหันมาให้ความสนใจและตระหนักถึง

ความสำคัญของอัตลักษณ์วัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์กวยอีกครั้งหลังจากที่กิจกรรมการส่งเสริมอัตลักษณ์ชาติพันธุ์ในชุมชนขาดหายไปหลังสิ้นสุดโครงการวิจัยท้องถิ่นของชุมชน

นอกจากนี้การประเมินความต้องการของชุมชนพื้นที่วิจัย พบว่าทั้งสองพื้นที่มีความต้องการสอดคล้องกันในเรื่องของการใช้สื่อกับกลุ่มเยาวชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งชุมชนบ้านชำ ซึ่งมีประสบการณ์ร่วมกับชุมชนบ้านตาตาในการทำหนังสือ “กอนกวย ส่วยไม่ลืมชาติ” และเยาวชนรุ่นก่อนในชุมชนมีโอกาสดำเนินการร่วมกิจกรรมการผลิตสื่อวิถีทัศน์มาก่อน ทำให้คนในชุมชนมีความต้องการอยากให้เกิดการรื้อฟื้นกระบวนการดังกล่าวขึ้นอีกครั้ง หลังจากที่ต้องขาดหายไปเมื่อสิ้นสุดโครงการวิจัยท้องถิ่น ขณะที่ชุมชนบ้านรระ แม้ไม่มีประสบการณ์ตรงในการถ่ายทำ แต่ด้วยประสบการณ์การร่วมโครงการพลเมืองดีศรีสะเกษที่มีเยาวชนในพื้นที่อื่นใช้สื่อวิถีทัศน์เป็นเครื่องมือในการนำเสนอข้อมูล จึงทำให้เยาวชนในพื้นที่มีความสนใจและต้องการเรียนรู้กระบวนการสร้างสรรค์สื่อสารคดีชุมชน

ขณะที่หากประเมินความพร้อมชุมชนในการผลิตสื่อ พบว่า แม้ทั้ง 2 พื้นที่มีความต้องการสอดคล้องกันคือต้องการพัฒนาศักยภาพความสามารถด้านการผลิตสื่อของกลุ่มเยาวชน แต่เมื่อพิจารณาในแง่ความพร้อม แม้ทั้งสองพื้นที่จะมีความพร้อมในแง่ของต้นทุนความรู้ในชุมชน แต่ในแง่ต้นทุนความรู้เชิงเทคนิคและอุปกรณ์เครื่องมือในการผลิตสื่อ ยังมีข้อจำกัด โดยเฉพาะอย่างยิ่งข้อจำกัดในเรื่องอุปกรณ์การถ่ายทำและการตัดต่อ กระนั้นก็ดี แม้ทั้ง 2 ชุมชนจะมีข้อจำกัดในแง่ของอุปกรณ์ แต่เงื่อนไขข้อจำกัดนี้กลับทำให้ผู้วิจัยเห็นถึงศักยภาพในการพัฒนาของกลุ่มเยาวชน ดังเห็นได้จากเยาวชนทั้ง 2 พื้นที่ได้ทดลองใช้กล้องมือถือนำมาทำสารคดีของชุมชน ซึ่งแม้จะมีข้อจำกัดในเชิงของคุณภาพของภาพ แต่ไม่เป็นข้อจำกัดในแง่ของความคิดสร้างสรรค์ของกลุ่มเยาวชนที่สามารถใช้มือถือเป็นเครื่องมือในการบันทึกวัฒนธรรมชุมชน ซึ่งแสดงให้เห็นว่าแม้กลุ่มเยาวชนจะมีข้อจำกัดในแง่อุปกรณ์การผลิต แต่ขณะเดียวกันกลับมีศักยภาพในการเก็บข้อมูลชุมชนและปรับประยุกต์เครื่องมือในการผลิตสื่อตามศักยภาพที่ตนมี

ประการที่สี่สุดท้าย จากกระบวนการสร้างความเข้าใจกับชุมชนเกี่ยวกับแนวคิดของการขยายผลการใช้ประโยชน์ด้วยเครื่องมือการสื่อสาร ซึ่งขั้นตอนในช่วงลงพื้นที่ในระยะแรกชุมชนยังมีความเข้าใจว่าผู้วิจัยจะลงไปทำสารคดีเกี่ยวกับชุมชน แต่เมื่อได้ลงไปทำความเข้าใจกับชุมชนให้เห็นกระบวนการและเป้าหมายของการทำงานแล้ว ก็ทำให้ชุมชนมีความเข้าใจมากขึ้นเกี่ยวกับกระบวนการทำงาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งความเข้าใจที่มีต่อเป้าหมายของการวิจัย ที่มุ่งพัฒนาศักยภาพของกลุ่มเยาวชนให้มีความสามารถทางการสื่อสาร ดังนั้นเมื่อชุมชนมีความเข้าใจในกระบวนการดังกล่าว ทั้ง 2 ชุมชนจึงเข้ามามีส่วนสำคัญในการออกแบบกระบวนการวิจัย ตั้งแต่การหากกลุ่มเยาวชนที่จะเข้าร่วมกิจกรรม โดยกลุ่มแกนนำชุมชนได้เข้ามามีบทบาทอย่างมากในการเลือกกลุ่มเยาวชนที่จะเข้าร่วมกิจกรรม ดังในกรณีของชุมชนบ้านรระที่คัดเลือกกลุ่มเยาวชนในลักษณะของการผสมผสานระหว่างกลุ่มเยาวชนที่มีประสบการณ์ทำงานแล้วกับกลุ่มเยาวชนรุ่นใหม่ ที่เป็นกลุ่มเป้าหมายของชุมชนให้เข้ามาร่วมใน

กระบวนการพัฒนา โดยมีความพยายามที่จะสร้างกระบวนการรับช่วงต่อของกลุ่มเยาวชนจากรุ่นพี่สู่รุ่นน้อง

ขณะที่ในกรณีของชุมชนบ้านชำ เนื่องจากว่างเว้นจากการจัดกิจกรรมเยาวชนในลักษณะของกิจกรรมการพัฒนามาเป็นเวลานานหลังจากสิ้นสุดโครงการวิจัยท้องถิ่นของชุมชน ทำให้เกิดการขาดช่วงของกลุ่มเยาวชน แต่การคัดเลือกกลุ่มเยาวชน แกนนำชุมชนก็ยังมีแนวทางในการคัดเลือก โดยอาศัยเกณฑ์ช่วงชั้นของกลุ่มเยาวชนมาเป็นเกณฑ์ในการคัดเลือก โดยพยายามคัดเลือกเยาวชนที่มีคนในชุมชนเรียกว่า “กลุ่มเด็กโต” ให้เข้ามาร่วมกระบวนการ โดยให้เหตุผลว่าจะได้กลุ่มที่พอทำงานได้มาร่วมทำกิจกรรมกับผู้วิจัย

แม้ทั้ง 2 ชุมชน จะมีเกณฑ์ในการคัดเลือกกลุ่มเยาวชนเข้ามาร่วมกิจกรรมการพัฒนา ดังที่กล่าวข้างต้น แต่เกณฑ์ดังกล่าวก็ไม่ได้เคร่งครัด กล่าวคือ ในกรณีของชุมชนบ้านชำแม้มีความพยายามจะเลือกกลุ่มเยาวชนที่ชุมชนเรียกว่าเป็น “กลุ่มเด็กโต” แต่เมื่อถึงเวลาทำกิจกรรมจริงด้วยข้อจำกัดของกลุ่มเยาวชนเอง กลุ่มเยาวชนที่เข้าร่วมกิจกรรมก็มีความหลากหลายทั้งในแง่ช่วงวัยและระดับการศึกษา เช่นเดียวกับกรณีของชุมชนบ้านระวะ แม้จะมีความพยายามคัดเลือกกลุ่มเยาวชนที่มีประสบการณ์และไม่มีประสบการณ์ให้เข้าร่วมกิจกรรม แต่เมื่อกลุ่มเยาวชนที่มีประสบการณ์ในการทำงานมีข้อจำกัด ก็ทำให้เมื่อถึงเวลาร่วมกิจกรรมจริงกลุ่มเยาวชนของชุมชนบ้านระวะก็มีลักษณะไม่คงที่ กล่าวคือ กลุ่มเด็กที่เข้าร่วมกระบวนการในแต่ละกิจกรรมมีลักษณะหมุนเวียนและไม่ใช้กลุ่มเดิมทั้งหมด ซึ่งประเด็นนี้เป็นเงื่อนไขหนึ่งที่ทำให้กระบวนการพัฒนากลุ่มเยาวชนบ้านระวะขาดความต่อเนื่องและในท้ายที่สุดไม่สามารถที่จะสร้างสรรค์ผลงานสารคดีชุมชนให้เป็นรูปธรรมได้

อย่างไรก็ดี ผู้วิจัยมีข้อสังเกตว่า ในการคัดเลือกกลุ่มเยาวชนที่มาร่วมเข้าร่วมกระบวนการพัฒนายังคือ ทั้ง 2 ชุมชน ไม่มีกลุ่มเยาวชนในระดับมัธยมศึกษาตอนปลายมาอยู่ในกระบวนการ เนื่องจากการศึกษาในระดับมัธยมศึกษาตอนปลายกลุ่มเยาวชนต้องออกไปศึกษา นอกชุมชน ดังนั้นจึงมีความห่างเหินกับชุมชน และด้วยภาระด้านการเรียนที่มากขึ้นการเข้าร่วมกิจกรรมชุมชนของกลุ่มเยาวชนในระดับมัธยมศึกษาตอนปลายจึงเป็นไปอย่างจำกัด แต่กระนั้นก็ดีในกรณีของชุมชนบ้านระวะ เนื่องจากมีกระบวนการพัฒนากลุ่มเยาวชนในลักษณะ “ทดแทน” เยาวชนรุ่นพี่ก็มีบทบาทไม่น้อยในการหนุนเสริมกิจกรรมของเยาวชนรุ่นน้อง แต่ทั้งนี้ในช่วงที่ผู้วิจัยลงพื้นที่ศึกษาในพื้นที่ชุมชนบ้านระวะ สถานการณ์กลุ่มเยาวชนของชุมชนอยู่ในสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงผู้นำกลุ่มเยาวชน ลักษณะของการหนุนเสริมกิจกรรมของเยาวชนระหว่างรุ่นพี่ – รุ่นน้องจึงมีข้อจำกัด และเป็นช่วงที่ขาดการประสานงานร่วมกัน

นอกจากการมีส่วนร่วมในการออกแบบกระบวนการโดยการคัดเลือกกลุ่มเยาวชนที่จะเข้าร่วมในกระบวนการพัฒนาแล้ว สิ่งที่สำคัญอีกประการหนึ่งของชุมชน คือ การมีส่วนร่วมในการออกแบบกิจกรรมในแต่ละขั้นตอน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนของกิจกรรมเก็บข้อมูลชุมชน ที่กลุ่มแกนนำได้เข้ามามีส่วนร่วมอย่างมากในการคัดเลือกกลุ่มผู้ให้ข้อมูลกับกลุ่มเยาวชน ทั้งนี้จากข้อสังเกตการคัดเลือกกลุ่มผู้ให้ข้อมูล ผู้วิจัยเห็นว่าเป็นการคัดเลือกโดยพิจารณาจากความ

พร้อมและเวลาว่างของผู้ให้ข้อมูล ดังเห็นได้จาก ชุมชนจะเลือกจากกลุ่มคนที่มีความรู้หรือคนที่ชุมชนยกย่องให้เป็นปราชญ์ของชุมชน และคำนี้ถึงช่วงเวลาที่ต้องทำกิจกรรมกับชุมชน เนื่องจากคำนี้ถึงเวลาของคนในชุมชนที่จะต้องเป็นผู้ให้ข้อมูล

โดยสรุปแล้วการเตรียมความพร้อมชุมชนพื้นที่วิจัยทั้ง 2 ชุมชน นอกจากจะเป็นกระบวนการในการสร้างความเข้าใจให้กับชุมชนแล้ว ยังเป็นกระบวนการที่สร้างการมีส่วนร่วมให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการออกแบบกิจกรรมการพัฒนา อีกทั้งเป็นกระบวนการที่ช่วยสร้างความสัมพันธ์ระหว่างผู้วิจัยกับชุมชนพื้นที่ศึกษา ซึ่งเป็นปัจจัยที่ช่วยสร้างความไว้วางใจในการทำงานของผู้วิจัยในพื้นที่วิจัยเดิมของชุมชน ดังนั้นการขยายผลการใช้ประโยชน์งานวิจัยซึ่งเป็นรูปแบบการวิจัยที่ต้องดำเนินการบนพื้นที่วิจัยเดิมของชุมชน การเตรียมความพร้อมชุมชนทั้งความเข้าใจและความสัมพันธ์ จึงถือเป็นเงื่อนไขที่สำคัญของการทำงานวิจัยในลักษณะนี้

1.2 การประเมินศักยภาพและการเตรียมความพร้อมกลุ่มเยาวชน

เนื่องจากกลุ่มเยาวชนเป็นกลุ่มเป้าหมายหลักของการวิจัยครั้งนี้ การประเมินศักยภาพและการเตรียมความพร้อมกลุ่มเยาวชนจึงถือเป็นกระบวนการที่มีความสำคัญสำหรับงานวิจัยครั้งนี้ ในส่วนนี้จะนำเสนอให้เห็นกระบวนการประเมินศักยภาพและเตรียมความพร้อมกลุ่มเยาวชนดังนี้

1.2.1 การเตรียมความพร้อมกลุ่มเยาวชน

การเตรียมความพร้อมกลุ่มเยาวชนในเบื้องต้นผู้วิจัยได้อาศัยกลุ่มแกนนำชุมชนเป็นช่องทางการเข้าหาและสร้างความสัมพันธ์กลุ่มเยาวชน ด้วยพิจารณาเห็นว่าการทำงานกับกลุ่มเป้าหมายเยาวชนที่มีเงื่อนไขข้อจำกัดที่หลากหลายทั้งในเชิงสถานภาพของกลุ่มเยาวชนที่ต้องอยู่ภายใต้การดูแลของผู้ปกครอง และข้อจำกัดด้านเวลาของกลุ่มเยาวชนที่มีภาระต้องเรียนและทำกิจกรรมอื่นๆ ประกอบกับสถานภาพของผู้วิจัยเองที่มีฐานะเป็นคนนอกของชุมชน การสร้างความสัมพันธ์กับกลุ่มเยาวชนจึงมีความสำคัญทั้งในแง่ของการสร้างความไว้วางใจให้กับผู้ปกครองของกลุ่มเยาวชน และในแง่ของการสร้างความรู้สึกร่วมในการทำงานร่วมกับกลุ่มเยาวชน เงื่อนไขเบื้องต้นของการทำงานวิจัยนี้จึงเป็นเรื่องของการสร้างสายสัมพันธ์กับกลุ่มเยาวชน

ทั้งนี้จากการที่ผู้วิจัยได้ลงพื้นที่เก็บข้อมูลชุมชน และประเมินสถานภาพของกลุ่มเยาวชนในชุมชนพื้นที่วิจัยทั้ง 2 ชุมชน พบว่า ในแง่ทัศนคติที่มีต่อกลุ่มเยาวชน ชุมชนพื้นที่วิจัยทั้ง 2 ชุมชน เห็นถึงความสำคัญของเยาวชนในฐานะที่มีบทบาทเป็นผู้สืบทอดวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ชุมชน แต่ในแง่ของการทำงานกับกลุ่มเยาวชน ทั้ง 2 ชุมชนมีมีกระบวนการทำงานกับกลุ่มเยาวชนที่แตกต่างกัน กล่าวคือ ในขณะที่กรณีชุมชนบ้านรณะ ได้เปิดพื้นที่ให้กลุ่มเยาวชนเข้ามามีส่วนร่วมในฐานะทีมวิจัย รวมทั้งสนับสนุนส่งเสริมให้กลุ่ม

เยาวชนทำงานวิจัยของตนเองในโครงการพลเมืองดีศรีสะเกษ กรณีของชุมชนบ้านชำกลับพบว่า แม้ประสบการณ์การวิจัยท้องถิ่น จะมีโจทย์การวิจัยหลักอยู่ที่การหาแนวทางการทำงานกับกลุ่มเยาวชนเพื่อสืบทอดวัฒนธรรม แต่ในเชิงกระบวนการโดยเฉพาะอย่างยิ่งกระบวนการผลิตภาพยนตร์สั้น เยาวชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในระดับของการเป็นผู้ร่วมแสดงตามบทบาทที่กำหนดไว้เท่านั้น ภายหลังสิ้นสุดโครงการ การทำงานกับกลุ่มเยาวชนของชุมชนจึงขาดความต่อเนื่อง เหลือเป็นแต่เพียงการให้เยาวชนเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชน เช่น เข้ามาร่วมงานบุญ โดยไม่ได้กำหนดบทบาทให้เยาวชนมีบทบาทหรือหน้าที่ในกิจกรรมต่างๆ ของชุมชน ทำให้การมีส่วนร่วมของกลุ่มเยาวชนในชุมชนบ้านชำ เป็นการมีส่วนร่วมในกิจกรรมมากกว่าจะเป็นการมีส่วนร่วมคิดและรับผิดชอบในกิจกรรมต่างๆ ของชุมชน

อย่างไรก็ดีแม้กรณีของชุมชนบ้านร่งระมีความต่อเนื่องในการทำงานกับกลุ่มเยาวชน แต่ก็กลับพบว่าชุมชนบ้านร่งระเองก็ยังขาดกระบวนการพัฒนากลุ่มเยาวชนรุ่นใหม่ให้มีความต่อเนื่อง ดังเห็นได้จากกลุ่มเยาวชนส่วนใหญ่ที่เข้าร่วมกิจกรรมกับกลุ่มแกนนำชุมชนส่วนใหญ่มีสายสัมพันธ์ทางเครือญาติกับกลุ่มแกนนำ ดังเห็นได้จากในช่วงที่ผู้วิจัยลงพื้นที่วิจัยชุมชนบ้านร่งระอยู่ในช่วงการเปลี่ยนผ่านของกลุ่มเยาวชน ที่กลุ่มเยาวชนรุ่นพี่กำลังจะต้องออกไปศึกษาออกชุมชน และกลุ่มเยาวชนรุ่นใหม่กำลังจะเข้ามารับช่วงต่อ แต่กลุ่มเยาวชนรุ่นใหม่ที่กำลังจะเข้ามารับช่วงต่อ ก็เพิ่งผ่านการทำงานในโครงการพลเมืองดีศรีสะเกษ จึงทำให้กลุ่มเยาวชนบางคนแสดงความกังวลในช่วงแรกที่ผู้วิจัยลงพื้นที่ว่า การเข้าร่วมกระบวนการพัฒนากับผู้วิจัยจะเป็นการเพิ่มภาระให้ต้องทำงานหนักขึ้นหรือไม่ ดังมีความเห็นจากกลุ่มเยาวชนว่า “จะเหนื่อยมัยพี” ซึ่งในประเด็นนี้แสดงให้เห็นท่าทีของกลุ่มเยาวชนที่มีต่อโครงการวิจัยนี้ในช่วงแรก

จากข้อจำกัดดังกล่าวข้างต้น เป็นที่มาทำให้ผู้วิจัยต้องออกแบบกระบวนการทำงานที่ไม่ให้เยาวชนรู้สึกว่าการเข้าร่วมกิจกรรมวิจัยของผู้วิจัยเป็นภาระ โดยออกแบบกิจกรรมในลักษณะ “กึ่งเล่นกึ่งเรียนรู้” กล่าวคือ ในช่วงแรกผู้วิจัยเน้นใช้กิจกรรมสร้างความสัมพันธ์กับกลุ่มเยาวชน เพื่อสร้างทัศนคติให้กลุ่มเยาวชนมีความเข้าใจว่า “เราจะมาทำงานไปด้วยกัน” มากกว่าจะเป็นการ “เพิ่มภาระการทำงาน” ให้กลุ่มเยาวชน กิจกรรมที่ผู้วิจัยใช้ในการสร้างความสัมพันธ์กับกลุ่มเยาวชนจึงไม่ใช่กิจกรรมการฝึกอบรม หรือเป็นกิจกรรมให้ความรู้สีกเหมือนการสร้างบรรยากาศแห่งการวิจัย แต่เป็นกิจกรรมที่ให้บรรยากาศแบบพี่น้อง เช่น การพากกลุ่มเยาวชนบ้านร่งระไปเลี้ยงหมูกระทะ หรือการพากกลุ่มเยาวชนบ้านชำไปเที่ยวอ่างเก็บน้ำ เป็นต้น ซึ่งกิจกรรมดังกล่าวเกิดขึ้นจากความต้องการของกลุ่มเยาวชน

ภาพที่ 21: กิจกรรมสร้างความสัมพันธ์กับกลุ่มเยาวชนบ้านระ

ภาพที่ 22: กิจกรรมสร้างความสัมพันธ์กับกลุ่มเยาวชนบ้านชำ

ภายหลังจากการทำกิจกรรมสร้างความสัมพันธ์กับกลุ่มเยาวชนพื้นที่วิจัยทั้ง 2 พื้นที่ ทำให้ผู้วิจัยสามารถสร้างความสัมพันธ์กับกลุ่มเยาวชนทั้ง 2 ได้เป็นอย่างดี โดยเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมกับผู้วิจัยมากขึ้น เช่น การวางแผนร่วมกับผู้วิจัยในการลงพื้นที่ และการทำหน้าที่ประสานงานชุมชนในพื้นที่ร่วมกับผู้วิจัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกรณีของกลุ่มเยาวชนชุมชนบ้านชำ ที่ใช้ช่องทางการส่งข้อความ (chat) ใน Facebook รายงานการทำงานในพื้นที่ที่ให้ผู้วิจัยทราบความเคลื่อนไหวตลอดในระหว่างที่ผู้วิจัยไม่ลงพื้นที่วิจัย ขณะที่กลุ่มเยาวชนบ้านร่งระการประสานงานยังเป็นการประสานผ่านแกนนำชุมชนที่มีบทบาทเป็นพี่เลี้ยงกลุ่มเยาวชน ด้วยเหตุผลดังที่บอกแล้วว่าในช่วงที่ผู้วิจัยลงพื้นที่วิจัยเป็นช่วงของการเปลี่ยนผ่านกลุ่มเยาวชน ทำให้ในช่วงดังกล่าวชุมชนบ้านร่งระขาดเยาวชนที่จะทำหน้าที่เป็นผู้นำกลุ่ม ที่จะคอยประสานงานกับกลุ่มเยาวชนในชุมชนและผู้วิจัย

หลังจากที่ผู้วิจัยได้สร้างความสัมพันธ์กับกลุ่มเยาวชนแล้ว ขั้นตอนของการทำงานกับกลุ่มเยาวชน คือ การสร้างความเข้าใจกับกลุ่มเยาวชนให้มีความเข้าใจกระบวนการทำงานของผู้วิจัย โดยในกระบวนการนี้ผู้วิจัยใช้กิจกรรมการพูดคุยอย่างไม่เป็นทางการกับกลุ่มเยาวชนผ่านการทำกิจกรรมในหลายรูปแบบเช่น กิจกรรมทดลองลงพื้นที่สำรวจข้อมูลชุมชน กิจกรรมทดลองถ่ายภาพชุมชนด้วยกล้องโทรศัพท์เคลื่อนที่ เพื่อเริ่มติดตั้งกระบวนการเรียนรู้ให้กลุ่มเยาวชนแบบค่อยเป็นค่อยไปในรูปแบบกิจกรรม “สาระบันเทิง” (edutainment)

อย่างไรก็ดีแม้การพูดคุยอย่างไม่เป็นทางการจะช่วยให้เกิดความสัมพันธ์และสร้างบรรยากาศในการทำงานร่วมกันก็ตาม แต่ก็ยังมีข้อจำกัดในแง่ของการวางแผนการทำงาน ดังนั้นหลังจากที่ผู้วิจัยเริ่มต้นกระบวนการสร้างความเข้าใจกับกลุ่มเยาวชนแบบไม่เป็นทางการผ่านกิจกรรมต่าง ๆ ดังกล่าวข้างต้นแล้ว ผู้วิจัยจึงต้องติดตั้งกระบวนการสร้างความเข้าใจกับกลุ่มเยาวชนในรูปแบบเป็นทางการ เพื่ออธิบายให้เห็นถึงกระบวนการทั้งหมดของการทำงาน เห็นได้ว่ากระบวนการสร้างความเข้าใจอย่างเป็นทางการนี้ เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นหลักจากที่กลุ่มเยาวชนได้มีประสบการณ์ในการทดลองทำกิจกรรมมาบ้างแล้ว

ทั้งนี้เนื่องจากผู้วิจัยวิเคราะห์แล้วว่า กระบวนการเรียนรู้ของกลุ่มเยาวชนควรเริ่มต้นจากประสบการณ์มากกว่าทฤษฎี ดังนั้นการติดตั้งกระบวนการสร้างความเข้าใจจึงเน้นให้กลุ่มเยาวชนได้มีประสบการณ์ในการลงทำกิจกรรมก่อน จึงเข้าสู่ขั้นตอนของการอธิบายหลักการและแนวคิดของการทำงานทั้งหมดให้กลุ่มเยาวชนเข้าใจ เพื่อกลุ่มเยาวชนจะได้ร่วมออกแบบกิจกรรมร่วมกันกับผู้วิจัย ผลจากการดำเนินดังกล่าวทำให้กลุ่มเยาวชนเกิดความเข้าใจทั้งในแง่กระบวนการและเป้าหมายของโครงการ

ภาพที่ 23: บรรยายภาพการประชุมเพื่อวางแผนการทำงานกับกลุ่มเยาวชนบ้านชำ

ภาพที่ 24: บรรยายภาพการประชุมเพื่อวางแผนการทำงานกับกลุ่มเยาวชนบ้านระ

1.2.2 การประเมินศักยภาพของกลุ่มเยาวชน

เนื่องจากการวิจัยนี้มีเป้าหมายในการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของกลุ่มเยาวชนเพื่อสืบทอดอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ ก่อนเข้าสู่กระบวนการพัฒนา ผู้วิจัยได้ประเมินศักยภาพของกลุ่มเยาวชนซึ่งเป็นกลุ่มเป้าหมายของการวิจัยครั้งนี้ ใน 2 ส่วน คือ ส่วนแรก การประเมินความสามารถทางการสื่อสาร เนื่องจากเป้าหมายสำคัญของงานวิจัยนี้ คือ การพัฒนาความสามารถทางการสื่อสาร ดังนั้น การพัฒนาจึงมีความจำเป็นที่ต้องประเมินความสามารถทางการสื่อสารของกลุ่มเยาวชนก่อน เพื่อเป็นข้อมูลพื้นฐานในการออกแบบกระบวนการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสาร ส่วนที่สอง การประเมินสำนึกความเป็นชาติพันธุ์ของกลุ่มเยาวชน จุดเน้นสำคัญของงานวิจัยนี้คือการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารเพื่อสืบทอดอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม ดังนั้นการประเมินสำนึกทางชาติพันธุ์ของกลุ่มเยาวชนจึงมีความสำคัญ ในแง่ของการประเมินการรับรู้เพื่อให้เป็นฐานในการออกแบบกระบวนการเสริมความรู้ในการกระบวนการพัฒนากลุ่มเยาวชน โดยการประเมินศักยภาพของกลุ่มเยาวชนทั้ง 2 ส่วนดังกล่าวข้างต้น มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ส่วนแรก การประเมินความสามารถทางการสื่อสาร เนื่องจากการวิจัยนี้ต้องการพัฒนาให้กลุ่มเยาวชนมีความสามารถทางการสื่อสาร โจทย์เบื้องต้นของการวิจัยคือการประเมินความสามารถทางการสื่อสารของกลุ่มเยาวชน จากการประเมินความสามารถทางการสื่อสารของกลุ่มเยาวชนพื้นที่วิจัยทั้ง 2 ชุมชน พบว่า ในแง่ของการใช้สื่อเพื่อการพัฒนา เห็นได้ว่าทั้ง 2 ชุมชนมีแนวคิดในด้านการผลิตสื่อเพื่อเผยแพร่งานวิจัย และเริ่มใช้สื่อเป็นเครื่องมือในการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมกับเยาวชนเพื่อสืบทอดวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ ดังเห็นจากโครงการศึกษากลุ่มเยาวชนกับการฟื้นฟูและอนุรักษ์วัฒนธรรมประเพณีชาติพันธุ์กวย (ส่วย): กรณีศึกษาชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคี บ้านตาตาและบ้านชำ ตำบลโพธิ์กระสังข์ อำเภอขุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ ที่เริ่มให้เยาวชนเข้ามามีส่วนร่วมในการวิจัยโดยเปิดโอกาสให้เยาวชนเข้ามามีส่วนร่วมในประเพณีบุญผะเหวด และร่วมแสดงในภาพยนตร์สั้น “กอนกวย ส่วยไม่ลืมชาติ” เพื่อสื่อสารผลงานวิจัยที่เป็นองค์ความรู้ทางภูมิปัญญาของกลุ่มชาติพันธุ์กวย ซึ่งจากงานวิจัยดังกล่าวพบว่า สื่อพื้นบ้าน เช่น กรณีของงานบุญผะเหวด และสื่อสมัยใหม่ เช่น ภาพยนตร์สั้น ได้เปิดพื้นที่ให้กลุ่มเยาวชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการสืบทอดวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ ซึ่งมีส่วนช่วยทำให้เยาวชนเกิดความตระหนักถึงคุณค่าของวัฒนธรรมประเพณีชาวกวย

ขณะที่ในกรณีของชุมชนบ้านนงระ การเปิดโอกาสให้เยาวชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการทำงานร่วมกับชุมชน โดยมอบหมายให้ทำหน้าที่เป็นวิทยากรสนทนากลุ่มของชุมชน ในกรณีมีกิจกรรมศึกษาดูงานในชุมชน ถือเป็นกระบวนการหนึ่งในการส่งเสริมให้เยาวชนมีบทบาทเป็นสื่อบุคคล ที่มีหน้าที่ในการเผยแพร่ภูมิปัญญาของชุมชน ในขณะเดียวกันชุมชนบ้านนงระ ยังใช้พื้นที่สื่อพื้นบ้านเป็นพื้นที่ในการสร้างสำนึกความเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ให้กับกลุ่มเยาวชน เช่นเดียวกับชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคี ด้วยการสนับสนุนให้กลุ่มเยาวชนพัฒนา

โครงการสืบสานภูมิปัญญาการเล่นดนตรีพื้นบ้านชาวกูย ภายใต้โครงการพลเมืองดีศรีสะเกษ ที่สนับสนุนให้กลุ่มเยาวชนบ้านร่งระสืบค้นภูมิปัญญาด้านดนตรีของกลุ่มชาติพันธุ์ชาวกูย ซึ่งมีส่วนอย่างสำคัญในการพัฒนากลุ่มเยาวชนบ้านร่งระให้เกิดความตระหนักและเห็นคุณค่าของภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม

จากกรณีดังกล่าวข้างต้น เห็นว่าชุมชนพื้นที่วิจัยทั้ง 2 ชุมชน มีกระบวนการใช้พื้นที่สื่อเป็นเครื่องมือในการพัฒนากลุ่มเยาวชนอยู่แล้วในระดับหนึ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการใช้สื่อพื้นบ้านเป็นเครื่องมือในการสื่อสารอัตลักษณ์ความเป็นชาติพันธุ์ของทั้ง 2 ชุมชน ไม่ว่าจะเป็นการสื่อสารอัตลักษณ์ความเป็นกูยของชุมชนบ้านร่งระ ผ่านการใช้สื่อดนตรีพื้นบ้าน และรวมไปถึงสื่อวัตถุเช่นการแต่งกายด้วยชุดผ้าไหมลายลูกแก้วของกลุ่มเยาวชนในชุมชน หรือในกรณีของชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคีที่ใช้พื้นที่งานบุญประเพณีเป็นพื้นที่ในการสื่อสารอัตลักษณ์ความเป็นกูย ผ่านรูปแบบการแต่งกายแบบชาวกูยร่วมกิจกรรมบุญประเพณีของชุมชน รวมถึงการใช้สื่อภาพยนตร์สั้นซึ่งถือเป็นพื้นที่ทางการสื่อสารรูปแบบใหม่ของชุมชนในการสื่อสารอัตลักษณ์ความเป็นกูย ผ่านการใช้ภาษากูยในการแสดงภาพยนตร์สั้นของชุมชนที่ถือเป็นภาพยนตร์ภาษากูยเรื่องแรกของชุมชน

นอกจากนี้กรณีของการใช้สื่อเพื่อการพัฒนาดังกล่าวข้างต้นแล้ว ในชีวิตประจำวันของกลุ่มเยาวชนในพื้นที่วิจัยทั้ง 2 พื้นที่ พบว่า ต่างก็มีการใช้พื้นที่สื่อใหม่ เช่น Facebook เป็นช่องทางในการสื่อสารอัตลักษณ์ เช่น ในกรณีของกลุ่มเยาวชนบ้านร่งระ มีการสร้างแฟนเพจ “กลุ่มเยาวชนบ้านร่งระ” เป็นช่องทางในการนำเสนอผลงานวิจัยดนตรีพื้นบ้านกลุ่มชาติพันธุ์กูยของกลุ่มเยาวชน และในกรณีของชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคี มีการสร้างแฟนเพจ “กลุ่มอนุรักษ์วัฒนธรรมกวยตำบลโพธิ์กระสังข์” ไว้เป็นช่องทางสำหรับการสื่อสารเรื่องราวทางวัฒนธรรมของชุมชน กระนั้นก็ดี ผู้วิจัยมีข้อสังเกตว่า กรณีการใช้พื้นที่สื่อใหม่ เช่น Facebook เป็นพื้นที่ในการสื่อสารอัตลักษณ์ความเป็นชาติพันธุ์ของกลุ่มเยาวชนในพื้นที่วิจัยทั้ง 2 ชุมชนนั้น มีลักษณะไม่คงที่ขึ้นอยู่กับความต่อเนื่องของการทำกิจกรรมทางวัฒนธรรมของกลุ่มเยาวชนในชุมชน เช่น ในกรณีของชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคี หากเป็นช่วงที่มีการทำงานวิจัยท้องถิ่นหรือกิจกรรมทางวัฒนธรรม ก็จะมีความถี่ของการโพสต์ข้อความและภาพกิจกรรมทางวัฒนธรรมของชุมชนอย่างต่อเนื่อง เช่นเดียวกับกรณีของชุมชนบ้านร่งระ ที่จะโพสต์ข้อความและภาพถ่าย อย่างต่อเนื่องในช่วงดำเนินโครงการสืบค้นภูมิปัญญาการเล่นดนตรีของกลุ่มชาติพันธุ์กูย

ในประเด็นข้างต้นนี้แสดงให้เห็นว่ากลุ่มเยาวชนในพื้นที่วิจัยทั้ง 2 พื้นที่ มีความสามารถในการใช้สื่อใหม่เป็นช่องทางในการสื่อสาร หากแต่ก็มีประเด็นที่ควรตั้งเป็นข้อสังเกตว่าระดับการใช้พื้นที่สื่อใหม่เป็นช่องทางในการสื่อสารดังกล่าวนั้น เป็นการสื่อสารในระดับของการสื่อสารอัตลักษณ์ที่อยู่บนสำนึกของความเป็นชาติพันธุ์ หรือเป็นเพียงระดับของการสื่อสารกิจกรรมที่อยู่บนฐานคิดของการเผยแพร่ผลงานและกิจกรรมของกลุ่มเยาวชนเท่านั้น ในประเด็นดังกล่าวนี้ผู้วิจัยเห็นว่า การใช้พื้นที่สื่อใหม่ในการสื่อสารของกลุ่มเยาวชนในพื้นที่

วิจัยทั้ง 2 พื้นที่ซึ่งอยู่ในระดับของการเผยแพร่ผลงานและกิจกรรมของกลุ่มเยาวชน มากกว่าจะเป็นการสื่อสารอัตลักษณ์ความเป็นชาติพันธุ์ของกลุ่มเยาวชน ดังนั้นได้จากปริมาณการโพสต์ข้อความและภาพกิจกรรมจะมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับกิจกรรมของกลุ่มเยาวชน กระนั้นก็ดีในแง่นี้มิได้หมายความว่ากลุ่มเยาวชนในพื้นที่วิจัยทั้ง 2 พื้นที่มิได้มีสำนึกความเป็นชาติพันธุ์ เพราะจากการประเมินศักยภาพของกลุ่มเยาวชนในแง่การรับรู้ความเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ พบว่ากลุ่มเยาวชนในพื้นที่วิจัยทั้ง 2 พื้นที่ต่างมีสำนึกความเป็นชาติพันธุ์ที่เข้มข้นสัมพันธ์กับสถานการณ์ทางวัฒนธรรมที่เคลื่อนไหวอยู่ในชุมชน ซึ่งในประเด็นนี้จะกล่าวถึงรายละเอียดในหัวข้อต่อไป

แม้กลุ่มเยาวชนในพื้นที่วิจัยทั้ง 2 ชุมชนจะมีความสามารถในการใช้พื้นที่สื่อ (ทั้งสื่อพื้นบ้านและสื่อสมัยใหม่) เป็นช่องทางในการสื่อสารอัตลักษณ์ความเป็นชาติพันธุ์ก็ตาม แต่ความเข้าใจเรื่องการสื่อสาร กลุ่มเยาวชนในพื้นที่วิจัยทั้ง 2 ชุมชนยังมีข้อจำกัดในเรื่องความเข้าใจเกี่ยวกับการสื่อสาร ทั้งนี้แม้โดยกระบวนการกลุ่มเยาวชนจะมีความสามารถในการใช้สื่อพื้นบ้านเป็นช่องทางในการสื่อสารอัตลักษณ์ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น แต่ในความเข้าใจของกลุ่มเยาวชนกลับเห็นว่าพื้นที่ดังกล่าวเป็นเพียงพื้นที่กิจกรรมหรือประเพณี มิได้เข้าใจว่าพื้นที่ดังกล่าวเป็นพื้นที่ทางการสื่อสาร โดยกลุ่มเยาวชนยังมีความเข้าใจเข้าใจความหมายของ “สื่อ” ในมุมมองที่จำกัด โดยมองว่าสิ่งที่ เป็น “สื่อ” คือสื่อใหม่เช่น ภาพยนตร์ และ Facebook เท่านั้น ดังเห็นได้จากการที่ผู้วิจัยสอบถามถึงความต้องการของกลุ่มเยาวชน ส่วนใหญ่มีความต้องการความรู้เรื่องการผลิตสื่อเพื่อเผยแพร่งานวิจัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการผลิตสื่อวีดิทัศน์ แสดงให้เห็นว่า เยาวชนยังคงจำกัดความของคำว่า “สื่อ” ในความหมายของ “สื่อมวลชน” และ “สื่อใหม่” ทั้งที่ในชีวิตประจำวันของกลุ่มเยาวชนต่างใช้พื้นที่ “สื่อพื้นบ้าน” และ “สื่อกิจกรรม” เป็นพื้นที่ในการสื่อสารด้วยเช่นกัน

กรณีดังกล่าวข้างต้นหากพิจารณาในแง่ของความสามารถทางการสื่อสาร (communication Competence) ที่กาญจนา แก้วเทพ (2551) อธิบายว่าความสามารถทางการสื่อสารจะต้องประกอบไปด้วย 3 ประการ คือ ประการแรก ความรู้เรื่องแบบแผนของการสื่อสารที่เหมาะสม ประการที่สอง คือ ต้องมีความสามารถที่จะอ่านสถานการณ์ที่ความรู้เรื่องแบบแผนการสื่อสารจะเหมาะสม และประการที่สาม คือ ต้องมีความสามารถในการใช้ความรู้เหล่านั้นด้วยหรือกล่าวโดยสรุปความสามารถทางการสื่อสารจะต้องประกอบไปด้วยการมีความรู้ มีทักษะ และกลยุทธ์การสื่อสารที่หลากหลาย เพื่อที่จะสามารถสื่อสารไปยังกลุ่มเป้าหมายได้อย่างมีประสิทธิภาพ หากพิจารณาในแง่นี้ แม้กลุ่มเยาวชนจะมีความสามารถในการใช้พื้นที่สื่อเป็นช่องทางในการสื่อสารเพื่อเผยแพร่งานวิจัยในระดับท้องถิ่น แต่ในแง่ของความรู้เรื่องการสื่อสาร ทักษะการสื่อสาร และกลยุทธ์การสื่อสารยังเป็นข้อจำกัดที่ผู้วิจัยเห็นว่าจะต้องหนุนเสริมให้กับกลุ่มเยาวชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการขยายมุมมองให้เห็นสื่อที่หลากหลาย การพัฒนาทักษะในการวิเคราะห์ผู้รับสารและการออกแบบสารและสื่อให้สอดคล้องกับผู้รับสาร รวมถึงเสริมกลยุทธ์ทางการสื่อสารอัตลักษณ์ความเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ ที่ต้องมีความรู้ทั้งเรื่องกระบวนการสื่อสารและประเด็นอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์

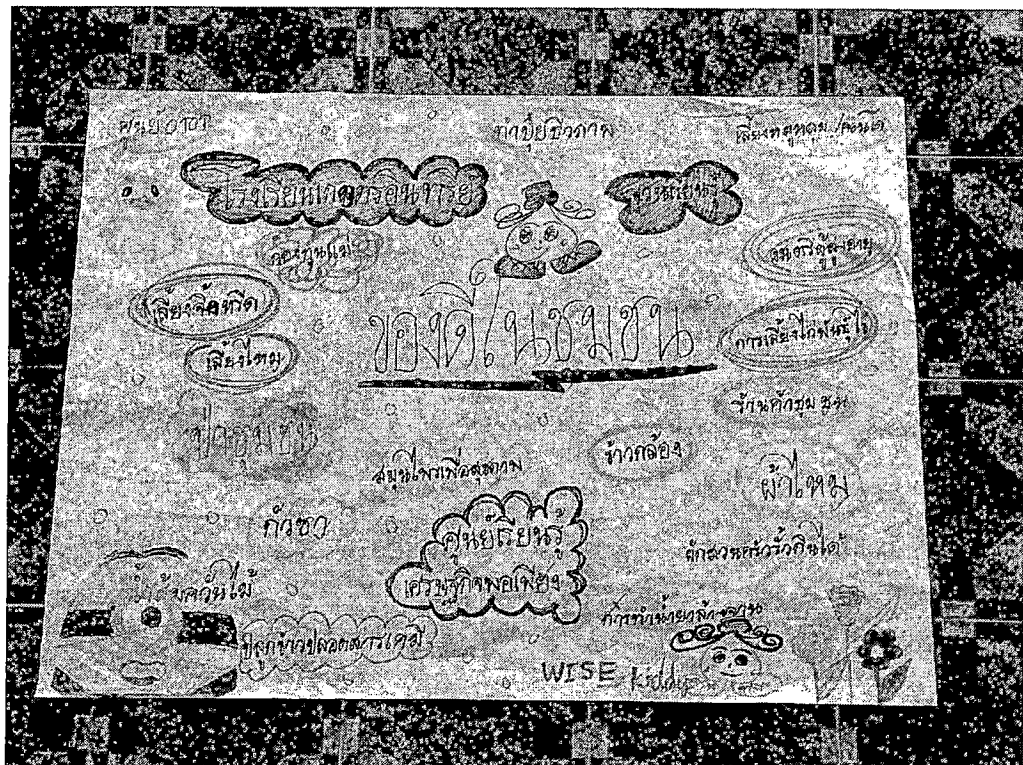
ส่วนที่สอง การประเมินการรับรู้ความเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ เนื่องจากการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของเยาวชนกลุ่มชาติพันธุ์ในจังหวัดศรีสะเกษ มีเป้าหมายเพื่อพัฒนาให้กลุ่มเยาวชนมีความสามารถทางการสื่อสารวัฒนธรรมและภูมิปัญญากลุ่มชาติพันธุ์ ดังนั้นจึงต้องมีการประเมินการรับรู้อัตลักษณ์ความเป็นชาติพันธุ์ของกลุ่มเยาวชน ทั้งนี้หากการประเมินความสามารถทางการสื่อสารเป็นการประเมินในมิติกระบวนการใช้สื่อ การประเมินการรับรู้อัตลักษณ์ความเป็นชาติพันธุ์ จึงเป็นเสมือนการประเมินความรู้เชิงเนื้อหาสาระเพื่อวิเคราะห์ต้นทุนความรู้ของกลุ่มเยาวชน ทั้งนี้ในการประเมินการรับรู้อัตลักษณ์ความเป็นชาติพันธุ์ มีประเด็นที่ผู้วิจัยตั้งคำถามไว้เบื้องต้นว่า การรับรู้อัตลักษณ์ความเป็นชาติพันธุ์ของกลุ่มเยาวชนในพื้นที่วิจัยทั้ง 2 ชุมชน มีความสัมพันธ์กับกระบวนการเคลื่อนไหวทางวัฒนธรรมในชุมชนหรือไม่อย่างไร เพราะในแง่บริบททางวัฒนธรรมของชุมชนพื้นที่วิจัยทั้ง 2 ชุมชน มีการเคลื่อนไหวทางวัฒนธรรมอย่างต่อเนื่องและเข้มข้น โดยต่างแสดงออกถึงอัตลักษณ์ความเป็นชาติพันธุ์ ทั้งในเชิงรูปแบบทางวัฒนธรรม เช่นการใช้ภาษาและการแต่งกายที่แสดงถึงความเป็นชาติพันธุ์ของชุมชนพื้นที่วิจัยทั้ง 2 ชุมชน และในเชิงของสำนึกความเป็นชาติพันธุ์ จึงมีประเด็นที่น่าสนใจว่ากลุ่มเยาวชน ซึ่งอยู่ในชุมชนและมีส่วนร่วมในกระบวนการเคลื่อนไหวทางวัฒนธรรมดังกล่าวจะรับรู้อัตลักษณ์ชาติพันธุ์หรือมีสำนึกทางชาติพันธุ์อย่างไร

สำหรับกิจกรรมที่ผู้วิจัยนำมาใช้เป็นเครื่องมือในการศึกษา การรับรู้/สำนึกความเป็นชาติพันธุ์ของกลุ่มเยาวชน เป็นกิจกรรมการวิเคราะห์คุณลักษณะของชุมชนผ่านกิจกรรมที่มีชื่อว่า “ของดีบ้านฉัน” ด้วยการทำแผนภาพ หรือที่กลุ่มเยาวชนเรียกว่าทำ “mind map” ซึ่งเป็นวิธีการจดบันทึกด้วยการเขียนในรูปแบบของแผนภาพ โดยใช้ข้อความสั้นๆ รูปภาพ สัญลักษณ์ และสีในแผนภาพที่สร้างขึ้นเพื่อการเชื่อมโยงความคิดต่างๆ เข้าด้วยกันที่จะช่วยให้จดจำสิ่งต่างๆ ได้ง่ายยิ่งขึ้นและช่วยในการพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ อีกทั้งยังเป็นการบวนการที่เหมาะสมกับกลุ่มเป้าหมายเยาวชน ที่ได้ใช้ความคิดอย่างอิสระในการนำเสนอความเป็นชุมชนของตนเอง ซึ่งหลังจากที่กลุ่มเยาวชนได้ช่วยกันระดมสมองเพื่อวิเคราะห์คุณลักษณะของชุมชนแล้ว

กิจกรรมต่อมาจึงเป็นการให้กลุ่มเยาวชนนำเสนอการวิเคราะห์คุณลักษณะดังกล่าว เพื่อการสร้างพื้นที่แลกเปลี่ยนเรียนรู้และตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลไปพร้อมๆ กัน รวมทั้งเป็นการแสดงให้เห็นในชุมชนให้เห็นศักยภาพของกลุ่มเยาวชนซึ่งเป็นลูกหลานของคนในชุมชนได้แสดงความสามารถ อันจะเป็นกลไกที่ทำให้คนในชุมชนเห็นศักยภาพของกลุ่มเยาวชน และขณะเดียวกันก็เป็นเสมือนการนำเสนอผลงานระหว่างกระบวนการให้คนในชุมชนได้เห็นกระบวนการทำงานของผู้วิจัย ซึ่งนอกจากจะทำให้คนชุมชนมีความไว้วางใจผู้วิจัยมากขึ้นแล้ว กระบวนการดังกล่าวนี้ยังเป็นกลยุทธ์ในการสื่อสารที่ผู้วิจัยต้องการสื่อสารให้คนในชุมชน โดยเฉพาะกลุ่มแกนนำชุมชนที่มีบทบาทเป็นพี่เลี้ยงกลุ่มเยาวชน ได้เรียนรู้กระบวนการทำงานกับกลุ่มเยาวชนและสามารถนำเอากระบวนการดังกล่าวไปปรับใช้ในการทำงานกับกลุ่มเยาวชนเพื่อให้เกิดความยั่งยืนในการทำกิจกรรมเยาวชนของ โดยเยาวชนแต่ละชุมชนได้

ร่วมกันวิเคราะห์คุณลักษณะของชุมชน ผ่านกิจกรรม “ของดีบ้านฉัน” ที่แสดงให้เห็นการรับรู้อัตลักษณ์ความเป็นชาติพันธุ์ของเยาวชนในพื้นที่วิจัยแต่ละชุมชนดังนี้

1) “ก๊วย” ในสำนึกเยาวชนชนบ้านนรระ ชุมชนบ้านนรระเป็นชุมชนที่มีสำนึกความเป็นชาติพันธุ์ชาวกูย และยังเป็นชุมชนที่มีพื้นที่ในการแสดงออกถึงความเป็นคนก๊วยอย่างเข้มข้น เนื่องจากชุมชนเป็นพื้นที่แห่งการเรียนรู้และมีบุคคลภายนอกชุมชนเข้ามาศึกษาดูงานในชุมชนเป็นประจำ ดังนั้นชุมชนบ้านนรระจึงมีโอกาที่จะแสดงออกถึงความเป็นชาวกูยอย่างสม่ำเสมอ ไม่ว่าจะเป็นการแสดงออกผ่านการแต่งกาย ดังเห็นได้จากการชุมนุมบ้านนรระพัฒนาการทอผ้าไหมให้เป็นวิสาหกิจชุมชน และสร้างความหมายให้เป็นอัตลักษณ์ของชุมชนชาวกูยบ้านนรระ นอกจากนี้ด้วยความที่ชุมชนบ้านนรระเป็นชุมชนต้นแบบเศรษฐกิจพอเพียงที่มีคนจากภายนอกเข้ามาศึกษาดูงาน ชุมชนจึงมีการจัดการพื้นที่ในชุมชนเป็นฐานการเรียนรู้ภูมิปัญญาต่าง ๆ ของชาวกูยบ้านนรระ ทำให้การเคลื่อนไหวทางวัฒนธรรมที่แสดงออกถึงความเป็นชาติพันธุ์ชาวกูยของชุมชนบ้านนรระ มีการบริหารจัดการอย่างเป็นระบบ ซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญต่อการสร้างการรับรู้อัตลักษณ์ชาติพันธุ์ของกลุ่มเยาวชนในชุมชนบ้านนรระ

ภาพที่ 25: การวิเคราะห์ของดีชุมชนของเยาวชนบ้านนรณะ

การวิเคราะห์คุณลักษณะชุมชนบ้านนรระของกลุ่มเยาวชน แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์กับขบวนการเคลื่อนไหวทางวัฒนธรรมในชุมชน ดังเห็นได้จากการวิเคราะห์ “ของดีบ้านฉัน” ของเยาวชนบ้านนรระ ที่สัมพันธ์กับการมีอยู่ของฐานเรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงของชุมชนที่มีอยู่อย่างหลากหลาย เช่น ศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง ร้านค้าชุมชน การเลี้ยงหมูหลุม โรงเรียนเกษตรอินทรีย์ ศูนย์ OTOP เป็นต้น และยังวิเคราะห์ให้เห็นถึงผลผลิตของชุมชนที่เกิดจากกระบวนการส่งเสริมอาชีพตามวิถีเศรษฐกิจพอเพียงของชุมชน เช่น ข้าวกล้องสมุนไพรเพื่อสุขภาพ ข้าวปลอดสารพิษ น้ำส้มควันไม้ น้ำยาล้างจาน เป็นต้น ขณะที่การวิเคราะห์ถึงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนยังไม่ปรากฏออกมาเท่าไรนัก มีเพียงการระบุถึงการเลี้ยงไหมเพียงเท่านั้น

แม้ในการวิเคราะห์ “ของดีบ้านฉัน” ของกลุ่มเยาวชนบ้านนรระ จะไม่ได้ระบุอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนใน “mind map” แต่ในช่วงการนำเสนอการวิเคราะห์ กลุ่มเยาวชนบ้านนรระก็แสดงให้เห็นว่ามีสำนึกการรับรู้ความเป็นชาวกูย โดยสามารถอธิบายถึงอัตลักษณ์ของชุมชนทั้งในแง่ภาษาพูด การทอผ้าและการปักผ้าตามแบบศิลปะของชาวกูยที่เรียกว่าการ “แสบเสื้อ” เป็นต้น

ประเด็นที่น่าสนใจจากการวิเคราะห์อัตลักษณ์ชุมชนของกลุ่มเยาวชนบ้านนรระคือ นอกจากจะมีความสามารถในการวิเคราะห์ประเภทของดีในชุมชนได้แล้ว สิ่งที่กลุ่มเยาวชนวิเคราะห์ได้มากกว่านั้นก็คือ กลุ่มผู้รู้ในชุมชน โดยสามารถระบุได้ว่าใครในชุมชนสามารถเป็นผู้ให้ความรู้เรื่องใดได้บ้าง ในประเด็นนี้ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่า เนื่องจากกลุ่มเยาวชนบ้านนรระ มีประสบการณ์การลงพื้นที่เก็บข้อมูลชุมชน จากการโครงการสืบสานภูมิปัญญาการเล่นดนตรีพื้นบ้านชาวกูย ทำให้มีต้นทุนความรู้เกี่ยวกับผู้รู้ในชุมชน ประกอบกับการจัดการกลุ่มองค์กรในชุมชนบ้านนรระที่มีการจัดการอย่างเป็นระบบ โดยมีการมอบหมายหน้าที่และผู้รับผิดชอบงานด้านต่างๆ ของชุมชน ทำให้การระบุตัวบุคคลในชุมชนบ้านนรระจึงเป็นเรื่องที่ไม่ยากเกินไปสำหรับกลุ่มเยาวชน

2) “กวย” ในสำนึกของเยาวชนบ้านชำ ชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคี (บ้านชำและบ้านตาตา) เป็นชุมชนที่มีกระบวนการสร้างสำนึกความเป็นกวยอย่างต่อเนื่อง โดยใช้พื้นที่ประเพณีท้องถิ่นเป็นพื้นที่ในการสร้างสำนึกความเป็นชาติพันธุ์ เช่น การรณรงค์ให้คนในชุมชนรวมถึงกลุ่มเยาวชน ต่างกายด้วยชุดผ้าไหมทอมือของชุมชนมาร่วมในกิจกรรมทางวัฒนธรรมของชุมชน (ผู้วิจัยได้พบข้อสังเกตจากการลงพื้นที่วิจัยว่าหากไม่เป็นกิจกรรมทางวัฒนธรรม เช่น งานประเพณี การใช้ชีวิตประจำวันของชาวบ้านและกลุ่มเยาวชนก็ไม่ได้เคร่งครัดมากนักกับการแต่งกาย) นอกจากนี้ชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคียังผ่านประสบการณ์วิจัยท้องถิ่น เพื่อฟื้นฟูภาษาและวัฒนธรรมกวย ทำให้กระแสการเคลื่อนไหวทางวัฒนธรรมภายในชุมชนมีความเข้มข้นขึ้นภายหลังจากการทำงานวิจัยท้องถิ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการอนุรักษ์และสืบทอดภาษากวย ดังเห็นได้จากโครงการวิจัยต่อเนื่องของชุมชนเป็นเรื่องของภาษา และมีการจัดการ

เรียนการสอนภาษาทวยในศูนย์เด็กเล็กของชุมชน ทำให้การวิเคราะห์ชุมชนของกลุ่มเยาชนบ้านชำ แสดงให้เห็นการรับรู้อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนที่หลากหลาย

ภาพที่ 26: การวิเคราะห์ของดีชุมชนของเยาชนบ้านชำ

การวิเคราะห์ชุมชนของกลุ่มเยาชนบ้านชำ แสดงให้เห็นว่ากลุ่มเยาชนมีรับรู้การมีอยู่ของอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนที่หลากหลาย ทั้งในแง่อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ที่กลุ่มเยาชนรับรู้ว่า ภาษาทวย และผ้าไหมหางกระรอกเป็นเอกลักษณ์ของชุมชนชาวทวยชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคี ประเด็นที่น่าสนใจก็คือ กลุ่มเยาชนชุมชนบ้านชำสามารถแยกความเป็นทวย ออกจากความเป็นทวยได้ด้วยสำเนียงภาษาและศัพท์บางคำที่ไม่เหมือนกัน ในประเด็นนี้อาจเป็นไปได้ว่าเกิดกระแสความเคลื่อนไหวในการอนุรักษ์ภาษาของชุมชน ที่แยกให้เห็นความแตกต่างทางด้านภาษาของชาวทวยและทวย ขณะเดียวกันกลุ่มเยาชนบ้านชำ ยังสามารถอธิบายถึงความหมายของคำว่า “ส่วย” ได้ด้วย โดยให้เหตุผลว่า กลุ่มชาติพันธุ์ของตนเป็นทวยไม่ใช่ส่วย เพราะส่วยเป็นคำที่คนอื่นใช้เรียกชาวทวย แต่คนทวยไม่ใช่คำว่า “ส่วย”

นอกจากการระบุอัตลักษณ์ชาติพันธุ์ชาวทวยดังกล่าวข้างต้นแล้ว ประเด็นการวิเคราะห์ชุมชนของกลุ่มเยาชนบ้านชำ ยังเน้นการวิเคราะห์ประเด็นเชิงวัฒนธรรม เช่น การระบุถึงประเพณีท้องถิ่นในชุมชน เช่น บุญผ้าป่าข้าวเปลือก บุญสงกรานต์ บุญผะเวส การทำบุญให้บรรพบุรุษเป็นต้น เป็นต้น รวมไปถึงการอธิบายความหมายของชื่อหมู่บ้าน และภูมิปัญญาที่สำคัญในชุมชน เช่น ภูมิปัญญาการทำนา การจักสาน ปราชญ์ชุมชน เป็นต้น

ความน่าสนใจของการวิเคราะห์ชุมชนของกลุ่มเยาชนบ้านชำ คือ การเชื่อมโยงกับพื้นที่ของวัดซึ่งเป็นศูนย์กลางทางวัฒนธรรมของชุมชน โดยชี้ให้เห็นถึงความสำคัญ of วัดทั้งในฐานะที่เป็นศูนย์กลางของชุมชน และในฐานะที่เป็นพื้นที่ในการแสดงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชน รวมถึงการเป็นแหล่งปลูกฝังคุณค่าทางวัฒนธรรมให้กับชุมชน เช่น การสอนให้เคารพผู้ใหญ่ การสอนให้เยาชนอนุรักษ์ภาษาและวัฒนธรรม และการทำงานแบบ “บวร” ที่มีวัดเป็นศูนย์กลาง

อย่างไรก็ดีผู้วิจัยมีประเด็นที่ข้อสงสัยเกี่ยวกับการวิเคราะห์ชุมชนของกลุ่มเยาชนบ้านชำว่า แม้กลุ่มเยาชนจะมีความสามารถในการระบุอัตลักษณ์ ประเพณี และวัฒนธรรม รวมถึงของดีของชุมชน ที่หลากหลาย แต่ในแง่ของการระบุตัวผู้รู้ในชุมชนที่จะเป็นผู้ให้ข้อมูลกลุ่มเยาชนบ้านชำยังไม่สามารถที่จะระบุได้ว่าใครในชุมชนจะเป็นผู้ให้ข้อมูลในเรื่องต่าง ๆ ประเด็นดังกล่าวนี้ แสดงให้เห็นบริบทความแตกต่างของทั้ง 2 ชุมชน ในแง่การบริหารจัดการ กล่าวคือในการกรณีของชุมชนบ้านร่งระซึ่งมีสถานะเป็นศูนย์การเรียนรู้ ที่เปิดโอกาสให้คนนอกชุมชนเข้ามาศึกษาดูงาน จึงมีความจำเป็นที่ต้องระบุผู้รู้ในแต่ละฐานกิจกรรม แต่ในกรณีของชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคีไม่ได้เปิดชุมชนให้เป็นศูนย์การเรียนรู้ การจัดการความรู้ในชุมชน จึงเป็นไปในลักษณะแบบไม่เป็นทางการ ซึ่งเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้กลุ่มเยาชนไม่สามารถระบุตัวผู้รู้ในชุมชนได้ แต่ประเด็นนี้ก็กลับมีข้อดีและข้อจำกัดที่แตกต่างกัน กล่าวคือ ในกรณีที่สามารระบุผู้รู้ในเรื่องต่าง ๆ ได้ แม้จะมีข้อดีที่สามารถรู้ได้ว่าใครจะเป็นผู้ให้ข้อมูลในเรื่องต่าง ๆ ได้ ก็ตาม แต่ก็ยังมีข้อจำกัดในแง่ของความหลากหลายของข้อมูลที่สามารถให้ได้ข้อมูลชุดหนึ่งชุดใดเพียงชุดเดียว ในขณะที่การไม่สามารถระบุผู้รู้ในชุมชน แม้จะเป็นข้อจำกัดในแง่ของการแสวงหาข้อมูล แต่ก็อาจกลายเป็นข้อดีในการฝึกและติดตั้งกระบวนการสืบค้นข้อมูลชุมชนที่ทำให้ได้ข้อมูลที่หลากหลาย

จากการวิเคราะห์คุณลักษณะชุมชนของกลุ่มเยาชนพื้นที่วิจัยทั้ง 2 ชุมชน ผู้วิจัยพบข้อสังเกตที่น่าสนใจใน 2 ประการดังนี้คือ

ประการแรก เป็นประเด็นเรื่องความความแตกต่างในแง่บริบทการเคลื่อนไหวทางวัฒนธรรมของชุมชนพื้นที่วิจัยทั้ง 2 ชุมชน ที่มีผลต่อการสร้างการรับรู้และสำนึกความเป็นชาติพันธุ์ของกลุ่มเยาชน โดยพบว่ากรณีของชุมชนบ้านร่งระกิจกรรมของชุมชนโดยส่วนใหญ่เป็นกิจกรรมของศูนย์การเรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง กลุ่มเยาชนบ้านร่งระจึงรับรู้อัตลักษณ์ของชุมชนผ่านการมีอยู่ของฐานการเรียนรู้ในชุมชน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นเรื่องเกี่ยวกับกลุ่มอาชีพและวิสาหกิจชุมชน แต่การรับรู้ประเด็นในเชิงวัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่นของเยาชนบ้านร่งระยังเป็นไปอย่างจำกัด

ขณะที่ในกรณีของเยาชนบ้านชำ (วัดไตรราษฎร์สามัคคี) เนื่องจากการเคลื่อนไหวทางวัฒนธรรมในชุมชน เป็นการเคลื่อนไหวการรื้อฟื้นและอนุรักษ์ภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์กวย กลุ่มเยาชนชุมชนบ้านชำ จึงมีการรับรู้อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนที่หลากหลาย ทั้งภาษา การแต่งกายและประเพณีท้องถิ่น รวมถึง

ภูมิปัญญาของชุมชน เช่นการทอผ้าไหมหางกระรอก เป็นต้น แต่ในขณะเดียวกันเนื่องจากชุมชนบ้านชำไม้ได้มีกระบวนการจัดการความรู้ในชุมชนเช่นเดียวกับชุมชนบ้านร่งระที่เปิดเป็นศูนย์การเรียนรู้ ดังนั้นเยาวชนบ้านชำจึงมีข้อจำกัดในการระบุกลุ่มผู้รู้ในชุมชนที่สามารถเป็นผู้ให้ข้อมูลต่างๆ เกี่ยวกับชุมชนได้

อย่างก็ดีในประเด็นความแตกต่าง ผู้วิจัยมีข้อสังเกตเพิ่มเติมเกี่ยวกับระดับของสำนึกความเป็นชาติพันธุ์ กล่าวคือ ผู้วิจัยพบว่าเยาวชนชุมชนบ้านร่งระมีสำนึกความเป็นชุมชนท้องถิ่นมากกว่าสำนึกความเป็นชาติพันธุ์ ดังเห็นได้จากวิธีการอธิบายอัตลักษณ์ของกลุ่มเยาวชนที่ยึดโยงกับความเป็นท้องถิ่นบ้านร่งระมากกว่า เช่น การอธิบายว่าการ “ແລ້ວເສື້ອ” เป็นเอกลักษณ์ชาวภูบ้านร่งระ เป็นต้น ในขณะที่เยาวชนชุมชนบ้านชำมีสำนึกความเป็นชาติพันธุ์ชาวกวยที่ไม่ได้ยึดโยงกับความเป็นท้องถิ่นบ้านชำมากนัก โดยการอธิบายความเป็นชาติพันธุ์ในลักษณะภาพรวมของความเป็นกวย ด้วยการพูดถึงข้อแตกต่างทางภาษาที่ไม่ได้มีลักษณะเฉพาะพื้นที่ชุมชนแต่เป็นลักษณะทั่วไปของชาวกวย

ความแตกต่างในระดับของสำนึกความเป็นชาติพันธุ์ดังกล่าวข้างต้น ผู้วิจัยเห็นว่า มีความสัมพันธ์กับบริบทกระบวนการเคลื่อนไหวทางวัฒนธรรมที่แตกต่างกันของชุมชนพื้นที่วิจัยทั้ง 2 ชุมชน กล่าวคือในขณะที่ชุมชนบ้านร่งระเปิดพื้นที่ชุมชนเป็นศูนย์การเรียนรู้ จึงมีความจำเป็นที่จะต้องสร้างอัตลักษณ์ของชุมชน สำนึกความเป็นชาติพันธุ์ที่กลุ่มเยาวชนในชุมชนรับรู้จึงมีความสัมพันธ์กับความเป็นท้องถิ่น ส่วนกรณีของชุมชนวัดไทรราษฎร์สามัคคีเน้นการสืบค้นประวัติศาสตร์ชุมชนที่สัมพันธ์กับการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชาติพันธุ์ชาวกวย และการรื้อฟื้นอนุรักษ์ภาษา สำนึกการรับรู้อัตลักษณ์ของกลุ่มเยาวชนบ้านชำแม้จะมีสำนึกแห่งความเป็นท้องถิ่นแต่ก็เป็นสำนึกที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับความเป็นชาติพันธุ์

ประการที่สอง เป็นข้อสังเกตที่ผู้วิจัยพบความเหมือนกันของกลุ่มเยาวชนในพื้นที่วิจัยทั้ง 2 ชุมชน โดยพบว่าแม้กลุ่มเยาวชนบ้านร่งระ จะมีความสามารถในการระบุได้ว่าอะไรเป็น “ของดีของชุมชน” และอะไรเป็นอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชน แต่ในแง่ของความ ผู้วิจัยเห็นว่า กลุ่มเยาวชนในพื้นที่วิจัยทั้ง 2 ชุมชน ยังรับรู้อัตลักษณ์เพียงในระดับ “รู้จัก” มากกว่า “เข้าใจ” กล่าวคือ กลุ่มเยาวชนทั้ง 2 ชุมชน สามารถระบุของดีชุมชนได้ แต่ในแง่รายละเอียดการอธิบายของกลุ่มเยาวชนยังไปอย่างจำกัด

ในประเด็นนี้ผู้วิจัยจึงเห็นว่าระดับของการรับรู้อัตลักษณ์ดังกล่าวข้างต้น ที่เป็นเพียงระดับของการ “รู้จัก” มีผลต่อการสื่อสารอัตลักษณ์ของกลุ่มเยาวชน กล่าวคือ แม้กลุ่มเยาวชนจะมีความสามารถในการใช้สื่อใหม่เช่น Facebook เป็นพื้นที่ในการสื่อสาร และมีการตั้งแฟนเพจของกลุ่มเยาวชน แต่กลับพบว่าเนื้อหาที่จะนำเสนอในพื้นที่สื่อใหม่ดังกล่าว ยังเป็นเพียงภาพกิจกรรมมากกว่าข้อมูลเนื้อหาในแง่วัฒนธรรม หรือแม้แต่การให้กลุ่มเยาวชนได้ทดลองผลิตสื่ออย่างง่ายเช่นการถ่ายภาพเล่าเรื่องวัฒนธรรมชุมชน ก็พบว่าการอธิบายวัฒนธรรมของชุมชนก็ยังเป็นไปอย่างจำกัด โดยยังยึดโยงอยู่กับชุดความรู้ที่มีอยู่ในงานวิจัยท้องถิ่นของชุมชน

ความเหมือนกันของกลุ่มเยาวชนดังกล่าวข้างต้น ผู้วิจัยจึงสามารถประเมินได้ว่า แม้กลุ่มเยาวชนจะมีความสามารถในการระบุรูปแบบวัฒนธรรมที่แสดงออกถึงอัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ในชุมชนของตนเองได้ก็ตาม แต่ในแง่ของความเข้าใจยังเป็นประเด็นที่ต้องติดตั้งกระบวนการสืบค้นข้อมูลทางวัฒนธรรมให้กลุ่มเยาวชนมีทักษะในการสืบค้นข้อมูลและเข้าใจรายละเอียดของอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์มากขึ้น เพื่อจะเป็นประโยชน์ในการสื่อสารอัตลักษณ์ซึ่งเป็นโจทย์สำคัญของงานวิจัยนี้

2. กระบวนการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของเยาวชนกลุ่มชาติพันธุ์

การพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของเยาวชนกลุ่มชาติพันธุ์ อาศัยแนวคิดการพัฒนาเด็กและเยาวชน แนวคิดการสื่อสารเพื่อการพัฒนา และแนวคิดการสื่อสารอัตลักษณ์ มาเป็นกรอบในการออกแบบกระบวนการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของกลุ่มเยาวชน โดยอยู่บนฐานคิดเรื่องการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ผ่านการออกแบบกิจกรรมที่สร้างพื้นที่ให้ชุมชนสามารถเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมสร้างสรรค์สารคดีชุมชน

การเลือกใช้กระบวนการสร้างสรรค์สารคดีชุมชน เป็นเครื่องมือในการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของกลุ่มเยาวชน เนื่องจากการสร้างสรรค์สารคดีมีความสำคัญต่อกระบวนการพัฒนา 3 ประการ คือ

ประการแรก การสร้างสรรค์สารคดีชุมชน มีความใกล้เคียงกับสื่อภาพยนตร์หรือหนังสือในแง่ที่เป็นสื่อเล่าเรื่องด้วยภาพและเสียง ทำให้สามารถวิเคราะห์ถึงกระบวนการประกอบสร้างความหมายและการสื่อสาร “ความเป็นชาติพันธุ์” ของกลุ่มเยาวชนได้ จึงเป็นทั้งการศึกษาการรับรู้อัตลักษณ์ของกลุ่มเยาวชนและการประกอบสร้างความหมายทางวัฒนธรรมของกลุ่มเยาวชนในพร้อมกัน ซึ่งถือว่าเป็นประเด็นที่มีความสำคัญในการวิจัยครั้งนี้ที่ต้องทำความเข้าใจในการประกอบสร้างความหมายของกลุ่มเยาวชนในฐานะที่เป็นผู้สืบทอดวัฒนธรรมว่าจะเลือกประเด็นทางวัฒนธรรมใดของชุมชนมาทำการสื่อสาร

ประการที่สอง สารคดี มีคุณลักษณะที่สำคัญ คือ เนื้อหาในสารคดีต้องอยู่บนพื้นฐานของความเป็นจริง ต่างจากหนังสือที่อาจสร้างขึ้นจากเรื่องแต่ง กระบวนการสร้างสรรค์สารคดีจึงเป็นกระบวนการที่สามารถฝึกให้กลุ่มเยาวชนมีทักษะในการสืบค้นและจัดการข้อมูลให้เป็นระบบ เพราะกระบวนการผลิตสารคดีต้องมีขั้นตอนของการหาข้อมูล เพื่อนำมาเขียนบทสารคดี ซึ่งทำให้เห็นกระบวนการเลือกและการเข้าไปมีปฏิสัมพันธ์กับชุดความรู้ชุดต่างๆ ที่อยู่ในชุมชน ผ่านรูปแบบกิจกรรมการเข้าไปสัมภาษณ์หรือสอบถามข้อมูลจากคนในชุมชน ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการสร้างการมีส่วนร่วมกับชุมชน

นอกจากนี้หากพิจารณาในมิติทางด้านการสื่อสารกระบวนการสร้างสรรค์สารคดีชุมชน จะเป็นกระบวนการที่ช่วยพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของกลุ่มเยาวชนได้โดยตรง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการพัฒนาความรู้เชิงเทคนิคในการผลิตสื่อ และการพัฒนาความรู้ด้านการสื่อสารไม่ว่าจะเป็นการวิเคราะห์กระบวนการสื่อสาร โดยเฉพาะอย่างยิ่งการวิเคราะห์ผู้รับสาร

รวมไปถึงการพัฒนาทักษะทางการสื่อสารการออกแบบสื่อและออกแบบสารให้สอดคล้องกับกลุ่มเป้าหมาย

ประการสุดท้าย กระบวนการสร้างสรรค์สารคดีชุมชน เป็นกระบวนการที่สอดคล้องกับความสนใจของกลุ่มเยาวชน เพราะเป็นกระบวนการที่มีทั้งความรู้เชิงเทคนิคและเนื้อหา ซึ่งสำหรับกลุ่มเยาวชนที่สนใจความรู้เชิงเทคนิคก็สามารถที่จะเข้าร่วมในกระบวนการดังกล่าวได้ ขณะเดียวกันเยาวชนที่สนใจความรู้เชิงเนื้อหา ก็สามารถที่จะเข้าร่วมกิจกรรมได้เช่นเดียวกัน เพราะกระบวนการสร้างสรรค์สารคดี เป็นกระบวนการที่มีการแบ่งบทบาทหน้าที่เป็นหลายฝ่าย เพื่อต่อความหลากหลายของกลุ่มเยาวชนที่มีความแตกต่างทั้งระดับความรู้และประสบการณ์

สำหรับการใช้กระบวนการสร้างสรรค์สารคดีชุมชนเป็นเครื่องมือในการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสาร ผู้วิจัยจึงจำลองรูปแบบกระบวนการผลิตสารคดีมาเป็นแนวทางในการออกแบบกระบวนการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสาร โดยแบ่งเป็น 3 ช่วง ได้แก่ ช่วงเตรียมความพร้อม เป็นการเตรียมประเด็นในการสร้างสรรค์สารคดีชุมชน ช่วงกระบวนการผลิต เป็นช่วงของการผลิตสารคดีชุมชนโดยอาศัยกระบวนการของการผลิตสารคดีตั้งแต่การเก็บข้อมูล การเขียนบท การถ่ายทำ และการตัดต่อ ช่วงประเมินผล เป็นการนำเสนอผลงาน และเปิดโอกาสให้คนในชุมชนได้ร่วมให้ความเห็นกับผลงานสร้างสรรค์ของกลุ่มเยาวชน โดยทุกกระบวนการอาศัยแนวคิดการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม โดยมีรายละเอียดของแต่ละกระบวนการดังนี้

2.1 กำหนดประเด็นสื่อสารและการสืบค้นข้อมูลอย่างมีส่วนร่วม

การกำหนดประเด็นสื่อสารและการสืบค้นข้อมูลอย่างมีส่วนร่วม เป็นกระบวนการในช่วงของการเตรียมความพร้อมก่อนจะเข้าสู่กระบวนการสร้างสรรค์สารคดี ซึ่งเป็นกระบวนการที่ต่อเนื่องมาจากการกิจกรรมการวิเคราะห์ “ของดีบ้านฉัน” โดยให้กลุ่มเยาวชนพื้นที่ศึกษาทั้ง 2 ชุมชน เลือกประเด็นการสื่อสารจากประเด็นที่ได้จากการวิเคราะห์คุณลักษณะชุมชน

ทั้งนี้เพื่อให้กระบวนการเตรียมความพร้อมเป็นการสร้างพื้นที่การมีส่วนร่วมของชุมชนในการกำหนดประเด็นสร้างสรรค์สารคดี ผู้วิจัยจึงใช้กิจกรรมที่เรียกว่า “ผู้เฒ่าเล่า ผู้เยาว์เขียน” เพื่อเกิดพื้นที่ให้กลุ่มเยาวชนมีโอกาสสร้างความสัมพันธ์ในคนชุมชน และเป็นการฝึกทักษะในการเก็บข้อมูลชุมชนของเยาวชน โดยเปิดโอกาสให้คนในชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมกับกลุ่มเยาวชนในการวิเคราะห์ประเด็นและการเก็บข้อมูลชุมชน ซึ่งนอกจากจะเป็นการพัฒนาทักษะทางการสื่อสารของกลุ่มเยาวชนแล้ว การเปิดพื้นที่ให้ชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วม ยังเป็นกลยุทธ์หนึ่งในการติดตั้งกระบวนการทำงานให้กับชุมชนได้เรียนรู้ไปพร้อมๆ กับกลุ่มเยาวชนด้วย เพื่อที่จะสามารถนำเอากระบวนการของผู้วิจัยไปประยุกต์ใช้ในชุมชนเพื่อให้เกิดความยั่งยืน โดยแต่ละชุมชนมีการกำหนดประเด็นการสร้างสรรค์สารคดีดังนี้

ภาพที่ 27: กระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านชำในการกำหนดประเด็นสร้างสรรค์สารคดี

2.1.1 ผ้าไหมทอมือ: ภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชุมชนชาวกวยบ้านชำ

กลุ่มเยาวชนและคนในชุมชนบ้านชำ ได้ร่วมกันกำหนดประเด็นเป็นเรื่องการทอผ้าไหมเป็นโจทย์ในการสร้างสรรค์สารคดีชุมชน โดยให้เหตุผลว่า การทอผ้าเป็นภูมิปัญญาและเอกลักษณ์ที่สำคัญของชุมชนชาวกวย นอกจากนี้ชุมชนยังมีความต้องการพัฒนาการทอผ้าของชุมชนให้เป็นวิสาหกิจของชุมชน กลุ่มเยาวชนชุมชนบ้านชำเลือกภูมิปัญญาการทอผ้าไหมมาเป็นโจทย์ในการสร้างสรรค์สารคดีชุมชน เพื่อสื่อสารสังคมภายนอกรู้จักผ้าไหมของชุมชน

การกำหนดประเด็นการสร้างสรรค์สารคดีของกลุ่มเยาวชนบ้านชำ มีประเด็นน่าสนใจว่า กลุ่มเยาวชนได้ร่วมกับวิเคราะห์กับคนในชุมชนที่เข้าร่วมกระบวนการว่า การทำสารคดีครั้งนี้ต้องการสื่อสารกับคนนอกชุมชน เพื่อประชาสัมพันธ์ให้คนนอกชุมชนได้รู้จักผ้าไหมทอมือของชุมชน ที่เป็นทั้งภูมิปัญญาและเอกลักษณ์ของชุมชน โดยการวิเคราะห์กระบวนการทอผ้าไหมของกลุ่มเยาวชนบ้านชำ ไม่ได้ให้ความสำคัญกับการทอผ้าไหมเท่านั้น แต่วิเคราะห์ให้เห็นทั้งกระบวนการ ตั้งแต่การเลี้ยงไหม การสาวไหม การย้อมสีจากธรรมชาติ ไปจนถึงการทอผ้าไหมด้วยลวดลายที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชน

ความน่าสนใจของกระบวนการทอผ้าไหมของชุมชนบ้านชำที่แตกต่างจากพื้นที่อื่นๆ คือการเลี้ยงไหมของชุมชน ที่คนในชุมชนให้ความหมายว่าเป็นการเลี้ยงไหมแบบโบราณ ด้วยการนำเอากิ่งไม้มามัดรวมกันเป็นกำ เพื่อให้ตัวไหมเกาะเพื่อเลี้ยงเส้นไหม ต่างจากวิธีการแบบทั่วไปที่ชุมชนอื่นๆ ใช้คือการเลี้ยงไหมในกระดัง โดยชุมชนให้เหตุผลว่าการเลี้ยงไหมในลักษณะนี้ช่วยให้ได้เส้นไหมที่มีคุณภาพ และทำให้ผ้าไหมของชุมชนเป็นผ้าไหมที่มีคุณภาพ นอกจากนี้ผู้วิจัยยังมีข้อสังเกตว่า คนในชุมชนมีความภาคภูมิใจกับการทอผ้าไหมของชุมชน ที่

เป็นการทอเพื่อใช้กันเองในชุมชนมากกว่าการทอเพื่อขาย โดยชุมชนให้เหตุผลว่าการทอผ้าไหมเป็นส่วนหนึ่งของการสืบทอดอัตลักษณ์ความเป็นคนกวยของชุมชนบ้านชำ

ภาพที่ 28: การวิเคราะห์กระบวนการทอผ้าไหมของกลุ่มเยาวชนบ้านชำ

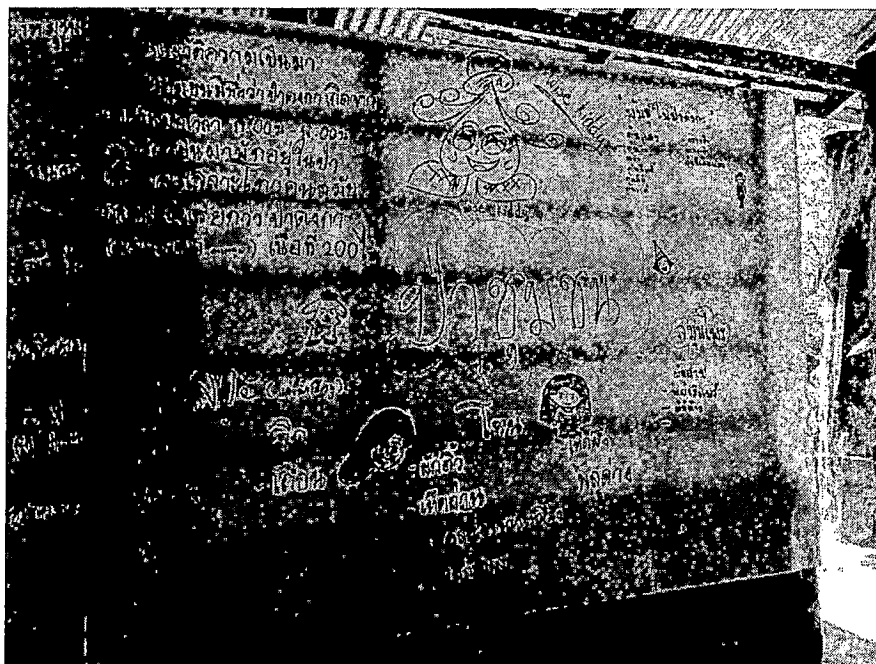
2.1.2 ป่าชุมชน: แหล่งทรัพยากรของชุมชนชาวกวยบ้านงระ

สำหรับกรณีของชุมชนบ้านงระ กลุ่มเยาวชนได้ร่วมกันกำหนดประเด็นเรื่องป่าชุมชนเป็นโจทย์ในการสร้างสรรค์สารคดีชุมชน โดยให้เหตุผลว่าป่าชุมชนของชุมชนบ้านงระเป็นพื้นที่การอนุรักษ์และแหล่งเรียนรู้ของชุมชน ทั้งยังเป็นแหล่งทรัพยากรและความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาการรักษาโรคของชุมชนชาวกวยบ้านงระ การทำเรื่องป่าชุมชนจึงเป็นกระบวนการหนึ่งในการสืบทอดภูมิปัญญาของชุมชน

ทั้งนี้การวิเคราะห์ป่าชุมชนของกลุ่มเยาวชนบ้านงระ ได้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของป่าชุมชนที่สัมพันธ์กับการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชาวกวยในพื้นที่ชุมชนบ้านงระ รวมไปถึงการวิเคราะห์ให้เห็นประเภทของพืชพันธุ์ต่างๆ ที่อยู่ในป่าชุมชน โดยใช้วิธีการเรียกชื่อพืชพันธุ์ต่างๆ ด้วยภาษากวย รวมถึงการวิเคราะห์ให้เห็นพื้นสมุนไพรที่มีอยู่ในป่าชุมชน

การวิเคราะห์เพื่อกำหนดประเด็นของเยาวชนชุมชนบ้านงระ มีความน่าสนใจว่า การเลือกประเด็นสร้างสรรค์สารคดีของกลุ่มเยาวชนบ้านงระ มีความสัมพันธ์กับกิจกรรมของเยาวชนกำลังดำเนินการอยู่และดำเนินการมาก่อนหน้านี้ เพราะก่อนหน้านี้กลุ่มเยาวชนในชุมชนเพิ่งผ่านการดำเนิน โครงการ Forest of life สร้างพลังชีวิตอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าชุมชน ภายใต้โครงการพลเมืองดีศรีสะเกษ ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากมูลนิธิธิดาธรรมกัมมาจล ประกอบกับในปัจจุบัน กลุ่มเยาวชนดำเนินการอยู่ในระหว่างการดำเนินโครงการอนุรักษ์ของ

สถานศึกษา การเลือกประเด็นปาฐมชนของกลุ่มเยาวชนบ้านรงระ จึงแสดงให้เห็นวิธีการบริหารจัดการงานของของกลุ่มเยาวชนที่เลือกประเด็นที่ตนเองมีต้นทุนความรู้ และนำไปใช้ประโยชน์ได้จริงในการทำงานกับชุมชน

ภาพที่ 29: การวิเคราะห์ปาฐมชนของเยาวชนบ้านรงระ

อย่างไรก็ดีผู้วิจัยมีข้อสังเกตว่า ในกระบวนการกำหนดประเด็นเพื่อสร้างสรรค์สารคดีของกลุ่มเยาวชนบ้านรงระ ในแง่การมีส่วนร่วมของชุมชน กระบวนการของกลุ่มเยาวชนบ้านรงระไม่มีคนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการวิเคราะห์กับกลุ่มเยาวชนเลย มีเพียงแกนนำชุมชนที่มีบทบาทเป็นพี่เลี้ยงกลุ่มเยาวชนเท่านั้นที่เข้ามามีส่วนร่วมในการวิเคราะห์ประเด็นกับกลุ่มเยาวชน จึงทำให้เห็นว่าข้อมูลส่วนใหญ่ที่กลุ่มเยาวชนได้จะเป็นข้อมูลเพียงชุดเดียวจากแกนนำชุมชนเท่านั้น นอกจากนี้แม้กลุ่มเยาวชนบ้านรงระจะมีประสบการณ์ดำเนินโครงการเกี่ยวกับปาฐมชนมาแล้วก็ตาม แต่ในการทำกิจกรรมครั้งนี้เยาวชนที่มีประสบการณ์ดังกล่าวเข้าร่วมในกระบวนการเพียง 2 คน ทำให้บทบาทในการวิเคราะห์ส่วนใหญ่ตกอยู่กับเยาวชน 2 ที่มีประสบการณ์มาก่อนเท่านั้น ในขณะที่เยาวชนคนอื่น ๆ มีบทบาทเป็นเพียงผู้สนับสนุน เช่น ช่วยวาดภาพประกอบ

จากข้อสังเกตดังกล่าวข้างต้น ผู้วิจัยจึงเห็นว่าเป็นปัจจัยหนึ่งที่เป็นข้อจำกัดทำให้เมื่อกถึงกระบวนการสร้างสรรค์สารคดีกลุ่มเยาวชนบ้านรงระจึงไม่สามารถที่จะสร้างสรรค์สารคดีตามโจทย์ที่กำหนดไว้ได้สำเร็จ เพราะกระบวนการสร้างสรรค์สารคดีเป็นกระบวนการที่ต้องอาศัยการมีส่วนร่วมและการแบ่งบทบาทหน้าที่ ดังนั้นหากไม่สามารถสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมได้ จึงเป็นข้อจำกัดที่ทำให้ไม่สามารถดำเนินการสร้างสรรค์สารคดีชุมชนได้

2.2 กระบวนการสร้างสรรค์สารคดีชุมชน

เมื่อกลุ่มเยาวชนทั้ง 2 ชุมชนได้ประเด็นที่จะนำมาเป็นโจทย์การสร้างสรรค์สารคดีชุมชนแล้ว จึงเป็นกระบวนการสร้างสรรค์สารคดีชุมชน ซึ่งผู้วิจัยได้ออกแบบกิจกรรมเป็น 2 ส่วนในลักษณะคู่ขนาน คือ กิจกรรมเชิงปฏิบัติการเสริมความรู้และทักษะให้กับกลุ่มเยาวชน และกิจกรรมการฝึกปฏิบัติ เพื่อให้เยาวชนได้ทดลองสร้างสรรค์สารคดีชุมชนด้วยตนเอง ตามกระบวนการสร้างสรรค์สารคดี โดยออกแบบให้มีรูปแบบกิจกรรมที่สลับกันระหว่างการอบรมให้ความรู้และการฝึกปฏิบัติ ตามแนวคิดเรื่อง “เล่นให้เกิดการเรียนรู้” (Playing is Learning) หรือวิธีการแบบ “สาระบันเทิง” (Edutainment) เพื่อให้กลุ่มเยาวชนเรียนรู้โดยไม่รู้สึกว่า “ถูกยัดเยียด” และมีความกระตือรือร้นที่จะเรียนรู้

นอกจากนี้ การออกแบบกระบวนการสร้างสรรค์สารคดีของกลุ่มเยาวชนยังเน้นสร้างกระบวนการมีส่วนร่วม ทั้งในระดับของกลุ่มเยาวชนเอง ที่มอบหมายหน้าที่ให้เยาวชนทุกคนมีบทบาทหน้าที่ในทีมสร้างสรรค์สารคดี โดยพิจารณาถึงระดับอายุและความสามารถของกลุ่มเยาวชนที่เข้าร่วมกิจกรรม เช่น เยาวชนที่มีอยู่ในระดับมัธยมและ/หรือผ่านกระบวนการพัฒนามาแล้วระดับหนึ่ง จะได้รับมอบหมายให้มีหน้าที่ เช่น ผู้กำกับ คนเขียนบท และคนตัดต่อ เป็นต้น ขณะที่เยาวชนที่อยู่ในระดับประถมและ/หรือไม่มีประสบการณ์ผ่านกระบวนการพัฒนาจะได้รับมอบหมายให้มีหน้าที่ เช่น ฝ่ายบันทึกข้อมูล และฝ่ายสวัสดิการ เป็นต้น

การแบ่งบทบาทดังกล่าวก็เป็นไปตามแนวคิดการพัฒนากลุ่มเป้าหมายที่เป็นเยาวชน ซึ่งเป็นกลุ่มเป้าหมายที่มีลักษณะชั่วคราว (จากเด็กก็จะโต) การออกแบบกิจกรรมเยาวชนจึงจำเป็นที่จะต้องวางกลุ่มเป้าหมายหลายช่วงวัย ทั้งเด็กเล็กและเด็กโตคลละรุ่นกัน (intergeneration) เพื่อให้เกิดการส่งต่อกิจกรรมจากรุ่นสู่รุ่น นอกจากนี้การกำหนดบทบาทให้กลุ่มเยาวชนที่เข้าร่วมกิจกรรมทุกคนยังเป็นกลยุทธ์หนึ่งในการสร้างสำนึกความเป็นเจ้าของ (sense of belonging)

ส่วนในอีกระดับของการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วม คือ การให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมกับกลุ่มเยาวชนในการสร้างสรรค์สื่อ ทั้งมีส่วนร่วมในฐานะผู้ให้ข้อมูล มีส่วนร่วมในกระบวนการเก็บข้อมูล มีส่วนร่วมในการเขียนบท และมีส่วนร่วมในการถ่ายทำ เป็นต้น ทั้งนี้กระบวนการสร้างการมีส่วนร่วมกับชุมชน ก็เพื่อติดตั้งกระบวนการพัฒนาเยาวชนให้มีความยั่งยืน ด้วยการวางกลุ่มเป้าหมายที่มีลักษณะคงทนเข้ามาร่วมอยู่ด้วย เช่น ครู พี่เลี้ยง ผู้ใหญ่ที่เกี่ยวข้อง เป็นต้น

อย่างไรก็ดีแม้ในกระบวนการนี้ผู้วิจัยจะออกแบบให้มีรูปแบบกิจกรรมแบบเปิด เพื่อสร้างบรรยากาศการมีส่วนร่วม แต่กลับพบว่าเงื่อนไขของชุมชนบ้านร่งระที่มีข้อจำกัดทั้งในแง่ของกลุ่มเป้าหมายเยาวชนที่มีลักษณะไม่คงที่ คือ มีการเปลี่ยนกลุ่มเยาวชนที่เข้าร่วมกิจกรรมในแต่ละครั้ง ประกอบกับคนในชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมกับกลุ่มเยาวชนน้อย จึงเป็นเงื่อนไขหนึ่งที่ทำให้การสร้างสรรค์สารคดีชุมชนของกลุ่มเยาวชนบ้านร่งระไม่สามารถสำเร็จเป็นรูปธรรมได้

ทั้งนี้ผู้วิจัยได้ออกแบบกระบวนการสร้างสรรค์สารคดีชุมชนประกอบไปด้วยกิจกรรมต่าง ๆ ดังนี้

2.2.1 เด็กน้อยถาม ผู้เฒ่าตอบ: กระบวนการเก็บข้อมูลอย่างมีส่วนร่วม

หลังจากที่ได้ประเด็น ในการสร้างสรรค์สารคดีแล้ว ขั้นตอนต่อไปตามกระบวนการสร้างสรรค์สารคดี คือ การลงพื้นที่เก็บข้อมูลชุมชน ในขั้นตอนการลงพื้นที่เก็บข้อมูลชุมชน หากพิจารณาในแง่ของการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของกลุ่มเยาวชน ถือเป็นกระบวนการในการสร้างกลไกการสืบทอดวัฒนธรรมชุมชนให้กับกลุ่มเยาวชน โดยเป็นการจำลองกระบวนการเรียนรู้แบบดั้งเดิม ให้เยาวชนได้มีโอกาสเข้าไปเรียนรู้เรื่องราวทางวัฒนธรรมกับผู้รู้ในชุมชน เพราะในปัจจุบันกระบวนการเรียนรู้ของกลุ่มเยาวชนจะอยู่ในสถาบันการศึกษา โอกาสที่กลุ่มเยาวชนจะได้เรียนรู้เรื่องราวทางวัฒนธรรมโดยตรงกับคนในชุมชน จึงเป็นข้อจำกัด กิจกรรมการลงพื้นที่เก็บข้อมูลชุมชนจึงเป็นเสมือนการสร้างพื้นที่ทางวัฒนธรรมให้กลุ่มเยาวชนได้มีโอกาสเข้าไปศึกษาเรียนรู้กับผู้รู้ในชุมชน ซึ่งส่งผลต่อกลุ่มเยาวชนทั้งในแง่การสร้างกระบวนการเรียนรู้วัฒนธรรมชุมชน และการสร้างสายสัมพันธ์ในการสืบทอดวัฒนธรรมระหว่างคนรุ่นเก่ากับกลุ่มเยาวชนในฐานะคนรุ่นใหม่

ภาพที่ 30: การเก็บข้อมูลการทอผ้าไหมของเยาวชนบ้านชำ

ภาพที่ 31: การเก็บข้อมูลป่าชุมชนของเยาชนบ้านนระ

จากการลงพื้นที่เก็บข้อมูลชุมชนของกลุ่มเยาชนพื้นที่วิจัยทั้ง 2 ชุมชน ผู้วิจัยมีข้อสังเกตในเชิงการมีส่วนร่วมของชุมชน พบว่าการลงพื้นที่เก็บข้อมูลของกลุ่มเยาชนในพื้นที่วิจัยทั้ง 2 พื้นที่มีระดับ การมีส่วนร่วมของชุมชนที่แตกต่างกัน กล่าวคือ ในขณะที่การลงพื้นที่เก็บข้อมูลการทอผ้าไหมของกลุ่มเยาชนบ้านชำ คนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งการมีส่วนร่วมในการให้ข้อมูลเกี่ยวกับขั้นตอนต่างของการทอผ้าไหม แต่การลงพื้นที่เก็บข้อมูลป่าชุมชนของกลุ่มเยาชนบ้านชำกลับพบว่ามีคนในชุมชนไม่ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการให้ข้อมูล มีเพียงแกนนำชุมชนที่มีบทบาทเป็นพี่เลี้ยงกลุ่มเยาชนเท่านั้นที่ทำหน้าที่เป็นผู้พาลงพื้นที่ป่าชุมชนและเป็นผู้ให้ข้อมูลหลัก ประเด็นดังกล่าวนี้เป็นไปได้ว่าประเด็นสร้างสรรค์สารคดีของกลุ่มเยาชนบ้านชำ เป็นประเด็นที่พื้นที่เก็บข้อมูลส่วนใหญ่อยู่ในพื้นที่ชุมชน จึงอาจเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้คนในชุมชนสามารถเข้ามามีส่วนร่วมได้มาก ในขณะที่การลงพื้นที่เก็บข้อมูลป่าชุมชนของเยาชนบ้านนระ ซึ่งอยู่นอกชุมชน การมีส่วนร่วมของคนในชุมชนจึงเป็นไปได้ยาก

2.2.2 เขียนเรื่องเป็นภาพ: กระบวนการพัฒนามาตรฐาน

หลังจากที่กลุ่มเยาวชนผ่านขั้นตอนการเก็บข้อมูลชุมชน ก่อนที่กลุ่มเยาวชนจะพัฒนามาตรฐาน ซึ่งถือเป็นขั้นตอนที่มีความซับซ้อนและไม่สอดคล้องกับประสบการณ์ของกลุ่มเยาวชน เนื่องจากกลุ่มเยาวชนในพื้นที่วิจัยทั้ง 2 ชุมชนไม่เคยมีประสบการณ์ในการทำสารคดีด้วยตัวเอง ดังนั้นผู้วิจัยจึงออกแบบกิจกรรมการพัฒนามาตรฐานให้สอดคล้องกับประสบการณ์และความสามารถของกลุ่มเยาวชน คือ การนำเอาข้อมูลที่ได้จากการเก็บข้อมูลมาเรียบเรียงเป็นเรียงความ ซึ่งเป็นลักษณะการเขียนที่กลุ่มเยาวชนคุ้นชินจากประสบการณ์ศึกษาในสถาบันการศึกษา

จากนั้นเมื่อกลุ่มเยาวชนสามารถเรียบเรียงข้อมูลเป็นเรียงความได้แล้ว จึงฝึกให้เยาวชนนำข้อมูลที่เรียบเรียงเป็นเรียงความมาพัฒนาเป็นมาตรฐาน ผ่านกิจกรรมการออกแบบการสร้างภาพให้เห็นลำดับขั้นตอนตามเนื้อเรื่อง (storyboard) โดยให้เยาวชนได้ทดลองฝึกวาดภาพและลำดับเรื่องราวของมาตรฐานชุมชน ทั้งนี้กระบวนการฝึกให้เยาวชนวาดภาพเพื่อลำดับเรื่องราวมาตรฐานชุมชน มีเป้าหมายเพื่อให้เยาวชนสามารถเรียบเรียงเนื้อหาสารคดี และเรียนรู้เชิงเทคนิคการสร้างสรรค์มาตรฐาน โดยเฉพาะเทคนิคมุกกล้อง ซึ่งเป็นทักษะการสื่อสารความหมายด้วยภาพ ขณะเดียวกันก็เป็นกระบวนการที่ฝึกให้เยาวชนได้เรียนรู้กระบวนการวางแผนการถ่ายทำ ซึ่งเยาวชนสามารถวางแผนการถ่ายทำได้อย่างเป็นระบบ

ภาพที่ 32: ตัวอย่าง storyboard เรื่องป่าชุมชนของกลุ่มเยาวชนบ้านระ

ภาพที่ 33: ตัวอย่าง storyboard เรื่องการทอผ้าไหมของกลุ่มเยาวชนบ้านชำ

ความน่าสนใจของกระบวนการดังกล่าว คือการสร้างพื้นที่การมีส่วนร่วมของกลุ่มเยาวชน โดยเห็นได้ว่าแม้กลุ่มเยาวชนที่เข้าร่วมกิจกรรมจะมีความแตกต่างกันทั้งในเชิงประสบการณ์และช่วงวัย แต่ด้วยรูปแบบกิจกรรมที่ต้องการประสบการณ์ที่หลากหลาย ทำให้กลุ่มเยาวชนที่เข้าร่วมกิจกรรมสามารถเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาบทสาคดีได้ ซึ่งกลุ่มเยาวชนได้มีการแบ่งหน้าที่กันรับผิดชอบตามความสามารถของเยาวชนแต่ละคน เช่น กลุ่มเด็กโต (ช่วงอายุ 13 – 16 ปี) ซึ่งมีความสามารถในการเขียนและเรียบเรียงเนื้อหาจะทำหน้าที่ในการร้อยเรียงเรื่องราวของสาคดีชุมชน ในขณะที่กลุ่มเด็กเล็ก (5 – 12 ขวบ) ซึ่งมีข้อจำกัดในการเขียนและเรียบเรียงเนื้อหา ก็ทำหน้าที่เป็นคนวาดรูปและระบายสีตามที่กลุ่มเด็กโตมอบหมาย เพื่อให้ออกมาเป็นฉากต่าง ๆ ตาม storyboard ที่กลุ่มเด็กโตกำหนด ทำให้กระบวนการพัฒนาบทเป็นกระบวนการที่สอดคล้องกับความสามารถของเยาวชนในแต่ละช่วงวัย และเป็นการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมให้กลุ่มเยาวชนมีความรู้สึกเป็นเจ้าของสาคดีชุมชน

อย่างไรก็ดีผู้วิจัยพบข้อสังเกตว่า ในกิจกรรมการพัฒนาบทของกลุ่มเยาวชนบ้านนงระ กลุ่มเยาวชนที่เข้าร่วมกิจกรรมเป็นเยาวชนกลุ่มใหม่ ที่ไม่มีประสบการณ์ในการทำงานวิจัยร่วมกับชุมชนมาก่อน และยังไม่ได้เป็นกลุ่มเยาวชนที่เคยเข้าร่วมเก็บข้อมูลชุมชนก่อนหน้านี้ ทำให้การพัฒนาบทของกลุ่มเยาวชนไม่สามารถเรียบเรียงเนื้อหาและเรื่องราวของสาคดีชุมชนได้ จากการทำงานร่วมกับกลุ่มเยาวชนบ้านนงระ ทำให้ผู้วิจัยพบว่าเงื่อนไขเรื่องความพร้อมของกลุ่มเยาวชนมีความสำคัญต่อกระบวนการพัฒนา เพราะแม้กลุ่มเยาวชนบ้าน

รณะจะมีประสบการณ์ผ่านการทำกิจกรรมต่างๆ ทั้งภายในและภายนอกชุมชน มาอย่างต่อเนื่อง แต่กลุ่มเยาวชนที่ผ่านกิจกรรมดังกล่าวนั้น เป็นเพียงกลุ่มเยาวชนบ้างกลุ่ม ซึ่งในช่วงที่ผู้วิจัยลงพื้นที่วิจัยเป็นช่วงที่ชุมชนกำลังเปลี่ยนผ่านกลุ่มเยาวชน ประกอบกับกลุ่มเยาวชนเพิ่งดำเนินโครงการวิจัยของกลุ่มเยาวชนแล้วเสร็จ จึงเป็นเหตุปัจจัยที่ไม่เอื้อต่อการทำงานกับกลุ่มเยาวชน และเป็นผลให้กลุ่มเยาวชนบ้านรณะไม่สามารถที่จะสร้างสรรค์สารคดีให้ออกมาเป็นรูปธรรมได้

2.2.3 Action! : กระบวนการถ่ายทำสารคดี

เมื่อกลุ่มเยาวชนสามารถเรียบเรียงบทสารคดีได้แล้ว ขั้นตอนต่อไปเป็นขั้นตอนของการถ่ายทำ แต่ด้วยประสบการณ์ของกลุ่มเยาวชนในการสร้างสรรค์สารคดีชุมชนมีอย่างจำกัด ผู้วิจัยจึงออกแบบกิจกรรมให้กลุ่มเยาวชนได้เรียนรู้กระบวนการถ่ายทำผ่านการดูตัวอย่างสารคดีของกลุ่มเยาวชนในพื้นที่อื่น เพื่อให้กลุ่มเยาวชนเกิดกระบวนการเรียนรู้และสร้างกำลังใจว่า “เมื่อเด็กที่อื่นทำได้ เด็กบ้านเราก็คouldทำได้เช่นกัน” ทั้งนี้การเลือกสารคดีที่มาเป็นตัวอย่างให้กลุ่มเยาวชนได้ศึกษา เลือกสารคดีที่ทำในประเด็นใกล้เคียงกลุ่มเยาวชนเลือกทำ เช่น กรณีของกลุ่มเยาวชนบ้านชำ ก็เลือกตัวอย่าง สารคดีของกลุ่มเยาวชนบ้านโพนจาน จังหวัดนครพนม ที่ทำเรื่องการทอดผ้าป่ามดหมี่ และเป็นชุมชนกลุ่มชาติพันธุ์เหมือนกันมาให้กลุ่มเยาวชนได้เห็นเป็นตัวอย่าง ขณะที่กรณีของเยาวชนบ้านรณะ ก็เลือกตัวอย่างสารคดีของกลุ่มเยาวชนอำเภอศรีสุพรรณ ที่ทำเรื่องป่าชุมชน และอยู่ในจังหวัดศรีสะเกษเหมือนกัน มาให้กลุ่มเยาวชนบ้านรณะได้ดูเป็นตัวอย่าง

การให้กลุ่มเยาวชนได้ดูตัวอย่างผลงานสร้างสรรค์สารคดีของกลุ่มเยาวชนในพื้นที่อื่น เทียบเคียงได้กับกิจกรรมศึกษาดูงาน ซึ่งในกระบวนการพัฒนารูปแบบกิจกรรมที่นิยมนำมาใช้เป็นกิจกรรมหนึ่งในการพัฒนา คือ การศึกษาดูงาน เพราะเป็นกระบวนการหนึ่งในการศึกษาผ่านประสบการณ์ของผู้ที่ประสบความสำเร็จมาแล้ว ดังนั้นผู้วิจัยจึงออกแบบกิจกรรมการดูตัวอย่างผลงานสร้างสรรค์สารคดีให้กลุ่มเยาวชนในพื้นที่วิจัยได้ดูเป็นตัวอย่าง เพื่อเรียนรู้กระบวนการวิธีการสร้างสรรค์สารคดีชุมชน โดยเป็นเสมือนการจำลองรูปแบบวิธีศึกษาดูงาน เพราะด้วยข้อจำกัดของกลุ่มเยาวชนซึ่งต้องอยู่ภายใต้การดูแลของผู้ปกครอง การพากลุ่มเยาวชนศึกษาดูงานนอกพื้นที่เป็นข้อจำกัดที่ไม่สามารถทำได้ จึงต้องปรับรูปแบบวิธีการที่มีลักษณะเทียบเคียงเพื่อเป็นตัวอย่างให้กลุ่มเยาวชนได้เรียนรู้

อย่างไรก็ดีก่อนที่ผู้วิจัยจะให้กลุ่มเยาวชนได้ดูตัวอย่างผลงานสารคดีของกลุ่มเยาวชนในพื้นที่อื่น ผู้วิจัยได้ออกแบบกิจกรรมเพื่อสร้างความเข้าใจและเตรียมความพร้อมกลุ่มเยาวชนก่อนดูตัวอย่างผลงานสร้างสรรค์สารคดีชุมชน ซึ่งเป็นเสมือนการเตรียมประเด็นในการศึกษาดูงานให้กลุ่มเยาวชนมีความพร้อมก่อนลงพื้นที่ศึกษาดูงาน ทั้งนี้เนื่องจากผู้วิจัยตระหนักว่าหากให้กลุ่มเยาวชนได้ดูตัวอย่างสารคดีชุมชน ก่อนที่จะมีการสร้างความเข้าใจกลุ่มเยาวชนจะยึดติดในรูปแบบของสารคดีตัวอย่าง และเป็นการจำกัดความคิดสร้างสรรค์และ

จินตนาการของกลุ่มเยาวชน โดยกิจกรรมก่อนดูตัวอย่างสารคดีผู้วิจัยได้ออกแบบไว้ 2 กิจกรรมได้แก่

กิจกรรมแรก เป็นกิจกรรมสร้างความเข้าใจความหมายของ “สารคดีชุมชน” ซึ่งแม้สารคดีจะเป็นสื่อที่กลุ่มเยาวชนสามารถพบเห็นได้ทั่วไป แต่ในแง่ของความเข้าใจที่กลุ่มเยาวชนมีต่อสารคดียังเป็นความเข้าใจถึงสารคดีโดยทั่วไป ซึ่งมีความแตกต่างจากสารคดีชุมชน ทั้งนี้เพราะสารคดีชุมชนเป็นกระบวนการในการบันทึกเรื่องราวของชุมชน เพื่อสื่อสารเรื่องราวของคนในชุมชนให้ทั้งคนในชุมชนและคนนอกชุมชนได้เรียนรู้วิถีวัฒนธรรมของชุมชน ในกิจกรรมนี้ผู้วิจัยจึงออกแบบกิจกรรม ให้กลุ่มเยาวชนวิเคราะห์คุณลักษณะของสารคดีชุมชน เพื่อประเมินความเข้าใจ

ผลจากการวิเคราะห์พบว่า กลุ่มเยาวชนยังให้ความสำคัญกับประเด็นเชิงเทคนิคของการทำสารคดี มากกว่าประเด็นเชิงเนื้อหา ผู้วิจัยจึงต้องสร้างความเข้าใจให้กับกลุ่มเยาวชนใหม่ว่า “สาระสำคัญของสารคดีชุมชน คือ เนื้อหาไม่ใช่รูปแบบ” ผู้วิจัยจึงต้องติดตั้งกระบวนการในการแสวงหาข้อมูลและการออกแบบสารก่อนที่จะให้กลุ่มเยาวชนได้เรียนรู้เทคนิคการใช้เครื่องมือการถ่ายทำสารคดีไม่ว่าจะเป็น การใช้กล้องและอุปกรณ์ประกอบ รวมถึงการใช้โปรแกรมตัดต่อภาพยนตร์ เพื่อให้กลุ่มเยาวชนเห็นถึงความสำคัญของเนื้อหาสาระมากกว่าความรู้เชิงเทคนิค อันเป็นสาระสำคัญของการสร้างสรรค์สารคดีชุมชน

กิจกรรมที่สอง เป็นกิจกรรมการทดลองให้กลุ่มเยาวชนได้เรียนรู้การผลิตสารคดีชุมชน จากอุปกรณ์เท่าที่มีอยู่ตามศักยภาพของกลุ่มเยาวชน เนื่องจากความเข้าใจของกลุ่มเยาวชนมักติดอยู่กับรูปแบบของการทำสารคดีที่จะต้องมียุกรณ์ที่ทันสมัย ซึ่งเมื่อสิ้นสุดโครงการและไม่มีอุปกรณ์ที่ทันสมัย กลุ่มเยาวชนจะไม่สามารถนำเอาความรู้ที่ได้ใช้ในการสื่อสารอัตลักษณ์ของชุมชนได้ จึงออกแบบให้กลุ่มเยาวชนใช้อุปกรณ์ที่มีอยู่ทดลองถ่ายทำ ไม่ว่าจะเป็นกล้องถ่ายรูป หรือกล้องจากสมาร์ตโฟน ซึ่งเป็นอุปกรณ์ถ่ายภาพที่กลุ่มเยาวชนมีอยู่แล้ว เป็นเครื่องมือในการถ่ายทำ โดยให้กลุ่มเยาวชนได้ทดลองถ่ายภาพและคลิปวิดีโอร่วมกับชุมชนและนำเสนอผ่านสื่อสังคมออนไลน์ (Facebook)

ทั้งนี้การออกแบบกระบวนการทดลองถ่ายทำสารคดีดังกล่าว ผู้วิจัยออกแบบให้เป็นกิจกรรมในลักษณะของการมอบหมายการบ้านให้กลุ่มเยาวชนทำในระหว่างที่ผู้วิจัยไม่ได้ลงพื้นที่ และให้กลุ่มเยาวชนนำผลงานเผยแพร่ในสื่อสังคมออนไลน์ (Facebook) เพื่อเปิดโอกาสให้กลุ่มเยาวชนได้ทดลองถ่ายทำและเก็บข้อมูลชุมชนด้วยภาพถ่ายและคลิปขนาดสั้น เพื่อเป็นการฝึกให้กลุ่มเยาวชนมีทักษะในการถ่ายทำ การเก็บข้อมูลและการเล่าเรื่อง ซึ่งเป็นทักษะพื้นฐานของการทำสารคดี การออกแบบกิจกรรมลักษณะนี้ยังเป็นการเปิดโอกาสให้คนในชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการทดลองถ่ายทำสารคดีกับกลุ่มเยาวชน ซึ่งถือเป็นกลยุทธ์หนึ่งในการติดตั้งกระบวนการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของกลุ่มเยาวชนให้กับชุมชน

กิจกรรมการทดลองดังกล่าวได้สร้างพื้นที่ให้กลุ่มเยาวชนและคนในชุมชนได้ทำงานร่วมกัน โดยแต่ละชุมชนต่างลงพื้นที่ถ่ายทอดถ่ายทำ ซึ่งนอกจากจะกระบวนการฝึกให้กลุ่มเยาวชนมีความสามารถและมีความมั่นใจในการถ่ายทำสารคดีแล้ว กระบวนการฝึกถ่ายทำด้วยอุปกรณ์ที่มีอยู่ของชุมชน ยังเป็นการติดตั้งความเข้าใจให้ชุมชนมีความสามารถในการใช้สื่อเพื่อสื่อสารอัตลักษณ์ของชุมชนด้วย

ภาพที่ 34: การลงพื้นที่ทดลองถ่ายทำสารคดีชุมชนด้วยอุปกรณ์ของชุมชนบ้านรังระ

อย่างไรก็ดีผู้วิจัยมีข้อสังเกตว่า ด้วยข้อจำกัดของสถานการณ์กลุ่มเยาวชนในชุมชนบ้านรังระที่อยู่ในช่วงเปลี่ยนผ่าน แม้แกนนำชุมชนที่มีบทบาทเป็นพี่เลี้ยงกลุ่มเยาวชน เช่น คุณสมถวิล ทวีชาติ จะมีความพยายามในการพากลุ่มเยาวชนลงพื้นที่สำรวจป่าชุมชนและทดลองถ่ายทำสารคดีก็ตาม แต่ด้วยสภาพความพร้อมของกลุ่มเยาวชนในช่วงที่ผู้วิจัยลงพื้นที่วิจัยยังอยู่ในสถานการณ์ของการเปลี่ยนผ่านทำให้การทำงานของกลุ่มเยาวชนในชุมชนบ้าน

รระชาดความต่อเนื่อง ซึ่งเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้กลุ่มเยาวชนบ้านนงระไม่สามารถสร้างสรรค์ผลงานสารคดีสำเร็จเป็นรูปธรรมได้เช่นเดียวกับกลุ่มเยาวชนบ้านชำ

หลังจากที่กลุ่มเยาวชนได้ผ่านกิจกรรมทั้ง 2 กิจกรรมดังกล่าวข้างต้นโดยเฉพาะกิจกรรมการทดลองถ่ายทำสารคดีด้วยการใช้อุปกรณ์เท่าที่มีอยู่ของชุมชน ผู้วิจัยจึงได้จัดกิจกรรมอบรมให้กลุ่มเยาวชนได้เรียนรู้อุปกรณ์ถ่ายทำที่ใช้จริง โดยมีวัตถุประสงค์ทั้งในแง่ของการเรียนรู้เพื่อให้กลุ่มเยาวชนได้เรียนรู้อุปกรณ์จริงในการถ่ายทำ และจุดประสงค์ในแง่ของการสร้างแรงบันดาลใจเพื่อเปิดโอกาสให้กลุ่มเยาวชนได้มีโอกาสเรียนรู้กระบวนการถ่ายทำสารคดี ซึ่งหลังจากที่กลุ่มเยาวชนได้ฝึกทดลองการใช้อุปกรณ์ถ่ายทำสารคดีแล้ว ผู้วิจัยจึงให้กลุ่มเยาวชนดูตัวอย่างสารคดีชุมชนของกลุ่มเยาวชนในพื้นที่อื่น

ภาพที่ 35: การถ่ายทำสารคดีของเยาวชนบ้านชำ

เมื่อกลุ่มเยาวชนได้เรียนรู้กระบวนการต่างๆ ของการสร้างสรรค์สารคดีชุมชน ทั้งภาคทฤษฎี และภาคปฏิบัติ ผ่านการทำกิจกรรมในรูปแบบต่างๆ ทั้งการวิเคราะห์ชุมชน การกำหนดประเด็นสารคดี การพัฒนาบท การเรียนรู้และทดลองใช้อุปกรณ์การถ่ายทำตลอดระยะเวลา 6 เดือนของกระบวนการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสาร ขั้นตอนต่อไปซึ่งเป็นขั้นตอนที่กลุ่มเยาวชนให้ความสนใจมากที่สุด คือ ขั้นตอนการถ่ายทำสารคดี ซึ่งเป็นขั้นตอนที่กลุ่มเยาวชนต้องใช้ความรู้ทั้งหมดที่ได้เรียนรู้มาตลอดระยะเวลาที่ผู้วิจัยลงพื้นที่ติดตั้งประกบการร่วมกับกลุ่มเยาวชน มาใช้ในการสร้างสรรค์สารคดีชุมชนตามบทสารคดีที่กลุ่มเยาวชนได้พัฒนาขึ้น

อย่างไรก็ดีสิ่งที่กล่าวมาแล้วก่อนหน้านี้ว่า ด้วยข้อจำกัดของกลุ่มเยาวชนบ้าน
รณะ ที่มีข้อจำกัดในแง่ของความพร้อมทำให้การเข้าร่วมกระบวนการแต่ละขั้นตอนที่ผ่านมา
มีลักษณะไม่คงที่ คือ มีการเปลี่ยนกลุ่มเยาวชนที่เข้าร่วมกระบวนการต่าง ๆ ทำให้
กระบวนการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารกับกลุ่มเยาวชนบ้านรณะ ขาดความต่อเนื่อง
ดังนั้นเมื่อถึงขั้นตอนการลงพื้นที่ถ่ายทำสารคดีชุมชน กลุ่มเยาวชนบ้านรณะจึงขาดความพร้อม
ที่จะดำเนินการได้ ทำให้ในขั้นตอนนี้มีเพียงกลุ่มเยาวชนบ้านชำเท่านั้นที่ลงมือถ่ายทำสารคดี
ชุมชนและติดต่อออกมาเป็นผลงานสารคดีชุมชนเพื่อฉายให้คนในชุมชนได้รับชมผลงาน
สร้างสรรค์ ทั้งนี้ประเด็นความไม่พร้อมของกลุ่มเยาวชนบ้านรณะ ที่แม้บริบทชุมชนจะเอื้อต่อ
การสร้างกระบวนการเรียนรู้แต่กลับพบว่ากลุ่มเยาวชนมีข้อจำกัดนั้น ผู้วิจัยจะได้วิเคราะห์ถึง
รายละเอียดปัจจัยข้อจำกัดในส่วนของการพัฒนาซึ่งจะกล่าวถึงต่อไป

ความน่าสนใจของกระบวนการถ่ายทำสารคดีชุมชนของกลุ่มเยาวชนบ้านชำ
คือ การที่กลุ่มเยาวชนมีการแบ่งบทบาทหน้าที่ในกองถ่ายทำที่เอื้อต่อการสร้างกระบวนการมี
ส่วนร่วม กล่าวคือ กลุ่มเยาวชนมีการแบ่งหน้าที่ตามความสามารถของเยาวชนแต่ละคน โดย
บทบาทหน้าที่ กำกับสารคดี พิธีกร และตากล้องเป็นหน้าที่ของกลุ่มเด็กโต ขณะที่หน้าที่
สวัสดิการคอยอำนวยความสะดวกต่าง ๆ เช่น บริการน้ำดื่มในกองถ่าย ถือข้าวของและอุปกรณ์
การถ่ายทำ รวมถึงบันทึกความต่อเนื่องของการถ่ายทำ เป็นหน้าที่ของกลุ่มเด็กเล็ก ซึ่งการเปิด
พื้นที่ให้กลุ่มเยาวชนทุกรุ่นได้มีโอกาสเข้ามามีส่วนร่วมเป็นกลยุทธ์ที่สำคัญในการสร้างสำนึก
ความเป็นเจ้าของสารคดีชุมชน ดังนั้นจึงเห็นได้ว่ากระบวนการสร้างสรรค์สารคดีชุมชนเป็น
กระบวนการที่เรียกร้องการมีส่วนร่วมอย่างมีนัยสำคัญ

นอกจากนี้หากสังเกตกระบวนการการถ่ายทำสารคดีของกลุ่มเยาวชนบ้านชำ
พบว่า กลุ่มเยาวชนมีการวางแผนการถ่ายทำที่เป็นระบบ โดยก่อนลงพื้นที่ถ่ายทำจะมีการนัด
หมายคนในชุมชนที่จะต้องเข้าฉากถ่ายทำล่วงหน้า 1 วัน และสอบถามถึงช่วงเวลาว่างเพื่อวาง
แผนการถ่ายทำ ซึ่งโดยส่วนใหญ่กลุ่มเยาวชนจะลงไปถ่ายทำกับกลุ่มคนให้ข้อมูลเป็นหลัก ซึ่ง
ส่วนใหญ่เป็นคนรุ่นกลางและผู้สูงอายุในชุมชน ที่น่าสนใจของกระบวนการถ่ายทำสารคดีของ
กลุ่มเยาวชน หรือบรรยากาศของการถ่ายทำที่เห็นถึงความตั้งใจของกลุ่มเยาวชน เช่น การ
อธิบายบทให้คนในชุมชนที่จะต้องเข้าฉาก รวมถึงบอกขั้นตอนต่าง ๆ ให้คนที่เข้าฉากต้อง
ปฏิบัติตาม ขณะที่กลุ่มเด็กเล็กที่ทำหน้าที่จัดบันทึกการถ่ายทำก็ทำหน้าที่ในการจัดบันทึกอย่าง
เข้มข้น ซึ่งกระบวนการจัดบันทึกนี้มีประโยชน์อย่างมากในกระบวนการติดต่อเพราะถือเป็แผน
เสมือนกระบวนการจัดการข้อมูล ขณะที่บรรยากาศความร่วมมือของคนในชุมชนก็มีความ
น่าสนใจ ไม่ว่าจะเป็นการเตรียมตัวเข้าฉากถ่ายทำของผู้สูงอายุที่เลือกแต่งกายด้วยชุดผ้าไหม
มาเข้าฉาก รวมถึงการนำเอาผ้าไหมโบราณที่เป็นของเก่าเก็บของครอบครัวมาให้กลุ่มเยาวชน
ถ่ายทำเป็นต้น

ประเด็นที่เป็นข้อสังเกตในกระบวนการถ่ายทำสารคดีชุมชนของกลุ่มเยาวชน
บ้านชำ คือ ภาษาที่ใช้ในสารคดี กล่าวคือ ในกระบวนการถ่ายทำกลุ่มเยาวชนจะให้คนในชุมชน

อธิบายด้วยภาษาไทย ไม่ว่าจะเป็นขั้นตอนการเลี้ยงไหม การสาวไหม การทอผ้า ไปจนถึง ลวดลายต่าง ๆ ของผ้าไหมที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชน ซึ่งในบางกรณีที่อยู่ในระหว่างการทำ ทำอุปกรณ์เครื่องมือการทอผ้า ที่ผู้ให้สัมภาษณ์เรียกชื่ออุปกรณ์ดังกล่าวด้วยภาษากวย กลุ่ม เยาวชนก็จะพยายามหาความหมายในภาษาไทยเพื่ออธิบาย ขณะเดียวกันในการทำหน้าที่ พิธีกรกลุ่มเยาวชนกำหนดให้มีคนทำหน้าที่พิธีกร 2 คนโดยคนหนึ่งทำหน้าที่เป็นพิธีกร ภาษาไทยและอีกคนหนึ่งทำหน้าที่เป็นพิธีกรภาษากวย โดยกลุ่มเยาวชนให้เหตุผลว่าหากทำ สารคดีด้วยภาษากวยอย่างเดียวคนนอกชุมชนจะฟังไม่รู้เรื่อง เพราะต้องการสื่อสารผ้าไหมของ ชุมชนให้เป็นที่รู้จักของคนทั่วไป

2.2.4 ตัด ต่อ แต่ง เติม: กระบวนการตัดต่อสารคดี

หลังจากขั้นตอนการถ่ายทำแล้วเสร็จ คือขั้นตอนสุดท้ายของผลิตสารคดีชุมชน คือ ขั้นตอนการตัดต่อสารคดีชุมชน แต่เนื่องจากกระบวนการตัดต่อเป็นกระบวนการเชิงเทคนิค มีความซับซ้อนต้องอาศัยทั้งความรู้และทักษะคอมพิวเตอร์ ทำให้ในกระบวนการนี้เยาวชนบาง กลุ่มโดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มเด็กเล็กไม่ให้ความสนใจเพราะเห็นว่าเป็นเรื่องยาก ดังนั้นใน ระหว่างการดำเนินการในขั้นตอนของการตัดต่อนี้ ผู้วิจัยจึงออกแบบกิจกรรมให้กลุ่มเด็กเล็กทำ กิจกรรมตามความถนัดของตนเอง คือ การวาดภาพเพื่อทำโปสเตอร์ประชาสัมพันธ์การฉาย สารคดีชุมชนไปปิดประกาศในพื้นที่ต่าง ๆ ของชุมชน และกิจกรรมเดินสายเชิญชวนคนใน ชุมชนมาชมสารคดีชุมชนโดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มบุคคลที่ร่วมอยู่ในฉากสารคดีชุมชน

นอกจากนี้อีกกิจกรรมหนึ่งที่ผู้วิจัยออกแบบให้กลุ่มเด็กเล็กได้ทำระหว่างรอ กลุ่มเด็กโตตัดต่อสารคดีชุมชน คือ กิจกรรมการจัดสถานที่ฉายภาพยนตร์ โดยเลือกใช้พื้นที่ ศาลาประชาคมของหมู่บ้านซึ่งเป็นสถานที่สำหรับฉายสารคดีชุมชนของกลุ่มเยาวชน ใน กระบวนการจัดสถานที่ผู้วิจัยได้มอบหมายให้กลุ่มเยาวชนจัดนิทรรศการแสดงผลงานของกลุ่ม เยาวชนที่ผ่านมามีด้วย ไม่ว่าจะเป็นผลงานการวิเคราะห์คุณลักษณะชุมชน การวิเคราะห์เพื่อ กำหนดประเด็นสร้างสรรค์สารคดี การพัฒนาบท เพื่อจัดเป็นนิทรรศการ ซึ่งในกระบวนการนี้ กลุ่มเด็กเล็กได้ให้ความสนใจอย่างมาก ดังเห็นได้จากกรณีที่รูปใน storyboard ขาดหายไปกลุ่ม เด็กเล็กก็จะวาดรูปนั้นขึ้นมาใหม่ เพื่อให้ storyboard มีความสมบูรณ์

การจัดนิทรรศการนำเสนอผลงานนอกจากจะเป็นการนำเสนอผลงานของกลุ่ม เยาวชนให้คนในชุมชนได้เห็นพัฒนาการของกระบวนการพัฒนาจนกว่าจะมีเป็นสารคดีชุมชนที่ ต้องผ่านขั้นตอนต่าง ๆ ซึ่งเป็นการแสดงให้เห็นคนในชุมชนได้เห็นศักยภาพของกลุ่มเยาวชนแล้ว ยังเป็นกระบวนการทดสอบที่ผู้วิจัยออกแบบขึ้น เพื่อทดสอบการจัดการความรู้ของกลุ่มเยาวชน เพราะผลงานชิ้นต่าง ๆ ที่นำมาจัดแสดงเป็นนิทรรศการ เป็นผลงานที่เกิดขึ้นในช่วงต่าง ๆ ของ กระบวนการที่มีระยะเวลายาวนานถึง 6 เดือน การที่กลุ่มเยาวชนจัดเก็บผลงานที่ร่วมกัน วิเคราะห์ชุมชนตั้งแต่ครั้งแรกที่มาร่วมกระบวนการจึงแสดงให้เห็นถึงประสิทธิภาพการจัดการ

ความรู้ของกลุ่มเยาวชน ซึ่งนอกจากผู้วิจัยจะเห็นกลุ่มเยาวชนเก็บกระดาดข้อมูลการวิเคราะห์ชุมชนแล้ว ยังเห็นกลุ่มเยาวชนถ่ายภาพและนำเสนอในพื้นที่ Facebook ของกลุ่มเยาวชนด้วย

ภาพที่ 36: การติดต่อสารคดีของเยาวชนบ้านชำ

ในขณะที่กลุ่มเด็กเล็กทำกิจกรรมดังกล่าวข้างต้น กลุ่มเด็กโตก็ทำหน้าที่ในการติดต่อสารคดี โดยในขั้นตอนนี้ผู้วิจัยมีข้อสังเกตว่า กลุ่มเยาวชนให้ความสำคัญอย่างมากกับการปรากฏตัวของบุคคลที่ให้สัมภาษณ์ในระหว่างกระบวนการถ่ายทำ โดยมีความพยายามที่จะให้ทุกคนที่ตนเองสัมภาษณ์และถ่ายทำปรากฏตัวอยู่ในสารคดี ด้วยเหตุผลว่าหากผู้ที่ไม่สัมภาษณ์มาชมสารคดีแล้วไม่เห็นตนเองในสารคดีจะเกิดความรู้สึกเสียใจ ดังนั้นในสารคดีชุมชนของกลุ่มเยาวชนที่แม้จะมีการเรียบเรียงบทและติดต่อตามบทก็ตาม แต่ด้วยเงื่อนไขที่กลุ่มเยาวชนต้องการให้ตัวบุคคลในชุมชนที่ให้สัมภาษณ์ปรากฏตัวอยู่ในสารคดีชุมชน จึงทำให้นื่องบางช่วงของสารคดีชุมชนขาดความต่อเนื่องไปบ้าง ซึ่งหากพิจารณาในแง่เทคนิคของการทำสารคดีโดยทั่วไปอาจถือเป็นข้อจำกัด แต่หากพิจารณาด้วยมิติของการทำสารคดีชุมชนที่ไม่ได้มุ่งเน้นผลงานสารคดีที่ดีที่สุด แต่มุ่งเน้นใช้กระบวนการสร้างสรรค์สารคดีเป็นกระบวนการในการพัฒนากลุ่มเยาวชน ปัญหาดังกล่าวผู้วิจัยจึงเห็นว่าเป็นกระบวนการแก้ปัญหาที่น่าสนใจของกลุ่มเยาวชน

ประเด็นหนึ่งที่สะท้อนออกมาให้เห็นในระหว่างการติดต่อสารคดีชุมชนของกลุ่มเยาวชนบ้านชำ คือการเลือกฉากเปิดฉากปิด และการเลือกเพลงประกอบ ซึ่งในส่วนของการเลือกฉากเปิดและปิดนั้น ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่าด้วยบริบทของชุมชนบ้านชำซึ่งเป็นส่วนหนึ่ง

ของชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคี ทำให้สำนึกความเป็นชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคีปรากฏอยู่ในสารคดีโรดิกที่มีความสำคัญคือฉากเปิดและฉากปิด กล่าวคือ ในฉากเปิดกลุ่มเยาวชนเริ่มต้นฉากด้วยบรรยากาศของชุมชนที่เห็นภาพวัดไตรราษฎร์สามัคคีเป็นฉากหลัก ขณะที่ฉากปิดซึ่งเป็นฉากส่งท้ายของสารคดีกลุ่มเยาวชนก็เลือกฉากที่ถ่ายทำในวัดเป็นฉากปิดของสารคดีชุมชน ส่วนการเลือกเพลงประกอบเห็นได้ชัดเจนว่าชุมชนได้ตั้งเลือกเพลงภาษาทวยหมีที่มีความหมายที่พูดถึงวิถีชีวิตและความภาคภูมิใจของคนทวยหมีเป็นเพลงประกอบสารคดีชุมชน อันแสดงให้เห็นสำนึกความเป็นชาติพันธุ์ทวยหมีของกลุ่มเยาวชนบ้านชำ

2.3 การประเมินผลงานสร้างสรรค์ของกลุ่มเยาวชน

กระบวนการประเมินผลงานสร้างสรรค์ของกลุ่มเยาวชน ผ่านกิจกรรมการฉายสารคดีชุมชนและเปิดโอกาสให้คนในชุมชนได้ร่วมกันให้ความเห็นและแลกเปลี่ยนประเด็นต่างๆ เกี่ยวกับผลงานสร้างสรรค์สารคดีชุมชนของกลุ่มเยาวชน เป็นกระบวนการที่มีความสำคัญใน 2 ประการ กล่าวคือ

ประการแรก เป็นเสมือนกิจกรรมคืนข้อมูลชุมชน เพื่อให้ชุมชนได้มีส่วนร่วมในการประเมินผลและให้ข้อคิดเห็นต่อการดำเนินงานพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของกลุ่มเยาวชน นอกจากนี้การฉายสารคดีชุมชนยังเป็นเสมือนการสร้างความชอบธรรมให้กับการดำเนินงานวิจัยของผู้วิจัยเอง เพราะดังที่กล่าวมาแล้วว่าเนื่องจากงานวิจัยนี้เป็นการศึกษาในพื้นที่เดิมของชุมชน ดังนั้นข้อสงสัยของชุมชนจึงมีอยู่โดยตลอดว่าผู้วิจัยเข้ามาทำอะไรในชุมชน เมื่อมีผลผลิตที่เป็นผลงานของกลุ่มเยาวชนในชุมชนให้คนในชุมชนได้เห็น จึงเป็นเสมือนการส่งมอบผลงานให้คนในชุมชน

ประการที่สอง เป็นการสร้างพื้นที่ในการแสดงศักยภาพของกลุ่มเยาวชน ให้ชุมชนได้เห็นศักยภาพของเยาวชน เนื่องจากเป้าหมายของการทำงานวิจัยนี้ คือ การพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของกลุ่มเยาวชนให้มีบทบาทเป็นผู้สืบทอดวัฒนธรรมชุมชน ดังนั้นการสร้างภาพตระหนักให้คนในชุมชนเห็นศักยภาพของกลุ่มเยาวชนจึงมีความสำคัญ การจัดกิจกรรมฉายสารคดีจึงไม่ได้ออกแบบเฉพาะเพียงแต่การฉายผลงานสารคดีชุมชนของกลุ่มเยาวชนเท่านั้น หากแต่ยังมีการจัดนิทรรศการนำเสนอผลงานต่างๆ ของกลุ่มเยาวชนประกอบด้วย รวมทั้งกลุ่มเยาวชนเองยังติดต่อศิลปินเบื้องหลังการทำงานมาฉายเพื่อให้ชุมชนได้เห็นกระบวนการทำงานของกลุ่มเยาวชนด้วย นอกจากนี้ก่อนฉายสารคดีชุมชนยังมีการให้กลุ่มเยาวชนได้นำเสนอให้ชุมชนเห็นกระบวนการเตรียมความพร้อมในขั้นตอนต่างๆ ของการสร้างสารคดีชุมชน

ทั้งนี้การออกแบบกิจกรรมการฉายสารคดีชุมชน ผู้วิจัยได้ร่วมกับชุมชนในการวิเคราะห์กลุ่มผู้มีส่วนได้เสีย โดยกำหนดโจทย์ให้กลุ่มเยาวชนร่วมกับคนในชุมชนร่วมกันวิเคราะห์ว่าจะเชิญใครมาร่วมชมผลงานสร้างสรรค์สารคดีชุมชนของกลุ่มเยาวชนบ้าง โดยกลุ่มคนที่กลุ่มเยาวชนให้ความสำคัญกลุ่มผู้ปกครองและกลุ่มผู้ที่ให้สัมภาษณ์ในสารคดีชุมชนแล้ว โดยกลุ่ม

เยาวชนให้เหตุผลว่าจะได้อวดให้พ่อแม่ดู ขณะที่บุคคลหนึ่งที่กลุ่มเยาวชนให้ความสำคัญมาก และอยากเชิญมาชมผลงานสารคดีของกลุ่มเยาวชน คือ เจ้าอาวาสวัดไตรราษฎร์สามัคคี ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับวัด แต่ด้วยเจ้าอาวาสวัดไตรราษฎร์สามัคคีติดภารกิจภายนอกชุมชนในวันดังกล่าวจึงไม่ได้มาร่วมในกิจกรรม

อย่างไรก็ดีนอกจากกลุ่มบุคคลดังกล่าวที่กลุ่มเยาวชนให้ความสำคัญและเชิญมาร่วมชมผลงานสารคดีชุมชนแล้ว ผู้วิจัยยังให้ความสำคัญกับกลุ่มเป้าหมายที่มีศักยภาพในการขยายผล กิจกรรมการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของเยาวชนอีกด้วย โดยเชิญผู้นำชุมชนเข้าร่วมชมการฉายภาพยนตร์ในฐานะที่เป็นกลุ่มคนที่จะเป็นกลไกในการสนับสนุนกิจกรรมของกลุ่มเยาวชนต่อไปในอนาคต ขณะเดียวกันก็เชิญผู้ประสานงานเครือข่ายวิจัยท้องถิ่นจังหวัดศรีสะเกษเข้าร่วมชมการฉายภาพยนตร์สารคดีด้วย ในฐานะที่เป็นกลุ่มบุคคลที่มีศักยภาพในการขยายผลกระบวนการในกลุ่มเยาวชนชุมชนอื่นๆ

ภาพที่ 37: กิจกรรมฉายภาพยนตร์สารคดีชุมชนของเยาวชนบ้านชำ

จากการเปิดพื้นที่ให้กลุ่มคนต่างๆ เข้าร่วมชมสารคดีชุมชนของกลุ่มเยาวชนบ้านชำ พบว่า มีความเห็นต่อผลงานสารคดีของกลุ่มเยาวชนที่หลากหลาย กล่าวคือ กลุ่มคนในชุมชนซึ่งเป็นกลุ่มผู้ปกครองและคนที่ให้สัมภาษณ์ มองว่าสารคดีของกลุ่มเยาวชนมีความน่าสนใจ แต่อยากเสนอให้กลุ่มเยาวชนปรับปรุงสารคดีให้มีรายละเอียดมากยิ่งขึ้น เพื่อให้สารคดีมีความสมบูรณ์และสามารถนำเสนอต่อบุคคลภายนอกชุมชนได้ ในขณะที่กลุ่มผู้นำชุมชนมองว่า กิจกรรมนี้เป็นแบบฝึกหัดให้เยาวชนได้เรียนรู้กระบวนการ และสามารถทำให้เยาวชนเกิดความตระหนักในมรดกภูมิปัญญาของชุมชนได้ รวมทั้งอยากพัฒนาต่อยอดกิจกรรมนี้ในชุมชนให้มีความต่อเนื่อง ส่วนผู้ประสานงานเครือข่ายวิจัยท้องถิ่นศรีสะเกษมีความเห็นว่า

กิจกรรมนี้ทำให้เห็นศักยภาพของกลุ่มเยาวชนในการสร้างสรรค์สารคดีชุมชน และเห็นถึงศักยภาพในการใช้กระบวนการสร้างสรรค์สารคดีชุมชน เป็นเครื่องมือในการพัฒนาชุมชนและเยาวชน โดยเห็นว่ากิจกรรมดังกล่าวมีศักยภาพในการขยายผลไปยังกลุ่มเยาวชนพื้นที่อื่น เพื่อให้เกิดกระบวนการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของกลุ่มเยาวชนภายใต้โครงการพลเมืองดีศรีสะเกษ

ประเด็นที่น่าสนใจเกี่ยวกับการแสดงความเห็นที่หลากหลายของกลุ่มคนที่ร่วมชมผลงานสารคดีของกลุ่มเยาวชนข้างต้น แสดงให้เห็นได้ว่าแม้โดยตัวสารคดีชุมชนของกลุ่มเยาวชน ซึ่งถือเป็นผลงานสร้างสรรค์สารคดีชุมชนด้วยตัวกลุ่มเยาวชนเป็นครั้งแรก ยังมีข้อจำกัดอยู่บ้างก็ตาม แต่ในแง่กระบวนการเห็นได้ว่ากลุ่มคนที่ร่วมชมผลงานสารคดีชุมชน ต่างมีความเห็นไปในแนวทางเดียวกันว่ากระบวนการสร้างสรรค์สารคดีชุมชนเป็นกระบวนการที่มีศักยภาพในแง่ของการสร้างพื้นที่ให้กลุ่มเยาวชนได้เข้ามามีบทบาทในการสืบทอดอัตลักษณ์ชาติพันธุ์และวัฒนธรรมของชุมชน

3. ผลการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของกลุ่มเยาวชน

การพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของเครือข่ายเยาวชนเพื่อการสืบทอดวัฒนธรรมกลุ่มชาติพันธุ์ในจังหวัดศรีสะเกษ เป็นงานศึกษาเพื่อขยายผลการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยในระดับชุมชนและพื้นที่ โดยมีเป้าหมายเพื่อพัฒนาเยาวชนให้มีความสามารถทางการสื่อสารหรือเป็น Smart User ที่สามารถใช้สื่อเพื่อสื่อสารเรื่องราวองค์ความรู้และภูมิปัญญาของชุมชน ผ่านกระบวนการสร้างสรรค์สารคดีชุมชน ซึ่งถือเป็นพื้นที่ทางการสื่อสารรูปแบบใหม่ของชุมชนในการสื่อสารเพื่อสืบทอดอัตลักษณ์ชาติพันธุ์กวย/กวย โดยผลที่เกิดขึ้นจากกระบวนการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสาร แสดงให้เห็นผลสำเร็จที่สำคัญในการใช้กระบวนการสร้างสรรค์สารคดีชุมชนและพื้นที่สื่อใหม่เป็นพื้นที่ในการสืบทอดอัตลักษณ์กลุ่มชาติพันธุ์ ทั้งต่อตัวเยาวชนและชุมชน ดังนี้

3.1 การวิเคราะห์ผลกับกลุ่มเยาวชน

เนื่องจากเป้าหมายสำคัญของงานศึกษานี้ คือ การพัฒนาเยาวชนให้มีความสามารถทางการสื่อสารหรือเป็น Smart User ที่สามารถใช้สื่อเพื่อสื่อสารเรื่องราวองค์ความรู้และภูมิปัญญาของชุมชน โดยเสริมความรู้ด้านต่าง ๆ ตามแนวทางการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารให้แก่กลุ่มเยาวชน ดังนี้ ด้านความรู้ ประกอบด้วย 1) ความรู้ด้านการสื่อสาร 2) ความรู้เรื่องบริบทชุมชน 3) ความรู้เกี่ยวกับงานวิจัยในพื้นที่ซึ่งเป็นเรื่องวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น และด้านทักษะ ได้แก่ ทักษะการสร้างสรรค์สารคดีชุมชน ตั้งแต่การเก็บข้อมูล การเขียนบท เทคนิคการถ่ายทำและตัดต่อ ดังนั้นในการประเมินผลที่เกิดขึ้นกับกลุ่มเยาวชนจึงประเมินผลใน 2 ด้าน คือ ด้านความรู้และด้านทักษะ

ด้านความรู้ พบว่า ภายหลังกระบวนการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสาร กลุ่มเยาวชนมีความรู้ด้านการสื่อสาร ความรู้ด้านบริบทชุมชน และความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมและภูมิปัญญาเพิ่มมากขึ้น ดังเห็นได้จากในมิติความรู้ด้านการสื่อสาร เยาวชนที่ผ่านการอบรมเชิงปฏิบัติการและได้ทดลองสร้างสรรค์สื่อ มีความสามารถในการเลือกและออกแบบสารที่สอดคล้องกับกลุ่มผู้รับสาร และเป้าหมายของการสื่อสาร เช่น กรณีของกลุ่มเยาวชนบ้านชำเลือกที่จะนำเสนอสารคดีเกี่ยวกับการทอผ้าไหม โดยเน้นจุดของกระบวนการเลี้ยงไหมเพื่อที่จะสื่อสารกับคนนอกชุมชนให้เห็นถึงเอกลักษณ์การเลี้ยงไหมของชุมชนที่โดดเด่นและต่างจากชุมชนอื่นๆ การคัดเลือกเนื้อหาสารคดีของกลุ่มเยาวชนบ้านชำ จึงเน้นฉายภาพกระบวนการเลี้ยงไหมที่เป็นเอกลักษณ์ และทำสารคดีที่นำเสนอเป็นสองภาษาด้านหนึ่งก็เพื่อสื่อสารอัตลักษณ์ความเป็นกวย อีกด้านหนึ่งก็เพื่อสื่อสารความเข้าใจกับคนนอกชุมชนด้วยภาษาไทย เป็นต้น ขณะที่การเลือกเพลงประกอบสารคดีที่กลุ่มเยาวชนบ้านชำมีความตั้งใจอย่างยิ่งที่จะเลือกเพลงภาษากวยเป็นเพลงประกอบสารคดี เพื่อแสดงอัตลักษณ์ความเป็นกวย

ในขณะเดียวกันในขั้นตอนของการฉายสารคดี การที่กลุ่มเยาวชนเลือกที่จะเชิญผู้ปกครองและกลุ่มผู้ที่ให้สัมภาษณ์ในสารคดี ก็แสดงให้เห็นถึงการวิเคราะห์ผู้รับสาร ที่ต้องการสื่อสารและนำเสนอให้คนในชุมชนเห็นถึงศักยภาพของตัวเอง ดังที่เยาวชนบ้านชำได้ให้คำอธิบายในขั้นตอนของการเลือกกลุ่มเป้าหมายเข้าร่วมชมสารคดีว่า “จะชวนแม่มาดู แม่จะได้เห็นว่าหนูทำได้” เป็นต้น หรือการที่กลุ่มเยาวชนบ้านชำติดต่อสารคดี โดยพยายามให้มีการปรากฏตัวของผู้ที่สัมภาษณ์ทุกคนในสารคดี ก็ด้วยเหตุผลว่ากลุ่มคนที่มาชมสารคดีส่วนหนึ่งคือคนที่อยู่ในสารคดี เป็นต้น

สำหรับความรู้ด้านบริบทชุมชนและความรู้ด้านวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น กระบวนการสร้างสรรค์สารคดีที่เปิดโอกาสให้กลุ่มเยาวชนต้องหวนกลับไป สืบค้นข้อมูลในชุมชน ผ่านการวิเคราะห์ผู้ตัวผู้รู้ในชุมชนและการสัมภาษณ์กลุ่มผู้รู้และผู้สูงอายุในชุมชน ถือเป็นกระบวนการหนึ่งที่ช่วยพัฒนาความรู้ด้านบริบทชุมชน และความรู้ด้านวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น เช่น กรณีของกลุ่มเยาวชนบ้านชำจากเดิมเพียงพบเห็นการทอผ้าในชุมชน เพราะเป็นกิจกรรมทุกบ้านในชุมชนทำ ไม่ได้มีความสนใจใคร่รู้กระบวนการทอผ้า เมื่อทำสารคดีชุมชนกระบวนการสืบค้นข้อมูลก็เป็นกระบวนการหนึ่ง ที่เปิดโอกาสให้กลุ่มเยาวชนได้เข้าไปเรียนรู้กับผู้รู้ในชุมชนและเห็นคุณค่าของผ้าไหมทอมือที่เป็นอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนมากขึ้น เช่นเดียวกับกลุ่มเยาวชนบ้านงระ ที่เดิมอาจเพียงเห็นว่าชุมชนบ้านงระมีป่าชุมชน แต่ด้วยกระบวนการสืบค้นข้อมูลก็ทำให้เยาวชนเข้าใจได้เพิ่มขึ้นว่า ป่าชุมชนไม่เพียงแต่เป็นป่าในชุมชน หากแต่ยังเป็นเหมือนซูเปอร์มาร์เก็ตในชุมชน และเป็นห้องยาของชุมชน เป็นต้น

ด้านทักษะการสื่อสาร เห็นได้ว่ากระบวนการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารเพื่อสืบทอดอัตลักษณ์ ผ่านพื้นที่สื่อใหม่ของชุมชน ไม่ว่าจะเป็นการสร้างสรรค์สารคดี หรือการใช้พื้นที่สื่อสังคมออนไลน์ (Facebook) เป็นพื้นที่ในการสื่อสารอัตลักษณ์ สามารถเป็น

กระบวนการในการพัฒนาทักษะทางการสื่อสารให้กลุ่มเยาวชนได้ ไม่ว่าจะเป็นทักษะในการสร้างสรรค์สารคดี ที่กลุ่มเยาวชนสามารถสร้างสรรค์สารคดีชุมชนได้ เช่น สารคดีเรื่อง “เส้นไหมสายใยชุมชน” ของเยาวชนบ้านชำ เป็นต้น และแม้ในกรณีของเยาวชนบ้านร่งระ ที่มีข้อจำกัดและเงื่อนไขด้านเวลาทำให้ไม่สามารถสร้างสรรค์เนื้อหาข่าวชุมชนออกมาเป็นสารคดีชุมชนได้ก็ตาม แต่การผ่านกระบวนการต่างๆ ของขั้นตอนการทำสารคดี ตั้งแต่การสืบค้นข้อมูล การพัฒนาบท และการถ่ายทำ ก็แสดงให้เห็นถึงทักษะทางการสื่อสารที่พัฒนาขึ้นของกลุ่มเยาวชนบ้านร่งระ ดังเห็นได้จากนำเสนอภาพถ่ายเล่าเรื่องใน Facebook ของกลุ่มเยาวชนที่แสดงให้เห็นทักษะในการเล่าเรื่องชุมชน

นอกจากกลุ่มเยาวชนจะมีทักษะในการสร้างสรรค์สารคดีชุมชนดังกล่าวมาแล้วข้างต้น ทักษะทางการสื่อสารที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งจากกระบวนการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสาร คือ ทักษะการใช้พื้นที่สื่อใหม่ เช่น สื่อสังคมออนไลน์ (Facebook) เป็นพื้นที่ทางการสื่อสารอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชน โดยในกรณีของเยาวชนบ้านชำได้ร่วมกันทำเพจ “กอนกวย เขียนนาง ซาวลอก วอโชด” เพื่อเป็นพื้นที่ในการสื่อสารความรู้เกี่ยวกับการทอผ้าของชุมชน ขณะที่กลุ่มเยาวชนบ้านร่งระร่วมกันทำกลุ่ม Facebook “ของดีร่งระ” เพื่อเป็นช่องทางการสื่อสารให้คนในชุมชนและคนนอกชุมชนได้เห็นของดีของชุมชน เป็นต้น การสร้างพื้นที่ทางการสื่อสารผ่านช่องทางออนไลน์ของกลุ่มเยาวชนทั้ง 2 ชุมชน ทำให้เห็นมิติด้านการสื่อสารที่กลุ่มเยาวชนเลือกใช้สื่อที่ตัวเองใช้อยู่ในชีวิตประจำวัน เช่น Facebook เป็นช่องทางในการสื่อสารอัตลักษณ์ ที่น่าสนใจคือ การสื่อสารผ่าน Facebook ได้เปิดโอกาสให้คนในชุมชนได้เข้ามาร่วมแสดงความคิดเห็นต่อสิ่งที่กลุ่มเยาวชนนำเสนอในพื้นที่สื่อ Facebook ทั้งการให้ความเห็นในเชิงการชื่นชมและการให้ข้อเสนอแนะ รวมทั้งการแชร์โพสต์ของกลุ่มเยาวชนไปที่หน้า Facebook ของตัวเอง ในแง่นี้จึงแสดงให้เห็นว่าสื่อใหม่ เช่น Facebook ได้เข้ามาทำหน้าที่เป็นช่องทางในการสืบทอดอัตลักษณ์และวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ โดยการแสดงความคิดเห็นก็เปรียบเสมือนกระบวนการที่ชุมชนเคยทำผ่านพื้นที่การสืบทอดวัฒนธรรมแบบดั้งเดิม คือ การสอนแบบตัวต่อตัว มาเป็นการสืบทอดในสังคมออนไลน์ซึ่งเป็นรูปแบบที่สอดคล้องกับรูปแบบการใช้ชีวิตของกลุ่มคนรุ่นใหม่ในยุคปัจจุบัน เพราะข้อจำกัดของพื้นที่สืบทอดวัฒนธรรมบนพื้นที่แบบเดิมหดตัวลง

3.2 การวิเคราะห์ผลกับชุมชน

ดังที่กล่าวมาแล้วว่าการออกแบบกระบวนการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารเพื่อสืบทอดอัตลักษณ์ชาติพันธุ์ของกลุ่มเยาวชน เป็นการออกแบบที่เน้นกระบวนการมีส่วนร่วมโดยมีเป้าหมายเพื่อติดตั้งกระบวนการพัฒนาในชุมชนให้เกิดความยั่งยืน ทั้งนี้การสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมดังกล่าวส่งผลต่อชุมชนใน 2 ด้านดังนี้

ด้านแรก เป็นการสร้างความสัมพันธ์ให้เกิดขึ้นกับคนในชุมชน กล่าวคือ กระบวนการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารเพื่อสืบทอดอัตลักษณ์ชาติพันธุ์ของกลุ่มเยาวชน ผ่านกระบวนการสร้างสรรค์สารคดี และการสื่อสารผ่านสื่อสังคมออนไลน์ (Facebook) นอกจากจะเป็นกระบวนการพัฒนากลุ่มเยาวชนแล้ว ยังเป็นกระบวนการสร้างความสัมพันธ์ให้เกิดขึ้นในชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งกระบวนการสร้างสรรค์สารคดีชุมชนที่ต้องอาศัยกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน ไม่ว่าจะเป็นการร่วมคิดประเด็นการนำเสนอ การร่วมให้ข้อมูล และการร่วมให้สัมภาษณ์ในสารคดีชุมชน ล้วนเป็นช่องทางในการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มเยาวชนกับชุมชน โดยที่กลุ่มเยาวชนต้องเข้าไปมีปฏิสัมพันธ์กับชุมชนในทุกขั้นตอน

ขณะที่การใช้พื้นที่สื่อใหม่ เช่น สื่อสังคมออนไลน์ (Facebook) เป็นช่องทางในการสื่อสารอัตลักษณ์ก็เป็นกระบวนการหนึ่งในการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มเยาวชนกับชุมชน บนพื้นที่โลกเสมือนเนื่องจากข้อจำกัดของพื้นที่จริงในโลกปัจจุบันได้หดตัวลง ด้วยข้อจำกัดและเงื่อนไขด้านเวลาของทั้งชุมชนและกลุ่มเยาวชน การสื่อสารผ่านช่องทางสื่อออนไลน์ได้เป็นช่องทางหนึ่งในการสร้างความสัมพันธ์

อย่างไรก็ดีแม้สื่อออนไลน์จะสามารถสร้างพื้นที่เสมือนในการสร้างความสัมพันธ์ในชุมชนได้ก็ตาม แต่ควรเชื่อมโยงโลกในพื้นที่เสมือนกับพื้นที่จริง กล่าวคือ การใช้สื่อสังคมออนไลน์เป็นช่องทางในการสื่อสารอัตลักษณ์อาจทำให้เพียงระดับหนึ่งเท่านั้น แต่จะต้องยึดโยงกับพื้นที่จริง เช่น ในกรณีของกลุ่มเยาวชนบ้านชำใช้พื้นที่ Facebook เป็นพื้นที่ในการประชาสัมพันธ์เชิญชวนคนในชุมชนมาร่วมชมสารคดีชุมชน แต่ขณะเดียวกันก็ต้องเดินสายเชิญชวนด้วยตัวเอง รวมทั้งก็ต้องจัดกิจกรรมฉายภาพยนตร์เพื่อสร้างพื้นที่จริงในการสื่อสารกับชุมชน มากกว่าที่จะเลือกนำเสนอสารคดีในพื้นที่สื่อออนไลน์ เป็นต้น

ด้านที่สอง การสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมกับชุมชนในการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของกลุ่มเยาวชน ส่งผลให้ชุมชนได้เห็นพัฒนาการของกลุ่มเยาวชนที่ร่วมกิจกรรม ซึ่งช่วยให้ชุมชนได้เห็นศักยภาพของกลุ่มเยาวชนในการสื่อสารอัตลักษณ์ชุมชน อย่างไรก็ตามการที่จะทำให้คนในชุมชนเห็นถึงศักยภาพของกลุ่มเยาวชน เงื่อนไขที่สำคัญ คือ นอกจากการออกแบบกระบวนการที่ต้องสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมกับชุมชนแล้ว สิ่งที่สำคัญมากอีกประการหนึ่ง คือ การลำดับเนื้อหาความยากง่ายของกิจกรรม ทั้งนี้เพราะหากออกแบบกิจกรรมที่มีความยาก และกลุ่มเยาวชนไม่สามารถทำได้ก็จะเป็นเงื่อนไขที่ทำให้ชุมชนขาดความเชื่อมั่นในศักยภาพของกลุ่มเยาวชน การออกแบบกิจกรรมจึงเริ่มต้นจากกิจกรรมที่ง่ายและวัดผลทันทีเมื่อเสร็จสิ้นกิจกรรม เช่น เมื่อวิเคราะห์ชุมชนเสร็จก็ให้กลุ่มเยาวชนนำเสนอ หรือเมื่อเก็บข้อมูลเสร็จ ก็ให้กลุ่มเยาวชนเรียบเรียงและนำเสนอ เป็นต้น

กระบวนการออกแบบกิจกรรมดังกล่าวถือเป็นกลยุทธ์หนึ่งในการติดตั้งกระบวนการพัฒนาเยาวชนให้ชุมชนเห็นกระบวนการ เพราะหากผู้วิจัยออกแบบกระบวนการแบบเร่งรัด ในรูปแบบของการจัดกิจกรรมอบรมเชิงปฏิบัติการ ที่มีกำหนดระยะเวลาที่จำกัดเช่น

3 – 5 วัน แม้สามารถสร้างความมั่นใจได้ว่าหลังการอบรมเชิงปฏิบัติการจะได้ผลงานสร้างสรรค์
สารคดีของกลุ่มเยาวชนอย่างแน่นอน แต่การทำกิจกรรมระยะสั้นที่มุ่งเป้าแต่เพียงการได้ผลงาน
สารคดีชุมชน อาจไม่สอดคล้องกับเป้าหมายที่สำคัญของงานวิจัยครั้งที่ต้องการติดตั้งกระบวน
การให้ชุมชนสามารถเรียนรู้และปรับกระบวนการดำเนินการได้เองในชุมชน ดังนั้นการ
ออกแบบกิจกรรมจึงใช้หลักการแบบ “ค่อยเป็นค่อยไป” ควบคู่ไปกับการประเมินศักยภาพของ
ชุมชน และพยายามติดตั้งกระบวนการคิดการทำงานบนฐานทรัพยากรของชุมชน จึงเห็นได้ว่า
แม้ผู้วิจัยจะสามารถวัดกระบวนการอบรมสร้างสรรค์สารคดีให้กลุ่มเยาวชนสร้างสรรค์สาร
คดีได้ในเวลาที่จำกัด แต่ผู้วิจัยกลับเลือกกระบวนการแบบมอบหมายการบ้านให้กลุ่มเยาวชน
และชุมชนได้ค่อยๆ ได้เรียนรู้กระบวนการและทดลองใช้เครื่องมือเท่าที่มีอยู่ของชุมชนในการ
สร้างสรรค์สารคดี ก็เพื่อเป้าหมายให้ชุมชนได้เกิดกระบวนการเรียนรู้ไปพร้อมๆ กับกลุ่ม
เยาวชน

บทที่ 6

สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของกลุ่มเยาวชนในการสืบทอดวัฒนธรรมกลุ่มชาติพันธุ์ในจังหวัดศรีสะเกษ เป็นโครงการวิจัยเพื่อขยายผลการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยด้วยเครื่องมือการสื่อสารในระดับชุมชนและพื้นที่ ตามกระบวนการทัศน์ใหม่ในการสื่อสารเพื่อการพัฒนาชุมชน ที่มีเป้าหมายพัฒนาความสามารถทางการให้กลุ่มเยาวชนมีความสามารถทางการสื่อสาร หรือเป็น Smart User ที่มีความสามารถในการใช้สื่อเป็นเครื่องมือในการสื่อสารวัฒนธรรมของชุมชนได้ โดยจะเป็นการแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของการใช้การสื่อสารเป็นเครื่องมือในการสืบทอดอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ ซึ่งเป็นแนวทางหนึ่งของการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยด้วยเครื่องมือการสื่อสาร

ทั้งนี้เพื่อให้เห็นภาพรวมของกระบวนการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยด้วยเครื่องมือการสื่อสาร และการถอดบทเรียนจากการใช้สื่อเป็นเครื่องมือในการสืบทอดอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมกลุ่มชาติพันธุ์ ในบทนี้จึงจะนำเสนอใน 3 ส่วน คือ ส่วนแรก สรุปผลการวิจัย โดยนำเสนอให้เห็นภาพรวมของผลการวิจัยทั้งกระบวนการ ส่วนที่สอง การอภิปรายผล เป็นการนำเสนอผลการวิเคราะห์ผลการวิจัยตามโจทย์การวิจัยที่สัมพันธ์กับแนวคิดที่นำเสนอไว้ในบทที่ 2 และ ส่วนสุดท้าย เป็นข้อเสนอแนะที่จะเป็นข้อสังเกตสำหรับการวิจัยในโอกาสต่อไป ซึ่งทั้ง 3 ส่วนมีรายละเอียดดังนี้

1. สรุปผลการวิจัย

งานวิจัยนี้เป็นงานวิจัยการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยท้องถิ่นของชุมชนในจังหวัดศรีสะเกษลักษณะ 2 ชุมชน คือ (1) ชุมชนบ้านรณะ ตำบลตูม อำเภอปรางค์กู่ และ (2) ชุมชนวัดไทรราษฎร์สามัคคี ตำบลโพธิ์กระสังข์ อำเภอขุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ ดังนั้นงานวิจัยนี้จึงมีลักษณะเฉพาะ คือ เป็นการทำงานวิจัยบนพื้นที่วิจัยเดิมของชุมชน ซึ่งผู้วิจัยได้แบ่งกระบวนการวิจัยออกเป็น 3 ส่วนสำคัญ คือ ส่วนแรก เป็นการวิจัยเพื่อศึกษาต้นทุนเดิมของชุมชนทั้งต้นทุนความรู้และประสบการณ์ ส่วนที่สอง เป็นกระบวนการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของกลุ่มเยาวชน โดยใช้กระบวนการสร้างสรรค์สารคดีชุมชนเป็นเครื่องมือในการพัฒนา และ ส่วนที่สุดท้าย เป็นผลที่เกิดจากการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของกลุ่มเยาวชน ซึ่งแต่ละส่วนมีรายละเอียดดังนี้

1.1 การศึกษาด้านทุนความรู้และประสบการณ์ของชุมชนพื้นที่วิจัย

จากการศึกษาด้านทุนความรู้และประสบการณ์วิจัยของชุมชนพื้นที่วิจัยทั้ง 2 ชุมชน พบว่า ในแง่บริบททางวัฒนธรรมทั้ง 2 ชุมชนรับรู้ถึงการเป็นชุมชนชาติพันธุ์ และแม้ในทางวิชาการมานุษยวิทยา กลุ่มชาติพันธุ์กวยหรือกวย ที่ทั้ง 2 ชุมชนรับรู้จะถือว่าเป็นกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกันในทางวิชาการ แต่ทั้ง 2 ชุมชนกลับนิยามความเป็นชาติพันธุ์ที่แตกต่างกัน กล่าวคือ ในขณะที่ชุมชนบ้านระแงงนิยามว่าเป็นชุมชนกลุ่มชาติพันธุ์กวย ชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคีกลับนิยามว่าเป็นชุมชนกลุ่มชาติพันธุ์กวย โดยใช้ข้อแตกต่างของสำเนียงภาษาเป็นเกณฑ์ในการแบ่งแยกความแตกต่างของอัตลักษณ์ดังกล่าว

อย่างไรก็ดีในแง่สำนักทางชาติพันธุ์ผู้วิจัยพบว่า ทั้ง 2 พื้นที่ไม่นิยามว่าตนเองเป็น “ส่วย” โดยมีประเด็นข้อสังเกตว่า ในขณะที่กรณีชุมชนบ้านระแงง ไม่นิยามตัวเองว่าเป็น “ส่วย” เลยทั้งเชิงสำนักการรับรู้ของชุมชนและเอกสารหลักฐานต่าง ๆ ในชุมชน แต่ในกรณีของชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคี (บ้านตาตาและบ้านชำ) แม้จะไม่นิยามว่าตนเองเป็น “ส่วย” แต่เอกสารในงานวิจัยท้องถิ่นของชุมชนยังระบุข้อมูลที่อ้างอิงถึงความเป็น “ส่วย” ทั้งในการตั้งชื่อโครงการวิจัยท้องถิ่นที่ยังมีคำว่า “ส่วย” อยู่ในชื่อโครงการ หรือแม้แต่ภาพยนตร์สั้นที่ผลิตขึ้นโดยกลุ่มเยาวชนของชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคี ก็ยังใช้ชื่อเรื่องว่า “กอนกวยส่วยไม่ลืมชาติ” โดยชุมชนให้ข้อมูลกับผู้วิจัยว่า เนื่องจากงานวิจัยและภาพยนตร์สั้นที่ทำในโครงการวิจัยท้องถิ่นครั้งแรกของชุมชน และต้องการสื่อสารกับคนภายนอกให้มีความเข้าใจความเป็นกวย จึงต้องมีคำว่า “ส่วย” ไว้ในงานวิจัยด้วย เพราะคนภายนอกโดยส่วนใหญ่รู้จักแต่คำว่า “ส่วย” มากกว่า “กวย” ทั้งนี้พบว่า การนิยามความหมายของคนในชุมชนว่าเป็น “กวย” มีความเข้มข้นมากขึ้น ภายหลังจากการทำวิจัยท้องถิ่น แสดงให้เห็นว่ากระบวนการวิจัยท้องถิ่นที่เปิดโอกาสให้ชุมชนได้สืบค้นประวัติศาสตร์ชุมชน มีส่วนอย่างสำคัญในการสร้างสำนึกความเป็นชาติพันธุ์ให้กับคนในชุมชนท้องถิ่น

สำหรับในด้านประสบการณ์ของชุมชนพบว่า ทั้ง 2 ชุมชนเป็นชุมชนที่ผ่านกระบวนการการวิจัยท้องถิ่นมาอย่างต่อเนื่อง จึงมีประสบการณ์เกี่ยวกับการใช้เครื่องมือการวิจัยชุมชน ดังเห็นได้จากการรายงานวิจัยท้องถิ่นของทั้งสองชุมชน มีข้อมูลประวัติศาสตร์ชุมชน ที่แสดงให้เห็นถึงกระบวนการในการสืบค้นและสัมภาษณ์คนในชุมชน หรือข้อมูลแผนที่ชุมชน และแผนที่ภาพตัดขวางชุมชน ที่แสดงให้เห็นถึงความสามารถของชุมชนในการวิเคราะห์ทรัพยากรในชุมชน รวมถึงข้อมูลผังเครือญาติ ที่แสดงให้เห็นว่าชุมชนเรียนรู้กระบวนการศึกษาความสัมพันธ์ของคนในชุมชน

อย่างไรก็ดีแม้ชุมชนพื้นที่วิจัยทั้ง 2 ชุมชน จะมีประสบการณ์ใช้เครื่องมือวิจัยท้องถิ่นดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น แต่ด้วยประเด็นการวิจัยท้องถิ่นของแต่ละชุมชนมีความแตกต่างกัน ดังนั้นประสบการณ์ของทั้ง 2 ชุมชนจึงมีความแตกต่างกัน กล่าวคือ ในขณะที่ชุมชนบ้านระแงงเน้นประเด็นการวิจัยที่เกี่ยวกับการบริหารจัดการองค์กรชุมชน ดังนั้นประสบการณ์ของชุมชน

บ้านรระจึงเป็นในมิติของการบริหารจัดการองค์กร โดยเฉพาะอย่างยิ่งการจัดโครงสร้างองค์กร ที่ทำงานสนับสนุนซึ่งกันและกันในลักษณะของโครงสร้างระบบสวัสดิการชุมชน

ในขณะที่ชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคี ประเด็นวิจัยเป็นเรื่องเกี่ยวกับการฟื้นฟู อนุรักษ์ และสืบทอดวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ ซึ่งต้องอาศัยกระบวนการสืบค้น และสร้าง กระบวนการสืบทอดวัฒนธรรม ดังนั้นจุดเด่นของชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคีจึงเป็นเรื่องของ ประสบการณ์ในการบริหารจัดการวัฒนธรรมชุมชน ดังเห็นได้จากการขยายผลต่อยอดงานวิจัย ของชุมชนในลักษณะของการขยายประเด็นการสืบทอดวัฒนธรรมจากการฟื้นฟู อนุรักษ์ มาสู่ การพัฒนาระบบตัวเขียนเพื่อเป้าหมายในการสืบทอดวัฒนธรรมของชุมชน

นอกจากนี้เนื่องจากกระบวนการวิจัยท้องถิ่น เป็นกระบวนการที่เรียกร้องการมีส่วนร่วม ของชุมชน สิ่งที่เป็นจุดเด่นที่สำคัญของทั้ง 2 ชุมชน คือ ประสบการณ์การสร้างกระบวนการมี ส่วนร่วมกับชุมชน ซึ่งถือว่ามีความสำคัญการสร้างประสบการณ์ให้คนในชุมชนได้เรียนรู้ กระบวนการวิจัย หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง คือ การสร้างการมีส่วนร่วมให้ชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วม รู้ร่วมเห็น ร่วมคิดร่วมทำ งานวิจัยของชุมชน เป็นเสมือนการเปิดประสบการณ์ของคนในชุมชน ให้คุ้นชินกับการจัดกระบวนการ ที่เอื้อต่อการเข้าไปขยายผลการใช้ประโยชน์ในชุมชน

ขณะที่หากพิจารณาถึงต้นทุนความรู้ทางวัฒนธรรมของชุมชน ทั้ง 2 ชุมชนจุดร่วมกัน ในแง่ประสบการณ์การสืบค้นประวัติศาสตร์และภูมิปัญญาของชุมชน แต่มีความแตกต่างกัน ในแง่ประเด็นวิจัย โดยที่ชุมชนบ้านรระเน้นการทำงานวิจัยเพื่อศึกษากระบวนการจัดตั้งองค์กร ชุมชน ซึ่งดูเหมือนจะไม่ได้เกี่ยวข้องกับประเด็นทางวัฒนธรรม แต่ทั้งนี้หากพิจารณาใน รายละเอียดของงานวิจัยของชุมชนบ้านรระกลับพบว่า การจัดตั้งและบริหารองค์กรชุมชนของ ชุมชนบ้านรระ ไม่ได้เกิดจากการใช้ความรู้จากภายนอกชุมชนเท่านั้น หากแต่เกิดจากการ สืบสวนค้นคว้าวัฒนธรรมของชุมชนและใช้ต้นทุนความรู้ดังกล่าว เป็นต้นทุนสำคัญในการจัดการ องค์กรชุมชน ดังนั้นในแง่นี้หากประเมินความรู้ด้วยวัฒนธรรมของชุมชนบ้านรระ จึงกล่าวได้ ว่าชุมชนบ้านรระเป็นชุมชนที่มีฐานความรู้ด้านวัฒนธรรมชุมชน สามารถประยุกต์ใช้ต้นทุน ทางวัฒนธรรมในด้านต่าง ๆ ของชุมชนเช่น การประยุกต์ภูมิปัญญาการแขวเสื่อซึ่งเป็น ภูมิปัญญาของชาวกูย ให้กลายเป็นสินค้าชุมชน เป็นต้น

นอกจากนี้ในกรณีของชุมชนบ้านรระ แม้จุดเริ่มต้นการทำงานวิจัยท้องถิ่นจะเริ่มจาก ความสนใจในประเด็นการจัดการองค์กรชุมชน แต่ในแง่พัฒนาการทำงานวิจัยของชุมชนกลับ พบว่า ในระยะหลังชุมชนให้ความสนใจกับการทำวิจัยในประเด็นทางวัฒนธรรมเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการสนับสนุนให้กลุ่มเยาวชนรับทุนสนับสนุนการวิจัยจากภายนอก ใน ประเด็นที่เกี่ยวกับวัฒนธรรม ไม่ว่าจะเป็นประเด็นเกี่ยวกับดนตรีพื้นบ้าน หรือแม้แต่ประเด็น เรื่องป่าชุมชน ที่เชื่อมโยงกับการสืบทอดภาษาในการศึกษาชื่อเรียกต้นไม้ และภูมิปัญญาการ รักษาโรคด้วยสมุนไพรในป่าชุมชน ด้วยประสบการณ์วิจัยของชุมชนจึงเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นว่า ชุมชนมีกระบวนการสังสรรค์ความรู้และภูมิปัญญาของชุมชนมาอย่างต่อเนื่อง จนเป็นต้นทุน ความรู้ทางวัฒนธรรมของชุมชน

สำหรับกรณีของชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคี เนื่องจากจุดเริ่มต้นของการวิจัยท้องถิ่นของชุมชน มาจากการวิเคราะห์สภาพปัญหาของชุมชนว่าวัฒนธรรมของชุมชนเริ่มหดหาย คนรุ่นใหม่ในชุมชนละเลยและไม่ให้ความสนใจกับวัฒนธรรมชุมชน จึงเป็นที่มาของโครงการวิจัยท้องถิ่นโครงการแรกของชุมชนที่เน้นการให้ความสำคัญกับการฟื้นฟู อนุรักษ์และสืบทอดวัฒนธรรมชาติพันธุ์กวยของชุมชน ดังนั้นสถานภาพต้นทุนความรู้ทางวัฒนธรรมของชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคีจึงมีความเข้มข้น เนื่องจากกระบวนการวิจัยมีส่วนอย่างสำคัญในการสร้างสำนึกความเป็นชาติพันธุ์ให้เกิดขึ้นในชุมชน ดังเห็นจากการที่เยาวชนในชุมชนหันมาสื่อสารด้วยภาษากวย และแต่งกายด้วยเครื่องแต่งกายแบบชาวกวยในงานประเพณีต่าง ๆ ของชุมชน เพื่อแสดงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม และสิ่งที่เป็นรูปธรรมที่สำคัญที่แสดงให้เห็นว่าชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคีมีการสั่งสมต้นทุนทางวัฒนธรรมอย่างต่อเนื่อง คือ การพัฒนาระบบตัวเขียนภาษากวย ที่มีเป้าหมายเพื่อจะใช้บันทึกข้อมูลทางวัฒนธรรมของชุมชน

นอกจากต้นทุนความรู้และประสบการณ์การวิจัยท้องถิ่นของชุมชนพื้นที่วิจัยทั้ง 2 ชุมชนดังกล่าวข้างต้นแล้ว ในแง่สถานการณ์ความเคลื่อนไหวทางวัฒนธรรมของชุมชน เห็นได้ว่าทั้ง 2 ชุมชนมีกิจกรรมทางวัฒนธรรมอย่างต่อเนื่อง ทั้งกิจกรรมในพื้นที่ดั้งเดิม เช่น งานประเพณีของชุมชน ที่ทั้ง 2 ชุมชนยังคงสืบทอดวิถีวัฒนธรรมของชุมชนมาอย่างต่อเนื่อง และที่สำคัญภายหลังการทำโครงการวิจัยท้องถิ่น ในกรณีของชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคีได้มีการฟื้นฟูวัฒนธรรมของชุมชนที่หายไปขึ้นมาในชุมชนอีกครั้ง เช่น การละเล่นของชุมชนกวย เป็นต้น

ในขณะที่กิจกรรมทางวัฒนธรรมในพื้นที่แบบใหม่ ทั้ง 2 ชุมชนก็มีการทำกิจกรรมในพื้นที่ทางวัฒนธรรมรูปแบบใหม่ ๆ เช่นกัน ในกรณีของชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคีพื้นที่ทางวัฒนธรรมรูปแบบใหม่ที่ใช้เป็นเครื่องมือในการสืบทอดวัฒนธรรมให้คนรุ่นหลัง คือ ภาพยนตร์สั้นเรื่อง “กอนกวย ส่วยไม่ลืมชาติ” สำหรับกรณีของชุมชนบ้านนงระ เนื่องจากเป็นชุมชนที่เปิดให้เป็นแหล่งเรียนรู้ ดังนั้นบทบาทของฐานเรียนรู้ต่าง ๆ ของชุมชน จึงไม่เพียงเป็นพื้นที่วิจัยข้อมูลตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงเท่านั้น

โดยสรุปแล้วชุมชนพื้นที่วิจัยทั้ง 2 ชุมชนต่างมีประสบการณ์วิจัยท้องถิ่นที่มีส่วนช่วยสนับสนุนให้ชุมชนเรียนรู้กระบวนการสืบค้นข้อมูลชุมชน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นข้อมูลเชิงวัฒนธรรมของชุมชน นอกจากนี้ด้วยสถานการณ์ความเคลื่อนไหวทางวัฒนธรรมในชุมชน ที่เกิดกระแสการตื่นตัวในการฟื้นฟูวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ในชุมชน ภายหลังจากที่ชุมชนได้ทำงานวิจัยท้องถิ่น แสดงให้เห็นว่ากระบวนการวิจัยท้องถิ่นเป็นกระบวนการที่มีบทบาทอย่างสำคัญในการกระตุ้นให้คนในชุมชนหันมาสนใจวัฒนธรรมชุมชน ดังนั้นหากพิจารณาจากประสบการณ์การวิจัยและสถานการณ์ความเคลื่อนไหวทางวัฒนธรรมในชุมชน จึงเห็นได้ว่าชุมชนพื้นที่วิจัยทั้ง 2 ชุมชน มีต้นทุนความรู้ทางวัฒนธรรมที่จะเป็นต้นทุนพื้นฐานในการทำงานเพื่อสนับสนุนให้กลุ่มเยาวชนมีบทบาทในการสืบทอดวัฒนธรรมชุมชน

1.2 กระบวนการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของกลุ่มเยาวชน

จากการศึกษาต้นทุนความรู้และประสบการณ์ของชุมชนพื้นที่วิจัยดังกล่าวข้างต้น แม้ทั้ง 2 ชุมชน จะมีต้นทุนความรู้และประสบการณ์วิจัยก็ตาม ผู้วิจัยวิจัยมีข้อสังเกตว่า แต่เนื่องจากการทำงานกับกลุ่มเป้าหมายเยาวชนซึ่งมีลักษณะชั่วคราว ปัญหาที่สำคัญอย่างหนึ่งที่ทั้ง 2 ชุมชนเผชิญร่วมกัน คือ ความต่อเนื่องและความเข้มข้นของการทำกิจกรรมกับกลุ่มเยาวชนในชุมชน กล่าวคือ ในแง่ความต่อเนื่อง เนื่องจากกลุ่มเยาวชนเป็นช่วงวัยแห่งการเปลี่ยนแปลง ทำให้การทำงานกับกลุ่มเยาวชนขาดความต่อเนื่องในบางช่วงเวลา ในขณะที่ในแง่ของความเข้มข้น กิจกรรมเยาวชนจะมีความเข้มข้นมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับสถานการณ์ในชุมชน กล่าวคือในช่วงที่ชุมชนมีการทำงานวิจัยท้องถิ่น หรือเป็นช่วงที่ชุมชนได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอกกิจกรรมเยาวชนก็จะมีมากขึ้น แต่หากช่วงใดที่ชุมชนขาดการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอก หรือเว้นช่วงจากการทำงานวิจัย หรือแม้แต่กลุ่มแกนนำชุมชนที่มีบทบาทกับกลุ่มเยาวชนมีการงานภายนอกชุมชนเพิ่มมากขึ้น ความเข้มข้นของกิจกรรมเยาวชนในชุมชนก็จะลดน้อยลง ด้วยสถานการณ์ดังกล่าวนี้งานวิจัยนี้จึงมุ่งจะแสวงหาแนวทางหรือรูปแบบกิจกรรมที่จะสนับสนุนให้การทำงานของกลุ่มเยาวชนในการสืบทอดวัฒนธรรมของชุมชนมีความต่อเนื่องและยั่งยืน

สำหรับกระบวนการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของกลุ่มเยาวชน เพื่อสืบทอดวัฒนธรรมกลุ่มชาติพันธุ์ ผู้วิจัยใช้กระบวนการสร้างสรรค์สารคดีชุมชนเป็นเครื่องมือในการพัฒนา และใช้พื้นที่สื่อใหม่เป็นช่องทางในการเผยแพร่ผลงานของกลุ่มเยาวชน ทั้งนี้การเลือกใช้กระบวนการสร้างสรรค์สารคดีชุมชน เป็นเครื่องมือในการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของกลุ่มเยาวชน เนื่องจากการสร้างสรรค์สารคดี มีความสำคัญต่อกระบวนการพัฒนา 3 ประการ คือ

ประการแรก สารคดีชุมชน มีความใกล้เคียงกับสื่อภาพยนตร์หรือหนังสือในแง่ที่เป็นสื่อเล่าเรื่องด้วยภาพและเสียง ทำให้สามารถวิเคราะห์ถึงกระบวนการประกอบสร้างความหมายและการสื่อสาร “ความเป็นชาติพันธุ์” ของกลุ่มเยาวชนได้

ประการที่สอง สารคดี มีคุณลักษณะที่สำคัญ คือ เนื้อหาในสารคดีต้องอยู่บนพื้นฐานของความเป็นจริง กระบวนการสร้างสรรค์สารคดีจึงเป็นกระบวนการที่สามารถฝึกให้กลุ่มเยาวชนมีทักษะในการสืบค้นและจัดการข้อมูลให้เป็นระบบ นอกจากนี้หากพิจารณาในมิติทางด้านการศึกษากระบวนการสร้างสรรค์สารคดีชุมชนยังเป็นกระบวนการที่ช่วยพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของกลุ่มเยาวชนได้โดยตรง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการพัฒนาความรู้เชิงเทคนิคในการผลิตสื่อ และการพัฒนาความรู้ด้านการสื่อสารไม่ว่าจะเป็นการวิเคราะห์กระบวนการสื่อสาร โดยเฉพาะอย่างยิ่งการวิเคราะห์ผู้รับสาร รวมไปถึงการพัฒนาทักษะทางการสื่อสารการออกแบบสื่อและออกแบบสารให้สอดคล้องกับกลุ่มเป้าหมาย

ประการสุดท้าย กระบวนการสร้างสรรค์สารคดีชุมชน เป็นกระบวนการที่สอดคล้องกับความสนใจของกลุ่มเยาวชน เพราะเป็นกระบวนการที่มีทั้งความรู้เชิงเทคนิคและเนื้อหา ซึ่ง

สำหรับกลุ่มเยาวชนที่สนใจความรู้เชิงเทคนิคก็สามารถที่จะเข้าร่วมในกระบวนการดังกล่าวได้ ขณะเดียวกันเยาวชนที่สนใจความรู้เชิงเนื้อหาก็สามารถที่จะเข้าร่วมกิจกรรมได้เช่นเดียวกัน เพราะกระบวนการสร้างสรรค์สารคดี เป็นกระบวนการที่มีการแบ่งบทบาทหน้าที่เป็นหลายฝ่าย เชื้อต่อความหลากหลายของกลุ่มเยาวชนที่มีความแตกต่างทั้งระดับความรู้และประสบการณ์

สำหรับการใช้กระบวนการสร้างสรรค์สารคดีชุมชนเป็นเครื่องมือในการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสาร ผู้วิจัยจึงจำลองรูปแบบกระบวนการผลิตสารคดีมาเป็นแนวทางในการออกแบบกระบวนการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสาร โดยแบ่งขั้นตอนกระบวนการออกเป็น 3 ช่วง ได้แก่ ช่วงเตรียมความพร้อม (เทียบได้กับช่วง pre production) เป็นการเตรียมประเด็นในการสร้างสรรค์สารคดีชุมชน ช่วงกระบวนการผลิต (เทียบได้กับช่วง production และ post production กรณีกระบวนการตัดต่อ) เป็นช่วงของการผลิตสารคดีชุมชน โดยอาศัยกระบวนการของการผลิตสารคดีตั้งแต่การเก็บข้อมูล การเขียนบท การถ่ายทำ และการตัดต่อ ช่วงประเมินผล (เทียบได้กับการ publicizing) เป็นการนำเสนอผลงานและเปิดโอกาสให้คนในชุมชนได้ร่วมให้ความเห็นกับผลงานสร้างสรรค์ของกลุ่มเยาวชน โดยทุกกระบวนการอาศัยแนวคิดการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม ซึ่งในแต่ละช่วงมีประเด็นที่น่าสนใจดังนี้

- **ช่วงเตรียมความพร้อม** ในกระบวนการเตรียมความพร้อมผู้วิจัยได้สร้างพื้นที่ให้คนในชุมชนเข้ามีส่วนร่วมในการกำหนดประเด็นสร้างสรรค์สารคดี ในกิจกรรมที่เรียกว่า “ผู้เฒ่าเล่า ผู้เยาว์เขียน” เพื่อเปิดพื้นที่ให้กลุ่มเยาวชนมีโอกาสสร้างความสัมพันธ์ในคนชุมชน และเป็นการฝึกทักษะในการเก็บข้อมูลชุมชนของเยาวชน ซึ่งนอกจากจะเป็นการพัฒนาทักษะทางการสื่อสารของกลุ่มเยาวชนแล้ว การเปิดพื้นที่ให้ชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วม ยังเป็นกลยุทธ์หนึ่งในการติดตั้งกระบวนการทำงานให้กับชุมชนได้เรียนรู้ไปพร้อมๆ กับกลุ่มเยาวชนด้วย จากกระบวนการดังกล่าวทำให้ทั้ง 2 ชุมชนได้ประเด็นในการสร้างสรรค์สารคดีดังนี้ คือ ในกรณีชุมชนวัดไตรราษฎร์สามัคคีได้ประเด็นการทำสารคดีเกี่ยวกับภูมิปัญญาการทอผ้าไหมในชุมชน ส่วนกรณีของชุมชนบ้านนงระเลือกเอาเรื่องป่าชุมชนมาเป็นประเด็นในการทำสารคดี

- **ช่วงกระบวนการผลิต** เป็นช่วงที่ผู้วิจัยจำลองรูปแบบการสร้างสรรคสารคดีมาให้กลุ่มเยาวชนได้ทดลองสร้างสรรค์สารคดี ตามกระบวนการ ตั้งแต่การลงพื้นที่เก็บข้อมูล การพัฒนาบท การลงพื้นที่ถ่ายทำและการตัดต่อ ทั้งนี้ในกระบวนการนี้ ผู้วิจัยพบข้อจำกัดของกลุ่มเยาวชนบ้านนงระ ในแง่ของความพร้อมที่ทำให้การเข้าร่วมกระบวนการแต่ละขั้นตอนที่มีลักษณะไม่คงที่ คือ มีการเปลี่ยนกลุ่มเยาวชนที่เข้าร่วมกระบวนการต่างๆ ทำให้กระบวนการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารกับกลุ่มเยาวชนบ้านนงระ ขาดความต่อเนื่อง เมื่อถึงขั้นตอนการลงพื้นที่ถ่ายทำสารคดีชุมชน กลุ่มเยาวชนบ้านนงระจึงขาดความพร้อมที่จะดำเนินการได้ ทำให้ในขั้นตอนนี้มีเพียงกลุ่มเยาวชนบ้านชำเท่านั้นที่ลงมือถ่ายทำสารคดีชุมชน และตัดต่อออกมาเป็นผลงานสารคดีชุมชนเพื่อฉายให้คนในชุมชนได้รับชมผลงานสร้างสรรค์สารคดีชุมชน

- **ช่วงประเมินผล** กิจกรรมในช่วงนี้เป็นกิจกรรมการนำเสนอผลงานของกลุ่มเยาวชน โดยเป็นผลงานที่ทำมาอย่างต่อเนื่องตลอดระยะเวลา 6 เดือนของกระบวนการพัฒนา เพื่อเปิดพื้นที่ให้คนในชุมชนได้ชมผลงานของกลุ่มเยาวชน ซึ่งเป็นทั้งกระบวนการคืนข้อมูล ชุมชน และเป็นเวทีในการแสดงศักยภาพให้คนในชุมชนได้เห็นศักยภาพของกลุ่มเยาวชน ทั้งนี้ การออกแบบกิจกรรมการฉายสารคดีชุมชน ผู้วิจัยได้ร่วมกับชุมชนในการวิเคราะห์กลุ่มผู้มีส่วนได้เสีย เชิญกลุ่มเป้าหมายมาร่วมชมผลงานสร้างสรรค์สารคดี โดยกลุ่มคนที่กลุ่มเยาวชนให้ความสำคัญ คือ กลุ่มผู้ประกอบการ กลุ่มผู้ที่ให้สัมภาษณ์ในสารคดี และเจ้าอาวาสวัดไตรราษฎร์สามัคคี ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับวัด แต่ด้วยเจ้าอาวาสวัดไตรราษฎร์สามัคคีติดภาระกิจภายนอกชุมชนในวันดังกล่าวจึงไม่ได้มาร่วมในกิจกรรม นอกจากกลุ่มบุคคลดังกล่าวแล้ว ผู้วิจัยยังให้ความสำคัญกับกลุ่มเป้าหมายที่มีศักยภาพในการขยายผลกิจกรรมการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของเยาวชนอีกด้วย โดยเชิญผู้นำชุมชนเข้าร่วมชมการฉายภาพยนตร์ในฐานะที่เป็นกลุ่มคนที่จะเป็นกลไกในการสนับสนุนกิจกรรมของกลุ่มเยาวชนต่อไปในอนาคต ขณะเดียวกันก็เชิญผู้ประสานงานเครือข่ายวิจัยท้องถิ่นจังหวัดศรีสะเกษเข้าร่วมชมการฉายภาพยนตร์สารคดีด้วย ในฐานะที่เป็นกลุ่มบุคคลที่มีศักยภาพในการขยายผลกระบวนการในกลุ่มเยาวชนชุมชนอื่นๆ

ประเด็นที่น่าสนใจเกี่ยวกับการแสดงความคิดเห็นที่หลากหลายของกลุ่มคนที่ร่วมชมผลงานสารคดีของกลุ่มเยาวชนข้างต้น แสดงให้เห็นได้ว่าแม้โดยตัวสารคดีชุมชนของกลุ่มเยาวชน ซึ่งถือเป็นผลงานสร้างสรรค์สารคดีชุมชนด้วยตัวกลุ่มเยาวชนเป็นครั้งแรก ยังมีข้อจำกัดอยู่บ้างก็ตาม แต่ในแง่กระบวนการเห็นได้ว่ากลุ่มคนที่ร่วมชมผลงานสารคดีชุมชน ต่างมีความเห็นไปในแนวทางเดียวกันว่ากระบวนการสร้างสรรค์สารคดีชุมชนเป็นกระบวนการที่มีศักยภาพในแง่ของการสร้างพื้นที่ให้กลุ่มเยาวชนได้เข้ามามีบทบาทในการสืบทอดอัตลักษณ์ชาติพันธุ์และวัฒนธรรมของชุมชน

1.3 ผลจากการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสาร

การพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของเครือข่ายเยาวชนเพื่อการสืบทอดวัฒนธรรมกลุ่มชาติพันธุ์ในจังหวัดศรีสะเกษ เป็นงานศึกษาเพื่อขยายผลการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยในระดับชุมชนและพื้นที่ โดยมีเป้าหมายเพื่อพัฒนาเยาวชนให้มีความสามารถทางการสื่อสารหรือเป็น Smart User ที่สามารถใช้สื่อเพื่อสื่อสารเรื่องราวองค์ความรู้และภูมิปัญญาของชุมชน ผ่านกระบวนการสร้างสรรค์สารคดีชุมชน ซึ่งถือเป็นพื้นที่ทางการสื่อสารรูปแบบใหม่ของชุมชนในการสื่อสารเพื่อสืบทอดอัตลักษณ์ชาติพันธุ์กวย/กวย โดยผลที่เกิดขึ้นจากกระบวนการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสาร แสดงให้เห็นผลสำเร็จที่สำคัญในการใช้กระบวนการสร้างสรรค์สารคดีชุมชนและพื้นที่สื่อใหม่เป็นพื้นที่ในการสืบทอดอัตลักษณ์กลุ่มชาติพันธุ์ ทั้งต่อตัวเยาวชนและชุมชน ดังนี้

1) ผลกับกลุ่มเยาวชน

เนื่องจากเป้าหมายสำคัญของงานศึกษานี้ คือ การพัฒนาเยาวชนให้มีความสามารถทางการสื่อสารหรือเป็น Smart User ที่สามารถใช้สื่อเพื่อสื่อสารเรื่องราวองค์ความรู้และภูมิปัญญาของชุมชน โดยเสริมความรู้ด้านต่าง ๆ ตามแนวทางการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารให้แก่กลุ่มเยาวชน ดังนั้นในการประเมินผลที่เกิดขึ้นกับกลุ่มเยาวชนจึงประเมินผลใน 2 ด้าน คือ ด้านความรู้และด้านทักษะ

(1) ด้านความรู้ พบว่า ภายหลังกระบวนการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสาร กลุ่มเยาวชนมีความรู้ด้านการสื่อสาร ความรู้ด้านบริบทชุมชน และความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมและ ภูมิปัญญาเพิ่มมากขึ้น เยาวชนที่ผ่านการอบรมเชิงปฏิบัติการและได้ทดลองสร้างสรรค์สื่อ มีความสามารถในการเลือกและออกแบบสารที่สอดคล้องกับกลุ่มผู้รับสาร และเป้าหมายของการสื่อสาร เช่น กรณีของกลุ่มเยาวชนบ้านชำ เลือกที่จะนำเสนอสารคดีเกี่ยวกับการทอผ้าไหม โดยเน้นจุดของกระบวนการเลี้ยงไหมเพื่อที่จะสื่อสารกับคนนอกชุมชนให้เห็นถึงเอกลักษณ์การเลี้ยงไหมของชุมชนที่โดดเด่นและต่างจากชุมชนอื่นๆ ขณะที่การนำเสนอสารคดีเป็นสองภาษาด้านหนึ่งก็เพื่อสื่อสารอัตลักษณ์ความเป็นกวยกับทุกคนในชุมชนและคนนอกชุมชน ส่วนการเลือกเพลงประกอบสารคดีที่กลุ่มเยาวชนบ้านชำมีความตั้งใจอย่างยิ่งที่จะเลือกเพลงภาษากวยเป็นเพลงประกอบสารคดี เพื่อแสดงอัตลักษณ์ความเป็นกวย

นอกจากนี้ในขั้นตอนของการฉายสารคดี การที่กลุ่มเยาวชนเลือกที่จะเชิญผู้ปกครองและกลุ่มผู้ให้สัมภาษณ์ในสารคดี ก็แสดงให้เห็นถึงการวิเคราะห์ผู้รับสาร ที่ต้องการสื่อสารและนำเสนอให้คนในชุมชนเห็นถึงศักยภาพของตัวเอง ดังที่เยาวชนบ้านชำได้ให้คำอธิบายในขั้นตอนของการเลือกกลุ่มเป้าหมายเข้าร่วมชมสารคดีว่า “จะชวนแม่มาดู แม่จะได้เห็นว่าหนูทำได้”

ในส่วนความรู้ด้านบริบทชุมชนและความรู้ด้านวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น กระบวนการสร้างสรรค์สารคดีที่เปิดโอกาสให้กลุ่มเยาวชนต้องหวนกลับไป สืบค้นข้อมูลในชุมชน เช่น กรณีของกลุ่มเยาวชนบ้านชำจากเดิมเพียงพบเห็นการทอผ้าในชุมชน เมื่อที่เปิดโอกาสให้กลุ่มเยาวชนได้เข้าไปเรียนรู้กับผู้รู้ในชุมชน กลุ่มเยาวชนก็เห็นคุณค่าของผ้าไหมทอมือที่เป็นอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนมากขึ้น เช่นเดียวกับกลุ่มเยาวชนบ้านระระที่เป็นมุมมองป่าชุมชน จากพื้นที่ป่าในชุมชนเป็นซูเปอร์มาร์เก็ต และเป็นห้องยาของชุมชน เป็นต้น

(2) ด้านทักษะการสื่อสาร เห็นได้ว่ากระบวนการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารเพื่อสืบทอดอัตลักษณ์ สามารถเป็นกระบวนการในการพัฒนาทักษะทางการสื่อสารให้กลุ่มเยาวชนได้ ไม่ว่าจะเป็นทักษะในการสร้างสรรค์สารคดี และทักษะการใช้พื้นที่สื่อใหม่ เช่น สื่อสังคมออนไลน์ (Facebook) เป็นพื้นที่ทางการสื่อสารอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชน

เช่น กรณีของเยาวชนบ้านชำได้ร่วมกันทำเพจ “กอนกวย เขียนนาง ชาวลอก วอโชด” เพื่อเป็นพื้นที่ในการสื่อสารความรู้เกี่ยวกับการทอผ้าของชุมชน ขณะที่กลุ่มเยาวชนบ้านรระร่วมกันทำกลุ่ม Facebook “ของดีรระ” เพื่อเป็นช่องทางการสื่อสารให้คนในชุมชนและคนนอกชุมชนได้เห็นของดีของชุมชน เป็นต้น ในแง่นี้จึงแสดงให้เห็นว่าสื่อใหม่ เช่น Facebook ได้เข้ามาทำหน้าที่เป็นช่องทางในการสืบทอดอัตลักษณ์และวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ โดยการแสดงความเห็นก็เปรียบเสมือนกระบวนการที่ชุมชนเคยทำผ่านพื้นที่การสืบทอดวัฒนธรรมแบบดั้งเดิม คือ การสอนแบบตัวต่อตัว มาเป็นการสืบทอดในสังคมออนไลน์ซึ่งเป็นรูปแบบที่สอดคล้องกับรูปแบบการใช้ชีวิตของกลุ่มคนรุ่นใหม่ในยุคปัจจุบัน เพราะข้อจำกัดของพื้นที่สืบทอดวัฒนธรรมบนพื้นที่แบบเดิมหดตัวลง

2) ผลกับชุมชน

เนื่องจากการออกแบบกระบวนการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารเพื่อสืบทอดอัตลักษณ์ชาติพันธุ์ของกลุ่มเยาวชน เป็นการออกแบบที่เน้นกระบวนการมีส่วนร่วมโดยมีเป้าหมายเพื่อติดตั้งกระบวนการพัฒนาในชุมชนให้เกิดความยั่งยืน จึงส่งผลกระทบต่อชุมชนใน 2 ด้านดังนี้

(1) การสร้างความสัมพันธ์ให้เกิดขึ้นกับคนในชุมชน กล่าวคือ กระบวนการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารเพื่อสืบทอดอัตลักษณ์ชาติพันธุ์ของกลุ่มเยาวชน นอกจากจะเป็นกระบวนการพัฒนากลุ่มเยาวชนแล้ว ยังเป็นกระบวนการสร้างความสัมพันธ์ให้เกิดขึ้นในชุมชน เพราะด้วยกระบวนการที่ต้องอาศัยมีส่วนร่วม ล้วนเป็นช่องทางในการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มเยาวชนกับชุมชน โดยที่กลุ่มเยาวชนต้องเข้าไปมีปฏิสัมพันธ์กับชุมชนในทุกขั้นตอน

ขณะที่การใช้พื้นที่สื่อใหม่ เช่น สื่อสังคมออนไลน์ (Facebook) เป็นช่องทางในการสื่อสารอัตลักษณ์ก็เป็นกระบวนการหนึ่งในการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มเยาวชนกับชุมชน บนพื้นที่โลกเสมือนเนื่องจากข้อจำกัดของพื้นที่จริงในโลกปัจจุบันได้หดตัวลง ด้วยข้อจำกัดและเงื่อนไขด้านเวลาของทั้งชุมชนและกลุ่มเยาวชน การสื่อสารผ่านช่องทางสื่อออนไลน์ได้เป็นช่องทางหนึ่งในการสร้างความสัมพันธ์

(2) การติดตั้งกระบวนการพัฒนาในระดับชุมชนอย่างยั่งยืน การสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมกับชุมชนในการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของกลุ่มเยาวชนเป็นกลยุทธ์ในการติดตั้งกระบวนการพัฒนาเยาวชนให้กับชุมชน โดยใช้หลักการออกแบบกิจกรรมแบบ “ค่อยเป็นค่อยไป” ควบคู่ไปกับการประเมินศักยภาพของชุมชน เพื่อให้ชุมชนได้เกิดกระบวนการเรียนรู้ไปพร้อมๆ กับกลุ่มเยาวชน และพยายามติดตั้งกระบวนการคิดการ

ทำงานบนฐานทรัพยากรของชุมชน โดยให้ชุมชนได้ใช้ทรัพยากรของชุมชนเท่าที่มีอยู่ทดลองสร้างสรรค์สารคดีชุมชน และเผยแพร่ผ่านช่องทางออนไลน์ ซึ่งเป็นกลไกที่ช่วยให้ชุมชนได้เรียนรู้ถึงกระบวนการทำงานเพื่อการสื่อสารชุมชนอย่างง่าย และสามารถปรับประยุกต์ทำได้เองในชุมชน เมื่อสิ้นสุดโครงการวิจัยและผู้วิจัยได้ออกจากพื้นที่วิจัยแล้ว

2. อภิปรายผล

การพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของกลุ่มเยาวชนในการสืบทอดวัฒนธรรมกลุ่มชาติพันธุ์ เป็นงานวิจัยขยายการใช้ประโยชน์จากงานสื่อสารด้วยเครื่องมือการสื่อสาร โดยกำหนดโจทย์หรือคำถามนำวิจัยไว้ 2 ประการ คือ (1) การสื่อสารจะเป็นเครื่องมือในการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยในระดับชุมชนและพื้นที่อย่างไร (2) การพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของกลุ่มเยาวชนกลุ่มชาติพันธุ์ ให้มีความสามารถเป็นผู้สืบทอดวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ในชุมชน จะมีกระบวนการและรูปแบบรวมทั้งเงื่อนไขในการพัฒนาอย่างไร ดังนั้นในการอภิปรายผลการวิจัย ผู้วิจัยจะอาศัยโจทย์การวิจัยดังกล่าวข้างต้นเป็นกรอบในการอภิปรายผลการวิจัยดังนี้

2.1 การสื่อสารกับการใช้ประโยชน์จากงานวิจัย

โครงการการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของกลุ่มเยาวชนในการสืบทอดวัฒนธรรมกลุ่มชาติพันธุ์ เป็นงานวิจัยที่อาศัยกรอบแนวคิดการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยด้วยเครื่องมือการสื่อสาร โดยตั้งคำถามว่า นักนิเทศศาสตร์จะสามารถทำหน้าที่เป็นสื่อกลางในการเผยแพร่งานวิจัยได้หรือไม่ และมีจุดต่างไปจากคนอื่นหรือไม่ โดยกาญจนา แก้วเทพ (2559) ได้ข้อสังเกตว่า นักนิเทศศาสตร์ไม่เพียงทำหน้าที่ส่งต่อความรู้ (knowledge transmission) แต่ต้องจัดส่งความรู้ที่พร้อมใช้ (knowledge delivery) ต่อผู้รับสารที่มีความต้องการในการใช้ความรู้ (in need) ทำให้ต้องออกแบบเนื้อหาและและสื่อให้แก่กลุ่มเป้าหมายที่ต้องการความรู้ ซึ่งถือเป็นการส่งสารในเชิงรุก ดังศาสตร์ด้านนิเทศศาสตร์ที่สนใจการทำงานที่เกี่ยวข้องกับการจัดการองค์ประกอบการสื่อสาร 4 ตัว คือ ผู้ส่งสาร (sender) เนื้อหา (message) ตัวสื่อ (channel) และผู้รับสาร (receiver) โดยจุดเริ่มต้นมาจากผู้ส่งสารต้องกำหนดเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ในการสื่อสาร แล้วเกิดการออกแบบสาร (message design) และเลือกใช้สื่อ (media selection) ให้เหมาะสมกับผู้รับสารที่แตกต่างกันตามที่วางเป้าหมายไว้

ด้วยเหตุนี้ กาญจนาจึงได้ประมวลและเสนอแนวทางหรือรูปแบบกิจกรรมการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยที่มาจากมุมมองนิเทศศาสตร์ได้เป็นอย่างดีน้อย 7 ด้าน ดังนี้

(1) การคืนผลงานวิจัยให้เจ้าของพื้นที่/ กลุ่มตัวอย่าง (ผู้รับสารเดิม) เนื่องจากที่ผ่านมาการทำงานวิจัยในชุมชนส่วนใหญ่แล้วนักวิจัยที่ทำงานมักจะคืนข้อมูลแก่ชุมชนเป็นเล่มรายงานวิจัยสมบูรณ์ ซึ่งชุมชนเองก็อาจไม่ได้อ่านทั้งหมด จึงนำมาสู่การใช้การสื่อสารเพื่อออกแบบการสื่อสารให้แก่ชุมชน

(2) การขยายกลุ่มเป้าหมายร่วมประเด็น (การขยายกลุ่มเป้าหมายใหม่) เป็นการขยายไปสู่กลุ่มคนที่มีปัญหาคล้ายคลึงกันกับงานวิจัยเดิม และต้องการชุดความรู้ในการแก้ไขปัญหา การใช้ประโยชน์นี้จึงนำไปสู่การนำความรู้ที่ผู้ต้องการใช้อยันเป็นความรู้พร้อมใช้ (knowledge delivery) ไปกระจายสู่กลุ่มใหม่

(3) การทำงานกับกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (stakeholder/ support group) เพราะในการทำงานกับประเด็นชุมชนมักมีผู้เกี่ยวข้องที่หลากหลาย ดังนั้น ในการจะทำงานเพื่อการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยกับกลุ่มเป้าหมายที่แตกต่างกันต้องมีการออกแบบสารและสื่อที่หลากหลายด้วย

(4) การใช้เนื้อหาเชิงประเด็น (message) ที่ครบทุกมิติในการขับเคลื่อน จะหมายถึง การใช้ประโยชน์จากงานวิจัยในบางเรื่องอาจจำเป็นต้องใช้ความรู้ที่หลากหลายจากที่ต่างๆ เพื่อนำมาใช้ประโยชน์กับชุมชนและพื้นที่ให้ครบทุกมิติ เช่น ประเด็นเรื่องข้าว ต้องทำทั้งห่วงโซ่อุปทาน ซึ่งจะสามารถขับเคลื่อนในระดับจังหวัดและผลักดันสู่นโยบายได้

(5) การทำงานเชิงเครือข่าย ขณะที่หัวข้อที่สามจะเน้นกลุ่ม แต่สำหรับหัวข้อนี้จะขยายไปสู่การใช้ประโยชน์สู่เครือข่าย โดยเน้นการใช้การสื่อสารเพื่อเสริมความเข้มแข็งให้กับเครือข่าย เพราะที่ผ่านมามีการทำงานเครือข่ายมักจะทำกิจกรรม จัดประชุม แต่จะทำอย่างไรที่จะเพิ่มศักยภาพของเครือข่ายมากขึ้น

(6) การสื่อสารประเด็นใหม่สู่การรับรู้สู่สาธารณะ หัวข้อนี้จะมุ่งเน้นการสื่อสารในระดับกว้างขึ้นกว่า บุคคล กลุ่ม และเครือข่าย คือ สาธารณะ โดยจะขยายไปสู่การใช้การสื่อสารในระดับสาธารณะเพื่อเผยแพร่ประเด็นต่างๆ ให้แก่ชุมชน

(7) การฝึกชาวบ้านให้เป็น smart user / smart opinion เป็นการสร้างแกนนำที่เป็นชาวบ้านที่มีความรู้ในประเด็นนั้นๆ ซึ่งหากเพิ่มเติมความสามารถทางการสื่อสารเข้าไปจะสามารถนำความรู้ไปใช้และสามารถผลิตและเลือกใช้สื่อได้

จากแนวทางทั้ง 7 ด้านดังกล่าวข้างต้นกรณีการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของกลุ่มเยาวชนในการสืบทอดอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม เป็นกรณีของการใช้ประโยชน์ด้วยเครื่องมือการสื่อสารด้วยการพัฒนากลุ่มเป้าหมายเยาวชนให้เป็น smart user โดยเพิ่มเติมความสามารถทางการสื่อสารเข้าไปให้สามารถนำความรู้ไปใช้และสามารถผลิตและเลือกใช้สื่อได้ ซึ่งในงานวิจัยนี้ผู้วิจัยเลือกใช้กระบวนการสร้างสรรค์สารคดีชุมชนเป็นเครื่องมือในการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของกลุ่มเยาวชน ขณะเดียวการก็เลือกใช้พื้นที่สื่อใหม่ เช่น Facebook เป็นพื้นที่ในการสื่อสารอัตลักษณ์ของกลุ่มชาติ โดยมีเป้าหมายเพื่อพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของกลุ่มเยาวชนให้มีความสามารถในการสืบทอดวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ได้ คำถามสำคัญของงานวิจัยนี้คือกระบวนการสื่อสารจะมีส่วนอย่างไรในการสืบทอดวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ จากการวิจัยพบว่ากระบวนการสื่อสารได้มีส่วนในการสร้างกระบวนการสืบทอดอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมดังนี้

2.1.1 การสร้างสรรค์สารคดีกับการสืบทอดวัฒนธรรมกลุ่มชาติพันธุ์

การใช้กระบวนการสร้างสรรค์สารคดีชุมชนเป็นเครื่องมือในการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสาร ผู้วิจัยผลว่ากระบวนการดังกล่าวมีความสำคัญต่อการพัฒนาความสามารถของกลุ่มเยาวชนในการสื่อสารเพื่อสืบทอดวัฒนธรรมกลุ่มชาติพันธุ์ ดังนี้

มิติแรก ความสำคัญในฐานะของการเป็นกิจกรรมที่ปรับเปลี่ยนฐานคิดทางการสื่อสาร หรือการเปลี่ยนจุดยืนของกลุ่มเยาวชนจากผู้รับสารให้เป็นผู้ส่งสาร คือ เป็นผู้สร้างสรรค์สารคดีชุมชน ดังนั้นจุดยืนของการศึกษาคั้งนี้ จึงมีมุมมองต่อกลุ่มเยาวชนในฐานะที่เป็นกลุ่มเป้าหมายที่มีศักยภาพในการพัฒนา โดยมองว่ากลุ่มเยาวชนเป็นผู้รับสารที่ active ไม่ passive มีความสามารถในการสื่อสารทั้งการเปิดรับสื่อและการผลิตสื่อเพื่อการสื่อสาร

มิติที่สอง กระบวนการสร้างสรรค์สารคดีชุมชน เป็นกระบวนการที่เรียกร้องการมีส่วนร่วม ทั้งในเชิงของการสร้างทีมสร้างสรรค์สารคดีชุมชน ที่ต้องประกอบด้วยฝ่ายต่างๆ หลายฝ่าย เช่น ฝ่ายเก็บข้อมูล ฝ่ายเขียนบท ฝ่ายถ่ายทำ และฝ่ายตัดต่อ เป็นต้น จึงเป็นกระบวนการที่เอื้อต่อการสร้างความรู้สึกเป็นเจ้าของการสื่อสาร (sense of belonging) ที่สามารถเปิดพื้นที่ให้กลุ่มเยาวชนที่มีความแตกต่างทั้งระดับอายุและความสามารถ เข้ามามีส่วนร่วมในการสร้างสรรค์สารคดีชุมชนได้ โดยการแบ่งบทบาทหน้าที่ของกลุ่มเยาวชนให้มีความรับผิดชอบในฝ่ายต่างๆ ซึ่งนอกจากจะเป็นกระบวนการหนึ่งในการสร้างการยอมรับความหลากหลายแล้ว ยังเป็นกลยุทธ์สำคัญเพื่อการสร้างหลักประกันความยั่งยืนให้กิจกรรมการพัฒนาเยาวชน สร้างด้วยกระบวนการ “ทดแทน” ที่ลดข้อจำกัดของกลุ่มเยาวชนที่มีสภาวะชั่วคราว

นอกจากนี้ด้วยความสำคัญของ “สารคดีชุมชน” ซึ่งมีลักษณะสำคัญในแง่ของการเล่าเรื่องราวของชุมชน จึงเป็นกระบวนการที่เปิดโอกาสให้กลุ่มเยาวชนได้มีโอกาสเข้าไปสัมผัสกับวิถีภูมิปัญญาของชุมชน ผ่านทั้งกระบวนการเก็บข้อมูลจากกลุ่มผู้สูงอายุในชุมชน การเขียนบทและการถ่ายทำที่ต้องมีกลุ่มผู้ใหญ่ในชุมชนให้ความช่วยเหลือ ในแง่นี้กระบวนการสร้างสรรค์สารคดีชุมชน จึงเป็นเสมือนการจำลองกระบวนการสืบทอด ภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมแบบ “ปู่สอนหลาน ย่าพาทำ” ที่เดิมเป็นวิธีการสืบทอดแบบตัวต่อตัว แต่การสร้างสารคดีชุมชนได้ขยายการสืบทอดแบบเป็นกลุ่ม ผ่านการบันทึกเรื่องราวของชุมชนผ่านสื่อที่สามารถผลิตซ้ำและแพร่กระจายได้กว้างขวางมากยิ่งขึ้น

มิติที่สาม ในแง่ของกระบวนการทัศน์ใหม่การสื่อสารเพื่อการพัฒนาการสร้างสารคดี เป็นกระบวนการที่เน้นการสร้างความรู้ร่วมกันผ่านกิจกรรมที่เปิดโอกาสให้กลุ่มผู้ใหญ่ในชุมชนได้ทำงานร่วมกับกลุ่มเยาวชน สร้างบรรยากาศให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ที่นำไปสู่การสร้างความรู้ร่วมกัน ขณะเดียวกันก็เห็นได้ว่ากระบวนการสร้างสรรค์สารคดีชุมชน ไม่ได้เป็นกระบวนการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารที่ส่งผลต่อเยาวชนในระดับปัจเจกเท่านั้น หากแต่ยังมีผลต่อการพัฒนาเยาวชนในระดับกลุ่มและขยายผลถึงการพัฒนาความสามารถ

ทางการสื่อสารในระดับชุมชน ดังเห็นได้จากการที่ชุมชนเห็นถึงคุณประโยชน์ของการสร้างสรรค์สารคดีชุมชน ในฐานะเป็นสื่อเพื่อสื่อสารอัตลักษณ์และวัฒนธรรมชาติพันธุ์

โดยสรุปแล้วจึงเห็นได้ว่า กระบวนการสร้างสรรค์สารคดีชุมชนเป็นเครื่องมือการสื่อสารรูปแบบหนึ่ง ที่มีศักยภาพในการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของกลุ่มเยาวชน ขณะเดียวการกระบวนการดังกล่าวยังเป็นกระบวนการแห่งการมีส่วนร่วมที่เปิดพื้นที่แห่งการสร้างความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมในชุมชน ประกอบกับกระบวนการสร้างสรรค์สารคดีชุมชนก็เป็นกระบวนการที่สอดคล้องกับความต้องการของกลุ่มเยาวชน แต่อย่างไรก็ดีเงื่อนไขสำคัญของการใช้กระบวนการสร้างสรรค์สารคดีชุมชนเป็นเครื่องมือในการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของกลุ่มเยาวชน คือ การออกแบบกระบวนการที่เน้นสร้างการมีส่วนร่วม

2.1.2 สื่อใหม่: พื้นที่ใหม่ในการสืบทอดอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม

งานวิจัยนี้ทำให้เห็นความสำคัญของสื่อใหม่ในการสืบทอดวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ ทั้งนี้โดยกระบวนการพัฒนาที่ทดลองให้กลุ่มเยาวชนสร้างสรรค์สารคดีชุมชน และใช้พื้นที่สื่อสังคมออนไลน์ (Facebook) เป็นพื้นที่ในการสื่อสารอัตลักษณ์นั้น เห็นได้ว่า กระบวนการสร้างสรรค์สารคดีชุมชน เป็นพื้นที่ทางการสื่อสารรูปแบบใหม่ที่สอดคล้องกับความสนใจของกลุ่มเยาวชน ทั้งนี้แม้ในชุมชนจะมีกิจกรรมต่างๆ ให้เยาวชนได้เรียนรู้อัตลักษณ์ของชุมชนอยู่แล้วก็ตาม แต่ข้อจำกัดของกลุ่มเยาวชนที่เริ่มห่างเหินจากชุมชน และข้อจำกัดของชุมชนเองที่พื้นที่การสื่อสารอัตลักษณ์เริ่มลดน้อยลงเหลือเพียงพื้นที่ทางประเพณี การสร้างสรรค์สารคดีชุมชนจึงเป็นการสร้างสถานการณ์ทางวัฒนธรรม ที่ดึงกลุ่มเยาวชนให้หันกลับเข้าไปเรียนรู้วัฒนธรรมของชุมชน ผ่านการเก็บข้อมูลและการถ่ายทำสารคดี ที่ต้องเข้าไปสัมผัสและเรียนรู้กับต้นแบบทางวัฒนธรรม (คือกลุ่มผู้สูงอายุในชุมชน) และถ่ายทอดออกมาเป็นเรื่องราวของชุมชนผ่านการตีความของกลุ่มเยาวชนในฐานะที่เป็นผู้สืบทอดทางวัฒนธรรมที่ต้องรับช่วงต่อในการสืบทอดสำนักอัตลักษณ์ความเป็นชาติพันธุ์กัญ/กวย ต่อไปในอนาคต

นอกจากนี้การใช้พื้นที่สื่อสังคมออนไลน์ (Facebook) เป็นพื้นที่ในการสื่อสารอัตลักษณ์ ก็สอดคล้องกับรูปแบบวิถีชีวิตของกลุ่มเยาวชน ที่ให้สื่อประเภทนี้อยู่ในชีวิตประจำวัน หากแต่กระบวนการพัฒนาได้ติดตั้งกระบวนการคัดเลือก “เนื้อหาสาร” (massage) ให้กลุ่มเยาวชนได้ฝึกนำเสนอเรื่องราวของชุมชนผ่านพื้นที่ดังกล่าว อันเป็นการสร้างทักษะความสามารถในการสื่อสารให้กลุ่มเยาวชนสามารถใช้สื่อใหม่เป็นพื้นที่ทางการสื่อสารวัฒนธรรมของชุมชนชาติพันธุ์กัญ/กวยได้ ซึ่งจะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งในการสื่อสารอัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ เนื่องจากคุณลักษณะพิเศษของสื่อสังคมออนไลน์ (Facebook) คือ มีลักษณะแพร่กระจายได้หลากหลายแบบสื่อมวลชน แต่มีความพิเศษในแง่ที่เป็นสื่อที่กลุ่มชาติพันธุ์ในฐานะที่เป็นคนชายขอบสามารถเข้าถึงได้ ทั้งในแง่การเปิดรับและการสื่อสารเนื้อหาทางวัฒนธรรมชาติพันธุ์ในพื้นที่สื่อใหม่

การใช้พื้นที่สื่อสังคมออนไลน์เป็นพื้นที่ในการเผยแพร่กิจกรรมการพัฒนาและสารคดีชุมชน จึงเป็นเสมือนการสานพลังสื่อให้มีพละการมากขึ้นในการพัฒนา ที่ไม่เพียงแต่ส่งผลต่อการพัฒนากลุ่มเป้าหมายเยาวชนเท่านั้น หากแต่สามารถขยายผลไปสู่การสร้างความรู้เข้าใจกระบวนการพัฒนาในระดับชุมชน รวมถึงการสร้างการรับรู้อัตลักษณ์ชาติพันธุ์ในระดับสาธารณะที่ขยายขอบเขตออกนอกชุมชนในลักษณะการสร้างสำนึกร่วมทางชาติพันธุ์ ที่เชื่อมโยงสำนึกความเป็นกบฏ/กวย ที่ก้าวข้ามข้อจำกัดเชิงกายภาพ

โดยสรุปแล้ว งานวิจัยนี้จึงเผยให้เห็นคุณประโยชน์ที่สำคัญของสื่อใหม่ในการเป็นพื้นที่ในการสืบทอดอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ ซึ่งเดิมเคยสืบทอดผ่านพื้นที่การสื่อสารแบบเก่ามาเป็นการสืบทอดในพื้นที่การสื่อสารแบบใหม่ ในพื้นที่สื่อใหม่ ซึ่งจากการศึกษาวิจัยพบว่า สื่อสังคมออนไลน์ (Facebook) มีมิติที่สามารถสร้างพื้นที่ความเป็นชุมชนของกลุ่มชาติพันธุ์ให้เกิดขึ้นได้ในพื้นที่โลกเสมือน และสามารถเชื่อมต่อได้กับโลกความเป็นจริง

2.2 รูปแบบกระบวนการ กลยุทธ์และเงื่อนไขการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสาร

กระบวนการการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของกลุ่มเยาวชนในการสืบทอดวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ เป็นกระบวนการที่เกิดผลทั้งต่อตัวกลุ่มเยาวชนในแง่ที่มีความสามารถทางการสื่อสารเพิ่มขึ้น ขณะที่ผลกับชุมชนก็สามารถติดตั้งกระบวนการพัฒนาให้ชุมชนสามารถนำไปปรับใช้เป็นการพัฒนากลุ่มเยาวชนในชุมชนได้ ซึ่งผลจากการพัฒนาดังกล่าว เป็นผลมาจากการออกแบบกระบวนการ การใช้กลยุทธ์ และการวิเคราะห์เงื่อนไขของการพัฒนา ซึ่งในหัวข้อนี้จะสรุปให้เห็นรายละเอียดของแต่ละประเด็นดังนี้

2.2.1 กระบวนการมีส่วนร่วม: รูปแบบของกระบวนการพัฒนา

แนวคิดที่สำคัญของงานวิจัยนี้คือแนวคิดงานวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ดังนั้นในการออกแบบกระบวนการพัฒนาผู้วิจัย จึงออกแบบกระบวนการพัฒนาในรูปแบบของการมีส่วนร่วมในทุกกระบวนการ และด้วยกระบวนการออกแบบกิจกรรมที่ให้กระบวนการมีส่วนร่วมในทุกกระบวนการ ก่อให้เกิดผลสำเร็จที่สำคัญใน 2 มิติ คือ

มิติแรกในแง่ของการสร้างสำนึกความเป็นเจ้าของ (sense of belonging) ที่สามารถทำให้ทั้งชุมชนมีความรู้สึกร่วมกันว่าสารคดีชุมชนที่สร้างสรรค์ขึ้นโดยกลุ่มเยาวชนเป็น “สารคดีของชุมชน” ที่นำเสนอเรื่องราวของชุมชน โดยเห็นได้ว่าในกระบวนการสร้างสรรค์สารคดีชุมชน ได้เรียกร้องให้ชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในแต่ละบทบาทที่แตกต่างกัน ในแง่กระบวนการสร้างสรรค์สารคดีจึงเป็นกระบวนการสร้างการมีส่วนร่วม

มิตที่สอง ในแง่ของการพัฒนาที่แม่เป้าหมายหลักของการศึกษาคั้งนี้จะมุ่งเป้าไปที่กลุ่มเยาวชน แต่ด้วยกระบวนการออกแบบกิจกรรมแบบมีส่วนร่วม กลับสามารถพัฒนากลุ่มเป้าหมายได้ในระดับชุมชน กล่าวคือ การที่เปิดโอกาสให้คนในชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการต่าง ๆ ถือเป็นการสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชน ดังนั้นเมื่อสิ้นสุดกระบวนการนอกจากเยาวชนจะได้รับความสามารถทางการสื่อสารแล้ว ชุมชนยังได้เรียนรู้ทั้งกระบวนการสื่อสารอัตลักษณ์ผ่านสื่อใหม่ ดังเห็นได้จากการเผยแพร่ภาพกิจกรรมในพื้นที่ Facebook ของคนในชุมชน หรือ การเผยแพร่ภาพผ้าไหมทอมือสินค้าของชุมชนใน Facebook เป็นต้น รวมไปถึงการเรียนรู้กระบวนการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของกลุ่มเยาวชน ผ่านการทำกิจกรรมร่วมกับกลุ่มเยาวชน เป็นต้น

ในแง่นี้ การออกแบบการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของกลุ่มเยาวชน โดยใช้กระบวนการแบบมีส่วนร่วม ไม่เพียงจะได้ผลลัพธ์ (output) เป็นสารคดีของกลุ่มเยาวชนเท่านั้น หากแต่สามารถสร้างผลลัพธ์ (outcome) คือ กลุ่มเยาวชนที่มีความสามารถทางการสื่อสาร และขยายผลไปสู่ผลกระทบ (impact) ที่สำคัญ คือ การพัฒนาในระดับชุมชน ซึ่งเป็นการติดตั้งกระบวนการพัฒนาเยาวชนในระดับชุมชน อันจะเป็นหลักประกันความยั่งยืนในการพัฒนากลุ่มเป้าหมายเยาวชนในระดับชุมชนได้

โดยสรุปแล้ว งานศึกษานี้แสดงให้เห็นได้ว่าการออกแบบกระบวนการพัฒนาที่เน้นการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วม เป็นกระบวนการที่สำคัญที่จะเป็นหลักประกันให้เกิดความยั่งยืนในการพัฒนาได้ อย่างไรก็ตามการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วม มีเงื่อนไขที่สำคัญ คือ การวิเคราะห์กลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (Stakeholders) ซึ่งนอกจากจะต้องรู้ด้วยว่าใครเป็นผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย และมีความสำคัญอย่างไรแล้ว เงื่อนไขเรื่องจังหวะเวลาในการทำงานกับกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียก็มีความสำคัญด้วยเช่นกัน เช่นในกรณีของงานศึกษานี้ แม้จะวิเคราะห์ว่าครูเป็นผู้มีส่วนได้ส่วนเสียที่สำคัญ แต่ด้วยเงื่อนไขข้อจำกัดในระหว่างการทำกิจกรรมก็อาจไม่ได้ทำงานร่วมกับกลุ่มครู แต่เมื่อถึงขั้นตอนการฉายสารคดีชุมชน ก็เชิญครูเข้ามาร่วมดูผลงานของกลุ่มเยาวชนด้วย เพื่อให้เห็นภาพกระบวนการพัฒนาและสร้างการรับรู้ที่จะเป็นประโยชน์ในการขยายผลไปในเข้าไปในสถาบันการศึกษาได้ เป็นต้น

2.2.2 กลยุทธ์การพัฒนา

ผลจากการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารอัตลักษณ์ชาติพันธุ์ของกลุ่มเยาวชน ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น หากพิจารณาในมิติเชิงกลยุทธ์การพัฒนา เพื่อให้เห็นรูปแบบการขยายผลการดำเนินงานวิจัยไปใช้ประโยชน์ด้านชุมชนและพื้นที่กับเยาวชนในฐานะที่มีบทบาทเป็นผู้สืบทอดวัฒนธรรมของชุมชน สามารถแบ่งกลยุทธ์การพัฒนออกเป็น 3 กลยุทธ์ดังนี้

(1) กลยุทธ์การสร้างกระบวนการมีส่วนร่วม

เนื่องจากการขาดช่วงของกลุ่มเยาวชน เป็นสถานการณ์ที่ชุมชนพื้นที่ศึกษาเผชิญอยู่ นอกจากจะเน้นการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารอัตลักษณ์กลุ่มชาติพันธุ์ของกลุ่มเยาวชนแล้ว ประเด็นหนึ่งในงานวิจัยนี้ให้ความสำคัญ คือ ติดตั้งกระบวนการพัฒนาเยาวชนให้กับชุมชนเพื่อเป็นหลักประกันในความยั่งยืนของกระบวนการพัฒนา ดังนั้นไม่ว่าจะเป็นแนวคิดหรือการออกแบบกระบวนการ จึงให้ความสำคัญกับการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมกับชุมชน โดยเป็นการมีส่วนร่วมทั้งระดับของการร่วมคิดร่วมทำ และการสร้างสำนึกการมีส่วนร่วมในฐานะที่เป็นเจ้าของโครงการ นอกจากนี้ด้วยเงื่อนไขลักษณะงานศึกษาครั้งนี้ที่เป็นการศึกษาในพื้นที่เดิมที่ชุมชนเคยทำวิจัยมาก่อนแล้ว ดังนั้นการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมจึงมีความสำคัญ ทั้งในแง่ของการสร้างความเข้าใจเป้าหมายของการศึกษา และการสร้างความไว้วางใจต่อคณะผู้ศึกษาในฐานะที่เป็นคนนอกชุมชน

การใช้กลยุทธ์สร้างกระบวนการมีส่วนร่วม นอกจากผลที่เกิดเป็นรูปธรรมในการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของเยาวชนกลุ่มชาติพันธุ์ ให้มีความสามารถในการสื่อสารอัตลักษณ์ผ่านพื้นที่สื่อใหม่เช่น สารคดีชุมชน และพื้นที่สื่อสังคมออนไลน์(Facebook) ได้แล้ว ผลที่เป็นรูปธรรมอีกประการหนึ่งคือการติดตั้งกระบวนการพัฒนาเยาวชนให้กับชุมชนดังเห็นได้จากการที่ชุมชนสามารถปรับประยุกต์กระบวนการพัฒนาเยาวชนจากโครงการไปใช้ในกิจกรรมอื่นๆ ของชุมชน ดังนั้นในแง่การใช้ประโยชน์งานวิจัยด้วยเครื่องมือการสื่อสารผ่านกระบวนการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของเยาวชนกลุ่มชาติพันธุ์ จึงไม่เพียงแต่พัฒนากลุ่มเยาวชนให้เป็น Smart User เท่านั้น หากแต่ยังสามารถพัฒนากลุ่มแกนนำชุมชนที่ทำงานกับเด็กและเยาวชนในชุมชนให้เป็น Smart User ในการพัฒนาเด็กและเยาวชนในชุมชนได้อีกด้วย

(2) กลยุทธ์สร้างความไว้วางใจ

เนื่องจากงานศึกษาการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของกลุ่มเยาวชนกลุ่มชาติพันธุ์ เป็นกระบวนการขยายผลการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยเดิมของชุมชน ดังนั้นข้อจำกัดหนึ่งที่พบในระยะแรกของการทำงาน คือ ความไม่เข้าใจของชุมชน ที่นำมาซึ่งความไม่ไว้วางใจผู้ศึกษาในระยะแรก ดังนั้นเงื่อนไขแรกที่ต้องให้ความสำคัญ คือ การสร้างความไว้วางใจให้แก่ชุมชน โดยกระบวนการสื่อสารและทำความเข้าใจกับชุมชนอย่างต่อเนื่อง ผ่านกิจกรรมการประชุมร่วมกับแกนนำชุมชนกลุ่มต่างๆ ในชุมชนเพื่อสื่อสารและทำความเข้าใจกับชุมชน ตั้งแต่การประชุมเพื่อวางแผนและออกแบบกิจกรรมร่วมกัน การประชุมเพื่อนำเสนอผลสำเร็จในระยะต่างๆ ไปจนถึงการประชุมเพื่อคืนข้อมูลชุมชน

นอกจากการสร้าง ความไว้วางใจกับชุมชนแล้ว การสร้างความไว้วางใจกับกลุ่มเยาวชนก็มีความสำคัญ ดังนั้นในระยะแรกของการเริ่มต้นกิจกรรม จึงเน้นการออกแบบกิจกรรมที่เป็นกระบวนการสร้างความไว้วางใจ เช่น การพากลุ่มเยาวชนบ้านรรวะ ไปเลี้ยงหมูกระทะ

หรือการพากลุ่มเยาวชนบ้านเข้าไปเที่ยวเยือน เป็นต้น ด้วยหนึ่งก็เพื่อสร้างความไว้วางใจ ใจ ขณะที่อีกด้านหนึ่งก็เป็นเสมือนการให้รางวัลกับกลุ่มเยาวชน เพื่อสร้างแรงจูงใจในการเข้าร่วม กิจกรรม กลยุทธ์การสร้างควมไว้วางใจ จึงถือเป็นประเด็นแรกของการเข้าถึงชุมชน ในกรณี ของการศึกษาในพื้นที่เดิมของชุมชน ที่มีความละเอียดอ่อนต่อการสร้างความเข้าใจในถึง วัตถุประสงค์ในการศึกษา

(3) กลยุทธ์ “สาระบันเทิง” (edutainment)

เนื่องจากเงื่อนไขสำคัญของงานศึกษานี้มี 2 ประการ คือ ประการแรกในแง่ กลุ่มเป้าหมายที่เป็นกลุ่มเยาวชน ซึ่งเป็นกลุ่มเป้าหมายที่มีลักษณะชั่วคราวคือเป็นเด็กวันนี้ แต่ ก็จะเป็นผู้ใหญ่ในวันข้างหน้า และประการที่สอง คือเงื่อนไขที่ต้องติดตั้งกระบวนการพัฒนา กลุ่มเป้าหมายเยาวชนให้แก่ชุมชน ดังนั้นกลยุทธ์ที่นำมาใช้ในการออกแบบกิจกรรมการพัฒนา คือ “ออกแบบกิจกรรมแบบคาราวานกิจกรรม” โดยต้องให้ความสำคัญกับความสอดคล้องของ แต่ละกิจกรรมในลักษณะของคาราวานกิจกรรม จากง่ายไปหายากและเปิดโอกาสให้กลุ่ม เยาวชนได้ฝึกทดลองปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง โดยติดตั้งกระบวนการกิจกรรมในลักษณะของการ มอบหมาย “การบ้าน” ที่เปิดโอกาสให้ชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมกับกลุ่มเยาวชนในการฝึก ปฏิบัติในขั้นตอนต่างๆ เช่น การฝึกการเขียนบท การฝึกการถ่ายทำ ด้านหนึ่งก็เพื่อฝึกให้กลุ่ม เยาวชนเกิดทักษะจากการฝึกปฏิบัติจริง แต่ในอีกด้านหนึ่งก็เป็นการเปิดพื้นที่ให้ชุมชนได้มี โอกาสได้เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการเรียนรู้ เพื่อติดตั้งกระบวนการพัฒนาเยาวชนให้แก่ ชุมชน

ขณะเดียวกันด้วยลักษณะเฉพาะของกลุ่มเป้าหมายที่เป็นกลุ่มเยาวชน ดังนั้น การออกแบบกิจกรรม จึงใช้แนวคิดแบบ “สาระบันเทิง” (edutainment) หรือกระบวนการแบบ “เล่นให้เกิดการเรียนรู้” (Playing is Learning) การออกแบบกิจกรรมการเรียนรู้ให้มีความ หลากหลายและแฝงไปด้วยความสนุกสนาน เป็นการประยุกต์ใช้ธรรมชาติแห่งความบันเทิงของ กิจกรรมต่างๆ มาเป็นวิธีการในการถ่ายทอด/ปรับเปลี่ยนกระบวนการความคิด เนื่องจาก กระบวนการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารผ่านการสร้างสรรค์สาคดี เป็นการสร้างพื้นที่ ทางการสื่อสารรูปแบบใหม่ของชุมชน ดังนั้นในแง่ของความคุ้นเคยหรือความชำนาญชุมชนยังมี ข้อจำกัด การออกแบบกิจกรรมจึงต้องเน้นกลยุทธ์สาระบันเทิง เพื่อสร้างแรงจูงใจและ ความคุ้นเคยในการทำกิจกรรม

นอกจากนี้ด้วยเงื่อนไขของกลุ่มเป้าหมายที่เป็นเยาวชนมีลักษณะที่ชั่วคราว ดังนั้นในการออกแบบกิจกรรมการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารครั้งนี้ จึงไม่ได้ใช้วิธีการ “คัดเลือก” แต่ใช้วิธีการ “สร้างทีม” กล่าวคือด้วยลักษณะของกลุ่มเป้าหมายเยาวชนในชุมชนมี ความหลากหลายทั้งช่วงอายุ เพศ และประสบการณ์ การศึกษาครั้งนี้ไม่ได้ใช้การ “คัดเลือก” เอาเฉพาะกลุ่มเด็กที่มีความพร้อมและมีศักยภาพเท่านั้น หากแต่ใช้วิธีการ “สร้างทีม” จาก ความหลากหลายของกลุ่มเยาวชน โดยใช้กระบวนการมอบหมายหน้าที่ที่แตกต่างกันเพื่อสร้าง

ความรู้สึกเป็นเจ้าของ (sense of belonging) และขณะเดียวกันการ “สร้างทีม” ก็เป็นส่วนหนึ่งของการสร้างความยั่งยืนให้กับกลุ่มเยาวชน ในลักษณะของการสร้างกระบวนการ “ทดแทน” จากข้อจำกัดของกลุ่มเยาวชนที่มีสภาวะชั่วคราว การเปิดโอกาสให้กลุ่มเยาวชนรุ่นต่างๆ เข้าร่วมกิจกรรม จึงเป็นกระบวนการหนึ่งในการสร้างหลักประกันความยั่งยืนให้กิจกรรมการพัฒนาเยาวชน

2.2.3 เงื่อนไขการพัฒนา

อย่างไรก็ดีแม้กระบวนการเชิงทดลองในการสร้างสรรค์สารคดีชุมชน จะมีความสำคัญต่อการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของกลุ่มเยาวชน แต่จากการศึกษาพบว่า เงื่อนไขสำคัญที่มีผลต่อการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของกลุ่มเยาวชนต้องประกอบไปด้วยเงื่อนไขที่สำคัญ 3 ประการ คือ

ประการแรก ทักษะที่มีต่อกลุ่มเยาวชน ซึ่งถือว่าเป็นเงื่อนไขที่มีความสำคัญอย่างยิ่งในกระบวนการพัฒนากลุ่มเป้าหมายที่เป็นเยาวชน ทั้งนี้พื้นที่ศึกษาทั้ง 2 พื้นที่ ต่างมีทัศนคติต่อกลุ่มเยาวชนในเชิงบวก รวมทั้งสองชุมชนยังเป็นชุมชนที่เปิดโอกาสให้กลุ่มเยาวชนได้เข้าร่วมกิจกรรมของชุมชนในหลายลักษณะ ดังนั้นในแง่หนึ่งจึงเป็นเงื่อนไขที่สำคัญในการพัฒนากลุ่มเยาวชน โดยทั้งสองชุมชนต่างเห็นและเชื่อมั่นในศักยภาพของกลุ่มเยาวชน รวมทั้งมีความคาดหวังว่ากลุ่มเยาวชนจะเป็นผู้สืบทอดวัฒนธรรมของชุมชนต่อไปในอนาคต ดังนั้นในการจัดกิจกรรมจึงเห็นภาพของการสนับสนุนและการให้ความร่วมมือในกิจกรรมต่างๆ ของกลุ่มเยาวชน ซึ่งเป็นเงื่อนไขสู่ความสำเร็จที่สำคัญ

ประการที่สอง การออกแบบกิจกรรมที่สอดคล้องกับสภาพข้อจำกัด ความสนใจและวัฒนธรรมการเรียนรู้ของกลุ่มเยาวชน เนื่องจากการศึกษานี้มีลักษณะเฉพาะที่สำคัญอยู่ 3 ประการ คือ **ประการแรก** เป็นการศึกษาในพื้นที่เดิมที่ชุมชนเคยทำการศึกษาไว้ก่อนแล้ว ซึ่งแง่ต้นทุนการพัฒนาถือว่าทั้งสองชุมชนเป็นชุมชนที่ผ่านกระบวนการพัฒนามาก่อนแล้ว ขณะที่ข้อจำกัดคือการสร้างความเข้าใจให้ชุมชนเข้าใจกระบวนการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสาร ซึ่งมีรูปแบบแตกต่างจากกิจกรรมดั้งเดิมที่ชุมชนเคยดำเนินการมาก่อนหน้านี้ **ประการที่สอง** การศึกษานี้เป็นการศึกษากระบวนการพัฒนาที่ต้องอาศัยระยะเวลา ดังนั้นการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนและกลุ่มเยาวชนต้องมีความต่อเนื่อง ซึ่งแตกต่างจากการทำกิจกรรมโดยทั่วไปที่ทำเสร็จเป็นครั้งๆ แต่กระบวนการพัฒนานี้ต้องออกแบบกิจกรรมให้ชุมชนสามารถดำเนินการได้เอง เช่น การมอบโจทย์การเก็บข้อมูล การถ่ายภาพและเล่าเรื่อง เป็นต้น เพื่อสร้างความต่อเนื่องในการทำกิจกรรมและเป็นการติดตั้งกระบวนการเรียนรู้ในชุมชน **ประการที่สาม** กระบวนการพัฒนาครั้งนี้เป็นการสร้างพื้นที่ใหม่ให้กับชุมชน คือ พื้นที่สารคดีชุมชน ซึ่งแม้ทั้งสองชุมชนจะมีประสบการณ์แล้วในระดับหนึ่งแต่ก็ขาดความต่อเนื่อง จึงจำเป็นที่จะต้องออกแบบกิจกรรมให้เหมาะสมและสอดคล้องกับประสบการณ์ของกลุ่มเยาวชน

จากคุณลักษณะเฉพาะทั้ง 3 ประการดังกล่าว การออกแบบกิจกรรมการพัฒนา จึงเป็นเงื่อนไขที่มีความสำคัญ โดยต้องให้ความสำคัญกับการวิเคราะห์คุณลักษณะของ กลุ่มเป้าหมายเยาวชน ที่มีข้อจำกัดที่หลากหลายทั้งข้อจำกัดในแง่ความสามารถ ข้อจำกัดในแง่ ความรู้ รวมถึงข้อจำกัดในแง่เวลา การออกแบบกิจกรรมจึงต้องเน้นการติดตั้งกระบวนการใน ชุมชน เพื่อให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วม รวมถึงวางแผนกิจกรรมจากง่ายไปหายาก สลับกับ รูปแบบกิจกรรมที่ไม่เป็นทางการ เพื่อให้สอดคล้องกับธรรมชาติของกลุ่มเยาวชน ซึ่งจะเป็นกล ยุทธ์ที่สำคัญในการสร้างความสนใจของกลุ่มเยาวชนให้มีความต่อเนื่อง ซึ่งถือเป็นอีกหนึ่ง เงื่อนไขของความสำเร็จ

ประการที่สาม เป็นเงื่อนไขที่มีความสำคัญที่สุดต่อการพัฒนาความสามารถ ทางการสื่อสารของกลุ่มเยาวชน คือ เงื่อนไขเรื่องความพร้อมของกลุ่มเยาวชน ทั้งนี้เพราะแม้ ชุมชนจะมีทัศนคติที่เป็นบวกและเห็นศักยภาพของกลุ่มเยาวชน หรือแม้จะมีการออกแบบ กระบวนการให้เอื้อต่อศักยภาพและข้อจำกัดของกลุ่มเยาวชนอย่างไรก็ตาม แต่ด้วยเงื่อนไขการ พัฒนาคือกลุ่มเยาวชน หากกลุ่มเยาวชนไม่มีความพร้อมก็ยากที่กระบวนการพัฒนาจะประสบ ความสำเร็จ

ดังนั้นในกระบวนการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของกลุ่มเยาวชนใน งานวิจัยครั้งนี้ ข้อจำกัดด้านความพร้อมของกลุ่มเยาวชนบ้านร่งระจึงเป็นเงื่อนไขหนึ่งที่ทำให้ กลุ่มเยาวชนบ้านร่งระขาดความต่อเนื่องในการเข้าร่วมกระบวนการ จนส่งผลให้ในท้ายที่สุด กลุ่มเยาวชนบ้านร่งระไม่สามารถที่จะสร้างสรรค์ผลงานสารคดีชุมชนได้ แต่กระนั้นก็ดีประเด็น เรื่องเงื่อนไขความพร้อมของกลุ่มเยาวชนในที่นี้ ไม่ได้หมายถึงความพร้อมในการเรียนรู้ของ กลุ่มเยาวชน หากแต่หมายถึงความพร้อมในแง่เงื่อนไขทางเวลาของกลุ่มเยาวชน เพราะแม้เรา จะเข้าใจกันโดยทั่วไปว่ากลุ่มเยาวชนน่าจะเป็นกลุ่มที่มีเวลาว่างมาก เนื่องจากยังไม่เข้าสู่วัย ทำงาน แต่ภาระหน้าที่ของกลุ่มเยาวชนก็มีความหลากหลายเช่นกัน ไม่ว่าจะเป็นภาระด้านการ เรียน ภาระด้านกิจกรรมต่างๆ และในกรณีของกลุ่มเยาวชนบ้านร่งระยังมาภาระต่อชุมชนอีก ด้วย จึงเป็นข้อจำกัดด้านเงื่อนไขเวลาที่ไม่สามารถเข้าร่วมกิจกรรมได้อย่างต่อเนื่อง

ในประเด็นดังกล่าวข้างต้น ผู้วิจัยจึงได้ข้อค้นพบที่สำคัญประการหนึ่งว่า ในการ ทำกิจกรรมกับกลุ่มเป้าหมายที่เป็นเยาวชน กระบวนการหนึ่งที่สำคัญมากคือการประเมิน ศักยภาพของกลุ่มเยาวชน เพื่อประเมินต้นทุนและเงื่อนไขข้อจำกัดของกลุ่มเยาวชน ซึ่งจะเป็น กระบวนการหนึ่งที่เป็นหลักประกันความสำเร็จของกระบวนการพัฒนา อย่างไรก็ตามการจะกล่าว ว่ากระบวนการพัฒนากลุ่มเยาวชนบ้านร่งระไม่ประสบความสำเร็จนั้น อาจเป็นการกล่าวถึง ความสำเร็จในบางส่วนคือการผลิตผลงานสร้างสรรค์สารคดีชุมชน ที่กลุ่มเยาวชนบ้านร่งระมี ข้อจำกัดด้วยเงื่อนไขเวลาทำให้ไม่สามารถสร้างสรรค์สารคดีชุมชนได้สำเร็จ แต่ในแง่ของการ พัฒนากระบวนการสร้างความเข้าใจการสื่อสาร ไม่ว่าจะเป็นด้านความรู้ ทักษะและกลยุทธ์น การสื่อสาร ผู้วิจัยก็พบว่ากลุ่มเยาวชนบ้านร่งระ ก็ได้รับการพัฒนาในกระบวนการดังกล่าว ดัง

เห็นได้ว่ากลุ่มเยาวชนบ้านร่งระ มีผลงานในทุกขั้นตอนของกระบวนการขาดแต่เพียงกระบวนการเดียวคือการผลิตสารคดี

โดยสรุปแล้วผู้วิจัยจึงเห็นว่ากระบวนการสร้างสรรค์สารคดีชุมชน และการใช้พื้นที่สื่อใหม่ เช่น Facebook เป็นกระบวนการที่เอื้อต่อการสืบทอดวัฒนธรรมกลุ่มชาติพันธุ์ของกลุ่มเยาวชน ด้วยความสำคัญของกระบวนการสร้างสรรค์สารคดีชุมชนทั้ง 3 มิติและเงื่อนไขของการพัฒนาทั้ง 3 ประการดังกล่าวข้างต้น รูปแบบการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยด้วยเครื่องมือการสื่อสาร รูปแบบหนึ่งที่น่าสนใจก็คือ การใช้กระบวนการสร้างสรรค์สื่อและช่องทางสื่อใหม่เป็นช่องทางในการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของกลุ่มเป้าหมายที่เป็นเยาวชน เพราะเป็นกระบวนการที่สอดคล้องกับศักยภาพและความสนใจของกลุ่มเป้าหมายการพัฒนาที่เป็นกลุ่มเยาวชน ขณะเดียวกันพื้นที่สื่อใหม่ก็เป็นพื้นที่ทางการสื่อสารที่สอดคล้องกับรูปแบบวิถีชีวิตในปัจจุบัน และคุณลักษณะของสื่อใหม่ที่เข้าถึงได้ง่ายทั้งในแง่ของการเป็นผู้ผลิตและผู้ชมก็เป็นเงื่อนไขที่สอดคล้องกับสถานภาพของกลุ่มชาติพันธุ์ที่เป็นคนกลุ่มน้อยและมีอำนาจน้อย การจะเข้าถึงสื่อมวลชนซึ่งเป็นสื่อใหญ่จึงเป็นเรื่องยาก การใช้พื้นที่สื่อใหม่เป็นพื้นที่ในการสื่อสารอัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์จึงมีทั้งความเหมาะสมและสอดคล้องกับสถานภาพของกลุ่มชาติพันธุ์

3. ข้อเสนอแนะ

จากการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสารของกลุ่มเยาวชนในการสืบทอดอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ ซึ่งถือเป็นกระบวนการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยด้วยเครื่องมือทางการสื่อสารในระดับชุมชนพื้นที่ ที่มีเป้าหมายเพื่อพัฒนาให้กลุ่มเป้าหมายเยาวชนเป็น smart user โดยเพิ่มเติมความสามารถทางการสื่อสารเข้าไป ให้สามารถนำความรู้ไปใช้และสามารถผลิตและเลือกใช้สื่อได้นั้น ผู้วิจัยมีข้อสังเกตจากการวิจัยที่จะขอเสนอเป็นข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยต่อไป 2 ประการดังนี้

ประการแรก ในแง่รูปแบบของกระบวนการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสาร แม้ในงานวิจัยนี้จะใช้กระบวนการสร้างสรรค์สารคดีชุมชนเป็นเครื่องมือในการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสาร ซึ่งเป็นกระบวนการที่มีจุดเด่นในแง่ของการเรียกร้องกระบวนการมีส่วนร่วมก็ตาม แต่ข้อจำกัดของกระบวนการสร้างสรรค์สารคดีชุมชนก็คือ หากต้องการสร้างสรรค์สารคดีให้มีคุณภาพ กระบวนการก็จะต้องมีความซับซ้อนและใช้อุปกรณ์ที่มีราคาค่อนข้างสูง ดังนั้นในแง่ของการพัฒนารูปแบบกระบวนการพัฒนาความสามารถทางการสื่อสาร อาจปรับรูปแบบเป็นกระบวนการสร้างสรรค์สื่อในรูปแบบอื่นๆ เช่น รูปแบบหนังสือทำมือ ซึ่งก็เป็นรูปแบบที่ใกล้เคียงกับกระบวนการทำสารคดีที่เรียกร้องกระบวนการมีส่วนร่วมเช่นเดียวกัน แต่มีจุดเด่นในแง่ของความซับซ้อนที่มีน้อยกว่า ทำให้ชุมชนสามารถที่จะปรับประยุกต์กระบวนการได้ง่ายกว่าเพราะไม่มีข้อจำกัดในเรื่องของอุปกรณ์ นอกจากนี้ยังเป็นรูปแบบเป็นพื้นฐานสำคัญในการ

ต่อ ยอดเป็นสารคดีชุมชนได้อีก เพราะมีกระบวนการพื้นฐานเหมือนกันคือ การกำหนดประเด็น การลงพื้นที่เก็บข้อมูล และเรียบเรียงเรื่องเล่าเพื่อจัดทำเป็นหนังสือ

ประการที่สอง เป็นมิติของการสร้างความยั่งยืนในการพัฒนากลุ่มเป้าหมายเยาวชน แม้ในงานวิจัยนี้จะเผยให้เห็นว่ากระบวนการแบบมีส่วนร่วมจะเป็นหลักประกันของความยั่งยืนในการพัฒนา แต่ผู้วิจัยกลับเห็นว่ากระบวนการมีส่วนร่วมเป็นเพียงเงื่อนไขเดียวเท่านั้นในสร้างความยั่งยืนให้เกิดขึ้น หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือกระบวนการมีส่วนร่วมเป็นเพียงกระบวนการที่สร้างความยั่งยืนในระยะสั้น แต่การจะสร้างความยั่งยืนให้เกิดขึ้นในระยะยาวควรดำเนินการเพิ่มเติมใน 2 ส่วน คือ

ส่วนแรก การติดตั้งกระบวนการเข้าไปในระดับสถาบันที่เกี่ยวข้องกับกลุ่มเยาวชน เช่น สถานบันการศึกษา เพราะจะเป็นเงื่อนไขที่ทำให้เกิดความยั่งยืนในระยะยาว แต่ทั้งนี้การจะติดตั้งกระบวนการดังกล่าวประเด็นที่ต้องให้ความสำคัญเพิ่มขึ้นก็คือ การวิเคราะห์และประเมินศักยภาพของผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย เพื่อวางแนวทางการทำงานร่วมกับผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย

ส่วนที่สอง คือ การสร้างการทำงานในลักษณะของเครือข่าย เนื่องจากรูปแบบการทำงานเชิงวัฒนธรรม เป็นกระบวนการที่เรียกร้องทั้งการมีส่วนร่วมและเครือข่าย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการทำงานกับกลุ่มเป้าหมายเยาวชนที่ต้องอาศัยกระบวนการเรียนรู้แบบ “กึ่งเล่นกึ่งเรียนรู้” ดังนั้นการสร้างเครือข่ายจะเป็นกลไกหนึ่งในการสร้าง “เพื่อน” ที่เป็นเสมือนการผสมผสานพลังของกลุ่มเยาวชนให้มีความเข้มแข็งมากยิ่งขึ้นและจะเป็นกลยุทธ์สำคัญในการสร้างความยั่งยืนในกระบวนการพัฒนากลุ่มเป้าหมายเยาวชน

บรรณานุกรม

- กาญจนา แก้วเทพ (2538). เครื่องมือการทำงานแนววัฒนธรรมชุมชน. กรุงเทพฯ: สมาคมทอริกแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนา.
- _____ (2548). ก้าวต่อไปของการสื่อสารเพื่อการพัฒนาชุมชน. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- _____ (2553). แนวคิดเรื่อง “การใช้ประโยชน์จากงานวิจัย” เอกสารอัดสำเนา.
- กาญจนา แก้วเทพ และคณะ (2551). การจัดการความรู้เบื้องต้นเรื่อง “การสื่อสารชุมชน”. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- กัจจกร หลุยยะพงศ์ (2552). “อัตลักษณ์และความสามารถทางการสื่อสารของแกนนำชมรมผู้สูงอายุ ต.โพธิ์ไทรงาม จ.พิจิตร ในการทำกิจกรรมเพื่อพัฒนาตนเองและชุมชน.” ใน สารสารนิเทศศาสตร์ มสธ. ปีที่ 7 ฉบับที่ 1 ตุลาคม 2552. (หน้า 73 – 94)
- ขวัญจิต โพธิ์กระสังข์ และคณะ (2555). โครงการศึกษากลุ่มเยาวชนกับการฟื้นฟูและอนุรักษ์วัฒนธรรมและประเพณีชาติพันธุ์กวย (ส่วย): กรณีศึกษา ชุมชนวัดไทรราษฎร์สามัคคี บ้านตาตาและบ้านชำ ตำบลโพธิ์กระสังข์ อำเภอขุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ. รายงานวิจัยเสนอสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- จิตร ภูมิศักดิ์ (2519). ความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาว และขอม และลักษณะทางสังคมของชื่อชนชาติ. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย
- ชัชวาล ทัดศิวิ (2555). “การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (participatory action research): มิติใหม่ของรูปแบบวิธีวิจัยเพื่อการพัฒนาชุมชนระดับท้องถิ่น” (เอกสารอัดสำเนา)
- เทศกาลแห่งการเรียนรู้ พลังคุณค่าพลเมืองดีศรีสะเกษ ครั้งที่ 1. เอกสารเผยแพร่โครงการพัฒนาเยาวชนพลเมืองดีศรีสะเกษ.
- นิตยา เงินประเสริฐศรี (2544). “การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม.” วารสารสังคมศาสตร์ ประเสริฐ ศรีวิเศษ (2521). พจนานุกรมกวย (ส่วย) – ไทย – อังกฤษ. กรุงเทพฯ: โครงการวิจัยภาษาไทยและภาษาพื้นเมืองถิ่นต่างๆ สถาบันภาษาจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- วีระ สุดสังข์ (2545). กวย: ชนกลุ่มน้อยจากกลุ่มแม่น้ำโขงถึงกลุ่มแม่น้ำมูล. นนทบุรี: ไปย์เขียน
- ศศิสพล จิตรวานิชกุล (2559). หน่วยที่ 10 การสื่อสารชุมชนกับการพัฒนาเด็กและเยาวชนชุมชน. เอกสารการสอนชุดวิชาความรู้เบื้องต้นการสื่อสารชุมชน หน่วยที่ 6-10. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช

- ศศิธร นวเลิศปรีชา (2552). ระบบคำเรียกญาติภาษาส่วย (กวย – กวย) ของผู้พูดที่มีอายุต่างกัน ในจังหวัดศรีสะเกษ. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สมทรง บุรุษพัฒน์ (2538). **สารานุกรมชนชาติกวย**. นครปฐม: สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชนบท.
- สรรรถัญญา กระสังข์ และคณะ (2558). โครงการการจัดการเรียนรู้เพื่อการพึ่งตนเองของชุมชน ชาวกวย ตำบลตูม อำเภอปรางค์กู่ จังหวัดศรีสะเกษ. รายงานวิจัยเสนอสำนักงาน กองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- สุภางค์ จันทวานิช (2531). **การวิเคราะห์ข้อมูลในการวิจัยเชิงคุณภาพ**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อภิรักษ์ ธรรมเสนา (2553). การประกอบสร้างอัตลักษณ์ของกลุ่มคนยองในจังหวัดลำพูน. วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยมหาบัณฑิต (มานุษยวิทยา) คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- อภิรักษ์ ธรรมเสนา (2559). สื่อใหม่กับกลุ่มชาติพันธุ์: การต่อรองทางการเมืองและวัฒนธรรม ของกลุ่มชาติพันธุ์ในสื่อออนไลน์. ใน **วารสารศาสตร์ ฉบับ เขาวานให้หนูเป็นชาย ขอบ**. ปีที่ 9 ฉบับที่ 2 (พฤษภาคม–สิงหาคม).
- อมรรักษ์ เจริญโชติธรรม และคณะ (2559). โครงการการสื่อสารเชิงกลยุทธ์ในการใช้สื่อใหม่ เพื่อเผยแพร่ผลงานวิจัยสู่คนรุ่นใหม่. รายงานวิจัยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).